

RÉDEY TIVADAR

**A
NEMZETI SZÍNHÁZ
TÖRTÉNETE**

AZ ELSŐ FÉLSZÁZAD

BUDAPEST, 1937

AMAGYAR KÖNYVBARÁTOK RÉSZÉRE KIADJA
A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

ELSŐ RÉSZ

**A SZÍNHÁZ
MEGNYITÁSÁIG**

I.

A Nemzeti Színház eszméje színészetünk bölcsőkorában. — Gondolatának legrégebb nyomai az irodalomban. — Az első magyaryelvű színelőadás.

„Ne légy bolond majma az idegeneknek. Tiszteld, műveld az anyai nyelvet; ezáltal él a nemzet; ez a polgári rend szent palládiuma ... Amely nemzet nem becsüli nyelvét, az önmagának készíti örök sírhalmát.“

Miből idézem ezt az intelmet? Azt lehetne hinni, valami röpiratból, mely a múlt század harmincas éveiben a fővárosi állandó magyar játékszín létesítése érdekében bocsáttatott közre. Pedig ezek a szavak egy drámából valók, melyet még a század második évtizedében írt Gombos Imre udvari fogalmazó, a legnagyobb magyar drámai tehetség Katona József és Kisfaludy Károly föllépése előtt. *Esküvés* a címe ennek a drámának, ebben lépett színre először tizennyolcéves korában Rozsnyón Egressy Gábor, vidéken évtizedekig játszották, a Nemzeti Színházban pedig a nyolcvanas években rendezett magyar drámatörténeti ciklusai *borán* Paulay Ede mutatta be újra.

Aki a darabban az idézett, végrendeletszerű szavakat elmondja: egy öreg *olasz* uralkodó herceg, ki önválasztotta halálába indul. íme, a múlt századeleji magyar író, ha idegen környezetben játszatja is darabját (mely különben Lessing *Emilia Galottijával* is erősen összefügg): a döntő fordulón olyan magyar nyelvvédelmi szónoklatot ad hőse

szájába, aminő sem régi olasz herceghez, sem Lessing trágédiájának szelleméhez nem igen talál.

Annál jobban talál ahhoz a szellemhez, mely az akkor már harmadik évtizede hősieis önfeláldozással kísérletező és talajtkereső magyar színészetet átjárta, s mely azután — újabb két évtized múlva — a főváros központi magyar színházát is megvalósította.

A magyar nyelv, mint a nemzetiség és polgárisodás szent „palládiuma“, s a magyar játékszín, mint ennek a szent palládiumnak őrző temploma: ez a két vezető indíték vonul végig minden érvelésen, amivel Kazinczy óta a legjobb magyar elmék a magyaryelvű színjátszás állandósítása mellett előálltak.

De bajosan érvelhetek volna akármily szép és lelkes szavakkal is, — hogy úgy mondjam — légüres térben. Hitet és erőt csak abból a tényből meríthettek, hogy a II. József németesítő irányzatára támadt visszahatás óta, rettenetesen vigasztalan kilátások között s úgyszólván teljesen magára hagyatva, rendületlenül hordozta országszerte a szent fáklyát egy-egy maroknyi, fanatikus magyar színész-csapat.

Aki a Nemzeti Színház száz esztendejének előzményeit fürkészi, arra nézve valóban nem sok fejtöréssel járhat, hogy ebben a „világ teremtésében“ mi az a bizonyos bibliai „kezdetben vala“.

Kezdetben vala: a magyar színész; a delectáns aktor vagy diátrista, ahogy akkoriban nevezték. Színész volt-e valóban? Abban az értelemben, melyet ehhez a szóhoz ma fűzünk: semmiesetre. Valóban dilettánság, műkedvelősködés volt, amire az első színésztársulatok szövetkeztek s nem valódi művészi hivatás betöltése, annál kevésbbé, mert az ily természetű hivatás még igen kevésbé állt tisztán előttük. Színházépülethez nem jutottak, ami volt, abban német szó és német szellem uralkodott, Buda és Pest

lakosai mind a német előadásokat látogatták, nemcsak mivel divat volt oda járni, hanem mivel másként, mint németül, jobbára amúgy sem értettek. Műsoruk sem volt. Ami színművet magyarul írtak, nem volt színpadra való, nagyobb közönségre hatni nem lehetett volna vele. Az az amúgyis gyér közönség pedig, melynek a magyar igével kedvét kellett keresni, színházi előadások tekintetében semmiféle hagyományt nem őrzött, mellyel a kezdő színezetet irányíthatta, bizonyos igényekhez szoríthatta volna; a németeket sem nézte meg, jóformán azt sem tudta, mi a színház, és igazán szólva még maguk a színészek sem igen tudták, hiszen azonfelül, amit a németektől jól-rosszul ellestek, ők sem támaszkodhattak semmiféle hagyományra. Külföldön a színezet mindenütt sok évszázados folytonosságban fejlődött és nőtt nagygyá, a vándorló komédiások egyre nemesebb irányba haladtak, jobb műsorra tettek szert, végül gyökeret eresztettek a fővárosban, s ott már nagy drámaírók látták el őket darabokkal; és művelt, kényes közönség ízlése csigázta fel a becsvágyukat. A magyar vándorszínezet első nézőihez még a különben elég hiányos műveltségű aktornak is — le kellett ereszkednie. Mert ezek a nézők hazafias érzelmekkel ugyan, de alapjában mégis csak „komédialátásra“ begyülve ültek a lócákon, pipaszóval s többnyire a kutyájukkal; a játékba azután maguk is sűrűn beleszóltak, ebeik is belevakkantottak. Lehetett-e ebben a környezetben valami nemesebb szolgáltatásra gondolni?

Pedig a magyar színezet úttörői igenis gondoltak ilyesmire; ha ez nem, mi tartotta volna bennük a lelket? Legalább is azokban, kik sokszor ködös, de törhetetlen idealizmussal vállalták, hogy az első színésztársulatokban kalandvágyó mihasznákkal, elzüllött korhelyekkel kell megáruolniuk egy gyékényen. Vállalták az állandó tanya hiányát, felszerelésüknek képtelenül nyomorúságos voltát,

az eladósodás rémét, végükérhetetlen telek szenvedéseit; s mindezek fölébe még az apai átkot és anyai könnyeket. Megválnak otthonuktól, még a nevüktől is; pedig akárhányszor régi címerek tartoznak ezekhez a nevekhez; feltűnő, hogy mennyi nemesi udvarházból eredt fiatalember és kisasszony lép a diatrísta pályára. Kezdő színészetünket szinte hagyomány lett valami romantikus pátosz hangján emlegetni, színpadra is így idézte Szigligeti csakúgy (a Vándorszínészekben), mint Vahot Imre (*Első magyar színészek Budán*) vagy Herczeg Ferenc (*Déryné ifjasszony*).

Csakhogy sem pátosz, sem humor igazában nyomába sem érhet e tekintetben a valóság tarka és siralmas világának. Gyulai Pál — Kölcseyre hivatkozva, de talán közelebbi forrásból is merítve, hiszen a tulajdon testvére is színész volt s maga is majd, hogy azzá nem lett — felejthetetlenül ír erről; a kép, mit ő ad, színes és érzékletes. „Minő különbség — úgymond — régi s mostani színészeink állása közt! Kölcsey élénken festi le a nyomort és megvetést, mely a legjelesebbnek is egyetlen jutalma volt. Kötél-táncosokként barangoltak városról-városra, többször ébresztve szánalmat, mint fogékonyságot a művészet iránt. Az utasok jól ismerték őket; tudták, kiket visznek azok a megterhelt és mégis könnyű kocsik, melyekről festett vásznak és aranyozott papírdarabok csüggenek alá s tetejében télen is nyári ruhában füttyörész néhány beesett arcú úr és didereg egypár fátyolos ifjasszony. A városok vendégfogadásai hónapok múlva is emlékeztek reájok a sok fúrás-faragásról, mellyel megrongálták a nagytermet s a hosszú árjegyzékekről, melyeket nem tudtak kifizetni. A fővárosban nem hogy színházépületjük lett volna, de még a fölléphetési engedélyért is perelniök kellett! Többször kísérelték meg hol Pestre, hol Budára telepedni és sikertelen küzdelmek után mindannyiszor kénytelenek

voltak újra nyakukba venni a vidéket. Arisztokráciánk ezeket pazarolt idegen művészekre s alig találkozott egy Wesselényi, Ráday és Vida, kik a hazaiakat vegyék pártfogás alá. A megyék ugyan tettek értök valamit, de a pillanatnyi segély csak alamizsna volt. A miveltebb körök szegyeitek vagy megvetették őket, az alsóbbakban csekély volt a fogékonyág. Nem a szellemi szükség töltötte meg olykor a színházat, hanem a kíváncsiság. A vagyonosabb nemesség külföldieskedése s a magyar polgári elem fejletlensége lehetlenné tette az állandó közönség megalakulását. A jó polgárok csak bámulni tudtak, a büszke nemesek csak gúnyolódni szerettek. A magyar nem művészek való, mondták az idegen miveltségű ifjú urak; az ódivatú öregek pedig, kik délelőtt a haza ügyét védték a megyegyűlésen, megbotránkozva szemlélték este az előfüggönyt, melyre nagy betűkkel volt felírva: éljen a nemzet, s mosolyogva mormolták fogaik közt: a nemzet megél, csak ti tudjatok megélni. Valóban a színészek nem tehettek okosabbat, mint ha megélni igyekeztek. El is követtek ezért mindent. Nem kímélték a görögtűzet s a cifránál cifrább tableaukat. Oly műveket férceltek össze, oly címeket gondoltak ki, hogy csodájában is begyűlt a közönség. Akit aztán bekaphattak, igyekeztek megtartani s kedvéért akár bajazókká váltak. Nemcsak művészetüket, hanem magukat is képesek voltak lealacsonyítani. Jutalomjátékaik alkalmával személyesen hordozták szét a színlapot s ültek ki a pénztárhoz, megköszönni a nagylelkű közönség filléreit. Se vásár, se főispáni beiktatás, sőt nagyobb szerű névnap se eshetett meg nélkülök. Sátort ütöttek az állatmutatók bódéi mellett s együtt hízelegtek a muzsikus cigánnyal. S ha mégsem volt miből fizetni az adósságot, ha kifogytak az utolsó előtti és legeslegutolsó előadásokból is, megáldták a Jó nagyságos úrfit, vagy urat, ki valamelyik színészről szép szemeiért segélyt nyújtott számukra, vagy jószágára vi-

tette ki őket, korhely pajtásokul. Szóval, néhány szerencsebb évet kivéve, a régibb színész alig volt egyéb, mint most iparlovag vagy bohóc, majd koldus vagy élősködő“.

Íme, a cifra hímezés fonákja. De mindhiába hű ez a kép a magyar színész komédiás-öséről: ha a saltimbanco kimázolt arcát lemossuk, a durva festék mögül az apostol mártírarca is előtűnik. Azért mégis csak ezek a vándorkomédiások hordozták körül az országban a magyar nyelv hasznavehetőségének oly kemény bizonyításra szoruló eszméjét, azért mégis csak ők voltak azok, akik 1790 óta, amikor Kelemen Lászlóék az első gyakorlati leckét adták a magyarnyelvű színjátszás gondolatának életrevalóságából, majd félszáz éven át fenntartották a magyarországi színházi élet folytonosságát.

Fenntartották ebben a hazában, ahol nem mágnások vetették meg alapját az első magyar színháznak, még kevésbé a germanizáló udvar, hanem lelkes és pénztelen fiatalemberek, akiknek mégis volt valamijük, ami — Riedl Frigyes szép szavai szerint — legalább ebben az esetben, bármily különösen hangozzék is, mégis igaz: még a pénzt is pótolni tudta, — volt hitük és volt akaratuk.

Ennek a hitnek és akaratnak négy évtizedet meghaladó kemény küzdelmét a puszta életbenmaradásért s magát a kezdő színészetnek heroikus erőfeszítéseit, melyek a reformkorban végül a fővárosi állandó magyar színház létesüléséhez vezettek, nem szándékozom itt apróra előadni. Céлом a Nemzeti Színház százesztendei művészi munkájáról áttekintést nyújtani „s ezért az „előzmények“ túlságosan részletező ismertetésére ki nem terjeszkedhetem. Ezekkel különben is elég számottevő irodalom foglalkozik. Erre támaszkodva, csak a főbb mozzanatok megemlézésére szorítkozom.

A Nemzeti Színház *gondolata* tulajdonképen egyidős azzal a XVIII. századvégi felbuzdulással, mely a honi

nyelvű színjátszásnak hazafias és nyelvvédelmi nagy küldetésére ráeszmélt. Mindent lehet mondani, csak azt nem, hogy ez a gondolat nehezen és késedelmesen jelentkezett volna. Hiszen — bármily tapogatózó és gyámoltalan formában — magyar színművészet keletkezik, anélkül, hogy magyar színiirodalom, sőt ami még súlyosabb: anélkül, hogy alkalmassá kiművelt magyar irodalmi nyelv lett volna.

A felszerkenő magyar irodalmi öntudat maga is gazdag táplálékot nyert a színházi előadásoktól, — már tudniillik azoktól a francia és német színelőadásoktól, amelyeket Bessenyei és testtörtársai a bécsi és eszterházi színpadokon láthattak. Innen közvetlenül, érzéki frisseséggel ütötte meg fülüket a nyelv varázsa, az olyan nyelv, mely költői közölnivalók továbbítására finoman „ki van pallérozva“. A magyar nyelv is talán így szemlélhetné magát, abban a tükörben, mely a színpadról veri vissza sugárzását. „Valameddig — írta Bessenyei — a nemzetek anyanyelveikkel nem kezdtek fényleni, homályban maradtak“. S azoknak a színdaraboknak példájára, melyeket látott, maga is megkísérelte drámák írását, holott előadásukra gondolni sem lehetett. Amit írt, nem olyan volt, hogy színpadi hatást ígért volna, inkább csak egy-egy próbája nyelvünk hajlékonyságának. De abból, hogy a dráma magyar nyelven hangot és formát keresett, újabb erőt merített az az egyre erősödő meggyőződés, hogy a játékszín is eszköze, még pedig hatékony és sokatígérő eszköze lehet a költői nyelv kiművelésének és szélesebb körökben való elterjesztésének.

Ez a meggyőződés nyomban kipattantja s azután szinte megszakítás nélkül napirenden tartja az állandó színház szükségességének gondolatát. Olyan helyekről is felkarolják, ahonnan legkevésbé várhatnók. Lelkes hazafiak azok között is akadnak, akiket környezetük vagy hi-

vatásuk a német nyelv használatára szorít. Kelemenek első Magyar Nemesi Színjátszó Társasága még meg sem szervezkedett, amikor 1779-ben már fölveti az állandó fővárosi színház eszméjét egy röpirat: *Entwurf zu einem ungarischen Nationaltheater. In einer Rede an das Vaterland*. Pozsonyban jelent meg, szerzőjének neve: Frentzel, németül forgatja a tollat, foglalkozására nézve pedig — katonatiszt. És ez a szerző sürgeti a magyar műveltség emelésére a magyar színházat! Ha meglepő az ilyen hang a hadsereg köréből: éppoly meglepő az egyháziak felfogása. Az 1790-iki pozsonyi országgyűlés évében az ottani papok egy drámakiadványuk előszavában ezt vallják: „Vajha csak a legcsekélyebb okozói lehetnénk a nagy játékoknak és játéknéző színeknek megkedveltetésére ... ezt legfelségesebb jutalmának tartaná a pozsonyi papság.“ íme, üdvösnek, sőt jutalmuknak tartanak a nyilvános színpadot az egyház szolgálói is, kik pedig korábban pusztán az iskolai nevelés eszközéül álltak szóba e hiúságos kedvveléssel.

Az időszaki sajtó, mely minálunk a színészet első próbálkozásainál alig korábbi támadású, természetesen nyomban terjesztőjévé lett ennek a tulajdon törekvéseivel anynyira egy tövön sarjadt gondolatnak. Első hírlapunk, a Rát Mátyás Magyar Hírmondója, teljes eréllyel hirdeti a magyar játékszín szükségességét, Péczely József folyóirata, a Mindenest Gyűjtemény, már egyenest tette sarkal a „nemzeti theatrom“ megszervezkedése érdekében. Hatására néhány tanult ifjú Soós Márton orvosnövendék vezetésével kísérletet is tett, hogy egypár előadásra megnyerje a német színészet épületét, de az ígéret földjére ők még el nem juthattak, s a közönyben szerteoszoltak.

Kazinczy hévvel fordít jeles külföldi színműveket, s előszavában ő is azt hangoztatja, hogy színházra van szükség. Báróczi terjedelmes röpiratban, a *Védelmetetett*

A VÁRSZÍNHÁZ ÉPÜLETE

KELEMEN LASZLO

REHAKNE MOOR ANNA

MÉREY SÁNDOR

KULCSÁR ISTVÁN

magyar nyelvben hirdeti, mily fontos iskolája a nyelvnek a színház. Ugyanerre az eredményre jut Decsy Sámuel is a *Poraiból megélemedett Phoenixben*.

Mindezek a lelkes sürgetések — mi tagadás — inkább csak elvi, meggyőződésben erejükkel hathattak, semmint egyúttal gyakorlati tanácsokkal és útmutatásokkal is szolgálhattak volna. A két legfontosabb kérdést egyelőre alig vihették előbbre: sem azt, hogy a nemzeti érzés ébrentartására és a nemzeti nyelv kiművelésére szánt színház *mivel*, minő műsoranyaggal álljon elő, — sem azt, hogy a német szellemi táplálékra szokott városi közönség körében *kinek* játszhatnak színházat; számíthatnak-e akkora érdeklődésre, mely létfenntartásuknak habár csak a legínségesebb mértékben is biztosítékául szolgálhat?

Így esett, hogy a kezdő magyar színészet az íróknak ebből a felbuzdulásából inkább csak lelkesedést merített, csak azt véste a szívébe, hogy erőfeszítésével és keserves nélkülözéseivel a hazai nyelv ügyét szolgálja, de amikor arra került a sor, hogy a rögzös úton a valóságban is meginduljon, — táplálékot is ott keresett, első leckét is onnan vett, ahol számára ilyesmi egyáltalán kínálkozott: a szeme előtt működő német színészet iskolájába iratkozott be. Bármennyire tudjuk is, hogy éppen nyelvi tekintetben itt minő élet-halálharc indult meg, ezzel a ténnyel nagyon is számot kell vetnünk. Tanulni különben az ellenféltől sem szégyen, s aki ezt belátja, annak meglehet a reménye, hogy a szembenálló félen annak tulajdon fegyvereivel győzedelmeskedhetik; aminthogy ebben az esetben csakugyan így is történt.

Annak a maroknyi közönségnek, mely a magyar delektáns aktorok első szárnypróbálgatásaira begyűlt, a hazafiasságára még csak lehetett appellálni, de a műértelmére vajmi kevésbé. Klasszikus remekművekhez — aminőkkel Kazinczy kívánta útjára bocsátani kezdő színészetünket

— még a német színházak is csak módjával szoktatták, amit effélékből juttattak, azt is hozzáfáragták, hozzálaposították a nézőtér többségben lévő lelkeségényeinek ízléséhez és igényeihez. Magasabb irodalmat magyarul sem lehetett nyújtani, s ahhoz — igazán szólva — maguk a színészek sem bírtak volna sem értelmükkel, sem pedig kifejezőerejükkel hozzáemelkedni. Főleg az utóbbival nem. Mert, első diátristáinkról a nyilvános színjátszás dolgaiban való tökéletes tájékozatlanságuk ^mellett sem kell azt gondolnunk, hogy értelmileg teljesen parlagi színvonalon mozogtak volna: javarészt tanult fiatalemberek voltak, akiket a jobb szellemi táplálék iránt a főleg szerzetesiskoláinkban erősen kifejlett iskoladramakultusz eléggé fogékonnyá nevelt.

Egészen alacsonyrendűnek a hazai s különösen a budai és pesti német színészet műsora sem mondható: tanulni mindenesetre abból is lehetett. Időnkint egy-egy mécses ott is gyűjtöttek Shakespearenek, Lessingnek, Schillernek; s a német előadásokra járó hazai közönségnek legalább ízelítő jutott abból a nemesebb hangból, melynek magyar tolmácsolására íróink nyelvkészsége akkor még nem vállalkozhatott, sőt később is, midőn a fordítás munkáját — részben épp a fejledező színpadi igények érdekében — buzgóbban vállalták, eleinte többnyire a francia és angol klasszikusokat is német szöveg vagy éppen német színrealkalmazás nyomán szólaltatták meg magyarul. Ezzel bizony kezdő színészetünk meglehetősen vazallusává vált a németnek, de fogyatékos erőivel és hagyományok híján önálló szellemű föllépésre nyilván nem is gondolhattott.

Bármily tervszerű, merev és rosszakaratú volt is a hatóságok és intéző körök magatartása az idegennyelvű színjátszás támogatásában s a hazai kísérletezések elgáncsolásában, maga a magyarországi német színészet a ma-

gyar törekvésekkel szemben ellenségesen nem viselkedett. Hiszen még Kelemen Lászlóék vállalkozása előtt a fővárosi legelső magyarnyelvű színelőadásokat is — német színészek tartották, 1784 okt. 14-től kezdve, a hajóhíd budai hídfője mellett, gr. Ráday Pál protektorátusa alatt. Möller *Waltron* című katonadrámája volt az első nyilvános magyar színházi előadás, Kónyi János strázsmester fordításának szavai az első magyar igék, amelyek hivatásos színészek ajkáról elhangzottak. Csakhogy nagyon gyatrán hangzottak el: szemtanuk megemlékezése szerint az előadók nem tudtak jól magyarul, minden igyékük ellenére is keréketörték azt a nyelvet, melynek éppen „kipallérozása“ végett támadt életre Magyarországon a játékszín eszméje.

Hat évvel utóbb azután a Várszínházban végre magyar ajakról hangzott el a magyar szó: 1790 okt. 25-én Kelemen László társulata tartotta ott meg első előadását.

II.

Kelemen László társulata, műsora, színészcinek játéktípusa. — A vállalkozás bukása.

1790. Ez a II. Lipót trónraléptekor egybehívott országgyűlés éve, amikor a magyar közműveltség minden kérdése, közötté a magyar színház ügye is izgalmas vita tárgyául szolgált. Ennek hatása alatt szövetkezett a pesti kántor fia, akkor a gödöllői Grassalkovich-uradalom ügyésze, több más nemes ifjúval magyar színjátszó társulat megalakítására. Kelemen László maga külföldön is utazott volt, ahol mindenütt virágzó színházi életet látott. Társai mindenben, ami a színjátszás művészi követelményeire vonatkozik, merőben járatlanok, vállalt hivatásukban tökéletesen úri dilettánsok voltak; de tagadhatatlan erkölcsi súlyt adott vállalkozásuknak az a fanatizmus, amellyel a magyar nyelv és nemzetiség ügyét kívánták szolgálni. Buda városának német tanácsa nem karolta fel törekvésüket, a vármegye részéről több megértéssel találkoztak, de végül is csak keserves anyagi feltételek mellett boldogultak a német színház árendásánál, Unwerth grófnál. Endrődy János egykorú munkája — *A magyar játékszín. Első esztendő* — apróra elmondja ezeket az alkudozásokat s eredményüket: a magyarok kegyetlen megsarcolását. Endrődy munkájának további számai évről-évre jelentést adnak a társulat hanyatott sorsáról. A budai német Várszínházból átvetődtek a pesti német színházba is, de csak kegyelemkenyéren

tengődtek, azután meg a mai várkertkioszk helyén a Reischl-féle faszínházat bérelték ki, de az anyagi boldogulás nehézségei mellett, helyesebben mondva: ezek következtében a tagok között egyre veszedelmesebben felütötte fejét a békétlenség és pörlekedés, hogy hat évi vergődés után az egész vállalkozást eltemesse.

Lehetett-e szó ilyen körülmények között valódibb művészi tökéletesedésről? Pedig az eszménykergető Kelemen műsor dolgában is igyekezett magas igényeket szolgálni. Riedl Frigyes szinte megilletődve hajtja meg emléke előtt az elismerés lobogóját: „Azt hiszem — úgymond — hogy kevés színháza volt Európának, melyben olyan kiváló műsort játszottak volna, mint szegény Kelemenek“. Valóban, színpadukon szóhoz jutott Goethe, szóhoz Lessing, Schillerből pedig többet játszottak, mint Bécs gazdag udvari színháza: olyat is, ami a bécsi színpadon csak jóval később jelent meg.

Magyar játérendjükön a szerencsétlen sorsú Szentjóni Szabó Lászlónak félévszázadon át műsoron maradt *Mátyás király* című siránkozó drámáján kívül Bessenyei (*A filozófus*),- Dugonics, Verseghy szólalt meg, de magyar című és tárgyú darabjaiknak javarésze természetesen adaptáció volt, szabad fordítás igen közepszerű német szerzőkből, mely mindent átgyúrt magyarrá, kivéve a művek sült-német *szelleméi*, mellyel az átdolgozó hiába próbált megbirkózni, s mely azután első színjátzóinkat is a magyar lelkelettől idegen, könnyfacsaró szentimentalizmus hangnére kapatta.

Kelemenek első fővárosi próbálkozása — ebben szinte szimbólumot láthatunk — a karmelita *templomból* átalakított budai Várszínházban esett meg. A magyar színművészet templomát nekik még nem sikerült megépíteniök, de igenis templomi szolgálatot végeztek a magyar nyelv oltárán. Mikor a vármegye pártfogását kérték, Kelemen

László mindenekfölött erre is tett fogadalmat. „Már anyyira ment a dolog — írta folyamodványában — hogy a magyar az ő anyanyelvével egyedül nem boldogulhat hazájában ... Máris anyyira megszaporoedtanak a német theatrumok, hogy majd csak nem minden népesebb városban vágynak affélék... Képtelen dolog, hogy a magyar az ő saját hazájában tulajdon pénzével nem vehet részt az efféle gyönyörködésben, hacsak németül nem tud.“

Ebben a vonatkozásban Kelemen úttörő gárdája valóban megtörte az utat. A magyar igének hirdetőivé lettek oly időben, amikor irodalmunk hirdetésrcméltó magyar igével még alig szolgálhatott nekik. Addig is: magyar szóra fogták azt a német színházi műsört, mellyel Bécs külvárosi társulatai a magyar városok nyakába zúdultak. Ezzel vállaltak vetélytársi szerepet, s hogy a vetélkedésben le ne maradjanak, maguk vetették rá magukat nagy mohósággal a divatos német színpadi szerzők jobbára igen selejtes műveinek átgyúrására. Jellemző, hogy a legelső magyarnyelvű budai előadás, Simai Kristóf *Igazházi, egy kegyes jó atya* című mulatságos játéka is ilyen „álarcos“ színmű: mögötte gróf Brühl Frigyes Alajosnak *Der Bürgermeister* című darabja lappang. A fordítás terén néhány társával maga Kelemen buzgólkodott legjobban. Gyors tollal és fogyatékos stílusgonddal rendre meghódították műsoruknak a német színészet kegyeltjeit: Brandest, Bretznert, báró Gebiert, Haffnert, Jüngert, Möllert, Schikanedert, Schrödert, gróf Sodent, Spiesst, Weissét, Zieglerert s főként a kor legnagyobb bálványát, Kotzebuet, kit nálunk eredetijében való színrekerülésével szinte egyidejűleg játszottak, akit a XVIII. századvégen még Goethe is kénytelen volt weimari színházában nyakra-főre adatni, akit nálunk egy Verseggy, egy Révai, sőt — legalább eleinte — maga Kazinczy sem győzött magasztalni; felőle csak évtizedek múlva tisztázódott a kritikai állásfoglalás,

de népszerűségét sokáig még az sem ingathatta meg, hiszen a magyar színjátszás kezdőkora után csaknem félévszázaddal megnyílt Nemzeti Színház műsoráról is csak nagy sokára szorult le. Budán sok darabja gyökeresen „átmagyarítva“ került színre, ily címek alatt: *Ország András*, *Szegyalvy Ágnes*, stb.,; noha ő maga is elkalandozott időnkint magyar tárgyak vagy hősök területére, mint például hosszú időn át országszerte műsoron maradt *Gróf Benyovszky-jában*, — sőt 1812-ben a nagy pesti német színház megnyitására írt két alkalmi darabja közül az egyiknek (*Ungarns erster Wohlthäter*) tárgyát Szent István életéből merítette. Mindkettőhöz pedig a kísérőzenét tudvalevőleg — Beethoven írta. Kotzebue és Beethoven akkor még egyforma fényerősségű dioskurokként szerepelhettek a színlapon!

Magyar drámaíró pedig egyelőre még Kotzebueék színvonalán sem akadt. Hiszen csaknem három évtizednek kellett színészetünk megmozdulása után eltelnie, míg megszületett máig is testvértelen hazai nagy tragédiánk, melynek költője első írói kísérleteit maga is Kotzebue ígézetében tette meg, — s amíg föllépett szerencsésebb író társa, akire először mosolygott rá a színpadi dicsőség és aki nemkülönben a német mintakép módjára deklamáltatta vitéz tatárjait és még vitézebb magyarjait.

Van egy görög példaszó, mely szerint a fazekasmesterséget sem kezdik mindjárt nagy, öblös amforák készítésén. Shakespeare Kelemenek játékrendjén még nem szólt meg magyarul, noha Kazinczy — ki szívesen vállalt volna afféle dramaturgi szerepet — a maga Hamlet-fordítását szerette volna bemutatkozásul adni, s meg is neheztelt, amiért az első aktorok ennek a feladatnak neki vágni még nem mertek; hanem azért az ő fordítása is, mely néhány évvel később Kolozsvárott csakugyan alapkövévé lett Shakespeare magyarországi színpadi kultuszá-

nak, még mindig német közvetítésen keresztül szegődött Shakespeare szolgálatába: Schröder rossz német átdolgozásából készült, mely a mű mélységét egészen elsekélyesíti, a tragédiát szerencsés végződésűvé hamisítja!

Íme, a magasabb irodalmiság követelményeivel még a kor legjobbjai is kénytelenek voltak alkuba bocsátkozni, Kazinczy csakúgy, mint akár Kármán József, aki ennél az első színtársulatnál rövid ideig titkári és dramaturgi teendőket végzett s akitől a legelső magyar színházi törvény („alkotvány“) is származik.

S ha műsor dolgában Kelemen társulata ennyire a németekhez kényszerült igazodni, vajjon honnan más helyről vehette volna át a játéknak, a színészi munkának elemeit, mint ugyancsak a német kartársaktól? Magyar színjátszásnak semmiféle hagyománya nem volt, csoda-e, ha ezek a jellegzetes műkedvelő színészek mozgásban még jócskán félszegek, a beszéd művészetében pedig egészen tanácstalanok voltak. Arról azután, hogy egyenként való tapogatódzásukat, többé-kevésbé egyéni elgondolásukat valamiféle rendezői felfogás, vagy oktató célzatú vezetés bármily legcsekélyebb egységbe fogta volna, végkép nem lehetett szó. E tekintetben még azok az erősen középszerű német előadások is, melyekhez úgy-ahogy igazodhattak, kevésbé jártak elől jó példával; azok is inkább egyes nagyhangú vagy — a garasos bohózatokban — fürge alakításokra építettek, semmint darabjaik összhatására.

Színpadi beszéd tekintetében pedig egyenest rossz iskola szolgáltatta nekik a mintát. Az az eredetileg francia gyökerű, de a német gyakorlatban különlegesen modorossá és mesterkéltté fejlődött színjátszás, mely a fővárosi és vidéki német trüppök útján a magyar közönség szemében a színpadi szavalásról való első fogalmat meggyökeresztette, igazán nem volt alkalmas arra, hogy árnyékában bárminő valódibb magyar színészi stílus támadhasson. Év-

tizedek kellettek hozzá, hogy e vonatkozásban a nyelv-
védelmi és nemzetiségi, tehát tisztára politikai hivatás-
tudat mellett színészeinkben a valódiiban művészi célok
megismerése is felébredjen.

A legelső nemzedék — a Kelemenéké — voltaképp még
ezt a hírhedt „éneklő és siránkozó“ beszéd- és játékmódot
sem bírta mindjárt elsajátítani; ahhoz is hiányzott a be-
szélőkészségük és hajlékonyságuk, hogy a mondókájukat
ilyen kicirkalmazott melódiára fogják. Az álpáthosznak
ez a később annyira szívóssá vált színpadi stílusa inkább
csak a második színésznemzedékben gyökerezett meg és
késleltette olyan hosszú időn át a magyar nyelvhez és ka-
rakterhez találóbb színészi lélek kibontakozását, hogy még
a harmadik nemzedékben is — melyből már a Nemzeti
Színház első gárdája rekrutálódott — eleinte továbbhar-
colt a megszokáshoz tapadó régi irány a már céltudatos
és elvi gyökerű újjal. Önállóságról mindaddig beszélni sem
lehetett. Huszonöt évvel a magyar színészet megindulása
után Vitkovics Mihály még igen csüggetegen beszél ját-
szóink nyerseségéről s azt a nézetet vallja, hogy „a magyar
nem teátrumra való“. Döbrentei Gábor pedig még később-
ben is megtagad tőlük minden eredetiséget, mondván:
„Ami eddig van, külföldi színezés“.

Mindezeknél fogva a Nemzeti Színház valódi „előz-
ményiéül Kelemenek századvégi kísérlete még alig tekint-
hető. De a magyar játékszín gondolata, melynek megérle-
lődése végül a Nemzeti Színház megvalósulásához veze-
tett, mégis csak itt, ebben a kicsiny és lelkes szövetkezés-
ben gyulladt ki először.

Ez a gondolat nyomban szertesugárzott s attól fogva
teljesen soha többé ki nem aludt. Az a körülmény, hogy
első megszólalásuk Budán találta együtt az országgyűlésre
összesereglett követeket, nagyban hozzájárult, hogy a
nemzetiségünkért porondra lépő politika hathatós segítő-

társra eszméljen rá ebben az új, üdvös szolgálatokra hivatott intézményben; ennek az előkelő politikusközönségnek tapsai és vivátozásai ha talán egyelőre inkább a hazafias szándéknak szóltak is, semmint bármily igénytelen mértékű művészi teljesítménynek: azért mégis arról tanúsítottak, hogy az elvetett mag jó termőtalajba került. A vármegyék ettől fogva meg nem szüntek feliratokban sürgetni a magyar játékszín felkarolását. Ennek az első kísérletnek eredménye volt a királyi szabadalomlevél is, mely a színpadról elhangzó magyar igének utat nyitott szerte az országban. Magyarország nádora páholybérlettel tanúsította együttérzését. Végül pedig — hogy az első vállalkozás mintegy az egyház „nihil obstat“-jában is részeseüljön — gróf Batthyány József hercegprímás is hatszáz forintnyi adománnyal járult hozzá támogatásához.

De állandósuláshoz a fővárosi magyar színészetet egyelőre ennyi lelkes együttérzés sem segíthette. Egészséges fejlődés még meg nem indulhatott, az a hat esztendő, ameddig a társulat — bár a játszó tagoknak csaknem teljes kicserélődése mellett — úgy-ahogy együttmaradt, nem megszilárduláshoz, hanem fokozatos szét hulláshoz vezetett. Nem volt szerencsés gondolat a budai Oldalon kísérletezni, mely semmiféle színházi vállalkozást egymagára fenntartani még hosszú időn át nem volt képes; a pesti közönség állandó támogatására pedig a keserves közlekedési lehetőségek között számítani valóban nem lehetett. Nem volt szerencsés Kelemenek makacs ragaszkodása a fővároshoz, mely akkor sem lélekszámra, sem közműveltségi igényekben lényegesen felül nem haladta jobb vidéki városainkat, sőt polgárságának eredeténél, kozmopolitább szelleménél fogva a magyar érdekek iránt jóval közönyösebb volt ezeknél. Ha vidéki állomáshelyek felé is tájékozódnak, talán inkább remélhették volna, hogy Próbálkozásuk fogékonyabb visszhangra talál (mint ahogy

nem sokkal utóbb az erdélyrésziek kísérlete is valóban e vándorló rendszer előnyeinek üdvös fölismerése által boldogult). Nem volt szerencsés pályakezdésük időpontja sem: a francia forradalom hullámverései, a Martinovics-ügy rosszindulatú gyanakvást ébresztő mozzanatai mindenféle magyarszellemű törekvés elé újabb torlaszokat emeltek.

De a bajok gyökerét bizonyára nem volna méltányos pusztán a társulaton kívülálló okokban keresni: saját kebelében is elég romboló munkát végzett a széthúzás és egyenetlenkedés. Kelemen sokkal hiszekenyebb és rajongóbb természet volt, semhogy erélyes vezetésre és rendtartásra termett volna, s amikor ezt maga is belátva, mások segítségéhez folyamodott, a kapzsiság és áskálódás szellemének szolgáltatta ki az egész nagytervű vállalkozást. A hivatásuk szigorú kötelmei felől merőben tájékozatlan műkedvelő színészek nemcsak művészi fegyelmet nem ismertek még, hanem személyi fegyelmezésnek sem voltak hajlandók alávetni magukat. A jószándékú „honalapítók“ közé amúgy is idővel kétesebb elemek is kerültek, a társulat intrikus színésze, ki színpadi szerepkörében valami kiválóságnak aligha számított, színpadon kívül annál áldatlanabb tehetséggel művelte agyarkodó és bomlasztó szakmáját. Méltó társa volt ebben a társulat drámai másodszínésznője, és nemcsak a drámai hősnőt, a kimagasló tehetségű Rehákné Moór Annát, a magyar színesztörténetnek talán legelső jelentékeny személyiségét kedvetlenül tette el és bírta távozásra, hanem kihívó viselkedésével a színházi közönség előtt nyilvános botrányt is rendezett, nem kívánatos erősítést adva ezzel annak az akkoriban még eléggé elterjedt véleménynek, mely a színház intézményének erkölcsi alapját kétségbe vonta.

Az a kis társaság, melyet Kelemen László 1790-ben maga köré gyűjtött, egy eszme lelkes hadserege volt; az,

amelyet 1796 április 10-én feloszlattott — valljuk meg —, már csak bukott vállalkozás. Ő maga beleverte egész vagonát és beletemette egész hitét. De a hitéből egy szikrányi a hamu alatt mégis megmaradt; három évvel utóbb újra társulatot szervezett, most már vidéki vándorlásra. Az Alföldet járták, de a szerencse ott sem szegődött többé hozzájuk. Ez volt utolsó erőfeszítése. Utána végkép lemondott makacs ábrándjáról s kántortanítóságot vállalt Ráckevén. Makón ügyvédeskedéssel próbálkozott meg, végül Csanádpalota választotta meg kántorává. Ott is halt meg 1814 karácsonyának előestéjén, ötvennégy éves korában. 1888-ban a színészegyesület emlékoszlopot állított neki a község főterén. Ugyanakkor jelent meg első életrajza is.

Rokonszenves alakja tudtommal kétízben került színpadra a Nemzeti Színház közönsége előtt. Először Vahot Imre léptette fel *Első magyar színészek Budán* című korrajzában, 1861-ben. Akkor Egressy Gábor játszotta az első magyar színigazgatót. 1890-ben pedig, amikor a Nemzeti Színház — három évvel a saját ötvenesztendő fennállásának megünneplése után — a magyar színészet százéves múltjának emlékezetére rendezett ünnepi előadást, Jókai Mór írta az alkalmi darabot *Földönjáró csillagok* címmel. Ebben a Paulay-gárda drámai hősszínésze, Nagy Imre lépett fel Kelemen László szerepében.

Amikor közműveltségi múltunknak ez a tiszteletreméltó alakja meghalt, a fővárosban az ő eszmei csalódását és anyagi csődjét követő tizenegy tökéletesen meddő esztendő után ismét év óta folyt ismét magyarnyelvű színjátszás. Ó, nem állandó otthonban, sőt még sokáig merőben ötletszerű próbálkozások alakjában. A Nemzeti Színház megvalósulása az ő halála után még majd egy negyedszázadig váratott magára. De még életben találta egy másik

fővárosi színházépület megnyitása: a mai Vörösmarty téren emelt hatalmas, több mint háromezer néző befogadására alkalmas — német színház palotájáé...

Ha volt, aki sírja széléről csupa csalódással tekintett vissza életére: bizonyára Kelemen László volt az.

III.

A kolozsvári színeszet megszervezése. — Az első magyar Shakespeare-előadás. — Id. Wesselényi Miklós pártfogói szerepe. — Az erdélyi színészek első látogatása Pesten; működésük Vida László, majd Mérey Sándor igazgatása alatt. — Kulcsár István erőfeszítései állandó színház létesítésére: röpiratai, telekvásárlása; csalódása és halála.

Jobban, szerencsésebb körülmények között alakultak az állandó magyar játékszín megvalósítására irányuló törekvésnek mozzanatai a testvérhaza fővárosában, Kolozsvárott. Amikor Kelemenek vállalkozásának híre oda átcsapott, éppen az 1791-iki erdélyi országgyűlés küszöbén álltak, melyre — II. József halála után — a veszedelmes nyelvrendelet ellensúlyozása céljából széleskörű nyelvvelmi tervet készítettek elő. Aranka György javaslatára ki is mondták egy „erdélyi magyar nyelv-művelő társaság“ szervezését. Ezzel kapcsolatban a magyarországi példára nyomban felmerült az a kívánság, hogy Erdélynek is legyen magyar színésze. Ugyancsak Aranka tárgyalt is Kelemennel, ki felajánlotta társasága egy részét, de azzal a feltétellel, hogy befogadására emeljenek állandó színházépületet. Ez még korai és fantasztikus terv volt, mert kivitelének feltételei merőben hiányoztak. Okosabb gondolattal sietett segítségükre ugyanaz a Soós Márton, ki már Pesten is — még Kelemen megelőzve — színjátszókat toborzott. Soós a kolozsvári Rhédey-ház tánctermeinek megszerzését ajánlotta, melyben korábban már ismételtén játszottak német színészek. S azt is javasolta, hogy önkéntesen je-

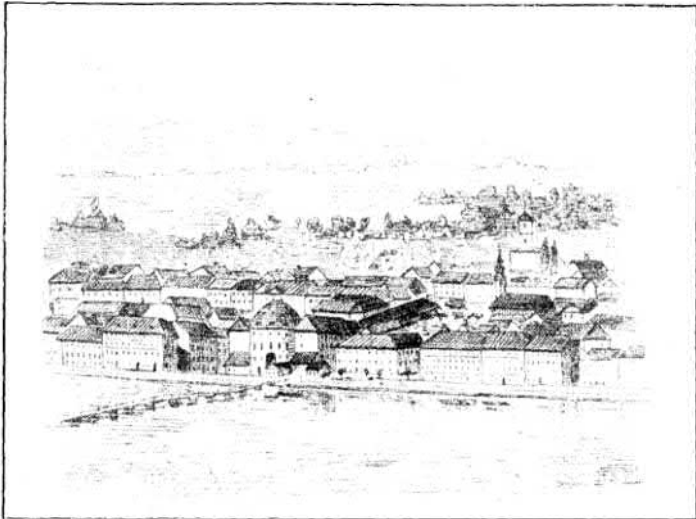
lentkező fiatalságból szervezzenek maguknak szintársulatot. Mindkét tanácsát megfogadták. Az aktorok újoncosságát Kolozsvárott Fejér János, Magyarországon pedig testvére, István vállalta magára, s 1792-ben együtt is volt az erdélyi nemes ifjak szintársulata, mely magát köztársaságnak nevezte. Nagyrészt filozófiát végzett ifjak verődtek össze, leginkább a nagyenyedi református kollégium diákjaiból. Még ugyanabban az évben az erdélyi rendektől meg is kapták a játszási engedélyt. Egy volt enyedi kollégista, akkor már uradalmi tisztartó, gidófalvi Jancsó Pál is — életpályájának odahagyása árán — hozzászegődött az erdélyi színészethez. Ő is kezdő színjátszásunk legszámottevőbb alakjai közé magasodott, ő az, kinek emlékét Gyulai Pál *Az első magyar komikus* című szép rajzában megörökítette.

S amikor együtt volt a játszó társaság, meglelt a hajlék is, mely azt befogadja: gróf Rhédey Mihályné díjtalanul átengedte házának nagytermét. Ebben tartották meg azután a kolozsvári első magyar színielőadást 1792 november 11-én. Első darabjuk a *Titkos ellenzés* című vidám színmű volt. Ebben mondta el a legelső magyar szót Kocsi Patkó János, a Fejér-testvérek sógora, Erdély kezdő színészetének egyik legnagyobb tehetsége, s az első társulatnak nemsokára nemcsak igen lelkes és erélyes, hanem széleskörű műveltségű, határozott pedagógiai érzékű vezetője. Felesége, Fejér Rozália, szintén jeles tehetségű színésznő volt.

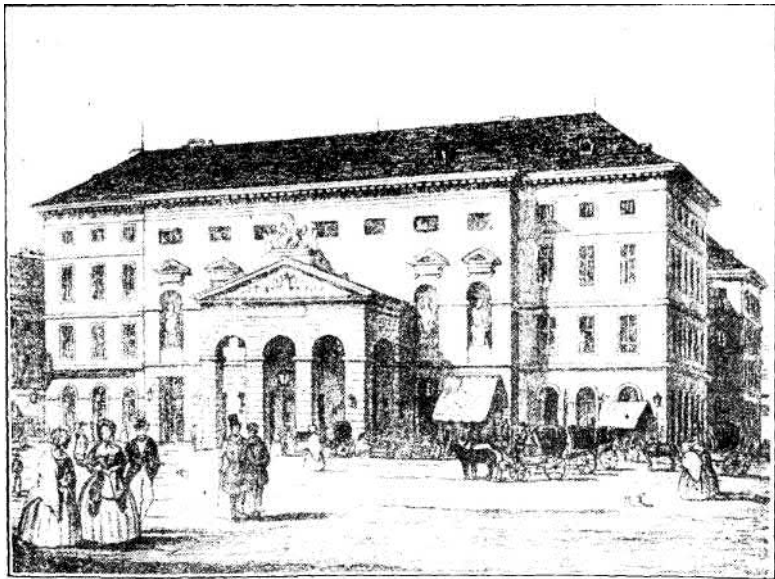
Jobb színészyanaggal s amellet az erőknek és céloknek is bölcsőbb ismeretével vágott tehát neki útjának ez a szövetkezés, mint két évvel azelőtt Budán a Kelemenéké. De megértőbb és áldozatkészebb felkarolásra is találtak. A magyarabb Kolozsvárban őszintébb volt a pártolókedv, mint a szűkkeblű pesti városi tanácsban. A kettős jelszó, melyet az úttörő színészek zászlajukra írtak, ugyanaz volt

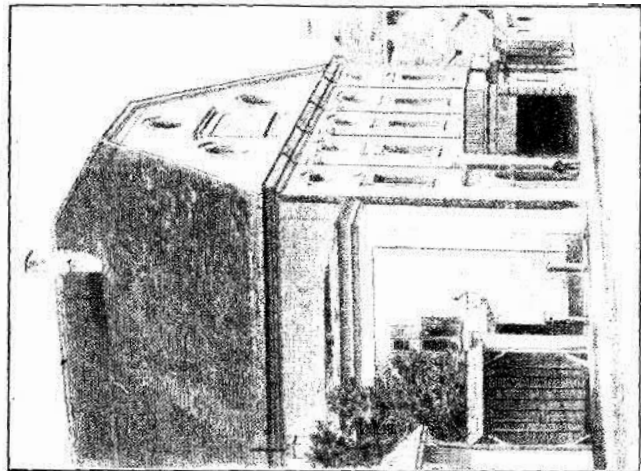
BARTHA JÁNOS KÖRNER „ZRÍNYI“-JÉBEN

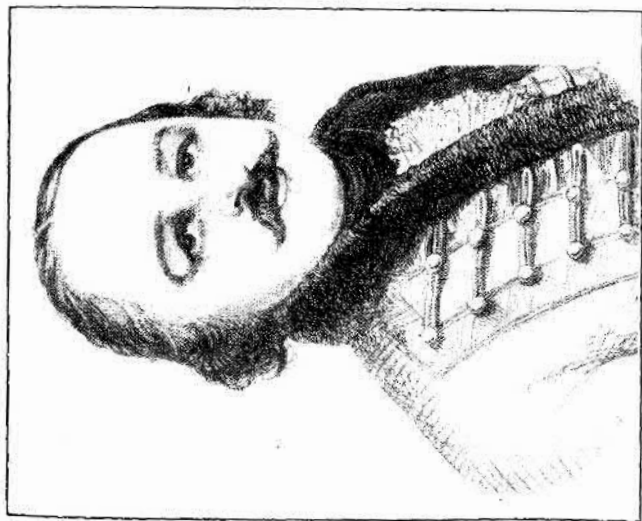
A PESTI OLDAL LÁTKÉPE A RONDELLÁVAL

A PESTI NÉMET SZÍNHÁZ

A KOLOZSVÁRI NEMZETI SZÍNHÁZ

ID. B. WESSELÉNYI MIKLÓS

DÖBRENTEI GÁBOR

mindkét helyen: egyfelől a magyar nyelv védelme és „ékesítése“, másfelől a „nemesebb erkölcsök formálása“. Csak-hogy Erdélynek valamennyi mértékadó körében ezeket a jelszokat részben komolyabban vették, részben szívósabban kitartottak mellettük, mint ugyanabban az időben a Királyhágón innen. Ott a köznemesség mellett meleg érdeklődést mutatott és jelentékeny anyagi áldozatokat hozott az arisztokrácia is, mely Magyarországon vajmi kevés együttérzést tanúsított. Nem is beszélünk a hatóságokról, melyek emitt valósággal kerékkötői voltak a szabadabb mozgásnak, míg ott minden tőlük telhető eszközzel egyengették színészeik boldogulásának útját. Végül Erdély rendéinek gyűlése sem érte be rokonszenvének pusztá hangoztatásával, hanem az ügyet állandóan napirenden tartotta, hathatósan megsegítette s a szintársulat működésének harmadik évében az idősebb Wesselényi Miklós báró indítványára jelentékeny ajándékot szavazott meg a pártolásra méltónak bizonyult társaságnak.

Ilyen körülmények között az erdélyi színészet szinte első lépéseitől kezdve az ígéret földje: az állandó otthont nyújtó színházépület megvalósulása felé haladt; amint-hogy tizenhat évvel hamarabb el is érte azt a magyarországi testvérmozgalomnál.

Igaz, hogy ott is egy évtizedbe telt, míg az állandó színház alapkövét lerakták s majdnem újabb kettőbe, míg az országos bajoktól, főleg a közbejött devalvációtól késleltetett építkezés befejezést nyert, de az addig letelt harminc év nemcsak az erdélyi színészetet vitte az egészséges fejlődés útján előbbre, hanem a magyarországinak talpraállításához és megizmosodásához is hozzájárult. Az erdélyi magyar színészet és a kolozsvári Nemzeti Színház nélkül a pesti magyar színházat sem igen lehetett volna biztos és időálló alapokra fölépíteni.

A Rhédey-házbeli „szála“ után Pataki Sámuelnek a város főterén álló házában szerezték meg ideiglenes játszóhelyül az emeleti tánc- és komédiatermet. Akkorra már — Kocsi Patkó szigorú és művészi igények dolgában is becsvágyó vezetése alatt — annyira megerősödött a társulat, hogy shakespearei tragédia színrevitelével járó nehézségekhez is hozzá merte mérni képességeit. 1794 január 27-e az a nap, melyen Shakespeare szavai először hangzottak el a magyar színészek ajkáról. (Az a *Romeo és Julia*, melyet néhány héttel előbb mutattak be, ugyanaz a Weisse-féle torz — *nyolc* szereplőjű! — adaptáció volt, mely már a pest-budai játékrenden is megfordult.) S hozzá épp legmélyebb alkotása lett nálunk a legnagyobb drámaköltő szálláscsinálójává: a *Hamlet*. Ugyanabban a fordításban, melyet Kazinczy Kelemenéknek szánt s amelyben szükség esetén ő maga is hajlandó lett volna szerepet játszani. Kocsi Patkó vállalta, amitől Kelemen húzódozott: az első magyar Shakespeare-bemutató kockázatát. A címszerepben is ő lépett fel. Kritikai feljegyzést erről az előadásról hasztalan keresnénk, csak annyi visszhangja maradt fenn, hogy „a Társaság tökéletes megelegedésig játszotta a Hamletet“.

Ezt az igyekvő és jól fegyelmezett társulatot a Rendek érdemesnek ítélték arra, hogy szereplését, művészi tökéletesedését állandósítsák. 1794-ben Fekete Ferenc részletes tervet terjesztett az országgyűlés elé, ebben mind a színház megépítésére, mind a színészet ügyének hatósági gyámolítás alá helyezésére igen jól átgondolt ötletekkel állt elő. Meg is alakult a színházi főigazgatóság, valamennyi döntőbb szerepű hatósági tényező bevonásával. Az országos választmány élére a közbizalom báró Wesseleányi Miklóst állította.

Ha volt valaha bölcs választás: ez csakugyan annak bizonyult. Ebben a kemény, indulatos, valódi oligarcha

természetű emberben a magyar színészet ügye olyan fáradhatatlan és bőkezű istápolóra talált, aminőt a higgadtak és fontolgotók sorából aligha remélhetett volna. Minden kezdeménye és minden intézkedése sorsdöntővé lett nemcsak az erdélyi, hanem általában a magyar színjátszás további fejlődésére. Hivatását nagy szívvvel és átható értelemmel töltötte be, bölcsen ráeszmélve, hogy a Budán kialvófélben lévő fáklyát neki kell új lángra lobbantania. „Nem is kötötte társulatát Kolozsvárhoz, nyaranta — megfelelő előzetes egyezkedések után — a magyarországi nagyobb városok vendéglátására bízta színészeit, kik már előrehaladtak oly mértékben, hogy szívesen látott vendégül fogadják őket. Különösen Debrecent és Nagyváradot kapatta rá igyekvő és változatos előadásaira. *Hamlettel* nemcsak otthon értek el sikert: vidéki útjaikra is magukkal vitték, Goethe *Stellájával* együtt. A kezdeti magyar drámairodalomból is nekivágtak mindennek, ami csak rendelkezésükre állt, még Bessenyei drámáinak is, melyekről pedig a legutóbbi időkig az a téves nézet járta, hogy sohasem kerültek színre. Wesselényi színészei igenis előadták az *Ágist* csakúgy, mint *Buda tragédiáját*.

A századfordulón már messzebbre is elportyáztak: megfordultak — nem is egyszer — Miskolcon és 1803-ban Szeged is megismerkedett a kolozsvári játszó társasággal.

Minden ilyen kirándulásból felfrissülve, önérzetében és küldetésstudatában megerősödve került vissza az egyre népesebbé növekvő gárda Kolozsvárra, hol ugyancsak 1803-ban Wesselényi másik nagy kezdeménye: az állandó színház ügye is eljutott az első, elhatározó mozzanatig: a Bél Farkas-utcai színháztelek megszerzéséig, amelyen ez év szeptember 27-én. elhelyezték az első állandó magyar színház alapkövét.

Ez a lélekemelő ünnep a hét esztendővel azelőtt szét-szóródott budai színészetnek is nem egy kimagasló alak-

ját már a kolozsvári társaság kötelékében találta. Innen szakadt oda Láng Ádám, a hosszúéletű úttörő színész, az egyetlen Kelemen társulatából, aki 1842 májusában még a Nemzeti Színházban is fellépett, amikor ott félszázados színészi jubileumát ünnepelték. Budáról származott az erdélyi társasághoz Ernyi Mihály és felesége, Termetzky Franciska is. Mind Láng, mind pedig Ernyi később egy-egy időn át Pesten is igazgatószkodott az oda átkerült kolozsvári színészek élén.

Mert az erdélyi színészet fennállásának tizenötödik évében, 1807-ben, Wesselényi eléggé megerősödöttnek ítélte színjátszóit ahhoz is, hogy a magyar főváros közönyének legyőzését megkísérelhessék. Ezt sem szeszélyes ötletként, hanem jól előkészítve kockáztatta meg. Már a megelőző évben kettéosztotta felszaporodott létszámú társulatát, mindkét csoportot méltányosan ellátva színházi könyvtárral és színpadi felszereléssel. A Magyarországra szánt csapat Ernyi vezetése alá került s még az év őszén végkép elhagyta Erdélyt. Debreceni és szegedi állomásos után 1807 májusában már Pesten vannak. A Rondellában mutatkoztak be, ugyanott, ahol tizenhét évvel azelőtt Kelemenek is először jutottak szóhoz a Duna balpartján. Bemutatkozó darabjuk címe ez volt: *Virtus próbaköve*; s valóban a virtus próbaköve volt maga a bemutatkozásuk is. De a próbát becsülettel megálltak.

Wesselényi még az időpontot is kitűnően választotta meg: megint az országgyűlés idejére esett a fővárosban tizenegy év óta hontalanságra jutott magyar játékszín újabb jelentkezése. Valóban innen, a Karok és Rendek részéről tapasztalták a leghathatósabb pártolást, mely ügyüket a nádor színe elé is eljuttatta. A városi tanács azóta sem lett megértőbbé és magyarabbá, sajnos, nem lett azzá a főnemesség sem.

De a derék színészcsapat így sem maradt magára. Wesselényi — belátva a távolból való irányítás nehézségeit — ott keresett számára gondviseletet, ahonnan a múltban is a legtöbb megértés mutatkozott: Pest vármegye pártfogásába ajánlotta a társaságot; s annak követje, utasításához képest, az alsó táblán kijelentette, hogy megyéje a magyar játékszínre egybeadandó pénzek gondozását kész magára vállalni.

A diéta azonban végül is ebben a kérdésben dolga végezetlenül oszlott szét, távozásával pedig a magyar színeszet látogatottsága egyszeriben fenyegető módon megcsappant. Ekkor — Wesselényi halála évében — már-már úgy látszott, hogy nagy elgondolása: a fővárosi magyar színjátszás folytonosságának megteremtése, a közönyösség zátonyán végkép elpusztul.

Egyelőre nem érte ez a sors. Épp a legváltásosabb időpontban megint nagytapintatú, áldozatkész pártfogóra talált egy pestmegyei középnemes földbirtokosban: Vida Lászlóban. Vida főigazgatása a hányódó társulatra nézve a művészi föllendülés és anyagi boldogulás újabb két esztendejét jelentette. Ő kiszabadította a színészeket a németekkel közös szállásul szolgáló, málladozó Rondellából és külön játszóhelyiséget bérelt nekik a Váci-országúti földszintes Hacker-ház dísztermében, melynek átalakításába tetemes összeget befektetett. 1809 márciusától fogva itt folyt a magyar színjátszás; mégpedig egyre biztatóbb kilátások között. Különösen művészi előrehaladás tekintetében. Mert a vagyoni mérleg most is akárhányszor veszedelmesen megbillent; ilyenkor Vida vetette serpenyőjébe a — tulajdon erszényét. Sokat adott rá, hogy vonzó tehetségű vezetőszínészei legyenek, s valóban, az ő korszakában már olyan nevek tűnnek fel a színlepon, amelyek azután a Nemzeti Színház kezdőidejével is kapcsolatba kerülnek. Igazgatásának első évében itt lépett először szín-

padra Kántor Gerzsonné Engelhardt Anna, az első nagy magyar tragikai színésznő, aki egy negyedszázad múlva a Nemzeti Színháznak is legfőbb tartóoszlopául volt kiszemelve, s csak szerencsétlen véletlenül múlt, hogy méltó helyét ott el nem foglalhatta. A kezdő magyar színészet legszeretreméltóbb alakja, kimagasló nagy tehetsége, Déry Istvánné Széppataki Rozália, a szellemes vígjátéki hősnő s a magyar opera terén úttörő „dalszínésznő“, szintén itt ismerkedett meg a színház varázsos világával s maga is itt kóstolt bele utóbb a színpadi dicsőség mámorába. Ehhez a helyiséghez fűződik egy fiatal juristának színészi pályakezdése is, a Katona Józsefé, ki itt mérte hozzá erejét fokozatosan keményebb színpadi feladatokhoz, végül Hamletéhez is, akinek — még Vida kormánya idejében — itt mutatták be első drámafordítását, majd két évvel később — már a Rondellában — első eredeti drámáját, a *Lucaszékét* Szerzői nevét akkor még nem aranyozta meg boldogtalan sorsú, nyilvánosság elé csak húsz év múlva vergődő tragédiájának, a *Bánk bán*-nak dicsősége, mint színész pedig a Békessi név mögé rejtőzött.

Vida műsor dolgában is finomízlésű, akárhányszor meglepően nagyigényű irányítónak bizonyult. Igazi műértő volt, szívügyének tekintette a legnagyobbaknak, Shakespearenek, Lessingnek, Goethének, Schillernek kultuszát. „Színészei — mondja Riedl Frigyes — talán több klasszikus darabot adtak, mint a Nemzeti Színház ma.“ Szerette a szépet és értékeset s lelkeségének színészei között is nagy volt a nevelő hatása.

Szeretett mást is: játszótársaságának egyik fiatal, kórusbeli színésznőjét, Bárány Katicát, akit feleségül vitt magával történelmi birtokára.

Idővel azonban anyagi lehetőségei részben kimerültek, részben pedig az ország megingott pénzügyi helyzete

következtében is leromlottak. Nem győzte tovább az áldozatokat, kénytelen volt odahagyni az annyi önzetlenséggel összekovácsolt és egészséges fejlődésnek indított társulatot.

Megválásával — sajnos — megkezdett munkájának méltó folytatója nem akadt. Ketten is átvették örökét, de sem Kónya János vicefiskális, sem Mérey Sándor táblabíró és helytartósági tanácsos nem boldogult vele. Mérey költöztette vissza a társulatot a rozoga Rondellába, mely a németek fényes, új színházának 1812. évi megnyitásakor vált gazdátlanná s amely a következő évben a társaság feje fölött eladatván, két évvel utóbb a magyar színészet hajléktalanná válását s ezzel fővárosi működése folytonosságának újabb megszakadását idézte elő.

Mérey nem termelt színházigazgatásra, legkevésbé magyar színházéra. A hazai színészet vezetését bízták rá, s ő pártolta a — németekét. Magánéleti indíték is sarkallta erre: kitartoán udvarolt a német színház primadonájának. Alatta érte a magyar színjátszókat a legnagyobb megaláztatás: kivezényelte őket a pompás német színházpalota megnyitására, hogy ott díszöltözetben statisztáljanak. Déryné tollán hosszú évtizedek múlva is felforr a szégyentől a tinta, amikor naplójában erről ír; pedig ő maga nem vállalta ezt a lealacsonyító szerepet: beteget jelentett, csakhogy távolmaradhasson.

Ennek az idegen, új hajléknak, Pollák Mihály díszes épületének (mely utóbb harminchét évi fennállás után 1849-ben Hentzi bombáinak martaléka lett) természetesen nagyobb volt a vonzóereje, mint az elaggott Rondellának, melyet Déryné is csak „a dunaparti szárazmalomének emleget.

A vetélkedést most már másképen, mint megfelelő magyar színházépület emelése útján, elképzelni sem igen lehetett. Kulcsár István táblabíró, az egyetlen fővárosi

magyar lapnak, a Hazai és Külföldi Tudósításoknak szerkesztője, ki Mérey után a társulat igazgatását a vármegye megbízásából magára vállalta, hősies erőfeszítést fejtett ki az építendő végleges színházotthon érdekében. Kulcsár egyike közműveltségi életünk legrokonszenvesebb, leglelkesebb alakjainak.

Egyelőre a Rondella épületét — addig is, míg a bontó csákány neki nem esik — legalább a tűrhetőségig rendbehozatta s a tatarozás idejére színészeit Székesfehérvárott játszatta. A vidéki vendégszereplés nemcsak a társulat jó hírét öregbítette, hanem meglepően jövedelmezőnek is bizonyult. A tetszetősebbé varázsolt pesti játékszín is nagyobb látogatottságot teremtett. De Kulcsár többszöri halasztáskérélmére ellenére is a lebontás végső határideje hamarosan rájuk köszöntött. Megfelelő ideiglenes helyiség pedig egyelőre sehol sem kínálkozott.

A sohasem csüggedő és fáradhatatlan Kulcsár ebből azt a következtetést vonta le, hogy: hát akkor nincs más hátra, mint tüzzel-vassal szorgalmazni a — végleges megoldást. A Nemzeti Színház gyakorlati megvalósításának ő lett első alapvetőjévé.

1814-ben, majd ismét a következő évben röpirattal izgatott a sürgős építkezés érdekében; első szövegének címe: *Hazafiúi javallás Magyar Nemzeti Teátrum építéséről*, a másodiké: *Buzdítás a Nemzeti Teátrum felépítésére*.

De nem érte be buzdító szóval, melyből már korábban is elég elhangzott a — pusztában; bár az övé nem is maradt merőben visszhang nélkül: Pest vármegye ennek hatása alatt fordult lelkes átirattal a többi megyéhez, meglehetősen foganattal, mert már legközelebbi közgyűlésén negyvenegyezer forintnyi összeg megajánlásáról számolhatott be.

Ebből Kulcsár újabb ösztönzést merített a cselekvésre. Fűtötte a becsvágy, hogy a Nemzeti Színházat ő építse fel. Mindenekelőtt megvásárolta a Hatvani-utcában azt a két üres telket, melyen most a Nemzeti Kaszinó palotája áll. Foglalóul a vármegyei kezelés alatt álló „theatrális cassá“-ból ezer forintot nyomban ki is utalt. Ezt a telekvásárlást a nádor is jóváhagyta.

Kulcsár azután sürgősen elkészíttette a színházépület tervvázlatait. Két ilyen tervről is van tudomásunk. Az egyik Kaszelik Fidelius építőmester munkája és 1816-ban készült. Eredetije ma is megvan a pestvármegyei levéltárban. Azt az akkoriban általánosan elfogadott színházépítési rendszert vette alapul, melyhez a mintát a párizsi Odeon-színház szolgáltatta. Ennek a rendszernek fősaját-sága az volt, hogy az épület egész forgalmát közös előcsarnokból bonyolította le. Kaszelik színháza — elég szerényen — favázas épületnek volt tervezve.

Kulcsár nyilván méltóbb, díszesebb hajlékot kívánt és javaslatára Eberl Károly építőmester bízott meg újabb terv készítésével. Az ő tervezett színházépületének homlokzata rézmetszetről is ismeretes, mely *Nemzeti játékszín arculatja* címmel jelent meg. Ez valóban mutató palotát ígér, jóarányú risalit-kiképzéssel, csinos tornyokkal. Alaprajza nem maradt fenn a megye levéltárában, de az egykorú leírások nagy méltánylással szólnak a tervről; a Honművészen Nóvák Dániel architektus külön cikkben foglalkozik vele. Az épület méreteiben is tekintélyesnek mondható: földszintje, emeleti két páholy-sora és kettős karzata 1500 embert fogadott volna be, annyit, mint a Népszínház épülete, melyben 1908 óta a Nemzeti Színház mind a mai napig játszik. Az öltözőkön kívül díszletraktár, gondnoki lakás, házi műhelyek is lettek volna benne. Gyalog érkezők a Hatvani-utca felől jutottak volna be, a kocsifelhajtó a Szép-utcára volt ter-

vezve. Az épület sarkára kávéház, a másik oldalra kalmárbolt került volna. A tornacrész fölé egyes alkalmakra bérbeadható hangversenyerem volt szánva. Az építkezés költségvetése 200.000 forintra rúgott.

Íme, a Nemzeti Színház „arculat“-jának első felbukkanása — legalább is az építőmester rajzolópapírosán. A valóságban még igen sokáig — majd egy negyedszázadig — váratott magára.

Mert nemcsak az építési költség nem volt együtt: hiányzott még a telek vételára is, teher ellenben volt rajta bőven, arról kamatot kellett fizetni, a telek után pedig városi adót; mindez veszedelmesen emésztette a vármegye theatrális cassáját.

Kulcsár István barátja, Szentkirályi László alispán mindazonáltal valamennyi vármegyének megküldte az Eberl-féle terv rézmetszetét, véleményüket kérve egyúttal arról is, vajjon Pesten folytassák-e a megkezdett munkát, egyelőre a telkek árának lerovásával — az építést boldogabb időre halasztván —, vagy másutt, vidéken vegyék tervbe az építkezést. Ő maga a fővárosi megoldás mellett volt. „A csehek — mondja felhívása — Prágában, a lengyelek Varsóban tisztelik őseiknek eleven rajzolatjait. A pesti játékszín szintűgy nevelő helyül szolgálhatna, s azalatt is, míg a nemzet maga méltósága érzéséből valami nagyobbat közakarattal teszen, a múzsza igyekezete itt élesztetik.“

A vármegyék állásfoglalása nagyon megoszlott, abban is, hogy némelyikük adományokat is csatolt a válaszához, mások ellenben csak — jó tanácsokat küldtek. így Szatmár megye tanácsosabbnak ítélte, hogy az egész mozgalmat vigyék át Debrecenbe, hol annak biztatóbb kilátásai lehetnek. Borsod, Gömör és Heves vármegye Miskolc mellett kardoskodott. (Ez a város valóban nemsokára kedvező talajnak is bizonyult, hiszen Kulcsárnak a Ron-

délia lebontásával hajléktalanná vált társulata is ide tette át működését, s ez a város volt az, mely 1827-ben, tíz évvel a Nemzeti Színház létesítése előtt, a Királyhágón innen elsőül biztosított állandó otthont a magyar színjátásnak.)

De egyelőre mindez az országos érdeklődés sem segítette eredményhez Kulcsár elpusztíthatatlan bizakvású törekvéseit. Reménykedése akkor még korainak bizonyult. A magyar fővárosnak előbb bele kellett kerülnie a Széchenyi föllépésével megelégedő nemzetiségi és társadalmi reformmozgalomnak sodrába, amikor az új Magyarország tervszerű megépítésében valódi szellemi központtá emelkedhetett s amikor a falai közt állandósítandó magyar színészetnek jelentősége is egyszeriben kellő nyomatékhoz jutott.

Addig a vajúdó, az igazi cél felé még csak tapogatózó idők mintha Pozsony vármegyének sötétenlátó fel-fogását igazolták volna, mely a Szentkirályi-féle felhívásra adott válaszában tükröződik: „Ez az intézet (t. i. a Nemzeti Színház) igen nehezen fog Pest városában a legkésőbbi időkben is virágzásra jutni. A Haza legvirágzóbb városában foganatlan lesz a magyar játékszín felállítására törekedő ügyekezet.“

Majd másfél évtized eltelt Kulcsár első serkentései óta és a Hatvani-utcai telek csak hiába várt az első kapavágásra. S ennek a várakozásnak minden éve a színházi alap rovására ment. Nem csoda, ha annak kezelői kapva-kaptak az első alkalmon, amikor a telekre komoly vásárló akadt gróf Cziráky Antal személyében, ki a vételárnál néhány ezer forinttal többet kínált érte. Kulcsár körömszakadtig küzdött, hogy a Nemzeti Színház fundusa megmaradjon: az ő szemében ez volt egyetlen záloga annak, hogy egész életén át dédelgetett eszméje valaha mégis csak megvalósulhasson. De a vármegye közgyűlése erre

a célra kinevezett küldöttségének jelentése alapján a telek eladását határozattá emelte, elvetve Kulcsárnak még azt az ajánlatát is, hogy a vármegye helyett az évi adót és kamatokat hadd fizethesse ő a — sajátjából.

Ezzel a keserőséggel szívében halt meg a nemzeti színházi eszme egyik legönzetlenebb harcosa, 1828 márciusában. A belvárosi főplébániatemplomban Ferenczy István, az első magyar szobrászművész készítette el sír- emlékét.

Székely József pestvármegyei levéltárnok, ki a színház félszázados jubileumára kiadott könyvében e szívós küzdelem mozzanatait apróra feltárta, méltán írhatta felőle: „azt érzem, mintha Kulcsár István volna a Nemzeti Színház első halottja!“

IV

Az erdélyi színészet küzdelmei a kolozsvári magyar színház megnyitá-
sáig. — A székesfehérvári társaság pesti szereplése és hódítása
Kisfaludy Károly darabjaival. — Pozsonyi kudarcuk. — A társulat
széthullása.

A Kulcsár István társulatának pesti hontalanná válá-
sával előállt helyzet a szó szoros értelmében „apostolok
oszlását” jelentette: színészei új csoportokba tömörülve
nekivágtak a vidéknek. A derékhadat maga Kulcsár me-
nesztette Miskolcra, útravalóul Pest vármegyétől szerezve
nekik ajánlólevelet. Egy csekély töredék, melynek Láng
Ádám állt az élére, még itt maradt, úgyszólván az első
csákányütésig, mely a málladozó Rondella halálos ítéle-
tének végrehajtását megkezdte; de ez már csak vergődés
volt és csakhamar bele is fült a vigasztalan közönybe; erre
ők is útnak eredtek, Kecskemét felé.

Ezzel a fővárosban a magyar színjátszásnak másod-
ízben megindított folytonossága újra megszakadt, ezúttal
nem kevesebb, mint teljes tizenhét esztendőre!

E hosszú idő alatt színészetünk a legtarkább vándor-
élet formájában vívta a küzdelmet az eszme életbenmara-
dásáért, mind a két hazában. Még az időközben megnyílt
állandó színházépületek is — mint az 1821-re elkészült
kolozsvári és a véglegesen 1827-ben felavatott miskolci
játékszín — csak téli szállásul szolgálhattak, nyaranta a
társulatok messzi tájakra elkalandoztak, az új érdeklő-
désből erkölcsi erőt és anyagi segítséget meríteni. A mis-

kolciak különösen kitűntek a magyar játsszók iránt tanúsított lelkesedésükkel; nem is csoda: a náluk működő társulatnak Déryné volt a lelke! Ez a csoport vitte el a magyar ígét legelőször Kassára is, egyenest azzal az eltökéléssel, hogy a város megmagyarosításának szolgálatot tegyenek.

A Kecskemétre szakadt pesti játsszók is újra megosztódtak: egyrésztük a Dunántúlt járta, maga Láng, Szedgedet választva központul, az Alföld városait látogatta. Itt tűnik fel először a Nemzeti Színház kezdőkorának egyik legragyogóbb neve, a Szentpétery Zsigmondé.

Újabb ilyen sejtosztódás hozta létre a jó hírre vergődött „Komáromi játsszótársaság“-ot.

Közben a honalapító Kelemen László, ki annak idején annyira a főváros meghódításához kötötte magát, szintén megalkudott a helyzettel s a vidéken, főleg az alföldi részeken próbált még egyszer szerencsét, noha ezúttal is hasztalanul.

Hanem azért ez a portyázó élet is üdvös szolgálatot tett a magyar nyelvű színpadi ígéhirdetés ügyének. Ha egyetlen magyar város sem akadt, mely akkor még a színeszet országosításának feladatát magára vállalhatta volna: legokosabb dolog volt a színjátsszás megismertetésébe és népszerűsítésébe belevonni — valamennyit.

Wesselényi előrelátó nagy gondolata, mely a vándorszíneszetre építette a távolabbi jövő minden reménységét, ebben az inkább kényszerűségből, mint belátás vagy terv alapján előállott helyzetben is tovább élt és tovább munkált. Olyan igényeket, melyek színeszetünket egy csapásra magasabb szintre lendíthették volna, akkoriban még egyik város sem volt képes támasztani, még kevésbbé pedig állandó gondozásban részesíteni. Inkább a társulatoknak kellett — kivált a kezdetlegesebb szellemi légkörű

helyeken — még a tulajdon mértéküket is alacsonyabbra szállítani. De az okos alkalmazkodás volt egyetlen záloga annak, hogy a nehezebb támadású érdeklődést is szépszerével a maguk pártjára hódíthassák.

Maga Wesselényi Kolozsvárja sem bírta még a kezdeti lendületet állandóan megtartani, kivált amikor nagy pátrónusán kívül az erdélyrészi színészet első hivatott művészi irányítóját, a kor legjelesebb színészpedagógusát, Kocsi Patkó Jánost is elveszítette. Alighogy ő is visszavonult, a társulat bomlásnak indult: debreceni látogatásuk alatt — mely az otthoni helyiséghiány miatt két esztendőre nyúlt — azt kellett tapasztalniuk, hogy ott kedvezőbb kilátásaik lehetnek, mint az anyavárosban. Egyik csoportjuk Ernyi Mihállyal ott is ragadt, a másikkal Wándza Mihály Kolozsvárott igyekezett feltámasztani a folytonosságot. De alaposan megváltozott világra talált, egyidejűleg még a német színészet is befészkelte magát az ősi városba s ennek különösen operaelőadásaival nehéz volt felvenniök a versenyt. Az országos pénzértékcsökkenés következtében az állandó színház építkezése is egyre elakadt s így bekövetkezhetett az a szégyenletes helyzet, hogy — majdnem ugyanabban az időben, amikor a pesti társulat szét hullott — a kolozsvári játsszók is a részvétlenség elől Marosvásárhelyre voltak kénytelenek menekülni és 1814-től 1819-ig, teljes öt esztendőn át Erdély fővárosának sem volt magyar színésze. Csak a kolozsvári Nemzeti Színház megnyitása teremtette meg végre — némi ingadozás után — a Királyhágón túli magyar színjátszás állandóságát, példát szolgáltatva ezzel a testvérfővárosnak, mely azonban csak másfél évtized múlva jutott el odáig, hogy^a jó példát követhesse. Addig a kolozsváriak színlapján vált egyre jobb csengésűvé akárhány olyan név, mely azután a Nemzeti Színház első együttesének is becsülést szerzett. 1823 óta itt működött — vezetői minőségben is —

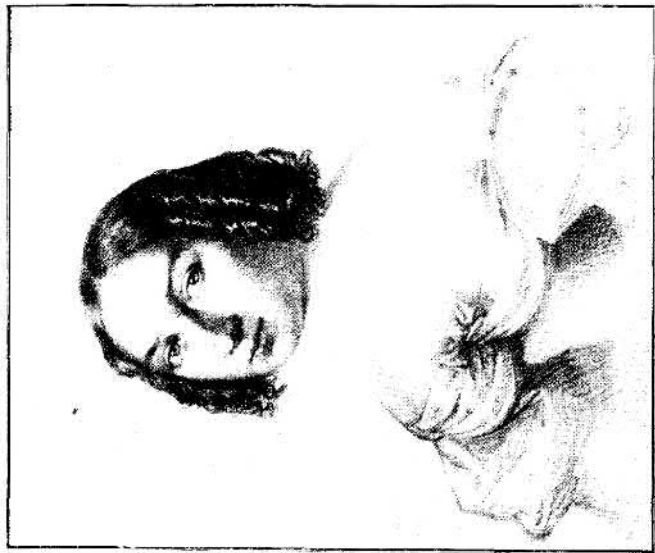
a derék Udvarhelyi Miklós, itt aratta a tetszést Déryné, Szentpétery Zsigmond, Szilágyi Pál.

Pest pedig az egész idő alatt csak akkor látott magyar színészeket, ha valamelyik jobbírú vidéki társulat rövid időre felkereste. Megfelelő játszóhelyiséggel ezeket sem fogadhatta, ilyenkor is csak a német színház kegyéből juthattak szóhoz a magyar Thália követői. S akkor sem a szép szemükért engedtek nekik szállást, hanem mivel a vidék közönségének körében szereztek már akkora népszerűséget, hogy különösen országos vásárok idején, amikor a vidékiek nagy számban özönlöttek a fővárosba, felléptetésük tekintélyes anyagi hasznot ígért. De ha a németek malmára voltak is kénytelenek dolgozni, igyekeztek a magyarság körében is nagy volt az erkölcsi hatása.

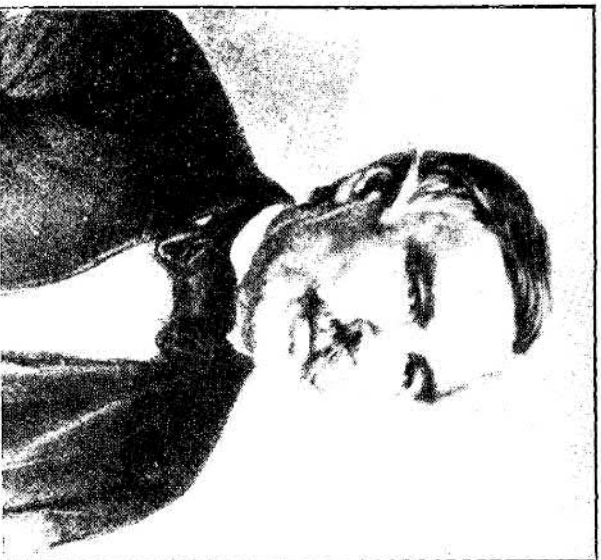
Különösen azé a derék társaságé, mely eredetileg a Debrecenben maradt kolozsvári színészek csoportjából vált ki, éppen abban az évben, amikor a fővárosban Kulcsár társulata elhagyta a Rondellát. Ezek először „köztársaság“-gá verődtek össze és Szatmáron, Nagykárolyon, Nagykállón át a felvidéki városokba mentek, de ekkor már igazgatójuk is volt, a pesti Hacker-szálabeli pályakezdőből jó hírre vergődött Balog István személyében. Komáromban azután az egyenetlenségbe keveredett társulat egy részével különvált és Győrbe tette át működését, melynek sikerén felbuzdulva Fejér vármegye meghívta tagjaival a maga székhelyére. 1818 októberében be is mutatkoztak. Iparkodásukat maga a vármegye vette partfogásába, olyan hathatósan, amilyen áldozatkész támogatásban eddig csak Wesselényi színészei részesültek. Három év alatt a megye közönségének adakozásából csaknem negyvenezer forint gyűlt össze a magyar színészet meggyökereztetésére. Közgyűlésileg intézték pénzügyeiket, ellátták őket könyvtárral és felszereléssel és időnkint — igen

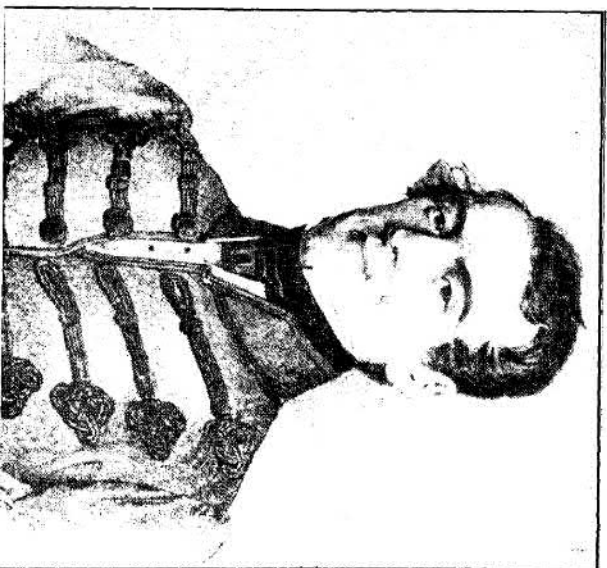
KÁNTORNE ENGELHARDT ANNA

DÉNYNÉ SZÉPPATAKI ROZÁLIA

UDVARHELYI MIKLÓS

SZERDAHELYI JÓZSEF

okosan — körutat is tétettek velük a megye területén. Volt tizenhat jónevű színészük, itt játszott Kántorné, a nagy tragika; itt Komlósy Ferenc Dániel, később a dunántúli színjátszók vezetője és Kisfaludy Sándor 1831-ben megnyílt balatonfüredi színházának első igazgatója, élete végén a Nemzeti Színház gazdasági felügyelője és könyvtárnoka, a kezdő nemzeti színházi együttes drámai szendéjének, Komlósy Idának édesapja; s itt volt az Erdélyből visszakerült Szilágyi Pál is, ki utóbb a Nemzeti Színház első nyugdíjas veterán színészévé lett s aki szintén nagy nevet állított a magyar színészet szolgálatába leányával, Bulyovszkyné Szilágyi Lillával.

A jó és biztos alapokra fektetett színészet itt már játérend dolgában is magasabbra foghatta a mértéket. Shakespeareből már nemcsak *Hamlet* került színre, hanem *Othello* is. Adták Korner *Zrínyijét*, mellyel néhány év múlva a kolozsvári Nemzeti Színházat is felavatták, és volt Calderon-bemutatójuk is: *Az élet csak álom*.

Eredeti műsorukon megfordult Katona József drámája, a *Lucaszéke* és — ami legfontosabb — itt történt meg Kisfaludy Károlynak színpadi szerzővé avatása, 1819 tavaszán a szentimentalizmusból és hazafias lelkesedésből összevegyített *Tatórok Magyarországon* című drámai kísérletével, és ugyanez év őszén idegen forrásból, a Kotzebuenál is selejtesebb Claurenből merítő, de magyar népies környezetrajzzal is próbálkozó *Pártütők* című első vígjátékával.

Egész műsoruknak, főleg pedig a váratlanul felbukkant hazai drámáirónak hangos sikere arra nógatta az istápoló vármegyét, hogy derék gárdájának felküldésével a tunya fővárosiaknak is leckét adjon a magyar színészet számottevő fejlettségéről. A pesti német színigazgató, Brunswick gróf, hozzá is járult — megint csak a Medárd-napi vásár vidéki látogatottságára számítva —, hogy a

magyar játszók a városi német színházban másfél hónapra át hetenként kétszer fölléphessenek.

Bemutakozásul itt is legvonzóbb műsordarabjukat, a *Tatárokat* választották. Várakozásukban nem is csalódtak: a hatás még a fehérvári sikert is felülhaladta. A nagy Kántorné és lelkes társai valóságos rohammal vették be a közönyt. Maga Kisfaludy pedig megízlelte a színpadi diadal mámorát, melynek azután holtáig rabja is maradt. Egymást sűrűn követő darabjai ezután is a buzgó fehérvári társulatban letek odaadó tolmácsolójukra és terjesztőjükre. A zajos ünnepeltetés hatása alatt szapora tollának nyolc nap elegendő volt hozzá, hogy a *Tatárok* stílusában egy újabb hazafias drámát rögtönözzön, ezt a fehérváriak azonmód be is tanulták s ennek bemutatója volt a német színházban a tizennyolcadik s egyúttal búcsúelőadásuk; ekkor került színre az *lika, vagy Nándorfehérvár bevétele*.

Az őszi vásár ismét visszahozta őket a magyar színijátszásra örvendetesen rákapott fővárosba. Újabb tizenhat előadásuk során megint két új színműve került Kisfaludynak a közönség elé, egy vígjátéka, *A kérők*, és egy drámája, a *Stibor vajda*.

Attól fogva éveken át megfordultak az Éder György igazgatása alatt működő székesfehérváriak Pest német színpadán, habár csak — akár többi vidéki állomáshelyükön — egy-két havi vendégszerepekre. Vidéki színvonalon felül nem is emelkedett akkor még a főváros, állandósítani a magyar színészetet a maga erején nem lett volna képes, talán csak a Rendek céltudatos és erélyes állásfoglalása változtathatott volna ezen a helyzeten.

Ebben bízott Fejér vármegye is, midőn teljes becsúzóval azon volt, hogy az 1825-ben Pozsonyba összehívott országgyűlésnek bemutathassa társulatának haladását. De hasztalan vállalták ezt a döntőnek szánt ütkö-

zetet, hiába erősítették meg a játszógardát — melyben már a későbbi nemzeti színháziak közül többek közt Bartha Jánost, Megyeri Károlyt, Telepi Györgyöt is ott találjuk, — hiába álltak elő huszonhat színművet felölelő műsorral — melyen *Macbeth*, *Sappho* (Kántorné híres alakításával) és *Stuart Mária* is ott szerepelt: — az országgyűlés színészetünk sorsának felkarolását „alkalmasabb időkre“ odázta el.

Ez a keserves kudarc a fejérmegyei szép kezdetet derékon törte ketté. A társulat még Pozsonyban széthullott s vele a színészet országosításának ügye is megint zátonyra jutott.

V.

Elszórt kísérletek Budán és Pesten. — A kolozsváriak második látogatása a fővárosban. — Szereplésük Miskolcon. — Megtelepedésük Kassán: a magyar színészet felvirágzása Berzeviczy Vince és Csáky Tivadar irányítása alatt; a Nemzeti Színház alapító gárdájának össze-
verődése. — A *Bánk bán* kassai, legelső előadása.

A fehérvári társulat pozsonyi elvérzésével Pest is elvesztette magyar színházi igényeinek leghűségesebb kiszolgálóját. A város balparti része két éven át nem is jutott magyar színészethez, ami ebből egy-két nyári hónapra idevetődött, megint Budán próbált szerencsét. A következő évben a pozsonyi alkalmi együttes egyik töredékével Pergő Celesztin fordult meg itt; nem volt nagyon kimagasló társulata, maga Pergő, akinek személyi népszerűségére jellemző, hogy országszerte csak keresztnevéen, Celesztinnek emlegették, típusa volt annak a színészfajtának, melyet ma — nem a legbecsülőbb értelemben — sztárnak nevezünk. Hiú, öntelt s a végletekig különsőséges színész volt, nem a műsorra volt gondja, inkább arra, hogy önmagának parádés szerepeket biztosítson. Hamletjét széltében bámulták, noha még aligha akadt színész, ki oly kevéssé fogadta volna meg Hamletnek a színészi mérsékletről szóló tanácsait, mint ez a jellegzetes színpalhasogató. Budán is ezzel a bravúrszerepével köszöntött be, 1826-ban. Pergő társulata ismertette meg a fővárossal a „legelső nemzeti operát“ — elképzelhetetlenül szerény keretek között. A következő évben megint felkereste

a budai színpadot, melyen időközben a borsodvármegyeiek társulata is megfordult. Ez utóbbiak a Kerepesi-úti Arany Hattyú-fogadó termében a pestieknek is bemutatkoztak.

Az 1827—28-as télen pedig hosszabb vendégjátéokra — most már ismét a pesti német színházban — a kolozsvári játszókereszték fel a fővárost. Erdélyben a tehetetlen főrangúak irányítása alatt olyan válságosra fordult ennek a már állandó színházépülettel is rendelkező társulatnak sorsa, hogy erre a télre gazdátlanul kellett hagyniuk otthonukat. Nyakukba vették jóformán az egész országot s az Alföldön, majd a Dunántúlon át Pestre is felvetődtek. Itt szeretettel és lelkesedéssel fogadták őket, mintha csak megérezték volna, hogy velük a fővárosban — habár még csak csirájában is — már az a Nemzeti Színház jelentkezik, amelynek megvalósulása pedig még pontosan egy évtizedig váratott magára.

Mindamellett csakugyan ebből a magból sarjadt ki később a pesti magyar színészet állandósulása. Ez volt a kiválasztottak csapata, mely valahogyan a legjobb erőket olvasztotta be fokozatosan magába, s melynek további sorsa is — szinte valami magasabb rendelés szerint — úgy alakult, hogy végül méltóvá emelkedhessek a legmagasabb küldetés betöltésére.

Már ekkor is meghódították a nehezen felmelegedő fővárosiakat; s ez a hódítás ezúttal még a németajkúakra is kiterjedt. Ezeket azzal vonzották magukhoz, hogy műsorukon nagy helyet biztosítottak az énekes műfajnak; társulatuknak olyan volt az összeállítása, hogy kisebbigényű operákban is derekasan megállták a helyüket. Déryné hangja teljes fényében ragyogott, s amelyik daljátékban ő adta a főszerepet, annak nyert ügye volt a vegyesajkú nézőtér előtt. Mindjárt bemutatkozásul is a *Sevillai borbély-lyal* álltak elő. Ez az elnyűhetetlen hódító erejű víg dalmű volt nálunk az operakultusznak első szál-

láscsinálója. Ez hangzott fel elsőnek — tíz évvel ezután — az új Nemzeti Színház deszkáin is, amikor még mindig a Déryné messze földön híres Rosinájának csodájára gyűlt be a közönség. És már itt, az első pesti magyar operaegettesben feltűnik a színlapon a Dérynéen kívül egykét olyan derék énekeszínész neve, akik utóbb a kezdő Nemzeti Színház műsorának operai részében is úttörőként működtek közre a magyarnyelvű daljáték meghonosításában: Udvarhelyi Miklóse, ki még a kolozsvári színházban az első „dalszínészársaság“-ot megszervezte s aki Ruzitska karnaggyal az első magyar operakísérletet, a *Béla futását* megíratta; és Szerdahelyi Józsefé, ki későbbben a Nemzeti Színháznak is első Figarójává lett s mint kísérőzenék és dalok szerzője is nagy buzgósággal és rátermettséggel állt a színház műsorszükségleteinek szolgálatára.

De a német színészet kegyelemkenyerén három hónapnál tovább fenntartani magukat a fővárosban mégsem tudták. Hasztalan tódult előadásaikra a közönség, a sikert ki nem aknázhatták, mert a német színházvezetőségtől heti két előadásnál többre nem nyertek engedélyt. Februárban tehát Miskolcra vették útjukat, melynek 1823-ban ideiglenesen már felavatott színháza — az országban a második, a Királyhágón innen pedig az első magyar kőszínház — kevéssel azelőtt készült el teljesen. Ebben az új épületben majd hogy végleg ott nem marasztották őket, annyira megkedvelték játékukat, annyira énekes előadásaikat, hogy hajlékon felül még évi támogatást is ígértek nekik. Nem maradhattak, nem akartak hűtlenné lenni a kolozsvári anyaintézethez. Pedig ez közben levette róluk a kezét: mágnásai megunták a bajlódást, új gazdái más szintársulattal szerződtek. Udvarhelyiek pedig Miskolcra hazafelé igyekezve, útközben teljes hontalanságra jutottak. Miskolcra, ahol elszalasztották szerencséjüket, köz-

ben más társaság vonult be, Kolozsvár, ahová kötelesség-tudásuk hajtotta őket, kitagadta hű fiait.

Szorongatott helyzetükben a Felvidék fővárosára gondoltak, melyet már miskolci tartózkodásuk idején is felkerestek rövid, de sikeres vendéglátéokra. Ennek jó emlékével vonultak be Kassára, hol ezt a jó emléket az azóta ott működő gyenge német színtársulatok el nem homályosíthatták. Bevonultak s az idegennyelvű városban anyagi felvirágzásukra és művészi fejlődésükre egyaránt döntő hatású felkarolásra, vendégszeretetről is többre: meghitt családi légkörre találtak. Ha van a Kárpátok koszorújától övezett földrajzi terület szellemi és közműveltségi egységének bizonyítéka: a magyar színjátszás élettörténete bizonyára az. A pesti Nemzeti Színház létfeltételeit a határszélek éber hazaszeretete és önzetlen segítőkészsége teremtette meg. Aminek alapjait Kolozsvár rakta le, azt most Kassa továbbépítette. Az az öt esztendő, melyet falai között a hazátlanná lett kolozsvári színészek eltöltöttek: a pesti magyar színház krónikájához már szervesen hozzátartozó előhang.

Először csak szórakoztatóul látták szívesen a jeles színtársulatot, mely mindjárt beköszöntésekor különbet, magasabb színvonalút tudott nyújtani, mint a polgárság korábbi mulattatói: a németek. Ha előadásaik színlapjaira tekintünk, önkéntelenül arra kell gondolnunk: hiszen ez már maga a Nemzeti Színház! Már akkor országosan ismert és becsült neve volt Szentpétery Zsigmondnak, Megyeri Károlynak, Szilágyi Pálnak, Szerdahelyi Józsefnek. Láng Ádám neve már a magyar színészet tisztelt múltjáról beszélt, Udvarhelyi Miklós is régi tapasztalatokkal került a társulathoz. De a ragyogó jövő is jelentkezett Egressy Gáborral, László Józseffel. Déryné nem itt lett hírességgé, már országos népszerűséget hozott ide magával, de naplójában talán ő sem beszél semmiről annyi

melegséggel, mint pályájának erről a kassai időszakáról. Itt tűnt fel Kovácsné Csávássy Fekete Mária, akiből utóbb a Nemzeti Színház első nagy komikája lett. Mindezekhez nemsokára újabb jeles tehetségek csatlakoztak: a nagy Kántorné, akinek vállára a műsor legnemesebb része nehezedett, Bartha János, a tragikus hős, és Telepi György, a jóízű komikus.

Dérynén és Kantomén kívül a többiekéről nem kell azt gondolnunk, hogy már azon a szinten állottak, melyre utóbb a Nemzeti Színháznak komoly kritikai ellenőrzés alá fogott munkája lendítette fel tehetségüket. De amivé később fejlődtek, annak csirája már kétségtelenül valamennyiükben benne szunnyadt. A kassai közönség is megérezhette, hogy itt a magyar színjátszásnak valóságos csilgatóbora van feltetszőben.

S az ég rendeléséből akadt munkájuknak olyan finom megértője és okos irányítója is, akinek vezérkedése Kassát esztendőkre a magyar színészetnek méltán elismert központjává avatta. Ez a gondviselésküldte férfiú, akinek színészettörténeti jelentőségére a magyar játékszínről írt alapvető nagy munkájában Bayer József is olyan nyomatékos szavakkal mutat rá, báró Berzeviczy Vince volt. Két ízben is élére állt a „Kassai dal- és színjátszó társulatnak, először 1829—30-ban viselte önkéntesen az igazgatói tisztséget, majd 1832—33-ban vármegyei felkérésre látta el az intendatúrát. Berzeviczy változatos élete során sokoldalú színházi szakismeretre tett szert, amellyel most e nagyrahitott társulatnak értékes szolgálataira lehetett. Fiatal fővel Velencében, Milanóban ismerte és szerette meg a játékszínt, olyan áldozókedvvel, hogy atyja megvonta tőle az anyagi támogatást. Erre maga is felcsapott színésznek, néhány évig idegen név alatt szerepelt német színpadokon. De amit idegenben tanult, azt a maga véreinek boldogulására akarta hasznosítani. Az

édesapja, Ferenc báró, még a kassai német Thália mellett kardoskodott, ő a magyarok ügyének lett legbuzgóbb pátrónusává. Mindenre gondja volt, amit a magyar színjátszás érdeke s a haladó idők szelleme megkívánt. Törekvéseire figyelmessé lett a Magyar Tudós Társaság is, mely épp akkor kezdte meg működését s színügyi tevékenységének méltánylásául levelezőtagjává választotta Berzevicsyt. Ő pedig a vármegye eszközlésére indítványt fogadtatott el az Akadémián a hazai drámairodalomnak jutalmak útján való felvirágoztatására. Az élénk magyar színházi várossá lett Kassán már színésziskola („színhátszó plánta-iskola“) felállítására is gondolt. A szakszerű kritika üdvös hatásával is ő vetett először számot, az utódjától, Csáky Tivadartól megindított Játékszíni Tudósításokban rendszeres színházi bírálatot kezdett. Ugyanakkor még a külföldi sajtót is felkereste a magyar színészet haladásáról szóló tudósításaival.

Műértő irányító munkája valójában a Nemzeti Színház kezdő korszakában hozta meg azután legszebb gyümölcseit. De ezt, sajnos, meg nem érthette. Már legtevékenyebb éveiben állandó betegség gyötörte, kénytelen volt visszavonulni s 1834-ben, ötvenhároméves korában, szélhűtés végzett vele.

Visszalépése után, 1833-ban, nem méltatlan utód vette át örökét. Gróf Csáky Tivadar állt a társulat ügyeinek élére. Benne is megvolt a hivatásszeretet, a kezdeményező kedv, s — ami még fontosabb — kiváló érzéke is volt az iránt, aminek kormányzását és fejlesztését gondjaira bízták. Az ő alakja elevenedik meg — nemes és rokonszenves beállításban — Herczeg Ferenc *Déryné ifjasszony* című biedermeier-életképében. Ő ennek a darabnak amorózója, aminthogy intendánsága idején sem vetette meg ezt a szerepet a bájos és szellemes primadonna oldalán. Déryné naplójának legvonzóbb lapjai beszélnek erről a

romantikus idillről. Innen emlékszünk rá, hogyan lovagolt a gróf naponta a színésznő ablaka alatt, hogyan nézte feleségével együtt minden este a páholyából. A grófné összemosolygott az urával: „Milyen kedves ma Déryné!...”

De 1833 nyarán a kassai színészet is széthullott. Helyi okok is közrejátszottak, a társulatot is megbontotta néhány vezetőtag kiválása. Kolozsvári vendégjátékukra már megfogyatkozva indultak, onnan pedig csak egy csekély töredék vetődött újra vissza Kassára; s ezek is csak egy utolsó színházi évadra maradhattak együtt. Azután Kassának vezérszerepe színészetünk sorsának irányításában éppúgy megszűnt, mint kilenc évvel korábban Székesfehérváré.

De Kassa — s ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni — ez alatt az öt év alatt különösen a legjelesebb színjátszók összegyűjtése, képességeik szakszerű kibontakoztatása és okos irányítása által a szó szoros értelmében a Nemzeti Színháznak nevelt biztos alapul kínálkozó együttest.

Valahányan eddig a Nemzeti Színház létrejöttének körülményeit fürkészték, ebben a kassai szerencsés alakulatban ismertek rá a Nemzeti Színháznak mintegy ősképletére. Ha semmi más, maga az a körülmény is, hogy ez a magasabb belátással vezetett és virágzásra juttatott játékszín a látszat szerint reménytelenül idegen kultúrájú Kassából elsőrangú magyar színházvárost teremtett: jó és cselekvésre buzdító leckét adhatott a pesti magyar színészet jövőjében makacsul kételkedő kishitűeknek.

Ezt a színésztörténeti irodalmunkban kezdettől fogva méltányolt, sorsdöntő szerepét e felvidéki „dal- és színjátszó társulatnak újabban még magasabbra állítja egy tizenöt esztendővel ezelőtt, Rexa Dezsőtől közzétett felfedezés, mely szerint ez a derék és lelkes csapat vállalta először azt a feladatot, melynél különbet százesztendőös fennállása alatt maga a Nemzeti Színház sem szab-

hatott színészgárdája elé: a kassaiak vitték színpadra legelőször drámairódmunknak mindmáig legnagyobb kincsét, Katona József *Bánk bánját*.

Németh Antalnak a *Bánk bán* színpadi sorsáról közrebocsátott érdekes munkájában apróra megtalálható ennek a kérdésnek minden mozzanata. Ezekután örökre szétfoslott az a széltében elterjedt legenda, mely nagy tragédiánk bemutató előadását a kolozsvári színházhoz, színpad számára való felfedezését pedig Egressy Gábor nevéhez kapcsolta. Magának Egressynek is vagy az emlékező tehetségét vonja kétségbe, vagy a hiúságára világít rá ez a hiteles színlappal igazolható adalék, melyről Egressy maga is megfeleledkezett (noha ő szintén fellépett a kassai előadásban, ugyanúgy Ottó szerepében, mint egy év múlva Kolozsvárt, mikor ezt az alakítását jutalomjátékul választotta), — vagy talán nem *akart* rá emlékezni, hogy felfedezői dicsőségét a köztudatban megtarthassa.

Hogy ez a balhiedelem meggyökerezhetett, világosan mutatja, milyen észrevétlenül esett meg a kassai történelmi jelentőségű előadás. A derék Udvarhelyi Miklóst illeti meg *Bánk bán* színrevitelének érdeme. Régi tervét valószínűsította meg ezzel, mert ő még magának Katonának ajkáról ismerte meg első kidolgozásában a tragédiát, ki azt neki apja takácsműhelyében felolvasta. Most, 1833 február 15-én a maga jutalomjátékul választotta három évvel azelőtt elhunyt barátjának művét. Mikhál bánnak szép, de szerény szerepét szánva abban magának.

Nem célok e nevezetes előadásról szólni, ha az volna, sem tehetném, hiszen — megfelelő sajtó hiányában — a színlapon kívül semmi feljegyzett emléke nem maradt s a kassai társulat rövid életének ez egyik legutolsó mozzanata annyira feledésbe merült, hogy egy év múlva a kolozsvári előadás közönsége sem sejtette, hogy ez a dráma megelőzőleg már más színpadon is megfordult.

Maguk a kassai színészek sem lehettek még vele tisztában, hogy ez a vállalkozásuk lesz az utókor szemében működésüknek koronája, ha nem is épp az, amit ezzel az előadással nyújtottak (hiszen még jobbára kiforratlan tanulóveiket élték) —: annál inkább az, amire — vállalkoztak. Utat nyitottak egy évszázados költői dicsőségnek. Kiknek nevére esik fény ebből a nevezetes kezdeményezésből? Feleljen rá a magyar színészettörténet e legérdekesebb színlapján olvasható szereposztás. íme:

II. Endre	Szerdahelyi József
Gertrudis	Kántorné
Ottó	Egressy Gábor
Bánk bán	Bartha János
Melinda	Déryné
Mikhál bán	Udvarhelyi Miklós
Petur bán	Szentpétery Zsigmond
Biberach	Megyeri Károly
Tiborc	Szilágyi Pál
Békétlen	Telepi György

Ebből a tíz névből — az egy Kántorné kivételével — kilencet már az ötödfél év múlva megnyíló Nemzeti Színház első együttese olvasztott be magába. S amikor újabb másfél évvel később (egy közbeeső kolozsvári és három budai előadás után) Katona tragédiáját az ország első színháza is bemutatja: egytől-egyig annak kötelékébe tartoznak. Többen közülök a drámának ugyanabban a szerepében lépnek is fel, mit Kassán ők teremtettek meg először a színpadon. így mindjárt az egykori jutalmazott, Udvarhelyi, ki Mikhálját a Nemzetiben is még huszonhárom éven át játssza. Petur is ugyanaz, aki Kassán: Szentpétery; később ezt a szerepet változtatja a Tiborcéval. A pesti Bánk az első bemutató Ottója: Egressy, ki azután Peturban is majdnem ugyanannyiszor föllép. Viszont a kassai Bánk, Bartha János, most Tiboréban vállalja meg egyik legjobb szerepét. Az első Tiborc, Szilágyi

Pál, itt Simon bán szerényebb feladatára tér át. Ugyanezt egyszer Szerdahelyi József is eljátssza, ki Kassán II. Endre volt. A király szerepével különben egy-egy estén mind Egressy, mind Bartha szintén megpróbálkozott, íme, ez a beszédes színlap szinte teljes egészében a Nemzeti Színház képét tárja elénk, — egy lusztrummal annak életrehívása előtt. Sőt: szerepel rajta négy pöttön színész is, ezek közül kettővel, Telepi György gyermekeivel, szintén sűrűn találkozhatni a Nemzeti Színház első éveinek színlapjain: Telepi Malival, ki itt II. Endre kislányát játszotta, később pedig a Nemzeti együttesében serdült süldőleánykává, de azután búcsút mondott a színpadnak; és Telepi Károllyal, ki a kassai előadásban — két éves korában — Bánk bánnak fiacskáját, Somát személyesítette meg, s akit édesapja a Nemzeti Színházban is gyakran játszatott gyermekszerepekben, de végül belőle sem színész lett, hanem a századközep egyik legjelesebb tájképfestője. S még érdekesebb név ezen a színlapon egy négy éves kisfiúé: Szerdahelyi Kálmáné. Béla herceg jelmezében állt az ötödik felvonásban a gyászoló király, II. Endre oldalán, ki a valóságban is édesapja volt: Szerdahelyi József. Ő — egy negyedszázaddal ezután — a Nemzeti Színház második nemzedékének lett egyik legnagyobb büszkeségévé.

VI.

A magyar színészet fővárosi állandósításának ügye Pest vármegye gondozásában. — Széchenyi röpirata. — Földváry alispán a haladéktalan építkezés mellett. — Grassalkovich herceg telekadománya. — A Magyar Tudós Társaság pályatétele; a nyertes Fáy András elgondolása.

Mialatt így Kassán mintegy fokozatosan megépült a képzeletnek és reménységnek eszményi „Nemzeti Színháza”: a fővárosban is lassacskán megmozdultak azok az erők, melyek azután még ebben az évtizedben a valóságos épületet és állandóságnak szánt intézményt tető alá juttatták.

Azokban az években (1828—1833), midőn az országos színészet hegemoniáját Kassa gyakorolta, Pesten a magyar játékszín egyre szomorúbb látszatéletet élt. Még eleinte az Arany Hattyú termében kísérletezett valamelyes jóra való szándék, némi érdeklődést keltve. Egy huszonötéves fiatalember, Ballá Károly színész játszott itt igyekvő és néhány neves színészt is foglalkoztató társulataival. Igen rokonszenves becsvágy kötötte őket a fővároshoz és vállaltatta velük az itt egyre fokozódó ínséget: »hátha alkalmuk nyílik a német színpadon a külföldi színészet egy-egy kitűnőségét, Schrödert, Esslairt, Schrödernét stb. láthatni“. De megfelelő felsőbb gyámolítás híján nem hogy haladhattak volna: még a tengődést is alig bírták, első játszóhelyükön csakúgy, mint a következő, 1829. évtől fogva a Kerepesi-út másik oldalán, a Grassalkovich

herceg faraktárával szomszédos Beleznay-kertben, ahol a Podmaniczky-palota termét bérelték ki. Pedig ideig-óráig ott működött a társulat kötelékében a kor színészetének akárhány kiválósága: maga a nagy Kántorné is, továbbá az idősebb nemzedékből Láng Ádám és Jancsó Pál, a fiatal tehetségek közül pedig a későbbi Nemzeti Színház több jelese: Bartha János, Hivatal Anikó (a színlap többnyire csak keresztnévét tünteti fel) s ennek majdani férje és leghíresebb játéktársa: Lendvay Márton, s végül egy húszesztendős bölcsészethallgató, aki az előadások buzgó látogatójából itt csapott fel maga is színésszé s néhány évvel utóbb már jócsengésű névvel került be a Nemzeti Színház első gárdájába: Fánecs Lajos.

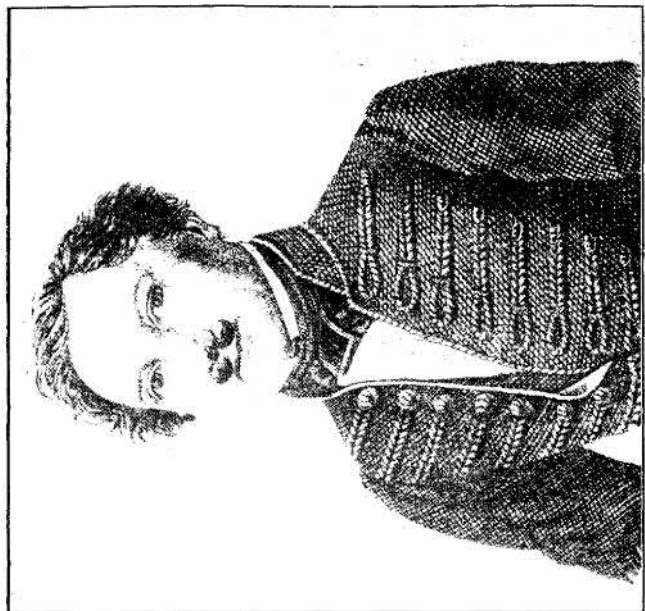
De a társulat összetétele egyre gyatrábbá, művészi munkája egyre sekélyesebbé lett, kivált mikor az igazgatóba a megkopott játéktípusú Pergő Celesztin is bekapcsolódott, akinek sikerült az összhangot megbontania s a színvonalat olyan mértékben alácsúsztatnia, hogy a harmincas évek elején egy kortárs ezt az együttést „egy-kettőnek kivételével, személyzetére nézve a leggyöngébb magyar színésztársaság“-nak bélyegzi.

De ebben a magárahagyatott küzdelemben — mellyel a második színésznemzedék fővárosi talajkeresése lezárul — még mindig megcsillant annyi valódi érték, amennyivel a fél évszázad óta az önismeret és hivatástudat útját járó magyar színészet állandósításának tervében komolyan számot lehetett vetni, szomorú sorsa pedig újabb intőjel volt arra, hogy e terv komoly és áldozatkész felkarolását a haladó idő immár valóban nemzeti kötelességgé érlelte meg.

Különben is a nemzeti kötelességek lerovásának kora köszöntött rá a magyarra: Széchenyi István évtizede. A harmincas évek rendre meghozták azokat a feltételeket, melyektől a Nemzeti Színháznak nemcsak megvaló-

PARÁZSONÉ

MEGYERI KÁROLY

GRASSALKOVICH ANTAL. HERCEG

sulása, hanem — ami még fontosabb — életbenmaradása is függött. A gyakorlati elgondolás természetesen nem tált rá nyomban a biztos útra, hiszen országos intézmény létrehozása a rendi Magyarországon súlyos zökkenők nélkül nem igen eshetett meg. így történt, hogy az ország vezető vármegyéjének lelkes és kitartó akarata vállalta magára a kockázatot, hogy az ország szívében örök időkre meggyökereztesse a magyar játékszínt, egyelőre a maga gyámolító fennhatósága alatt, de annak biztos tudatában, hogy amit létrehoz, az az egész magyarság önérzetét táplálja és rövid időn az ország közműveltségi érték- és erő-készletét fogja gyarapítani. Valóban — habár a pesti magyar állandó színház országosítása csak megnyitása után három esztendővel következett be — a nemzet érzése a magyar nyelvnek és színjátszó művészetnek ezt a hajlékát az első kapavágástól kezdve, mely alapjainak lerakását megindította, „nemzeti“-nek érezte és ilyenül fogadta szívébe.

Az 1830 őszére egybehívott pozsonyi országgyűlés is — noha az állandó színház létalapját még meg nem teremthette — termékenyebb melegágya volt ennek a gondolatnak, mint a korábbi diéták bármelyike. VIII. törvénycikkével hivatalos szentesítést nyert a nemzeti nyelv védelmének eszméje s ezzel megindult a főváros magyarosodása. A megyék sorra megnyilatkoztak a magyar játékszín megállapítása mellett s mivel a Széchenyitől öt évvel azelőtt életre hívott Magyar Tudós Társaság (Akadémia) rendszabásai is ezen az országgyűlésen dolgoztattak ki, a Rendek jónak látták a magyar színészet sorsát ezzel a nagyrahatott új tudományos intézettel is egybekapcsolni, felvételvé egy olyan pontot, mely szerint az akadémiának a gondja legyen, hogy a nemzeti játékszín, mint egyik segéde a hazai nyelv kimívelésének, jó színdarabokban szükségét ne szenvedjen.

Pest vármegyének követői ebből az országgyűlésből hazatérve különös hévvel magukévá tették a tulajdon portájukon ezt a nyelvvédelmi és -művelési gondolatot, és azonmód megalakították a „honi nyelv terjesztésére ügyelő küldöttségét. Ez ettől fogva (1831) állandó színházi deputációként is működött, magának a vármegye második alispánjának, Földváry Gábornak elnöklete alatt. Fáy András útján közvetített óhajtására — noha nem tartozott Pest vármegye Rendéihez — Széchenyi István grófot is megválasztották e deputáció tagjává s nyomban meg is bízták a Magyar Játékszín tervének kidolgozásával.

Széchenyi naplójában nyomon követhetni, minő lázas odaadással tett eleget ennek a megbízatásnak. 1832 februárjának végén kezdett hozzá az íráshoz s egy hónap alatt be is fejezte. Április elején nyomás alá adta a kéziratot, mert ezúttal sem elégedett meg azzal, hogy a tervezetet megbízói elé terjessze: röpirat alakjában az egész magyar közvéleményhez kívánt vele szólni. Április 18-án elkészültek a *Magyar Játékszínről* első példányai és két nap múlva már József nádornak is átadja munkáját.

A magyar közműveltség és szellemi élet felvirágoztatását célzó elgondolások között, hogy is ne viselte volna szívében a nemzeti játékszín ügyét? Előretekintő nagy tervébe az állandó színház valóban szervesen beletartozott: a Nemzeti Múzeum alapját már édesatyja megteremtette, a Tudományos Akadémiáét ő maga rakta le, most még hátra volt annak az intézménynek életreszólítása, mely a magyar nyelv és szellem napi igényeit lesz hivatva fokozni és kielégíteni.

Ez a munkája is tökéletesen magán viseli írójának jellemét, felfogásának szigorúan reális voltában csakúgy, mint nyugtalan, szinte lázas stílusban; józan és száraz számvetése szinte kiáltó ellentétben áll az izgatott előadással.

Óvatosság dolgában számbavesz minden felmerülhető aggodalmat, annyira fél az elhamarkodástól. Nem hiszi, hogy a „magyar játékszín, egyesület nélkül létrejöhetne“, ahhoz pedig, „hogy részvényes egyesület összeállhasson, elébb törvény kell“. Ezzel az alapfeltételével szinte eleve kitolódik az egyhamar való építkezés lehetősége, amint-hogy Széchenyi mindvégig a biztos bázis megteremtésére veti a főszűlyt, s azt másként, mint részvénytársaság útján, elérhetőnek nem tartja. Négyszáz darab ötszázforintos részvény kibocsátásával kíván kétszázezer forint összeget biztosítani, s ennek csak a felét fordítaná építésre és felszerelésre, a másik felét pedig elkölthetetlen alaptőke gyanánt kamatoztatná. S a részvények elhelyezése körül is messzemenő biztosítékokat tart szükségesnek — egészen *Hitel* könyvének szellemében. Igen kevésbé bízik a nemesi jegyzések behajthatóságában, s még kevésbé régi adóssági törvényeink hatályos voltában; valóságos pénzt akar, nem pusztán — aláírásokat.

Mint-hogy ennyire a biztos anyagi fedezet kérdése foglalkoztatja, magára az építkezés mikéntjére nézve határozott javaslatokkal elő sem áll. Tudja, hogy a részvények nem lesznek valami kapósak, azért az építési munkálatok megszervezését hajlandó jobb napokra halasztani és türelemre int. A színházépület méretei és díszessége tekintetében is ingadozik. Noha később — a vármegyei kezdeménnyel szemben — pompás, a magyar nemzethez és a magyar közműveltséghez méltó színház mellett kardoskodik, ezúttal még ilyenek megvalósíthatása iránt kevésbé bizakvó, és szerénységet tanácsol: „Itt — írja — nem lehet helye az igen kényes ízlésnek s válogatásnak, hanem egyenesen a legnagyobb szerénység rendszabásit kell követni, tudniillik magyar példabeszéd szerint, bocsorban kezdeni“; majd alább hasonlóképen: „Az első állandó színháznak is nem egy visszarettentő fénypalotá-

fiak, hanem egy magához vonzó, szelídvilágú kis bájlaknak kellene lenni“.

Pedig ennek az építkezésnek terve is belevágott Széchenyinek városdíszítési elgondolásába. Ezzel is annak a városnegyednek pompáját akarta növelni, amelyben most ércszobra és utcája őrzi emlékét: a pesti partrésznek ama területét, melyet az állandó dunai híd balparti környékének szánt. Röpiratában a József-piacra gondolt, arra a Nákó-féle telekre, melyre utóbb a harmincadház épült.

Ami pedig a legfontosabb: ellene volt minden mohóságnak és minden ideiglenes megoldás gondolatának; ellene annak is, hogy a színház létesítésében parciális törekvések érvényesüljenek; egyebet, mint országos ügyet, elfogadni hajlandó nem volt, mikor a főváros állandó színházának megvalósítása és további sorsa foglalkoztatta.

Széchenyi röpiratának jelentősége nem vitatható: a magyar játékszín gondolatát — félszázados küzdelem után — a végső megérlelődéshez kétségtelenül ez vitte: szerzőjének egyéni tekintélye és sugalló hatása ezúttal is megtette a magáét, ha mindjárt a színház — öt esztendővel Széchenyi művének megjelenése után — nem a „fontolva haladás“-nak abban a szellemében valósult is meg, mely egész tervét átjárja.

Mire tervezete megbízójának, Pest-Pilis-Solt-vármegye színi küldöttségének plénuma elé került, ott a sürgős építkezésnek időközben egyre megerősödő vágyát már ki nem elégíthette, s noha a közgyűlés a tervet általánosságban elfogadta, kivitelére sor már nem került, a következő évben pedig egész elgondolását elejtették, és mentek a maguk útján, várás nélkül, a gyors megvalósítás felé. Meg is valósult az állandó színház, nem országos, hanem megyei gondozás alatt, nem végleges, hanem ideiglenes alakban, nem részvénytársasági alaptókéből, hanem a vármegye theatrális cassájának tökéletes fölemésztésével, sőt súlyos

anyagi megterhelésével s azonkívül hazafiúi áldozatkészségből, s nem is a város szívében, hanem egyelőre szinte reménytelenül siralmas külvárosi környezetben. Mindez homlokegyenest ellenkezett Széchenyi meggyőződésével, nem is titkolta kárhoztató véleményét és ingerültségét, sőt akárhányszor nyíltan szembe is szállt a megyei kezdeménnyel: szokott végletességével valóságos nemzeti szerencsétlenséget látott a felfogása szerint hebehurgia intézkedésekben, évekig gyötörte magát rémlátásokkal s még 1835-ben is így írt bizalmasának Tasnernek: „A magyar Theátrum még a bolondházba visz“. Mikor pedig a színház az ő tervének mellőzésével s jórészt törekvései ellenére mégis megvalósult, a másik végletbe esett: vádakkal fordult önmaga ellen, kishitúségben, bizalmatlanságban ítélte magát vétkesnek, s ezért a Társalkodóba írt cikkében (1835 okt.) valósággal penitenciát tartott: itt már sajnálja, hogy a *Magyar Játékszínről* a Rendek vele íratlak; „ez értekezést — mondja — egészen kedvem ellen firkáltam... mi okból, mi célból s mit várva írtam azon munkácskát, annyi keservvel teli, oly fagyasztólag s a legszebb reményeket gázolva ... akkor igen-igen kemény voltam... Most már édesebben tudnék írni“, önmagát — ez a legcselekvőbb magyar! — semmittevésével vádolja, a tett érdemét pedig teljesen az — ellenfélnek tulajdonítja: »míg én írka-firkáltam, teoriáztattam, gőzhajókon pipáztattam, henyéltem, addig Pest vármegye tisztikara munkált és cselekedett!“

Akik eddig a Nemzeti Színház létrejöttéről írtak, valamelyest jobbára zavarba estek Széchenyi szerepének mérlegelése körül, néhányan egyenest a balkezesség vagy éppen a rosszakarat vádjával is illették. Székely Józsefnek már idézett, forrásértékű kis könyve például a várnagyi munkájának minél hatásosabb kiemelése végett már-már a drámai intrikus szerepét juttatja Széchenyinek.

Báthory István építész is, ki *A Nemzeti Színház építésének és lebontásának történetét* alapos utánjárással, nagy gyakorlati tudással megírta, azon a nézeten van, hogy „a legnagyobb magyarnak ez ügyben kifejtett működését a színművészet szempontjából szerencsésnek nem mondhatjuk“.

Az ilyen felfogás, amily kegyeletlen, éppoly igazságtalan is. Széchenyi szívvel-lélekkel állott az ügy mellett, de szívét-lelkét ezúttal is az ész, a belátás zsarnoksága alá kényszerítette. Ha a vármegye elébe vágott is az ő elgondolásának s az építkezést a maga erején megvalósította: az idő Széchenyi aggodalmainak is hamarosan igazat adott s az 1836. évi XLI. törvénycikket, mely a nemzeti játékszín létesítését csak elvben mondja ki, négy év múlva már az 1840. évi XIV. törvénycikknek kellett követnie, mely a színliázat országos pártolás alá veszi, s 50.000 ezüstforint pillanatnyi segítségnek, továbbá 400.000 forint állandó színházi alapnak megajánlását határozza, — teljesen Széchenyi röpiratának szellemében.

Egyelőre azonban a tervezet a vármegye állandó színiügyi bizottságának szemében majdnem annyit jelentett, hogy a szerinte kivitelre megérett gondolatnak megvalósítása így ismét időtlen időkig eltolódik. A bizottság elnöke, Földvály Gábor második alispán, ki ebben a kérdésben az irányítást erős kézzel önmaga intézte, nyíltan szembeszállt Széchenyi óvatosságával, mit ő „hosszú pórázra eresztéknek“ nevezett. Az országosan létesítendő alaptőkét bármily nagy jelentőségűnek fogta is föl, nem hitt annak hamaros begyűlésében. Inkább a megye Theatralis cassáját iparkodott adományok útján felszaporítani, s nem is eredménytelenül. Azután pedig haladéktalanul színházépületet akart emelni, ha országosat nem lehet: egyelőre megyeit, ha véglegesre nincs kilátás: egyelőre ideiglenesét. Túlságosan előkelő telekre sem lehetett gondolni, de haj-

landó volt megelégedni azzal a szerényebb elhelyezkedéssel is, amelyre Grassalkovich Antal herceg donációjából nyílt lehetőség.

Erre a telekre először Fáy András figyelme terelődött rá, de Földváry volt az, ki a herceget a külföldi hitelezői részéről támasztott igények elhárításával hálára kötelezte és színházépítő céljainak megnyerte. Ez az örök időkre átengedett ingatlan azután mintegy maga után vonta a további cselekvés kényszerét.

A vármegye 1833 június 14-iki közgyűlésén a hazafiúi adakozásokról történt beszámolója során az alispán arról tehetett jelentést, hogy a herceg „a hatvani kapun kívül lévő major fundusának azon részét, mely fadepositoriumnak szokott használtatni, és mintegy 900 négyszögölekből áll, a magyar játékszín számára odaajándékozza, oly feltétel alatt mindazonáltal, hogy se el ne adassék, sem más célra ne fordíttassék“.

Ez a közgyűlési jegyzőkönyv örökítette meg a magyar színészetnek a főváros kebelébe örök időre szóló befogadását.

S amikor Földváry alispán a telekadományozást bejelentette, a haladó idő úgyszólván minden feltételét megteremtette annak is, hogy a telken a kőszínház megépüljön, s abban a magyar színészet életfolyamata meginduljon. A Magyar Tudós Társaság az állandó színház ügyét most már szünet nélkül napirenden tartja, neu feledve, hogy magát is voltaképp ugyanaz a gondolat hívta a életre, mely a játékszíni törekvést is táplálja. Pályázatot hirdetett erre a kérdésre: „Miképen lehetne a magyar játékszíne Budapesten állandóan megalapítani?“ Hárman pályáztak, a 30 aranyas első jutalmat Fáy András nyerte a, *Jutalmazott felelet-e* nyomtatásban is megjelent a másik két pályázónak, Kállay Ferencnek és Jakab Istvánnak dolgozatával együtt. Fáy munkája szerzőjének oly sok téren bevált

erős gyakorlati érzékére vall, számításai meglepően egybevágnak a Széchenyi elgondolásával, mert a megvalósításhoz szükséges összeget mintegy 376.000 forintra becsüli, de előteremtését nem nyereség reményében összeálló részvénytársaság útján reméli: szerinte több eredményt ígér az önkéntes adakozás, csak vezessék jól és rendszeresen. Fáy a színészet szempontját sem hanyagolja el, erről is sok az okos és őszinte szava, nem takargatja azt a meggyőződését, hogy színjátszásunk fejlődése egyelőre inkább csak mennyiségi, semmint minőségi tekintetben ki-elégítő.

Pedig amire értekezését kinyomtatták, a fővárosban olyan magyar színészet kezdett gyökeret eresztene, mely annak a kornak kétségtelenül legjobb színvonalán mozgott: az, melyet Kassa buzgósága és áldozatkészsége érlelt méltóvá arra, hogy belőle az állandó színház első gárdája váljék.

VII.

A volt kassai együttes megtelepedése és működése a Várszínházban, a vármegye oltalma alatt. — Fáy András és Döbrentei Gábor igazgatása; külföldi és hazai műsorok. — Földváry, Széchenyi és Pest városának törekvése a színház megépítésére. — Zitterbarth építómester megbízása; a vármegyei építkezés megkezdése. — Gyűjtés, adományok, szolgáltatások. — A várbeli színészet fölfrissülése a kolozsvári játszócsatlakozásával; együttesük és műsoruk Simontsits János igazgatása idején. — Szigligeti színészi és írói pályájának kezdete. A *Bánk bán* első fővárosi bemutatója. — A színbírálat első jelentkezése. — Operai játékrend kialakulása.

Midőn 1833 nyarán a kassai társulat felbomlott s derekhada Kolozsvárra távozott, egy kisebb, főleg drámai színészekből álló csoport Felső-Magyarországnak vette útját és előbb Rozsnyón működött, majd Vácre látogatott el. Ott érte őket annak híre, hogy a budai Várszínház német bérlője szerződésének lejártá előtt hátat fordított az egyre lagymatagabb érdeklődésű közönségnek. Most meglehetett a reménységük, hogy állandóbb fedél alatt bemutatkozhatnak a fővárosnak. Pály Elek és Megyeri Károly állt a társulat élén, a vezértagok közt ott volt Bartha János és Telepi György is, kik már Kassád a műsor élvonalába küzdöttek fel magukat, kiülök még a Falog-párnak és Barthánénak volt ismerő[^] csengésű neve, a többiek — mintegy tizenöten — a névtelenebb harcosok közé tartoztak.

A vármegye oly régóta és annyiszor jelét adta a magyar színházügy pártolására való készségének, hogy szí-

nészeink ezúttal is teljes bizalommal gondjaiba ajánlották sorsukat. Mindenekelőtt hathatós közbenjáróra leltek benne Buda városának tanácsánál, melytől a színházépület elnyerése függött. A még akkor is jobbára németajkú tanácsbeliek fogékonyaknak is bizonyultak a kor szava iránt: átengedték a színházat ingyen, csupán a bérleti viszony fenntartásának jelképekül kötvén ki évi — egy aranyat. Ez a jelképi formája a támogatásnak egyéb vonatkozásban is megnyilvánult: Földváry alispán találta ki az „ideális páholy“ fogalmát, úgy, hogy évi hatszáz forintért számozásának megjelölése nélkül páholyt bérelt a megyeiek részére, de egyúttal lemondott a vármegye igényéről s a páholyt a társulat szabad rendelkezésére bocsátotta. A Magyar Tudós Társaság négy páholy bérletével sietett a színjátszók segítségére. Ebben főrésze Döbrentei Gábornak, az Akadémia legelső „titoknok“-ának volt, ki a kassai színészek befogadása körül egyébként is lelkesen buzgólkodott.

A játzók voltaképp megjelenésük percétől fogva a vármegye pártfogását élvezték, még mielőtt ez a támogatás hivatalosan is szentesítést nyert. A színház üresen állván, előadásait haladéktalanul megkezdték, július 7-én volt a bemutatkozásuk a *Bocskay István* című „vitézi rajzolatában. Ez a kiválasztott darab — melyet már vidéken is sokat és nagy hatással játszottak — szinte jelképe a kor ízlésének és fényeinek. Magyar hősök ágálnak benne, ajkukon hazafias szólamokkal, de az egész mű csak úgy árasztja a sült német szellemet, akárcsak Dugonics András irodalmi drámái. Aminthogy valóban éppúgy német mű adaptációja is, mint emezek: magyar külsőségei mögött az *Ubaldo* című német tálcolmány lappang, annak a divatos szerzőnek a műve, ki ennek a budai korszaknak is még uralkodó planétája: Kotzebueé.

De a fogadtatás lelkes volt, a színház látogatottsága is örvendetesen föllendült. A társulat nevében Pály és Megyeri most már írásos beadványt is intézett a vármegyéhez, hogy ügyüket annak állandó oltalmába ajánlja. Esedező levelüket megint Döbrentei Gábor fogalmazta meg, utalva a várható közörmre, melyet a budai magyar játékszínnek vármegyei pártfogás alá vétetése a két városban, sőt az egész országban szerezni ígér. A folyamodvány nem is maradt foganat nélkül, az augusztus 28-i vármegyei közgyűlés az esedezést magáévá tette s a továbbiakra nézve is gondos intézkedéseket léptetett életbe: a színházi ügyek vezetésére megyei bizottságot küldött ki, az igazgatói teendők ellátására pedig azt a férfiút kérte fel, ki ezen a téren szakértelmének és lelkes ügyszeretetének már addig is bizonyosságát szolgáltatta: Fáy András. Ez örömet vállalta a feladatot, csak azt kérte, hogy mivel a színháztól távol, Pesten lakik, munkájában a Budán lakó Döbrentei Gábor is legyen segítségére. Október hó elsejétől azután kettejük irányítása alá került a társulat. Fáy — mint minden, amire vállalkozott — ezt a hivatását is teljes odaadással szolgálta. Akadémiai pályamunkájában már nyomatékosan rámutatott színészetünk mesterségbeli elmaradottságának legfőbb okára: a hozzáértő irányítás hiányára. Most azután élt az alkalommal, hogy gyakorlatilag is hasznára legyen a gondjaira bízott színészeknek. Kezébe vette rendszeres képzésüket, az előadásokról való véleményét apróra feljegyezte s másnap a közreműködőknek felolvasta. A próbákon utasításokat adott a szerepfelfogásra nézve csakúgy, mint a játék egyes részleteire. A német színpad iskoláját sem hanyagolta el: ha azon nevesebb színész lépett fel, közbenjárt, hogy társulatának tagjai ingyen juthassanak a színházba. A könyvtár hiányát okos körültekintéssel pótolta, főleg jeles dramaturgiai könyveket adott a tagok kezébe, Lessing, Tieck, Immermann, En-

gel műveit. Nála többet senki sem tett azért, hogy a Nemzeti Színház első nemzedéke méltóképp tölthesse be a rá váró feladatot. Megyeri Károly, Lendvayné, Laborfalvi Róza az ő vezetése mellett nőtt a magyar színjátszás büszkeségévé.

Döbrentei Gáborban is sok volt az ügybuzgalom, de sok a zsarnoki hajlam is, s ami még jószándékainak is legnagyobb kerékkötője volt: tökéletesen hiányzott belőle az emberekkel való bannitudás képessége. Még a higgadt és bölcs Fáyt is elkedvetlenítette és — a budai színészet haladásának érzékeny kárára — már az első év végén visszavonulásra kényszerítette. Pedig az a tüzetes igazgatói jelentése, melyet lelépésekor terjesztett a vármegye játékszíni küldöttsége elé, határozottan mutatja, hogy jó volt az ítélete és volt érzéke színészetünk céljai és szükségletei iránt. A Magyar Tudós Társaságban viselt tisztségét is szerencsésen kötötte össze a játékszín érdekében kifejtett törekvéseivel. Része volt benne, hogy az Akadémia is állandó Játékszíni Választottságot alakított, melyben rajta és Fáyn kívül Széchenyi, Vörösmarty és az ifjabbik Wesselényi is helyet foglalt, s része abban is, hogy már a budai színészet első évében drámai pályázatot hirdetnek. Ebből Vörösmarty *Vérnásza* került ki győztesen, mellyel azután a budai játszóik ismertették meg a színházi közönséget.

Részben a közönség színházbajáró kedvét, részben a vármegye pártfogó hajlandóságát az a körülmény is sarkalta, hogy éppen a budai magyar színjátszás megindulása idején a rendszeres magyar színházi kritika is megszületik. Különösen a két szépirodalmi lap, a Honművész meg a Rajzolatok buzgólkodott, hogy a drámai és előadóművészet iránt érdeklődést keltsen, s az állandó színház ügyét is folyvást napirenden tartsa; amannak Mátray (Rothkrepf) Gábor volt a szerkesztője, később a Nemzeti Szín-

háznak első zenei igazgatója, emezé Munkácsy János, ki *Garaboncás diákjával* már a budai társulat pénztárát is megtömte, s utóbb a Nemzeti Színház kezdőeveinek játékrendjén is akárhányszor megfordult a kor szájaíze szerint való tündéries bohózataival. A Honművészen a költő Garay János írta a színibírálatokat, alig jutva túl az áradozó magasztaláson, a Rajzolatokban Hazucha Ferenc (írói nevén Kelmenfy László), a másik kritikai hangnemet próbálgatva, a korholását és kötözködését. Nagyon szegényes színvonalon mozgott még ez a bírálgatás, hiszen kezdetlegesebb fokon állott, mint maga a színészet, melyről ítélkezett. De a mi szemünkben megnöveli jelentőségét, hogy benne maradt fenn színjátszásunknak első számba vehető visszhangja, s amellet már egykorúlag is nagy szolgálatot tett a színészet fontosságának állandó hangoztatásával. S még egy eredményhez vezetett: tétova tapogatózásával és alacsony szempontjaival sorompóba szólította a kor első valódi kritikai tehetségét, Bajza Józsefet, ki ez ellen hadakozva próbálta ki fegyvereit, mikkel később nagy tisztító háborúját megvívta.

A Budai Színjátszó Társulat névre átkeresztelt kassai töredék nagy becsvággal küzdött az elismertetésért, de nem kell azt gondolni, hogy művészi teljesítményük eleinte bármivel is meghaladta a vidék jobb társulataiét. Működésük első másfél esztendejében még ahhoz a magaslathoz viszonyítva is visszaesést mutattak, amelyet kassai időszakukban már egyszer elértek. Hiszen az ottani gárdának javarésze elszakadt tőlük, a megmaradt erőkből nagyobb igényű vállalkozásra kezdetben alig futotta, létszámuk is csekély volt, a húszfőnyi társulatnak minden tagja havonta legalább huszonháromszor fellépett, szinte minden alkalommal új meg új szerepben, — csoda-e, ha ilyen körülmények között egyelőre nemcsak hogy valódibb összejátszókról, Döbrentei szavával „mimikai altatásról“ nemigen

lehetett szó, hanem a készületlenség sokszor még az egyéni érvényesülést is erősen megbénította.

Nyakra-főre új darabbal kellett előállni, ugyanarra a mutatóványra másodszer csak igen ritkán lehetett közönséget találni. Szerencsére abban az időben a sűgőkönyveknek már egész özöne állt rendelkezésre: a letűnt négy évtizednek országszerte vándorló közkincese. Fánčsy Lajos, a Nemzeti Színház későbbi jeles művésze és művezető igazgatója, nagyértékű színlapgyűjteményt hagyott hátra, melyet most a Nemzeti Múzeum könyvtára őriz. Ez nagy gazdagságban tükrözi színi történetünk legfontosabb korának: a vándorévek utolsó s az állandó színház első esztendeinek műsorát, az 1829 és 1844 közé eső tizenhatodfélfévnek szinte hiánytalan anyagát. E korszaknak első felében, melyre a Várbeli magyar színészet működése is esik, a műsor óriási hányada a kor főbálványára, Kotzebuera, s ennek nálánál is silányabb epigonjaira terjed ki. Német ritterdrámák, érzékeny játékok, durvaszövésű bohózatok áradata fordul meg a budaiak játérendjén, jobbára magyar környezetbe átplántálva. Magának Kotzebuenak már működésük első csonka évében (1833) huszonhárom előadás jut, a következő, teljes esztendőben negyvennégy. Nem hiányzik a műsorról természetesen Korner Zrínyi-drámája sem, melyben a címszerepet játszó Bartha Jánosnak Kostyál Ádám pesti szabómestertől ajándékozott gyönyörű dolmánya közelebb állt a magyar lélekhez, mint magának a drámának szelleme. A bécsiek kedvencét, a híg, de nem minden költőiség nélkül való Raimundot is ők mutatják be a fővárosnak, a *Tündérvilági lány*-nyal meg a *Havasi rémkirály*-lyal. A másik bécsi, a karzat kedvence, Nestroy is itt szólal meg a *Lumpaci vagabundus*-szal, mely még a Nemzeti Színház műsorán is hosszú időre megragad s amelynek Lábszij szerepében a drámai hős Bartha zsánerszínészi babérokat arat. Halm brutálisan

gyötrelmes *Griseldise* is átmegy majd később a Nemzeti Színházba, címszereplőjével, Lendvaynéval együtt.

De figyelmet érdemel, hogy az igyekvő társulat a maga fogyatékos erőit magasabbrendű feladatokhoz is már milyen sűrűn hozzáméri. A német klasszikusok közül már az első évben szóhoz jut Schiller a Fiescóval és Goethe a *Clavigoval*. Kleistnek *Heilbronni Katinkáját* is játsszák, noha átdolgozva, ugyanígy a spanyolokat: Moreto nagy kedveltségű *Donna Dianáját*, mely *Közönyt közönnyel* címmel szinte korunkig fennmaradt a színpadon és Calderonnak *Az élet álmát*. Moherétől a *Botcsinálta doktort* adják, Kazinczy fordításában, mely a klasszikus komédiát hazai szereplőkkel, magyar vidéki városban játszatja le. Egyik műsordarabjukban, habár végletekig eltorzítva, Beaumarchais *Figaro lakodalma* c. komédiája is színpadra kerül. Goldoninak pedig három műve is megfordul a Várszínház deszkáin.

Shakespeare mindjárt az első esztendőben felbukkan, igaz, hogy először csak álarcosán, Holbein átdolgozásában, kinek *A szerelem mindent véghez vihet* című vígjátéka mögött a *Makrancos hölgy* lappang, éppúgy, mint a vidéken már korábban járatos másik, Schink-féle átgyúrás mögött, melynek címe: *Második Gaszner*. Holbein-nél Petruchiót Kraft ezredesnek hívják, a bőszi Katát pedig Franciskának, Budán amazt Tóth István, majd Bartha, emezt Kántorné játszotta. Az utolsó budai előadáson Franciska szobaleányának kis szerepében új név jelent meg a színlapon: Laborfalvi Rózsi neve.

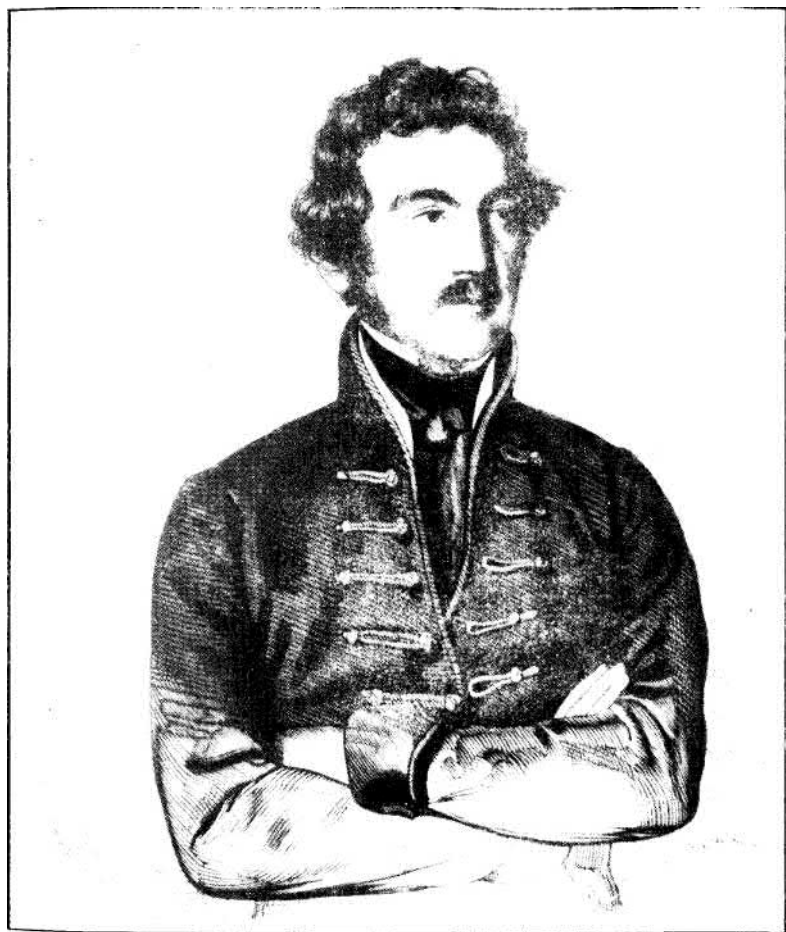
A második évben újra akad egy shakespearei vígjáték, a *Sok hűhó semmiért*. Ez is alaposan ki van forgatva mivoltából, más a címe is: *Egymást bosszantók*. Benedek és Beatriz itt Beck Henrik német átdolgozásában, melyet Benke József (Laborfalvi Róza édesatyja) fordított magyarra, Strahl őrnaggyá és Emiliává változott, s

Budán Fánccsy meg Bartháné játszotta először az „egymást bosszantó“ szerelmespárt. Duppering falusi bíróját (ma Galagonya néven ismerjük) Megyeri Károly személyesítette meg elsőnek.

De még ugyanez évben két shakespearei tragédia is feltűnik a színlapon. Bartha jutalom játékaul előadják a *Macbethet*, az első angolból készült fordításban, amelyet a társulat egyik igazgatója, Döbrentei Gábor készített, megtartva az eredetinek verses alakját, ami a szereplőket akkor még nehéz feladat elé állította. Ez valóban magas törekvésű előadás lehetett: a címszerepet a jutalmazott adta, a Ladyt Kántorné, Banquo szerepe Megyerinek jutott. Egy hónappal később pedig előálltak *Hamlettel* is, ebben Fánccsynak volt szép sikere, a kritika is dicsérte értelmes játékát, tiszta szavalatát. Opheliát a fővárosban először Parázsoné vitte színpadra.

Magyar műsoruk egyelőre meglehetősen gyér, különösen az újdonság kevés, jobbára régi vidéki anyagukból élnek. Kisfaludyból bőven válogathattak, hiszen tizenöt darabja élt az ország színpadjain. Budai első évükben a másik Kisfaludyt, Sándort is megszólaltatták *Az ember-szívnek* örvényeivel.

Katona Józsefnek egyelőre nem *Bánkját* játszották, hanem régibb színpadi múltú műveit, illetőleg átdolgozásait, jobbára önkényes címekkel: *István, magyarok első királyát*, *A borzasztó éjfél* (*Luca széke*), s az *Aubigny Klementint* 1833-ban *Hédervári Cecília*, 1834-ben pedig *Szentgyörgyi Cecília* címmel. Bárány Boldizsár *Sajdár és Rurik* című drámája a Nemzeti Színházba is átjutott, hasonlóképen Fáy Andrásnak két, hosszú időn át kedvelt darabja: *A régi pénzek* meg a *Két Báthory*. Munkácsy János *Garaboncás diák* című „első eredeti magyar paródia“-ját már említettem; ez is tovább élt a Nemzeti

FÁY ANDRÁS

FÖLDVÁRY GÁBOR

Színház kezdeti műsorán. Végül pedig a budaiak együttese vitte színre először Vörösmarty Mihályt is, előbb a még erősen németes irányú Kincskeresőkkel, majd ugyanabban az évben (1834) a francia színpadi romantika útjaira átcsapó *Vérnász-szal*. Ez az Akadémia pályakoszorújával jutott a közönség elé, a budai társulat nagy gondossággal, tetemes anyagi áldozattal állt a költő szolgálatába, nem is eredménytelenül, mert a szenvedély sötét pompája megfogta a nézőteret, a fiatal Fánecsy Bánó diákja híres alakítássá lett, színlapgyűjteménye mutatja, hogy ezt vidéki útjaira is mindig elvitte magával.

Énekes darabok eleinte csak módjával fordulnak elő, mert az egykori kassai társulat „dalszínész”-ei egyelőre még Kolozsvárt működnek. Időnkint azért a drámai színeszek is megkockáztatnak egy-egy részletet Rossini es Mercadante operáiból. Bartha, a drámai hős, egyszer bemutatja Sarastro áriáját Mozart *Varázsfuvolájából*, melynek akkor még *Tündérsíp* volt a neve. Az első teljes opera, melynek bemutatására vállalkoznak: Meyerbeer *ördög Róbertje*.

Mindez az első másfélesztendő munkája volt. Magánviseli a keresés, tapogatózás jellegét, de nyilván mutatja azt is, hogy ebben a társulatban az igyekezeten kívül a képesség is megvolt a fokozatos emelkedésre. Valamennyi tényező, mely a színészet fővárosi állandóságát szívéen viselte, arra a meggyőződésre jutott, hogy a várszínházi játékosok lesznek hivatva a megépítendő színház művészi munkáját megindítani. A vármegye színi küldöttsége kezdetről fogva nem elégedett meg az anyagi támogatással, különös gondja volt arra is, hogy színészcineks becsülést és tekintélyt szerezzen. S kivált Kántorné, Megyeri, Bartha már a pesti közönségre nézve is vonzóerővé lett, akiért szívesen vállalta a várhegyre való feljutás fáradsalmát, ami akkor felért egy kis utazással.

De azért az is kiviláglott, hogy a balparti színházépület elkészültéig csak nagy áldozattal lehet a várbeli színházat fenntartani. Nyereséggel csak az első három hónap zárult, attólfogva az őszi és téli időjárás könyörtelenül megrikította a nézőteret. Mikor pedig a dunai hajóhidat szétzedték, már kevésszámú elszánt látogató vállalkozott a zajló jégtáblák között, csónakon való színházbajárára. Farsang idején, mikor a pesti német színház telt nézőtér előtt játszott, Budán elárvultak a széksorok, kiürült a pénztár: a február már az egész nyári bevételt elvitte.

Földváry alispán mindig előteremtette a pillanatnyi segítséget, egy esztendő alatt tízezer forintot meghaladó összeggel támogatta a társulatot. A nehézségek nem kedvetlenítették el, inkább még jobban megerősítették abban a meggyőződésében, hogy a Grassalkovich-telken minél előbb meg kell indulnia az építkezésnek. A közgyűlés többsége mellette állt, szinte minden feltétel nélkül szabadkezet biztosítottak neki minden szükséges intézkedésben. Afelől nem volt kétsége, hogy az építés tökéletesen felémészi a megye színházi alapját, s a színház művészi munkája fenyegető anyagi bizonytalanság között fog megindulni. De érezte azt is, hogy vétkes mulasztás lenne az általánosan feléledt érdeklődést és lelkesedést ki nem használni s az állandósításra alkalmasnak ígérkező társulatot ismét szélnek eresztetni. Joggal remélhette, hogy ha az épületet megteremtik, a többi megjön magától: akkor már a nemzetre nézve önérzet kérdésévé válik a folyamatosság fenntartása. S amily vitás értékű a történetírásban ama bizonyos „utólagos bölcsesség“: az idők fordulása a nagytervű alispánnak konok, az egykori vitéz katonához illő, valóban „huszáros“ elszántságát ezúttal csakugyan derekasan igazolta. Nélküle alighanem csak nagysokára kerülne sor a Nemzeti Színház évszázados jubileumára. Széchenyi elgondolását — melynek megvalósíthatása egy évtizednél

korábban aligha következett volna be — bizonyára elsőpörte volna a forradalom vihara. S az önkényuralom időszakára még a lehetőségét is messzire kitolta volna, hogy a színházépítés gondolata egyhamar újra feléledjen... Ha pedig mégis megépül vala Széchenyi színháza, ott, ahová tervezte: Hentzi bombái bizonyára szétlőtték volna.

Mindez — mondom — nem egykorú szempont, csak utólagos elmélkedés, de így vagy amúgy: Földváry kemény akarátának mégis csak hálátérdemlő eredményét méltányolja.

1834 augusztusában, mikor a Várszínház egyéves bérlete lejárt, javaslatára a közgyűlés haladéktalanul megújította. A vármegye arra is gondolt, hogy az építkezés lehetőségének siettetésére sorsjátékot kellene rendezni; a tervezeténél tovább nem jutottak, mert ennek a kezdeménynek sorsa Bécstől függött s ott sikeresen el is gáncsolták.

Közben Széchenyi a nádornál, a diétán és Pest városa hatóságánál egyaránt a maga terve mellett izgatott. A Grassalkovich-féle telekadomány csak még jobban fel-tüzeltelte: most már a Dunaparton, az Ullmann-házzal szemben, arra a telekre nézve folytatott ajándékozási tárgyalást a várossal, amelyen most a Tudományos Akadémia palotája áll. A kültelken való építkezéstről csak megvetéssel tudott szólni, Földváryék telekszerzeményét — szokott túlzásával — egyszerűen „szemétdomb”-nak nevezte.

Pest városa különben 1834 novemberében maga is előállt játékszínépítőnek. Küldöttei egybe is jöttek a vár-hegye színi deputációjának tagjaival, fölvetve azt a lehetőséget, hogy közös erővel lássanak hozzá a kérdés megoldásához. Földváry résen állt. Világosan tisztázni kívánta a kérdést: hajlandó-e a város nemzeti jellegű intézmény létesítésére szövetkezni. Ehhez a vármegye készséggel hozzásegítene, ha az építkezésben s az intézet kormány-

zásában biztosíthatja a maga befolyását. A városiak azonban házi színházat kívántak, s a vármegye telkétől is idegenkedve — Széchenyi felfogásának szellemében — „cél-szerűbb helyen“ akartak építkezni. Földváry erre elvágta a tárgyalás fonalát s ment tovább a maga útján. Pest városa pedig visszalépett az építkezéstől.

A következő évben a vármegye elérkezettnek ítélte az időt a cselekvésre. Építőbizottság alakult s ez terveket dolgoztatott ki a színházépületre. Foglalkoztak a budai társulat sokoldalú színészenek, az ezermester Telepi Györgynek tervvázlatával, mely ránk maradt, melyet azonban az építési commissio túlságosan is igénytelennek talált. Végül Zitterbarth Mátyás pesti építőmester tervének kivitelére kötöttek szerződést, akivel a vármegye később az 1838-i árvízben tönkrement megyeháza helyére máig fennálló székházát is megépíttette. Zitterbarth terve sem volt nagyigényű, de hiszen Földváry a maga színházat voltaképp mindig is ideiglenesnek szánta. Ám építse meg Széchenyi a díszes palotát (mert „bocskorban kezdés“-ről az utóbbi években már nem beszélt): a kerepesiúti hajlék akkor még mindig felhasználható lesz színészeti iskola (conservatorium) céljaira.

1835 szeptember 28-án megtörtént az ajándéktelken az első kapavágás, maga az alispán végezte. Az alapkö-elhelyezésnek szokásos ünnepi formáságai úgylátszik elmaradtak, legalább is a színház bontási munkálatait vezető építész feljegyzése szerint a régi épület lerombolásakor ilyesminek nyomára nem akadtak. Azután késedelem nélkül hozzáfogtak a földmunkához, melynek elvégzésére Földváry a megyei rabokat rendelte ki. Nemsokára a kőművesek is dologhoz láttak s a színház falai rövid egy hó alatt kiemelkedtek a földből.

Közben állandó erőfeszítés folyt az építési tőke egybegyűjtésére, Földváry vaseréllyel vezette a gyűjtést. Pest

városától is sikerült kieszközölnie tizenötezer forintnyi hozzájárulást, sajnos, ezzel az összeggel egyelőre nem rendelkezettek, mert Széchenyi országgyűlésileg lefoglaltatta a maga tervének céljaira. Az előkelő osztálybeliek ezúttal is jobbra távol maradtak az adakozástól, bár dicséretes kivétel közöttük is akadt, maga Grassalkovich Antal herceg ezer forint ajándékozásával tetézte meg nagylelkű telekadományát, két lelkes gróf, Andrássy György és Keglevich Miklós pedig hámorából ajánlotta fel ingyen az építkezéshez szükséges vasanyagot. A megyei köznemesség készpénzzel is, építőanyaggal is segítségére sietett a vármegyének. A lelkesedés még az ínséges köznépre is átragadt, találatott sorában nem egy, ki ingyen napszámot vállalt. Vörösmarty állított örök emléket gyönyörű színházavató prológusában ennek a „cifrátlan“ áldozatkészségnek, melynek hősei közül Lukács György és Thuróczy Pál neve maradt fenn a hálás emlékezetnek. S jelentkeztek végül a derék iparosok is, csupa idegenhangzású név, de érzésben egytől-egyig annál igazabb magyar: Rösler János lakatosmester a zártszékek vasalkatrészeinek ingyenes elkészítésére jelentkezett, Klasny Vencel szabó díszruhákat ajánlott fel, Duschel József kalapokat. A pesti nemes csizmadiacéh harminchat pár csizma ingyenes szállítását vállalta magára, Miklosics József szabómester és céhelöljáró ajánlatot tett az egész ruhatár berendezésére, de ugyanezt már előbb föl vállalta Kostyál Ádám, a budai színészek régi támogatója.

A várbeli színjátszók maguk is ismételten hoztak anyagi áldozatokat. Hősiesen túrték a közben elég sűrűn rájuk köszöntő rossz napokat, úgy tekintettek át a Duna balpartjára, mint az ígélet földjére. A végén, hogy az építkezést sietessék, már a havi segélypénzüket is visszaajánlották a vármegyének.

Különben amikor az építés földmunkálatai megkezdődtek, a Budai Színjátszó Társaság már nagy változáson ment át: még az év tavaszán új erőkkel frissült fel s mostani összetételében szinte hiánytalanul magában egyesítette az egykori kassai gárdát. Akik ebből annak idején Kolozsvárra távoztak, 1834 őszén széledni kezdtek, a következő év februárjától fogva pedig Váradon játszottak. Ott érte őket Döbrentei meghívása a pesti társulathoz; s a Várszínházban rövidesen újra egyesült a kettészakadt kassai együttes.

1835 tavaszára színlapjaik megint olyan „nemzeti színháziakká” lettek, akárcsak Kassán, két évvel azelőtt. A Vácról beköszöntött első csoporthoz időközben csatlakozott már a Lendvay-pár, most pedig Váradról megérkezett Szentpétery, Egressy Gábor, Szerdahelyi József és Udvarhelyi Miklós. Az utóbbi kettővel a daljáték fokozottabb kultusza is megkezdődött. Ennek megfelelően a zenészek számát is fölemelték hétről tizenhatra. A haladás még a külsőségekben is megmutatkozott: az előadások jobb világítás mellett folytak. Megnövekedett a színészi gárda mellett az egyéb alkalmazottak száma is, Döbrentei utolsó igazgatói jelentése az egész „személyiség” számát már hetvenkettőben állapítja meg.

Döbrentei különben már a nagy megújulás küszöbén, március utolsó napján — félévvel Fáy András után — megvált az igazgatástól. Attól fogva a vármegye megbízásából Simontsits János óbudai főszolgabíró vezette a társulatot, szorgosan alkalmazkodva a színiküldöttség szándékaihoz, ezek viszont egyre jobban a készülő állandó színház igényeit szolgálták. Mind nagyobb gondot fordítottak a társulatnak részben erkölcsi színvonalára és harmonikus együttműködésére, részben pedig értelmi haladására. Nem feledkeztek meg róla, hogy a magyar nyelvvelvédelmi gondolatban fogant állandó színház társulatának

a gondos szövejtés és a grammatikai szabályok tisztelete terén is példaadóvá kell emelkednie. A Tudós Társaság is nagy segítségükre volt e részben, színházi bizottsága felvette munkatervébe a budai műsor darabjainak lelkiismeretes átnézését és kijavítását, ugyanakkor a külföldi drámairodalom remekeinek kijelölését és jó színvonalon álió lefordítását, hogy a leendő színház játérendje méltó anyaggal gazdagodjék. Ugyan e célból *Eredeti-*, illetve *Külföldi Játékszín* címmel kettős kiadványsorozatot is indított.

Hogy a budai műsoron még mindig a fordítások száma vezetett, mondani is felesleges. A Kotzebue-varázs csak jó sokára tört meg, noha valamelyest máris alábbhagyott, 1835-től kezdve egyre csökkenő számban játsszák darabjait. De azért követőinek hadával együtt még mindig elárasztotta a színpadot, s özönével csaptak át a Nemzeti Színház kezdő időszakának műsorára. A hihetetlenül gyatra és vizenyős, de éppen annyira kelendő Birch-Pfeiffer Charlotte szívmarcangoló színdarabjainak rendületlenül nagy volt a közönsége. De a németek hegemoniáját már Budán kikezdte a francia romantikusok előrenyomulása. Seribe itt kezd hódítani, mellette az idősebb Dumas kalandos és lobogó szenvedélyű drámái járnak, a *Szaracén* meg a *Korona és vérpad*, melynek Ethelwoodja hosszú időn át parádés szerep lesz. Azután megszólal maga a nagymester is: Hugo Viktor. Vérgőzös történeti tragédiái, az *Angelo*, *Pádua zsarnoka*, a *Tudor Mária*, főleg pedig a borzalmakban tobzódó *Borgia Lucretia* az újság varázsával hatnak, s különösen Kántorné tragikai páthosához kitűnően találnak; ezekben nőtt az akkori tragédiajátászás fejedelemasszonyává. De megvolt a francia romantikának is a maga pelyvéja és szemetje, mely a nézőtér lelkiszegényeihez még jobban hozzáférközött, mint a mesterek művei. Des Arnould és Fournier *Vasálorcája*, mit Garay Já-

nos fordított le, évtizedekre megragadt a műsoron s még a Nemzeti Színházban is egy ideig sikeresen rettegette a közönséget.

Schillerből játszották mindazt, ami a vidéki színpadokon is megfordult, sőt a budaiak Gozzi olasz eredetijéből írt Turandótjával is sikeresen megpróbálkoztak. Moliere-től még mindig csak a *Botcsinálta doktor* szerepel, Kazinczy magyarításában, melyet Balog István még egyszer átdolgozott.

Shakespearei műsoruk Budán már nem bővül, sőt például *Macbeth* a bemutatóelőadás után színre többé egyszer sem kerül. De *Hamletet*, melyben először Fánecsy jeleskedett, az újjászervezett társulat is három ízben előadja. Most a fiatal Egressy ölti magára a dán királyfi gyászmezét, a közönség hangos tetszésére, noha a kritika túlságosan szentimentálisnak ítéli alakítását. Mikor *Hamletet* utoljára játsszák Budán, a színlap ismét tisztára „nemzeti színházi“ együttest mutat. Csak a királyi pár: Kántorné meg Tóth István nem került át az állandó színpadra, a többiek mind ott folytatták művészi munkájukat. Most is Egressy játszotta Hamletet, Lendvay Laertest, Lendvayné Opheliát, Megyeri pedig Oldenholm kamarást, kit csak Kazinczy másodkézből való fordításában hívnak így, mi már Poloniusnak ismerjük. Közül volt még egy *Hamlet*-előadás, a címszerepben vendéggel: Pergő Celesztinnel. Ennek a vállalkozásnak csúfos kudarca magában is világosan mutatja a budaiak játékművészetének számottevő haladását a bensőség és mesterkéletlenség irányában. Igaz, hogy Pergő pályájának lehanyatló szakában, ötvenedik életévén túl lépett a budai közönség elé, de alighanem része volt benne elavult színészi fogásainak is, hogy vállalkozása a jobbhoz szokott nézőtér előtt bukással végződött. Ádázódásait egyszerűen kinevették, a sajtó is kegyetlenül vég-

zett vele: „Még eddig *Hamletet* Budapesten gyöngébben előadva nem láttuk.“

Shakespeare vígjátékai közül a budai színjátszás második szakaszában már csak a *Makrancos hölgy* került színre, az is csak egyszer, még mindig kalózlobogó alatt, *A szerelem mindent tehet* címmel, Tóth István örökében új Petruchióval: Bartha Jánossal. Ez előadás egy kicsiny szerepében megakad a szemünk egy huszonhároméves kezdő színész nevéen, ki két esztendeje állt a társulat kötelékében, hol szerződése szerint nemcsak játszania kellett, hanem táncolnia is a balletben és fújnia a kórust az operákban, azonfelül a műsornak fordításokkal és eredeti darabokkal való gazdagítására is kötelezték. Ezt a fiatal embert, mikor két évvel azelőtt Fáy ajánlására Döbrentei a társulathoz szegődött, Szathmáry Józsefnek hívták, de a színlapra már az a neve került, melyet Döbrentei választott ki számára Kisfaludy Sándor idegeiből: Szigligeti Eduárd. Ha valaki: ő csakugyan előőrse volt itt Budán a Nemzeti Színház jövődő sorsának, hisz ez utóbb teljes negyven esztendőn át az ő nevével tökéletesen egygyéforrott.

Az eredeti műsor csak fokozatosan épült ki, hogy végül ez is átvezessen a vándorszínészet korából az állandóéba. A régibb nemzedék íróiból Kisfaludy Károlynak drámái is, vígjátékai is gyakran szerepeltek, legjobb tragédiájával, az Irénével is előálltak a budaiak. Bárány Boldizsár rendre az ősidőkbe kalandozott átdolgozásaival: 1835-ben *Szittyá magyarok kiindulása Ázsiából* című darabját játszották. Pergő Celesztin neve egy *Toldi Miklós* című dráma színlapján fordul elő szerzőként, de ennek eredetisége aligha több a Dugonics hasonló című drámájánál. Tóth Lőrinc, a színpad buzgó, de eléggé reménytelen szerelmese, szintén itt tűnik fel, két darabbal is, az *Átokkal*, meg az *Ekebontó Borbálával*. De jelentkeznek

azok is, akikre a Nemzeti Színházban vár majd az igazi siker. Jakab István *Falusi lakodalma* mintegy a népies színmű első hírnöke, Gaál József darabja, *A király Ludson*, már itt kóstolót ad a szerző jóízű hangjából, Csató Pál vígjátéka, a *Fiatal házások*, pedig az élénk és fordulatos, franciás könnyedségű vígjátéknak első magyar beköszöntése, mely később (*Megházasodtam!* címmel is) még sokáig hódított a Nemzeti Színház műsorán. Nagy Ignác a *Mátrai rablókkal* áll be a sorba.

Végül itt indítja útnak tollát az a fiatal színészíró, aki-nél többet a hazai műsor gazdagítására senki sem tett: Szigligeti Ede. Először egy vígjátékát adták, a *Kijátszott cseleket*, ez még sok vizet nem zavart, de második darabját és egyben első sikerét, a *Dienest* már maga Vörösmarty Mihály méltatta elismerő bírálatra. A biztató eredmény egyre jobban megérlelte benne a színműírói becsvágyat, melynek szolgálata több babért ígért, mint amennyivel a színészkedés kecsgettette.

Kassa és Kolozsvár után Katona József *Bánk bánját* is végre a főváros közönsége elé juttatják a várszínháziak. Először, 1835 február 27-én, akkor játsszák el, midőn a kolozsvári színészek, kik a megelőző nyáron Erdély fővárosát már megismertették a tragédiával, még csak útban vannak Buda felé. Az első fővárosi előadás a nagy tragikának, Kantoménak köszönhető, ki jutalomjátékául vette Gertrudis szerepét, melyet már Kassán is nagy hatással játszott. Az ottani első bemutató szereplői közül Bartha és Megyeri állt most is mellette, amaz a címszerepben, ez Biberach alakjában. A budai első Melinda Lendvayné volt, ki — akárcsak Bartha — szerepét a Nemzeti Színházba is átvitte. Ottó szerepében Lendvay lépett fel. A többi szereplő a budaiak első együttesének névtelenebb katonáiból állt ki. Ez a kísérlet végre valamelyes kritikai visszhangot is ébresztett a Honművészen. A recenzens

még korántsem emelkedik tisztének magaslatára, de a tragédia „színi hatását“ már észreveszi, csak finomkodó ízlése nem bír megbékélni „nyers“-ebb helyeivel. Az előadókat némi készületlenséggel, szerepnemtudással vádolja, — oly kifogás, mely még a Nemzeti Színház első korszakában is lépten-nyomon felbukkan.

Mindazonáltal a bemutatónak jelentékeny hatása lehetett, mert még Budán kétszer megismételték. Ugyanez év december 1-én került színre másodsor, már a társulat újjáéledése után. Bánkot ezúttal — pályáján először — Lendvay játszotta, ki utóbb e szerepben a Nemzeti Színházban is hosszú időn át vetélytársa volt a kolozsvári első Bánk bánnak, Egressy Gábornak. A többi főbb szerep régi gazdájánál maradt, csak Peturét vette át a szerep kassai, majd kolozsvári megszemélyesítője, Szentpétery Zsigmond. A kritika most is sok gáncsolnivalót talál, kivált a színészek hibás szövejtése, és megokolatlanul pattogó és lármás szavalata körül.

Harmadszor és utoljára 1836 november elsején vitték színre Katona remekét, a címszerepben újra Barthával. A bírálat vele bíbelődik legtüzesebben, megróva túlzottan erős, „szüntelen dübörgő“ hangját, azt az árnyalathiányt, mely ennek a darabos tehetségű színésznek később is legsebezhetőbb pontja maradt. Kántorné királynéját és Lendvayné Melindáját ellenben az előadás „tündöklő fényei“-nek mondja a Honművész kritikája.

A kolozsvári töredék csatlakozásával — mint említők — az operai játékrend is megélénkült. A „dalszínész“ tagok képzett operaénekesek bizonyára nem voltak, de a még szerény igényű közönség szívesen fogadta buzgólkodásukat. Szerdahelyinek kellemes baritonja volt, kitűnő Figaróját széltében magasztalták. Udvarhelyi basszusa a Nemzetiben is sokáig megállta a helyét. A játékban hideg és merev Pály Eleknek csengő tenorja volt, de ő

csak rövid ideig működött Budán, s utána jobb híján a drámai színészek vállalták a könnyebb tenorszólamokat, a fiatal Lendvay birta is elfogadhatóan, Herold nagykedveltségű *Zampa, vagy A márványara* című operájában a budai közönség nagyon ünnepelte daliás tengeri rablóját. Ez az opera — mely azóta végkép lomtárba került — akkoriban tele házakat csinált, egykori népszerűségének emlékét soká megőrizte a *Márványmenyasszonyhoz* címzett budai vendéglő címere, sőt magának a Márvány-utcának neve is, mely viszont a vendéglőről öröklődött. Budán és vidéken Lendvay énekelte még *Almavivát*, *Fra Diavolót*, *Párizsi Jánost*, *Severt a Normában*, *Maxot a Bűvös vadászban* stb. A Nemzetiben már az operaénekléssel hamarosan felhagyott, de a *Szökött katona* Gergely kovácslegényében megint csak ő lett az első népszínműénekes. Ha kellett, énekelte Lendvayné is csakúgy, mint Szentpétery, habár velük a kritika e téren nehezen tudott megbékülni. Bartha basszusa is híján volt minden csiszolásnak. A budaiak legvirágzóbb énekesidőszaka kétségtelenül az 1835 májusától novemberéig terjedő hónapokra esett: ezalatt Déryné uralkodott a színpadon, nemcsak a jobbpartiak öröme, hanem Pest városának is állandó búcsújárása között. A *Sevillai borbély* megint egyre-másra megtölte a nézőteret és a — pénztárt. Mikor Szerdahelyi visszament Kassára, Figaróval — a közönség kegyes elnézéséért esedezve — egy kezdő színész próbálkozott: Egressy Gábor öccse, Benjámín, ki azután énekhangját hamar elveszítette, színészsorban sem vitte soha sokra, de jó zenész lett belőle, később a Nemzeti Színház muzsikai szükségleteinek nagy támasza, drámáknak s különösen operai szövegeknek hihetetlen szorgalmú fordítója, ki Erkel nem egy operai remekéhez is szövegkönyvet szolgáltatott, s akinek nevét örökre fenn fogja tartani egyik

nemzeti imádságunknak, Vörösmarty *Szózatának* pályadíjnyertes megzenésítése.

Látnivaló, hogy jó igyekezetben, gazdag és változatos műsor kiépítésében derekasan kitett magáért a budai színiélet. Ha lanyhult a közönség érdeklődése és pangott a pénztár, engedményeket tettek a könnyebb fajsúlyú szórakoztatás irányában is. Már Döbrentei igazgatói beszámolója (1835 tavaszán) hangoztatja, hogy időnkint nyújtani akartak olyasmit is, ami — Pesten nincs! Felkarolták — bárhogy tüzelt is ez ellen a Rajzolatok — a balletet és pantomimet, amíg itthon megfelelő erők nem akadtak, jobbra bécsi táncosnőkkel. Wirdisch kisasszony sok pénzt vitt el tőlünk, de hagyott belőle a kasszában is. Jeles külföldi művészek hangversenyei szintén nagy közönséget vonzottak, még a színházat máskor elkerülő németiség soraiból is, s ezek szereplése a mi zenekarunk becsvágyát is magasabbra fokozta.

De — akárcsak később a Nemzeti Színházban — az ilyen rendkívüli alkalmaknak, melyekre szokatlan számban gyűlt be a közönség, mindig megjött a böjtje is: utánuk többnyire fenyegetően megcsappant a látogatottság. Déryné eltávozása után egyenest válságosra fordult a helyzet, az utolsó budai esztendő (1836) alatt pedig valóban csak az tartotta már a lelket a társulatban, hogy becsület és hűség kérdésévé vált az állandó színház megnyíltáig együttmaradnia. Játzóinknak volt alkalmuk gyakorolni és gyakorolták is bőségesen azt az erényt, amit színészekről a közhiedelem leginkább megtagad: az önzetlenséget. Rossz napjaikban is hőiesen állták azt a fogadalmat, amit anyagilag legsikeresebb időszakukban, még 1834 február 20-án, egyik színlapjukon így tártak a közönség elé: „ ... Egyébiránt hiszen minden jövedelem egy köz szándék létesítésére fordítatik, nemzeti játékszínünkére, melyet már most csak el nem ejtünk. “

Nem ejtették el ezt a gondolatot, mint ahogy a vármegye is, noha a pénztári hiány nem egyszer ijesztő méreteket öltött, minden áldozat árán előteremtette a folytonosság fenntartásához szükséges fedezetet, de arra, hogy az ügytől megváljék, sohasem gondolt.

VIII.

Az állandó színház építkezése. — A nádor beavatkozása Széchenyi fel-fogásának szellemében. — Az országgyűlés óvatos állásfoglalása. — Földváry folytatja az építést. — A bokrétaünnep. — A budai színészet átmenetileg hontalanná válik. — Működésük az egykorú kritika tükré-ben; régi és új színészi iskola első szembenállása a társulat kebelében. — A Pesti Magyar Színház építkezésének befejezése s az épület átadása rendeltetésének.

A budai színészet tudta, hogy most már nem helyi és pillanatnyi boldogulásáról van szó: a pesti oldalon emel-kedtek az új színház falai, fontos volt, hogy közben az építkezés iránt föléledt lelkesedés le ne lohadjon, azért neki minden ínség és lemondás árán itt kellett maradnia — lelkesítőnek.

Csakhogy a lelkesítő küldetés fent a Várhegyen hova-tovább valóban a pusztában való prófétáláshoz kezdett hasonlítani. Az alig ötezres lélekszámú várbeli lakosság-ból állandó közönség sehogysem futotta, a többi budaiak hegymászás helyett színházi igényeik kielégítésére akár-hányszor inkább a Pestre átrándulást választották, színé-szeink se tehettek egyebet, mint hogy éltek minden alka-lommal, mely a pesti német színpadon való játszásukra kínálkozott. 1836 őszétől Budán már csak heti négy elő-adást tartottak, télen azt is többnyire tátongó nézőtér előtt. A pesti oldalon kedveltebb darabjaikra sokszor egé-szen megtelt a nagyméretű színház, csakhogy ezeknek az átkeléseknek meg végül is az egészségük adta meg az árát. A télvíz idején ide-odacsónakázásnak köszönhetette Kán-

torné is kínzó köszvényét, amellyel élete végéig elbajoskodott; utóbb a megnyitás küszöbén álló Nemzeti Színház próbáiról is emiatt késett le; ez a késedelem vezetett arra az áldatlan surlódásra, melyért azután ő maga is, de a színház is olyan nagy árat fizetett.

Földváry minden erejével siettette az építkezést, az 1836. év beköszöntével még meglehetett a reménye, hogy legkésőbb nyár végére — ha talán nem is az utolsó szegig fölszerelten — átadhatják rendeltetésének az épületet. Igaz, hogy az építés fedezetének forrásai el-elapadtak, s a gyűjtőiveken megajánlott másfélszázezer forintnyi öszszegnek még egy esztendő múlva is csak körülbelül kétharmada volt együtt. De egy-egy sürgőssé vált tétel kiegyenlítésére Földváry valahonnan mindig előteremtette a szükséges pénzt, ha más mód nem kínálkozott: fizetett a maga zsebéből. A munka minden nehézség ellenére biztatóan haladt, az év elején a kőművesek már az első emelet magasságában sűrögtek állványaikon. A munkálatoknak egyre több nézője akadt, azok között is, kik a nemrég lebontott hatvani kapun kívül egyébként aligha sűrűn fordultak meg. Az egykorú lapok feljegyezték, hogy valóssággal divatba jött a poros országút környékére „kirándulni“. Sokan fejcsóválva gondoltak rá, hogy nemsokára maga a színházbajárás is ilyen elszántsághoz lesz kötve. Vörösmarty még évek múlva is azt írta: „Nemzeti Színházunk a világ háta megett, s messziről, rossz időben idejönni — felér egy kis expedícióval.“

Aki pedig ebbe az elhelyezkedésbe legkevesbbé bírt beletörődni: megint csak Széchenyi István volt. Hasztalan írta a megelőző évben a Társalkodóba, hogy: „tüstént a pestvármegyei zászlók alá szegődtem, midőn elismerni valék kénytelen, hogy azok után előbb nyerendünk diadalt“ — most újra hajlandó volt lemondani az előbb elérhető diadalról, csak ne a város végén épüljön meg az új

színház, „in Schmutz und Kot“ — mint ahogy a mágnások Földvály építkezéséről nagy lenézéssel beszéltek.

De az alispán már mindennel és mindenkivel szemben megmaradt feltett szándéka mellett, hogy: amit elkezdett, végére is juttatja. Február 29-én azonban olyan magas helyről avatkoztak be a dolgába, hogy pillanatnyilag kénytelen volt az építést felfüggeszteni. Maga a nádor írt le a vármegyéhez, hogy Széchenyi dunaparti tervét helyesli és kívánatosnak tartja, hogy a megye is azt támogassa. Földvály nehéz helyzetbe került, hiszen a főherceg-nádor Pest vármegyének is örökös főispánja volt, az óhajtását tehát egy kissé parancsnak is illett tekinteni. Földvály le is tétette embereivel a vakolókanalat, azzal, hogy vár hat hétig, ha azalatt az országos jellegű színház létesítésére — melyhez Széchenyi István maga tízezerforintos hozzájárulást ajánlott fel — törvényes intézkedéseket foganatosítanak, a színházépítéstől visszalép, s az ő kezdeményéből fölemelkedett falak hadd fogadják be maguk közé a színiiskolát.

De az 1832—36. között ülésező, úgynevezett „hosszú parlament“ az állandó színház kérdésében döntő állásfoglalásig végül sem jutott, főleg az állami támogatás módzatait meg nem teremtette, erre nézve a határozott rendelkezést a következő diétára hárította át. Pest vármegye követei számot adtak minden lépésről, amit a budai társulat fenntartása, az ajándéktelek megszerzése s az építkezés megindítása körül idáig tettek, az ország rendei mindezt fontolóra vették, de a nádor telekkijelölését s az országos színházi alap megajánltatására vonatkozó óhajtását is nagy lojalitással fogadták s a diéta végén meghozták azt az 1836. évi XLI. törvénycikkelyt, melyről már megemlékeztem, elvben kimondva a Nemzeti Színház létesítését, de a gyakorlati megvalósulás felé úgyszólván egyetlen lépésnyi előbbrejutás nélkül.

Az az Izenet is, melynek kíséretében a pozsonyi diéta állásfoglalása Pest vármegye rendéihez leérkezett, egészen a Széchenyi befolyásának hatását tükrözte vissza.

De Földváry — ahogy előbb a nádorispánnal — most az országgyűléssel is szembehelyezkedett. A két terv egyesítésének lehetőségét nem látta, Grassalkovich herceg adományát a másik terv részére csak úgy átengedhetőnek nem tartotta, az építómesterrel és egyéb iparosokkal kötött szerződések feloldása ellen is tiltakozott jogérzete, mindenekfölött pedig budai színészeinek cserbenhagyására nem vitte volna rá a lelke. A közgyűlés megint melléje is állt, átérezve alispáni jelentésének igazát: „Azon (dunaparti) színháznak felépítése előreláthatóképen több esztendőkre halad, ezalatt pedig talán nem ok nélkül lehet tartani attól, hogy azon Nemzeti Szép Lélek, mely most oly szép fényben mutatkozik, az előbbi időkre is visszaemlékezve, netalán meglankadván, előbbeni bús romjaiba visszadől!”

Amikor tehát a várakozási idő letelt, Földváry a parancsnoki hídról újra kiadta a jelszót: előre! A falak tovább épültek, s 1836 augusztus 6-án délután hat órakor a kőművesek bokrétaünnepét meg lehetett tartani. Jelen volt maga az alispán is a megyei urakkal, s a szorongásig népes ünnepi közönség soraiban hajadonfőtt ott álltak az új hajlék boldog várományosai is: a budai színjátszók. A kőművesek bokkrétáját nemzeti színű selyemzászlóval díszítve tüzték fel az épület ormára, a zászlót Bartha Jánosné készítette ajándékba, a maga és színésztársai nevében.

Azután az ácsok foglalták el helyüket az épületen, s most már szakadatlanul folyt a munka, pedig a pillanatnyilag szükséges pénzösszeg hiánya ezentúl is sűrűn jelentkezett. A meddő várakozással eltöltött időt sem voltak képesek már pótolni, s arról, hogy ennek az évnek őszére

— ahogyan Földváry kívánta — a színház elkészülhessen, most már nem lehetett szó.

Ez a késedelem különösen a budai társulatot hozta szorongatott helyzetbe. Már az év elején Fáy Andrásnak kellett segítségére sietnie, ki azóta is, hogy igazgatásuktól megvált, igaz barátja és istápolója maradt a színészeknek. Most is körülbelül száz váltóforintot gyűjtött a javukra. De még a talaj is kicsúszott a lábuk alól. A Várszínház bérletének megújítására — abban a hiszemben, hogy szükség már nem lesz rá — idejekorán nem gondoltak, s az épületet 1837. április 1-től úgyszólván a magyar játzók feje felett újra német színtársulat vette bérbe.

De a vergődő magyar színészet már az utolsó hónapot sem bírta végigjátszani. Március 18-án tartották utolsó előadásukat, a következő napon pedig egy alkalmi egyveleg keretében végkép elbúcsúztak a budai közönségtől. Negyedfélévvel azelőtt Megyeri Károly szavalta el azon a színpadon Fáy András színházavató prólogusát, most Fánecsy Lajos lépett a lámpák elé, bejelentve, hogy kénytelenek eltávozni a fővárosból, de abban a reménységben oszlanak szét, hogy rövidesen nem vendégszállásra, hanem otthonukba térhetnek vissza.

Földváry is meghagyta, hogy állandóan tájékoztassák tartózkodásuk helyéről. A Lendvay-pár s vele a társulat legnagyobb része Székesfehérvárott, majd Balatonfüreden játszott, Kántorné a leányát kereste fel Debrecenben, azután a nagyváradi fürdőben keresett gyógyulást köszvényére, a becsvágyó fiatal Egressy Gábor pedig Bécsbe ment tanulmányútra, hogy „némi önállást véve, színművészeti tapasztalatokat tegyen“.

Ezt a társulatot negyedfélév közös munkája valóban erősen összekovácsolta. Nem töltötték együtt valamenynyien az egész időszakot, az 1833-ban Vácról érkezettek közül budai működésük végén már csak Megyeri Károly,

a Bartha- s a Telepi-házaspár tartozott a vármegye gárdájának kötelékébe. Döbrentei igazgatói jelentéséből tudjuk, hogy közülök többet az igazgatóság bocsátott el, arra törekedve, hogy együttes teljesítményük fokozatosan a vidéki átlag fölé emelkedjék. Legjelentékenyebb mértékben a kassai társaság Kolozsvárra szakadt részének csatlakozásával frissült fel a társulat. Egressy, Szentpétery, Szilágyi Pál, Udvarhelyi voltakép már itt, Budán kezdte meg nemzeti színházi pályáját. Kovácsné szintén ezen a színpadon férközött a fővárosi közönség kegyébe. Laborfalvi Rózának és Szigligetinek meg éppenséggel itt adatott meg azt a bizonyos „első pár cipőt“ elnyúnie. A fiatal hősnőre gyors érvényesülés várt: már a rövid székesfehérvári játékidő során át kellett vennie Kántorné szerepeit, aki a budai búcsúvétel után elszakadt a társulattól, Szigligeti pedig pár esztendő alatt hasznossá tudta magát tenni, ha nem is épp a színpadon, annál inkább a színházi iroda asztala mellett. A budai korszak legvégén még egy, Egressyvel egyidős fiatal színész szegődött a társasághoz, vidéki jó hírnévvel, ugyancsak kassai múlttal: László József. Belőle azután hamarosan a legkedveltebb „vígjátéki szelles gavallér“ lett, némileg Szerdahelyi József nyomdokain haladt, de hozott magával valami újat is, ami a budaiak körében leginkább hiányzott, sőt egész akkori színészetünkben a legforradalmibb újítást jelentette: hozott magával könnyedséget, az addiginál jóval szaporább játékütemet.

Mert a korbéli kritika — mihelyt nevére a legszerényebb mértékben rászolgált — főleg ebben a vonatkozásban talált úntalanul gáncsolnivalót. A németektől eltanult kántáló érzelmesség színészeinket mozgásban, játékban valami törökös lassúságra kapatta. Mikor hosszabb mondókájuk akadt, szinte kikapcsolódtak a daraból és kényelmesen elringatództak tulajdon szavalatuk

hullámain; mint ahogy játékrendezői irányítás nélkül működő operasztadzsónék előadásain ma is tapasztalható, hogy akinek hatásosabb áriája következik, a rivalda elejéről gyönyörködteti vele a közönséget, még akkor is, ha az ária helyzetileg szorosan bekapcsolódik a színpadi cselekvésbe. Celesztin még tökéletesen az ilyen egyes „áriák” embere, a vidéki közönség fejletlen ízlése s a kritika oktató munkájának teljes hiánya egyaránt oka volt, hogy ebben a játékmódban kereste boldogulását legelőször minden kezdő színész, s a budaiak sokáig nem is bírtak kivergődni vidéki kezdőkoruk színpadi eszményképeinek káros hatásából.

A fővárosban az éledező színibírálat már szembe helyezkedett azokkal a tapsokkal, melyek kedvéért a színészek a megrögzött hagyományt olyan szívósan ápolták. Üdvös tanácsokkal a színházi kritika előőrsei még nemigen tudtak szolgálni, hiányzott hozzá az elméleti képzettségük, inkább csak korholtak és hibáztattak, kevés érzékkel a körülmények mérlegeléséhez, és kevés tapasztalattal ahhoz, hogy csekély tudás- és tehetségfedezetű számonkéréseiknek valódi fogantja lehessen. Ez ingerelte fel azután Bajzát, hogy Helmeccy Mihály Társalkodójában az előadások színészi részét lelkiismeretesebb és megértőbb vizsgálat alá fogja. Általában ennek a budai együttesnek haladására nagyon jótékony hatással volt az is, hogy a főváros színe előtt való buzgólkodásuk éveiben az irodalmi élet terén is nagytehetségű és egyre általánosabb tekintélyű férfiak kezébe ment át az irányítás. Bajza, Vörösmarty, Toldy vezérekedése ezalatt szilárdult meg, az Akadémián, a szerény emlékbizottságból hamarosan irodalmi areopággá emelkedő Kisfaludy-Társaságban, majd az ugyanazon elvek zászlaja alatt induló Athenaeum című folyóiratban a nemzeti színházi eszme

védő és tápláló melegágyra talált, s a nemzeti színházi szellem is mintegy az önismeret tükre elé került.

A reménybeli első gárda — melyet ezekben a körökben is kezdettől fogva a Nemzeti Színház művészi alapjának tekintettek — egyre sűrűbb személyes érintkezésbe került az irodalmi élet vezető egyéniségeivel, s már ezáltal is rátért a tudatosodás útjára.

Bajza hozzászólásai őrizték meg számunkra a Nemzeti Színház első jeleseinek hozzátételeges kritikai arcképét abból az időből, amikor még csak elődei voltak későbbi önmaguknak. Ezekben követhetni nyomon a magyar színjátszás első elvi palotaforradalmát, egy „új iskola“ támadását a régi mellett, a magyar színészi lélek önérvényesítési vágyának első jelentkezését, egy önállóbb játékmód kibontakozását. Megyeri Károly és Telepi György — különösen a genre-ban — a közvetlenség erejére építettek, az ízességet elébehelyezték a mesterkelt fogásoknak. S a megszokás korlátai közül kitörve, nyomban ráeszméltek valami egyébre is: a szerepek elütő voltát kiemelő belső átalakulás szükségességére. Kántorné mindvégig megmaradt a régi játékmód elvi alapjain, csak hogy ezek művészi egyéniségével ritka összhangban álltak. A büszkeségnek, fenségnek, méltóságnak pátosát a tulajdon lelkében hordozta, s ha a régi eszközökkel fejezte is ki, a kis tehetségek kezén már gépiessé lelketlenedést eszközöket örök szépségek szolgálatára nemesítette meg. Barthat a budaiak közt Bajza még az új iskolához számítja, genreszerepeiben később sem cáfolt rá erre a minősítésre, csak a hősi „rollék“-ban csábította fizikai erőfeleslege egyre javíthatatlanabb modorosságokra, melyek azután később a fejlődésében egyszer már elért foknál jóval alacsonyabbra vetették vissza. Laborfalvi Róza megkapó természeti adományaihoz csak nagysokára szerezte meg az egyénítésnek, az idegen karakter

magarávallásának képességét, egyelőre még a hatásos részletmunkán túl nemigen jutott. Fánccsy a színészi átélésnek legnagyobbjai közé nemcsak itt nem tartozott, voltaképp később sem számított közéjük, de nagy értelmi ereje, fejlett ízlése jótékonyan megóvta attól, hogy — különösen a hervadt és olcsó hagyományokból táplálkozó „cselszövő“ szerepkörben — a külsőséges fogások szolgálatába szegődjék, s a szöveg tiszteletének, hű szolgálatának erényével üdvös leckét adott azoknak, akik az egyéni érvényesülés kedvéért az írott ígét könyörtelenül feláldozták. A Lendvay-pár Bajza szemében az új irány leggazdagabb ígéretének tetszett, ítéletét utóbb valóban a nemzeti színházi diadalok hosszú sora igazolta is, noha akkor már — különösen Lendvayra nézve — akárhányszor szemben találta a magáival Vörösmartynak biztosabb művészi érzékű ítéletét, ki az önmagába jobban elmélyülő, keményebb belső küzdelmek árán érvényesülő Egressy Gábornak adta az elsőséget. De Budán Egressy még valóban inaséveit élte, olyan mintaképekhez igazodva, melyeknek követéséhez — későbbi fejlődésének javára — hiányoztak a Lendvayéhoz fogható külső adományai.

Egy 1836-ból fennmaradt budai színésznévsor huszonhárom játszót sorol fel, tizennégyet a férfiak és kikncet az „asszonyszemélyek“ oldalán. Körülbelül állandóan húsz-huszonöt között mozgott a magánszereplők létszáma, de mivel időnkint cserélődtek is a tagok: a várbeli színészet negyedfél éve alatt körülbelül ötvenen tartoztak hosszabb-rövidebb ideig ennek a vármegyétől nagy küldetés átvételére istápolttársulatnak kötelékébe.

Földváry a közvéleménynek s az irodalmi világnak visszhangjában egyaránt biztosítékot láthatott arra nézve, hogy a vármegye neveltjeivel az állandó színház falai közt sem fog szégyent vallani. Nagy súlyt is vetett rá,

hogy a budai társaságot — az évek során kiválasztódott és hovatovább szerencsésen összehangolt mivoltában — lehetőleg hiánytalanul átplántálhassa a pesti oldalra.

Már csak ezért is tüzzel-vassal szorgalmazta az építkezés befejezését. A színészek széteszlása után még majd egy félesztendő ráment a munkálatokra, ezalatt a fővárosban két színpadon is folytak a német előadások, csak a magyar Thália volt megint — de most már valóban csak pillanatnyilag — némaságra kárhozthatva.

A nyár kezdetén az alispán kiadta a parancsot, hogy a színháznak augusztus elsejére el kell készülnie. S ha a körülmények kényszere a megalkuvásoktól annyira idegenkedő Földvárnak ezt a határnapját meghíúsította is, a három héttel későbbre kitűzött újabb időpontból már valóban nem engedett: a *lehetetlen* szót maga sem ismerte, munkatársainak szótárából is kitöröltette, s valóban: 1837 augusztus 22-én az ígéret Földje megnyílt a fővárosi állandó magyar színjátszás előtt.

MÁSODIK RÉSZ

**A SZABADSÁGHARC
BUKÁSÁIG**

I.

Az új színházépület és környéke; belső berendezése. — A megnyitás napjának krónikája. A színházavató est műsora.

Pesti Magyar Színház. Ezzel a szerény névvel nyílt meg a főváros kőszínháza, Kolozsvár, Miskolc és Balatonfüred állandó színházépülete után a negyedik a kettős hazában. A „nemzeti“ jelzöt még nem viselte nevében, de ott viselte — működése első percétől fogva — a rendeltetésében. Gazdája, a vármegye, várnak szánta a hazai nyelv és műveltségi javaink védelmében. Gyenge volt a magyarság a tulajdon fővárosában, nagyon is rászorult erre az újabb erődítményre. A lakosság lélekszáma akkor tájt érte el a százezret, de ebből a pesti oldalon csak egyharmadrész volt magyarajkú, Budán pedig alig több egytizednél. S az állami irányítás inkább ellene volt, semmint rajta, hogy a magyar lélek és gondolat megerősödjék. Politikailag a bizalmatlanság szelleme és a fékentartás rendszere uralkodott; a hazai érdekekért sorompóba állni tetemes kockázattal járt: Bécs keze hamar lecsapott. Kossuth Lajost csak három hónapja hurcolták el a budai vár kazamatáiba, ott sínylődött teljes három esztendeig, az egész időn át, ameddig az új színház megyei kezelésben állt; mire kiszabadult, már az állami támogatásról tárgyalt a pozsonyi diéta.

Nehéz ma már — száz év múlva — akárcsak megközelítőleg is hű képet alkotnunk a színházépületről és

környékéről. Hiába tűntek el másfél évtizeddel előbb a város falai és kapui, láthatatlanul is még sokáig a világ végét jelentették. Az országút vonalán túl megszűnt a polgáriasság világa, sokrészt a közbiztonságé is. Már a volt Hatvani-kapu tőszomszédságában (a mai Astoria-szálló helyén) a hírhedt Zrínyi-kávéház a kétes elemek éjszakai tanyája volt, átellenben pedig — a vámsorompón kívül! — kövezetlen úton, porban-sárban, olajmécsek gyér világánál este csak az botorkált, akit dolga vagy kalandvágya vitt arra. A Kerepesi-út két oldalán mély árok húzódott, vásári napok után tele a bódék hulladékával. A Szénapiac (mai Calvin-tér) sarkán nemrég szűnt meg a veszedelmes Két pisztoly vendégfogadó. Mellette megkezdődtek a Nemzeti Múzeum építkezésének előmunkálatai, de a telek egy részét még a lovaglókola foglalta el. A mai egyetemi épülettömb helyén a fűvészkert terült el, érintkezve a Beleznay-parkkal, mely az Ötpacsirta- (ma Esterházy-) utcáig elhúzódott. Ezek fogták körül Grassalkovich herceg falerakodótelepét, a színház ingyentelkét. A másik oldalról pedig a mai Pannóniaszálló helyén a rozoga Griff-kocsma határolta, kétes hírre a Két pisztolynak nem méltatlan utódja. A színházzal átellenben szintén vendégfogadó állt: a Fehér Hattyú, ez szinte napjainkig őrizgette az évszázados múltat. Munkaszünetes napokon nemcsak az ivószobák teltek meg, környékükön is hemzsegett a bámész sokaság: az üres telkeken egymást érték az alkalmi látványosságok sátrai. A Hattyú mellett — írja az egykorú újság — Policinello bohóskodott lelketlen bábjaival; a múzeum felé pedig még három-négy évtizedig valóságos csodatánya foglalta el a Beleznay-telket s az időközben megszűnt fűvészkert helyét, rajta egymás mellett cirkusz, kétfejű borjú vagy muszka óriás bódéja, panoráma, bormérés. A hatvanas-hetvenes évekig alig is változott meg a környék képe, ha

a gyalogjárókat kikövezték is, nagyobb záporosó után még mindig megbénult a közlekedés.

Ide épült Zitterbarth szerény, de tisztos külsejű színháza. A városi szépművészeti bizottság — Pollák Mihály volt az elnöke — eleget akadékoskodott, erre Földváry beljebb építtette a színház homlokzatát. Az épület szabadon állt, fák vették körül, kocsifelhajtója elé is vadgesztenyét ültettek, ezeket egy negyedszázad múlva — mikor a színház új előrészt és homlokzatot kapott — átplántálták az Erzsébet-térre, a második német színház helyére.

Zitterbarth épületének már csak egykorú képei élnek, kortársai rég elköltöztek; napjaink legöregebbjei is csak a Skalnitzky-féle átépítésre emlékezhetnek, mely a hetvenes években a homlokzattal a színház szabad fekvését elzárta s a régi építkezést a szem elől eltüntette.

Az eredeti homlokzat egyszerű, nemes reneszánsz stílusban épült, görög oszlopfejezetes kiugró pillérekkel. A középbejárat előtt „lábas“ kocsialáhajtó az első emelet magasában nyílt terraszt emelt; ezt később zárt üveges verandával cserélték ki. Az épület terve a kor közkeletű mintáját, a párizsi Odeon-színházét követte. A pénztári előcsarnokból vezetett bejárat a földszintre, a páholyokhoz és a karzatra. A földszint széksorait egy középút szelte és két oldaljárat övezte. A nézőtér húsz méter széles volt, hossza huszonkettedfél, magassága a gerendázig tizennégy méter. A színpad szélessége mintegy tizenkilenc, mélysége tizennégy méter. Két oldalán helyezték el az öltözőket. Megfelelő díszletraktárról eleinte nem gondoskodtak, ezt később toldották az épülethez, addig bérelt helyiségre szorultak.

Belül a nézőtér kezdetben ugyancsak tarka-barka lehetett, a páholybérlok kedvükre bútorozták be fülkéiket; a belső kárpitozást is rájuk bízta. A páholyajtók nyitását kis csengők jelezték, akkor is, ha játék közben kilin-

cseltek a bérlők. A földszinti ülőhelyek zöld üléseihez fehér karfák s azokon piros könyöklőpárnák tartoztak. Kékeszöld volt a mennyezet, a kilenc Múza képével ékesítve. A színpad előfüggőnye rúdon függő, aranyrojtos kárpitot ábrázolt.

Pompás arany gyertyatartók hintettek — a Honművész szerint — „tündérfényt“ a nézőtérre. Kezdetben valóban gyertya világított bennük, a rivaldán pedig olajmécs, noha gázvilágítással is felszerelték az épületet; erre különösen büszkék voltak, mert a monarchiában ilyen még nem akadt. Csakhogy a megnyitásra nem lettek vele készen. A színlap csak 1838 március 9-én jelenti, hogy a nádor születésnapja ünnepére (a *Norma* operát játsszák Schodelnéval) „a színház először lesz légszesszel kivilágítva“. Nagy volt az öröm, még Weber bádogost is kitapsolták, ki a gáz gummitömlőit felszerelte. De újabb nehézségek lehettek, mert Shakespeare-Holbein *Szerelem mindent tehet* című vígjátékának október 25-iki színlapja újra hírül adja: „A színház mától kezdve légszesszel lesz világosítva“. A tömlők később is sokat akadékoskodtak, ha lanyhán adták a fényt, a díszletezők rájuk ugrottak és nyomták, hogy sötétség ne legyen; a kiáramló gáz ilyenkor elviselhetetlen bűzt terjesztett; még robbanás is előfordult.

A megnyitás napjára különben nemcsak a világítás nem készült el: kívül-belül félig készületlen volt az egész épület. Már júniusban majd perre került a sor a vállalkozókkal, de ebből a végső határnapból Földváry már többé nem engedett; éppen vásáros idő volt, annak élénkségét sem akarta elszalasztani.

Sokan megörökítették ennek a nagy napnak izgalmát. Fáy András szerint az „ideiglenes“ színháznak ez a megnyitása is csak ideiglenesnek volt szánva, úgy tervezték, hogy a következő évi József-napra — a nádor nevenap-

jára — majd ünnepélyes megnyitást lehet kitűzni, hiszen a főherceg most díszhintájával a színház feldúlt udvarára be sem hajthatna. Ezt a tervezett díszmegnyitást azután a pesti nagy árvíz végkép elmosta.

Déryné naplója a zűrzavarnak mulatságos oldaláról számol be. Az udvar törmelékein át alig juthatni az öltözőkhöz; azok falai még meszeletlenek, bútorzatuk semmi, ládákból rögtönöznek asztalokat. A fogasokat falbavert szegek pótolják: Déryné új atlaszruhája csepegőssé nyirkosodik a vakolt falon. Az ezermester Telepi már kimaszkírozva, nagy ecsettel javítgat a díszleteken. Közben szédülnek a forróságtól, bár nem tudják, az augusztusi hőség vagy az öröm izgatottsága veri-e ki homlokukat.

Vörösmarty játékszíni krónikájából sem táruul felénk más kép: „Mészgödörök, homokbuckák kétfelől, elül vakoatlan tornác, egyenetlen, félig rakott út, benn asztalos, lakatos, színész, muzsikus egy rakáson; amazok csak alig tartóztatható fúróikkal és kalapácsaikkal, emezek papiros-tekerceikkel próbán, mintegy a hely bírásáért vetekedve, mindnyájan sürgető munkában, az óra 11-re jár s alig fél nap hátra, hogy a legelső pesti magyar színház megnyitassék. Eljött az idő s a színház, mintegy a lehetetlenség dacára, megnyitattott.“

A sajtóban minden egyéb háttérbe szorult, annyira csak ez izgatta a kedélyeket. Megható olvasni a mámoros szavakat, amelyek az örömnünpet köszöntik, Akad azért gáncsolódás is: Bécs bérence, a pozsonyi Hírnök mindenbe beléköti. De az Athenaeum, a Társalkodó megteveli neki, rávezetve a közönséget, honnan fű a szél.

A megnyitásra az egész környék lobogódíszbe öltözött. A Hatvani-utca olyan volt, mint búcsújárók lombékítményes útja az úrnapi oltár felé. A színház homlokzatának falát nemzetiszínszalagos koszorúk fedték, ormárról hosszú zászló csüggött alá. A délutáni órákban már

nagy ügyel-bajjal járt a közlekedés, a hintók megtorlód-
tak, a vidék is sűrűn ontotta a vendégeket, a színházügy
legigazibb ápolói, a vármegyék, díszruhás küldöttségekkel
vettek részt az ünnepen. A megnyitásra igyekvők aig
bírták átvágni magukat a bámészkodókon. Hely így sem
jutott mindenkinek: ezerötszázán távoztak jegy nélkül.
A díszelőadást congrève-nyomatú, színes keretrajzú szín-
lapok hirdették, a belépőjegyek is szép emlékekkel felértek:
látható volt rajtuk az új színház képe, alatta a következő
lelkes vers:

Itt kicsiben láthatd, ami Pesten nagyban is áll már:
A hevén óhajtott nemzeti színpalotát.
Vedd szívesen képét s amit én neked, azt neki óhajtsd:
Hosszú pályádat ne nehezítse vihar!

Az áskálódó rosszindulat a megnyitás előtt azzal ré-
mítgetett, hogy a színház hanyagul van építve, nagyobb
megterhelés alatt bedől. Nos, a megnyitó est túlzásfolt
nézőtere rácáfolt a felelőtlen gyanúsítgatásra, nem is
szólva arról, hogy hetvenhat év múlva a bontási munká-
latokat vezető építész nem győz a szakember elismerésé-
vel adózni Zitterbarth szolid és gondos munkájának.

Az egyik páholyba belépett egy tekintélyes, szép ma-
gyar fejű úr, Pest-Pilis-Solt vármegye alispánja: Földvály
Gábor, Vas Gereben regényhőse, a cselekvő lelkeség
egyik legrokonszenvesebb megtestesítője. Róla mindenki
tudta, hogy szép és üdvös ügy az ő közreműködése nél-
kül szinte meg sem eshetik; ő juttatta hajlékhoz a fő-
város világtalanjait; ő volt Fáy Andrásnak egyik legfőbb
támasza az első takarékpénztár létrehozásában. Ez a s: .ín-
ház pedig valóban az ő „legyen“ szavára emelkedett ki a
földből. Lelkes éljenzés riadt feléje. Fáy Andrást is sze-
retettel simogatták a tekintetek: a magyar színészetnek
kevés volt nálánál önzetlenebb barátja. A vármegye is

LABORFALVI RÓZA SZILGIGETI „RÓZSÁ“-JÁBAN

SZIGLIGETI EDE

BAJZA JÓZSEF

LENDVAY MÁRTON MINT ROMEO

hozzá fordult, hogy írjon prológust a megnyitás ünnepére. Fáy nemes szerénységgel Vörösmartyra háritotta át a megtiszteltetést: itt a legméltóbb szónak illik elhangzania. A nagy költő valóban megkondította az áhítatnak és magasztosságnak érces harangszavát: színházavató költeménye, az *Árpád ébredése*, a múlhatatlanságba emelte fel a nap jelentőségét. Kis remekművét takaros füzetben ki-nyomatva osztogatták a színház előcsarnokában.

Még fent járt az égen az augusztusi nap, amikor a nézőtér ajtait le kellett zárni, mert fulladásig megtelt a színház, végre félhétkor megszólalt a csengő, mint a templomavató istentisztelet bejelentője. Heinisch József a társulat régi „hangászati karmestere“ elfoglalta helyét a huszonnyolc tagú zenekar élén, s felhangzott erre az alkalomra írt nyitánya: *Thália diadalma az előítéleten*. A függöny felgördült és látható lett az új színház festőjének, Otto úrnak hatásos távlati képe: „Budapest legszebb része a Dunaparton“, ahogy Vörösmarty prológjának szerzői utasítása előírja. László József volt az a színész, ki a Sír-szellem alakjában először jelent meg a szent deszkákon a közönség előtt, és Lendvay Márton az első, ki a Sír-szellemtől földézett honszerző Árpád jelmezében az első szót („ki kelt föl engem?“ stb.) elmondta. Azután — ha csak egy-egy mondatra is — rendre megjelentek a közönségnek Budáról már ismerős színjátszók: Déryné, Lendvayné, Laborfalvi Róza, Bartháné, Kovácsné, Egressy Gábor és öccse Béni, Szerdahelyi, Telepi, Udvarhelyi, Fánicsy, Szilágyi, Szigligeti. A játék második része új látnivalóval szolgált: a felavatásra váró pesti színház képével, ezt is Otto úr festette. Ha ezeket a díszleteket megőrizték volna az utókor kegyeletének! Ünnepi évfordulókon máig beszélhetnének a színház első perceiről! De áldozatul estek a napi szükségletnek. Rexa Dezső a megye levéltárában egy régi díszletlajstromon a dunaparti kép megnevezése

mellett erre a megjegyzésre bukkant: „megváltozott Vencére“.

A zenekar szinte az egész előadás alatt játszott. Az *Árpád ébredése* rémalakjainak karéneket Rothkrepf (Mát-ray) Gábor, a színház első zenei igazgatója szerezte.

A prolog zárószavai: „Éljen a haza!“ most igazán külön nyomatékhoz és jelentőséghez jutottak, tenyerek százaik adtak rájuk visszhangot s az éljenekből a jelenlévő költőnek is özönnel jutott. Ő volt az egyetlen, ki az est méltó hangját eltalálta. A többi műsorszám többet markolt, mint amennyit fogott. A színház táncmestere, Szőlősy, hat gyermekkel magyar táncot adatott elő, majd maga járt el egy kettőst Hubenainéval. Közben a zenekar eljátszotta Beethoven *István király*-nyitányát, mely a pesti német színház felavatására készült, Romberg hangversenyi nyitányát, Heroldnak a *Gyógyszer gyógyász nélkül* című színműhöz írt bevezetőzenéjét, továbbá Rózsavölgyi Márknak ez alkalomra készült új magyarját.

Közben pedig a drámai személyzet bemutatta Schenk Eduárdnak *Belizár* című tragédiáját. Nehéz megbocsátani az intézők érzéketlenségét, hogy erre az alkalomra eredeti mű helyett idegen s hozzá mindenkép középszerű alkotást tűztek műsorra. Megbocsátani nehéz, megérteni kevésbé az. Gondos előkészületre szűken volt idejük. Fáy a ruhatár szegénységét is okolja, hogy pompásabb hazai darab kiállítására nem gondolhattak. A *Belizár* bizánci díszleteit Budáról hozhatták. S ennek előadása is — mai színházi nyelven szólva — „állt“. A szereplők mind készen voltak feladatukkal, csak Kántorné Antóniáját kellett a fiatal Laborfalvi Rózának betanulnia. Megyeri meg éppen kedvelte is a címszerepet, ezért is esett meg, hogy Vörösmarty prologjában Árpádot — mit pedig a költő neki szánt — Lendvay játszotta, s Megyeri csak a következő estén vette át, amikor az *Árpád ébredése* után más dráma kö-

vetkezett, A legnagyobb nevű és tekintélyű színésznek mindenáron parádés szerepet akartak juttatni. Amellett a nagy személyzetű dráma a társulatnak úgyszólván minden számottevő tagját foglalkoztatta, Szentpéteryt is, ki a prólóban szerephez nem jutott. A közönség is méltányolta a zengzetes, de vékony cselekvényű drámát, a színház megnyitása után is még tizenhárom évig műsoron tartotta; ezalatt további tíz előadást ért meg ezen a színpadon, utóbb Barthának is szép sikere volt címszerepében, két év múlva a Honművész külön kiemeli a darab jó rendezését: „Mind az egésznek, mind a diadalmenetnek pompás elrendezése, mint szintén a végig uralkodó rend és pontosság a rendezőségnek dicséretére válik“.

Bizonyára gonddal játszották a megnyitás estéjén is, amikor különben a Honművész szerint „lehetőleg megrövidítették“. Vörösmarty sem rója fel a színház választását, csak az ízetlen fordítást kifogásolja; ennek tulajdonítja, „hogy színészeink benne magukat jobban ki nem tüntethetnek“. Az ünnepi közönség azonban nem sokat kritizált, az idegen drámában is csak a magyar igét üdvözölte, mely most íme állandó hajlékhoz jutott. Amit ezen az estén elébe tártak, abból mind a jövő felé szövögette a boldog reménykedést. Türelmetlen sem volt, pedig ez a műsor sem került el a színházi ünnepek örök végzetét, a „túlméretezést“, a nézőket ötödfél órán át ott marasztották a tarka látni- és hallanivalók befogadására. Jócskán bele is fáradtak, de ünneprontó senki sem akadt, mindent szépnek találtak, mindenkinek juttattak az elismerésből, még a „gépelyek“ készítőjének, Schütze Ferdinánd úrnak, a bajor királyi udvari színház építőjének is, elő is tapsolták a derék németet, pedig a színház lebontásának szakavatott krónikása — akire már többször hivatkoztam — rásüti, hogy nem is a leglelkiismeretesebben állta szerződését,

munkája mérsékelten sikerült, mert gépeit már a következő évben utólag alá kellett falazni.

De az augusztusi csillagos égbolt alá azzal a fölemelő érzéssel tódult ki ennek a legelső színházi estének közönsége, hogy — Kisfaludy Sándor balatonfüredi kis színházának homlokzatjeligéjét követve — ezúttal is a nemzetiségnek emelt erős várat a hazafiság. Még sok önismeret, sok tévelygés lesz az ára, hogy ez a vár idő- és viharálló erősséggé szilárduljon, de akiknek gondjára került, azokban a jószándékon túl megvan rá a képesség is, hogy az erődítés munkáját becsülettel elvégezzék.

Aligha akadt az első előadás nézőterén bárki is, aki a magyar jövőre ne gondolt volna, mélyen át ne érezte volna, hogy az új intézmény felvirágoztatása a nemzetre nézve életkérdéssé súlyosult. A nagy költő, Vörösmarty Mihály, kiben a nemzet szíve mindig legerősebben dobant meg, ilyennek érezte a színházavató est hangulatát. Ezt jegyezte fel beszámoló cikke végén: „A közönség olyan volt, milyet várni lehet: kíméletes, komoly s minden tiszteletre méltó, tiszta hazafi örömeiben egészen elmerült; s ki e hangulatot nem ismeri, hidegnek mondhatná zajtalanságáért. De e zajtalanságban ámulat, mély érzelem s egy magát becsülő népnek méltósága volt.“

II.

A Pesti Magyar Színház első szervezete a vármegyei kormányzat alatt. — Bajza József első igazgatósága. — A „honalapító“ gárda. — A Kántorné-ügy. — Bajza színházi törvényei. — A kezdeti műsor; fordítások áradata; Dumas, Hugo és a divatos franciák. — Az első Shakespeare-előadás: *Lear király*. Egyéb klasszikusok. — Kotzebue s az érzelgős német színművek. — A hazai játékkrend előőrsei; Szigligeti drámairói pályájának kezdete; Vörösmarty. — Az operai műsor kialakulása Schodelné körül. — A pesti árvíz. — Bajza távozása.

Bajza József lett az új színház igazgatója — úgyszólván az utolsó pillanatban. Mert a rég tető alá került épületnek már csak a berendezése folyt, Földváry a megnyitás időpontjából sem engedett, amikor a színház szervezete még mindig ki nem alakult, szervezése meg nem indult. A vármegye büszkén vallja magáénak a hazafiságtól megszentelt falakat, de még a megnyitás küszöbén is jóformán tájékozatlan, hogyan induljon meg a munka e falak között. Színházi ügyek intézésében régi gyakorlata volt, de állandó színház gondozása meghaladta szakismereteit. Először arra is gondoltak, hogy hozzáértő bérlőt keresnek, még a német színház igazgatójánál is tapogatództak, eredménytelenül. Erre 1837 nyarán színházi részvénytársaságot alakítottak. Ötvenforintos részvényeket bocsátottak ki, ezekből 1840-ig négyszázhárom darabot sikerült elhelyezni, ezt sem könnyen, hiszen a részvényesek nyereségre alig számíthattak. A felügyeletet a megye fenntartotta magának, de a vezetést rábízta a részvénytársaságra, ez viszont június 8-iki alakuló ülésén az ügyek intézésére Földváry

elnöklete alatt választmányt alakított. Ez igazgatóul Fáy Andrásra gondolt, de Fáy Bajzát hozta javaslatba, s ez hosszas vonakodás után július 26-án el is vállalta a megbízatást, valóban mostoha körülmények között. Ingatagabb anyagi alapon még aligha indult ily nagyarányú vállalkozás. A vármegye theatrális cassájában a megnyitás évének tavaszán mintegy százötvenezer forint volt együtt, de ennek az összegnek — Földváry magánhíradásai szerint — csaknem kétszeresébe került az építkezés, noha eredetileg csak negyvenötezer forinttal volt előirányozva. Képzeltetni, hogy ily óriási túllépés mellett milyen bizonytalanságban indult meg a művészi munka. A megyei „választottság“-ban Bajza inkább kerékkötőre lelt, semmint segítségre; pedig a jószándék megvolt, csak a hozzáértés hiányzott. Jószándék volt abban is, hogy a gazdasági ügyek vitelét Földváry és Ilkey vállalta magára, abban is, hogy a zenei ügyek intézésére Mátray Gábort, majd három hó múltán Rosty Albertet kérték fel, önálló hatáskörrel, s abban is, hogy Bajza mellé drámabírálókat jelöltek ki. Mindebből az igazgatói terhek megkönnyítése helyett végül is inkább szabad mozgását megbénító, körülményes rendszer alakult ki. Fontos és sürgős ügyekben a választmány felhatalmazása nélkül Bajza jóformán semmit sem tehetett, ha mindjárt szavának egyébként megvolt is a befolyása. Havi ötven pengőnél többet szabadon nem utalványozhatott, haladéktalan intézkedést kívánó dolgokban a választmányhoz kellett fordulnia; ez pedig — more patrio — ülésekben tárgyalt mindent, ha ugyan az ülést meg lehetett tartani, ha pedig a tagok elmaradoztak, a tárgysor egy-egy részét elhalasztották. Már a megnyitás előtti hetekben láthatta Bajza, mennyire nem történt intézkedés a legéletbevágóbb dolgokban. A vármegye mindössze mintegy huszonöt díszítményt adott át az új színháznak, a ruhatár és kellékek kérdése sem volt a derék

iparosok ötletszerű ajándékaival megoldva; hangszerek, hangjegyek merőben hiányoztak. A színházi könyvtár régi, rossz fordítású darabokból állt, ezek jórészt már csak egy-egy kedvelt és népszerű színészi alakítás híre éltette.

Bajza úgy-ahogy kieroszakolta a tervszerű felszerelést, két színházi festővel, sok szabóval legalább a mulhatatlanul szükségeseget előteremtette.

A személyzet összeállítását is felül kellett vizsgálnia. A szerződötetést a választmány a budai játszók sorából nagyjában már megejtette, de Bajzának az egyes szerepterületeken mutatkozó hiányokon sürgösen segítenie kellett; a pótlást vidéki erökkal eszközölte. Az első év végén kibocsátott Zsebkönyv tanúsága szerint harmincegy színésze volt a társulatnak, ebből nyolcan voltak alkalmasak énekes szerepekre, huszonnégy volt a kardalosok száma, huszonnyolc a zenekariaké. Az egész segédszeméllyzettel száznegyvenkét alkalmazottja volt a színháznak. Ezt a számot a német színház is csak nagy operai személyzétével haladta felül.

A magánszereplök együttese valóban egyesítette annak a kornak valamennyi kiemelkedő tehetségét. Érzékenyen csak a legtekintélyesebb név, a Kántorné, hiányzott belöle. Egész kis irodalma maradt fenn annak, miért nem került a színházhoz, hová nálánál sóvárgóbban — és jogosabban — talán senki sem kívánkozott. Nem jelentkezett idején a próbákra s a vármegye, meglehet: kellö körületekintés nélkül, elbocsátotta. A lázas sietség izgalmában Bajza is fedezte a megyeiek szigorát, a fegyelemnek is bizonyára Példát szolgáltatóan érvényt akart szerezni. Késöbb újra megkísérelték a közeledést, ahogy a közvélemény is sürgette. Eredménye ennek sem lett: Kántorné büszkesége nemcsak színpadi gyakorlatból, hanem egyéniségébö is táplálkozott, nem hiúság dolga volt, hanem önérteté.

A magyar színészetnek ez a nagy alakja, kit pályatársai is maguk fölé állítottak, a főváros állandó színpadán soha fel nem lépett. Hanem azért, akik a színház első gárdájáról írnak, őt is mind jellemzik. Méltán. Szelleme és iránya ott munkált ennek a gárdának művészetében, gazdag örökségül. Nem volt új irány az övé, inkább a réginek betetőzése. Negyedszázadot meghaladó színészi múlt állt mögötte, a németes szavalóiskola egész virágkora, ennek hagyományaiban élt, de belőlük egyénit és magasrendűt alkotott. A külsőséges eszközöket a benső átélés szolgálatához finomította, nem könnyű személyi sikereket kergetett, hanem a kemény művészi munka diadalát szomjazta. Félesztendeig is viaskodott egy-egy szerepével, mielőtt közönség elé vitte, beleérzéssel és tanulmánnyal dolgozott valamennyin. Olyan könyvtára volt, hogy tudósok megirigyelhették. Zsarnoki természet volt, de minden jó igyekezetnek önzetlen barátja; néha dermesztően félelmetes, néha naivul rajongó. Ha róla feljegyzéseket olvassunk, lépten-nyomon nagy utódjára, Jászai Marira kell gondolnunk; még abban a magánéleti vonatkozásban is, hogy az első nagy magyar tragika szintén komikusszínészszel, az aprótermetű Kántor Gerzsonnal lépett házasságra. Az új színház műsorában tekintélyes rész várt volna rá, az első évek játérendjén sűrűn szerepeltek azok a darabok, melyek a budai évek során személyével szinte egybeforrtak. Feladataival és nagy emlékével a kezdő Laborfalvi Róának kellett rendre megbirkóznia. Ő maga pedig a vidéken elvállalt ugyan több olyan szerepet is, melyet itt fiatal követője teremtett meg, de a pesti színházba — ahogy mondta — holdnak többé nem kívánczolt, ha már nappá nem lehetett. Még nyolc évig működött, főleg Erdélyben, azután visszavonult — nyugdíj nélkül — a nyomorba. Jegyszedőnévé lett színpadi dicsőségének falai között. Végül egy Lázár grófnál gazdasszony-

kodott haláláig (1854). Elköltözésének még hírére sem közölték a lapok, sírjára két évvel utóbb Prielle Kornélia kegyeletos buzgólkodása állíttatott emléket.

Kívülről azonban a budai korszak valamennyi jelese elhelyezkedett az új hajlékban, habár szerény, de — a szűkkeblű választmánynál sikeresen közbenjáró Bajza jóvoltából — tisztes díjazással.

Legnagyobb fizetéssel (havi 125 pengő forint) Déryné szerződtek. Az ő neve még mindig aranyat ért. A kezdő műsor prózai részében volt egy sereg érzelmes darab, melyben kedvelték, noha az újabb színjátszó irány az ő édeskés, szenvedő modorán már túlhaladt. De Kotzebue, Birch-Pfeiffer, Ziegler, Töpfer érzékeny játékaikhoz ez a modor még jól talált; kevésbé jól a művésznő megjelenése, hiszen ő is Kantoméval egyidőben indult meg pályáján s a szendék fölött hamarabb eljár az idő. Negyvennégy éves volt a színház megnyíltakor, és alacsony termete hízásnak indult. Hanem a hangja egész fényében csengett. A *Sevillai borbély* Rosinájával itt is telt házat vonzott a legelső operai estére; a Budán annyira népszerű *Zampa* opera Camillájával egy hónap múlva szintén. Az első új operát, Bellini Normáját is vele mutatta be Bajza, október 28-án. De ezt a szerepet két nappal utóbb már a német színház primadonnája, Schodelné énekelte. E vendégjátékból szerződés lett, s a diadalmas vetélytárs a hálátlan közönség kegyét hamar elhódította; Déryné is hovatovább a „hold“ szerepére szorult. Vállalta is zúgolódás nélkül, az új Bellini-operában, a *Montechi és Capuletti pártnban* szívesen Romeóskodott az új Júlia mellett; helyettesítést is ellátott, mint a szerepéből kibetegedett Felbér Máriaét Weber *Bűvös vadászának* Agathájában. Ahol pedig a szerep magyaros jelleget kívánt, amúgy sem akadt Párja, a Hirschfeld szövegéből egyre magyarosabbá váló *Tündérekastélyban* (ez a darab *Tündérlak Magyarhonban*

címmel máig fennmaradt) a dalos Marcsával mindig megvette a szíveket. Válogatós nem volt, ha epizódban foglalkoztatták, ott is helyt állt magáért, a színház első hazai nagy sikerében, a *Peleskei nótáriusban* ő volt a peleskei bíróné. De a közönségnél hálátlanabb volt hozzá a vezetőség. Amikor Déryné úgy érezte, hogy nevével a vidéken még nagyobb vonzóképessegre számíthat (ismerte őt az egész ország!), nem nagyon marasztalták. Még tizenhárom évig játszott és énekelt, jobbára Erdélyben, hervadtas műsora — melynek nem egy darabját ő maga fordította annak idején — ott tovább élt és hatott, mint a fővárosban. Ide még csak egyszer látogatott el, hét évvel távozása után, 1846-ban. Az egy Megyeri kivételével pályatársait mind viszontláthatta, de a maga népszerűségének már csak az árnyékát. Szigligeti *A rab* című népszínművében lépett fel. Az Életképekben ennyi olvasható róla: „Az estve különösen nevezetes volt, mert Déryné asszonyt, a magyar dal- és színjáték egyik legtisztelteméltóbb s bizonyára hálás emlékekre érdemes veteránját láttuk föllépni színpadunkon. A közönség kegyelettel viseltetett iránta.“ Ezen a hangon bizony — romokról szokás beszélni. Dérynére még hosszú, ínséges öregség várt. Derűs lélekkel viselte, matrónakorában pedig megajándékozta nemzetét forrásértékű Naplójával, mely a magyar biedermeier-kornak is legvonzóbb tükörképe.

Tizennyolcadik századi születésű tagja, az új együttesnek Kantomén meg Dérynéen kívül csak a férfiak sorában akadt. Szilágyi Pál és Udvarhelyi Miklós volt a legöregebb, mindketten negyvenhét évesek, de háromévtizedes színészi múltjukkal valóban még a hőskorban gyökerestek. Régebben amaz is énekesszínész volt, most már a *Sevillai borbélyban* jóformán prózába tette át Bartoló szerepét. Emennek szép bassz-baritonja még sokáig rendelkezésére állt a kezdeti operai műsornak, s csak egy év-

tized múlva olvasni róla, hogy Basilio rágalomáriájával már nehezen birkózik meg. Mindketten a prózai műsor-
nak is nagy támaszai. Szilágyi a száraz komikumban remekel, még két szónyi szereppel is híressé válik, mint Szigligeti *Rózsájában* a gyanúba fogott kártyajátékos-sal, ki ezzel kel föl az asztaltól: „Nem játszom!” Ennyi volt a szerepe, de a taps soha el nem maradt. Udvarhelyi fejedelmeket, jóságos apákat játszott, áradt lényéből a meglelelkűség. Csak nehéz emlékezőtehetsége keserítette meg hosszú pályáját, akadozásairól legendák jártak.

Bartha, Megyeri és Szentpétery negyvenedik élet-
éve küszöbén állt. Ők voltak a budai esztendők tekintélyé-
nek oszlopai. Bartha Jánosé volt a legnagyobb közönség,
beleértve különösen a karzatot. Mindennel meg volt
áldva, ami a fõlszínes hatáshoz szükséges. De daliás
alakja a mellkasdüllesztõ pózolásban, égzengésszerű hangja
az ádázódo hangosságban menthetetlenül megragadt.
Pedig volt benne igazi tragikai ér, csak hogy lappangva
és elposványodóban. Ő is sok híres szerepet hozott
magával Budáról: a *Haramják* Moór Károlyát, Korner
Zrínyijét, *Sajdáv és Rurikban* a kún vezért, az ál *Mak-
rancos hölgy* Kraft ezredesét, Kotzebue *Benyovszky-
ját*, stb. Ezeket az új színház munkáját kísérõ színi-
bírálat már szigorúbb ítélettel fogadta, noha Vörösmarty
is rámutatott csiszolatlan, nagy tehetségére. A magyaros
genre-ban pedig úttörõvé lett. Itt elhajította hangos esz-
közeit és eljutott a lélek magváig. Kassán õ volt a leg-
elsõ Bánk bán. A nagyúr alakjával itt már nem boldo-
gul, — annál igazabban mintázza majd meg Tiborcot.

Megyeri Károly már Budán is élén járt a korszerű
színjátszásnak. Híres természetességén nem mai natura-
lizmust kell érteni. Ő volt, ki a színészi bensõ átalakulás-
ból elõször adott leckét a magyar színpadnak. Testi
mivolta sem kedvezett a korábbi koreszménynek, ala-

csony volt, zömök és nagyfejű. De hősi szerepekben is ünnepelték. Belizárával megrendített, honfoglaló Árpád-jával is tiszteletet parancsolt. Bajza éppúgy bámulója volt, mint Vörösmarty, Egressy Gábor pedig váltig a legnagyobb magyar színésznek emlegette. Neki is nagy, népszerű műsora volt, a kedvéért ezt fenn is tartották, mert különösen humoros alakjai a német öcskaságoknak is nagy kelendőséget biztosítottak. Róla eleve föl lehetett tenni, hogy proteuszi tehetsége az újdonságokban is kimeríthetetlen kincsesbányának fog bizonyulni. A komolyabb területen kivált a lelkiismereti válság rajzában vált lélegzetelállítóvá, a komikumban hihetetlenül széles hangskálán uralkodott. Az új színháznak kétségkívül legnagyobb hatású honalapítóhoz tartozik, noha valóban csak az ígérlet földjéig juthatott el, működése itt már csak öt évre terjedt: érett művészetének teljességében kidőlt a sorból.

A vele egykorú Szentpétery Zsigmond jó és kedvelt színészként került át már Budáról, de nagy színésszé csak negyvenes életéveinek derekától fogva vált, Megyeri halála után, részben annak örökében. Előkelő, tekintélyes külseje drámai körökben is megtette a magáét, olcsó fogásokra sohasem vetemedett, csak gyengébb hanganyagának erőltetése vitt ilyenkor játékába valami feszességet. A haladó idő azután kijelölte valódi helyét, nem ott, ahová a színház avató *Belizár*-tragédiabeli Justinian császára tartozik, hanem inkább azon a területen, amelyről a második estén játszott szerepe való: Mokány földesúr a Kisfaludy-féle *Csalódásokban*.

Telepi György is az „öregek“-hez számított, amely igénytelen színész volt, éppoly használható, kivált a nyersebb komikai feladatokban. Sokáig működött a színháznál, volt az epizódban néhány elismert remeklése. Budá-

ról főleg *Lumpaci vagabundus*ának népszerűségét hozta magával.

A körülbelül tíz évvel ifjabb tagok között is többen már országos névvel lépték át az új színház küszöbét. Kovácsné Csávássy Fekete Mária már a Várszínházban népszerű komika volt. Harmincötéves korában szerződött a pesti színházhoz, ott — mint az egykorú sajtó írja — az aggszűz- és vénasszonyalakoknak valóságos „pártfőnöke“ lett belőle. E falak közt ő is szakadatlan hagyományt teremtett.

Lendvayné Hivatal Anikó volt a fiatal hösnő, aki szenved, vagy akiért szenvednek, *Griseldis* Halm könnyfacsaró drámájában, Bragadini Katalin Hugo *Angeló*-jában, Donna Diana Moreto elmés játékában, Galotti Emilia, a *Notredamei toronyőr* Esmeraldája, stb. Gazdag műsorral érkezett a Várból és soká hódított vele a pesti oldalon is. Általában nagy hódító volt szépségével és kedvességével egyaránt. Versre ihlette Vörösmartyt csakúgy, mint Petőfit. A vígjátéki szubrett szerepekben is sikert sikerre halmozott. A színház prózai műsorának valóban fő vonzóerejéül ígérkezett.

Kantomé helyére a vármegye bizalma a kezdő Laborfalvi Rózát állította. A tragikai nagy feladatokba Székesfehérvárott éppen, hogy belekóstolhatott, most azután özönével vállára nehezedtek. Nagyobb becsvágygal és szorgalommal kevesen dolgoztak önmaguk fejlesztésén, mint ez a külső adományokkal gazdagon felruházott fiatal leány. Kántorné szerepében mutatkozott be a megnyitóest Belizárjában, tőle örökölte *Angelo* Tisbéjét, a Körner-dráma Zrínyin éjét, s a Holbein-féle *Makrancos hölgy* Franciskáját. Nagy emlékekkel kellett megküzdenie, de biztató volt indulása.

Harmincadik életéve körül járt Lendvay, Egressy és Fánecs. Közülök Lendvay már osztatlan népszerűségre

tett szert. A szépség és ifjúság teljes varázsával rendelkezett, ez az, mi a legellenállhatatlanabbul hódít. Szerelmes szerepeiben tökéletesen fedte a kor dalia-eszményét, különösen azokban a drámákban diadalmaskodott, amelyekben felesége volt a játéktársa. S ha kellett, budai operaszerepeiben is használhatták, Zampát, Almavivát itt is énekelte, valameddig alkalmas tenorista-utódja nem akadt. Fürge Parlagi Jancsiját is szerették. A *Peleskei nótárius* Sugár Lacijában beállt nyalka szegénylegénynek. Nagyobb feladatokra csak később — főleg Egressy hatása alatt — tört a becsvágya, s azokban tehetsége is elmélyült.

Egressy Gábor nem volt ilyen rohammal hódító tehetség, inkább a magakereső színésztípushoz tartozott. Vörösmarty mindjárt észrevette erejét, Bajza Lendvay mellett eleinte egy kissé elhanyagolta. Egyelőre néhány budai bravúrszerepének adott helyet: kettős alakításának Holbein *Kétalakújában*, Gastonjának a vadromantikus *Vasálorcában* és tébolyult Eberhard ügyvédjének az *őrültek háza Dijonban* című rémdrámában. Az ifjú Egressy ekkor még csak elején volt az önismeret útjának.

Fáncsy Lajos —, mintegy híven a „Gúny“ jelképi alakjához, mellyel az *Árpád ébredésében* először lépett e deszkákra, — ide már alig hozta át Budáról az ifjú hősokeket. Ezekkel inkább csak vidéken vendégeskedett, a fővárosban jobbára a „cselszövő-szakmát“ látta el. Két alakításának máris nagy volt a becsülete. Az *Angelo* Homodéijét és *Fiesco* Muley Hasszánját az új színházban is osztatlan elismerés fogadta. Rá várt a feladat, hogy az intrikus hagyományt megtisztítsa és fölemelje. Sima diplomataegyénisége, erős ítélőereje egyaránt kezekedett is afelől, hogy ez a feladat jó kézbe került.

Szerdahelyi József főleg sokoldalúságával tűnt ki. Kellemes baritonja, vidám játéka az operák közönségét ragadta el, kivált híres Figarója. Szeles gavalléroknban,

bohózáti tökfilkókban is sokat tapsolták. S ha kísérőzene kellett: eredeti szerzeményekkel, átírásokkal bőven ellátta a színházat. A *TündérAstélyban* Dérynének ő volt énekestársa, *Lumpacibeli* Cérna szabója híres alakítás volt, nemkülönben a Kisfaludy-víg játékok Kényesije, Szélházija.

Vígjátéki sihederszerepekre, graciosókra, cserfcs-beszédű lovagokra legkitűnőbb személyesítőnek László József ígérkezett. Vele már Budán új hang köszöntött be az együttesbe, éppen az, amire a legnagyobb szükség volt: a kellem, könnyedség és finom fordulatosság hangja. Mélységben mögötte maradt több pályatársának, de simulékonyságban, színpadi természetes otthonosságban meglepően elébük vágott. Az a német vontatottság, mely színpadjainkon jobbra magyaros körülményességre fordult, merőben idegen volt egyéniségétől. Noha a francia színészi stílust nem ismerte, a világlátott Irinyi József nem győzte kiemelni játékának valódi párizsias stílusát. Nála Kotzebue is csillogni kezdett, ha *Pesti pajkos juris-/ájában* ő viharzott át a színpadon, s a *Donna Diana* Permjével valóban a hiteles spanyol gracioso-hagyományt szolgálta.

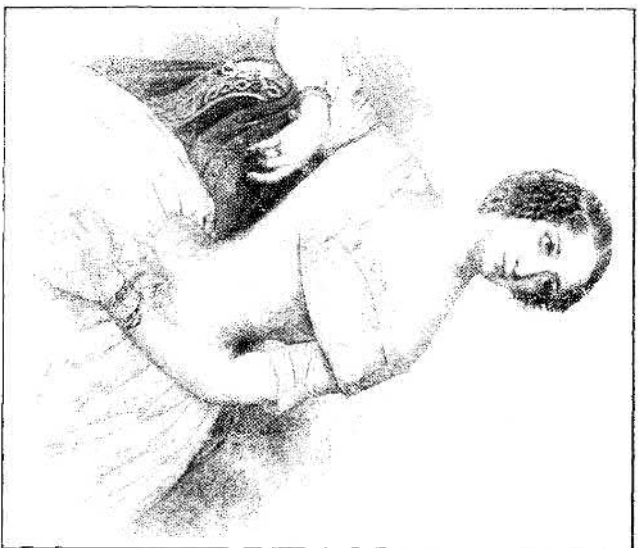
Ezek voltak vezető tagjai annak a színészgárdának, mellyel Bajza a színház művészi munkájának alapvetéséhez hozzáfoghatott. Azon volt, hogy ez a munka valóban szilárd alapokon nyugodjék. Tudta, hogy itt állandó színházról van szó, melynek jövőjét csak szigorú társulati fegyelem biztosíthatja. Ezért az érdekeltek meghallgatásával elkészítette az új intézet szabályzatát, s ki is nyomatta *A pesti magyar színésztársaság törvényei* címmel. Sokat tataroztak rajta száz év alatt, de alapjai ma is rendületlenül fennállnak. Ő léptette életbe a színházi bíráskodás rendszerét, már akkor is úgy, hogy a színészek maguk közül választották a háromtagú bíróságot. Nagyon

súlyos esetek a részvénytársasági választmány elé kerültek. Csodálkozva olvashatjuk, mi mindenre ki kell Bajzának terjeszkednie. Hiúsági súrlódások napirenden voltak; szerepvisszaadások szintén, noha a szabályzat e tekintetben az egyéni kívánságoknak is meghallgatást biztosított. Már kezdetben megtiltják, hogy a szereplők játék előtt vagy után a nézőtéren mutakozzanak. A nyilvánosság kerülését még azoknak is lelkükre keli kötni, kiket a színlap betegnek hirdet. S mit szóljunk ahhoz, hogy a szereplő tagok cselédjei akárhányszor a színpadra léptek — előadás közben

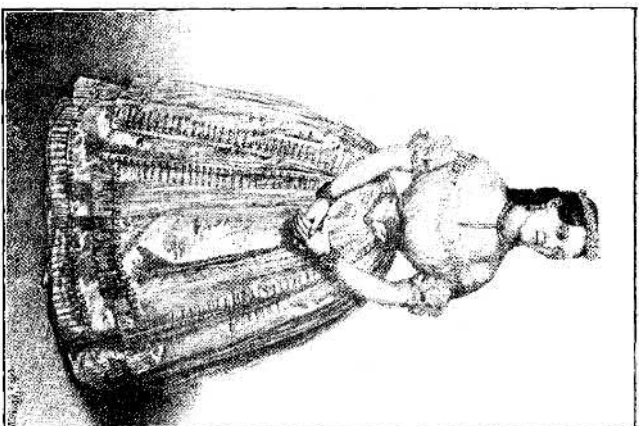
A rendezőnek a szabályzat mindenben döntő szerepet juttat, de jogait a gyakorlatban elég nehéz volt érvényesítenie: a színészek nehezen barátkoztak meg az alkalmazkodással, megfelelő számú próbák hiányában módjuk is alig volt összeszokni egymással. Ebből állt elő az a sok zűrzavar, melyet még a jóindulatú sajtó is lépten-nyomon kénytelen felróni. A szerepnemtudás, a szöveg összezavarása állandó panaszra ad okot. Szinte napról-napra más szerepben lépett föl mindenki, akár mai nap a vidéki színházakban, csoda-e, ha a maga szerepén kívül legfeljebb közvetlen játéktársáéról vett tudomást, a többieké inkább csak — útjában volt. Ha a darabot ismételték, a játék a megelőzőhöz képest is rendszerint széthullott. Holbein *Kétalakúját* már Budán sokat adták, mégis a Honművész azt találja: „az assemblée jelenetek egybe nem vágók“. Raupach *Raphaelájában* Egressyt régibb szerepében is készületlennek ítéli. Treitschke *Mariannája*, Melesville *Paluzzói kastélya* kellő emlékpróba nélkül került át Budáról. Szentpétery később híres volt lelkiismeretes szereptudásáról, most az indulás időszakának hajszolt iramában rajta is megesik, hogy bemutatóestén akadozik. A színpadi ügyelést jobbára hanyagul vagy sehogy sem látták el: a szereplők késése rengeteg zavart

DE CAUX MIMI

LENDVAYNÉ MINT JOLLA

LABORFALVI ROZA 1898 BAN

EGRESSY GÁBOR

LÁSZLO JÓZSEF

SZATHMÁRYNÉ

KOMLÓS Y IDA

EGRESSY GABOR MINT BANK

SZIGETI JÓZSEF MINT PETUR

FÁNCSY MINT SANTAREM

SZENTPÉTERY MINT ZÁCH

okozott, ez alól a legjobbak sem kivételek, Egressyre, Telepire, Szentpéteryre egyaránt ráolvassák. Ez utóbbit a *Notredamei toronyörben* figyelmeztetik: „első jelenetében feledé, hogy ő sánta is“. A sűgóra különösen terhes feladat hárul, de még így is megesik, hogy a feladott szöveget — más mondja el, mint akinek szánták. A Honművész ismételten kérni kénytelen: „A sűgó mind saját melljét, mind füleinket kímélje kissé...“

S ha a magánszereplők is többnyire önkényesen mozognak és találomra helyezkednek el a szűnpadon: fokozódik a fejtelenség, valahányszor népsűg-katonasűg szerepel. A 777 című Lebrűn-vígjátékban „próba, tanítás, felvigyázat hiánya miatt a nép megint elkésve jött be“. Néha a gyakran játszott darabok előadása is majd, hogy föl nem borul. A *Garaboncás diák* egyik későbbi előadása „botránkozottató zavarral“ folyik le. „A díszletezés — írja a Honművész — akadozik, késik, a függőnyök fennakadnak, a díszítű szolgák az idű előtt felvont függűny elűl hanyathomlok menekűlnek.“ *Sajdár és Rurik* hűsei arra eszműltetik a bírálűt: „Miűrt nem tanulnak színész uraink vívni, mi szűnpadra szűksűges; űres levegűben vagdalkoznak.“ A kiejtűs hibáival is csak lassan boldogulnak, a tájszűlűs szűltűre uralkodik, Szentpéterynek kezdetben felűtlűen erdűlyies a szűeajtűse. Az idegen nevek kiejtűse kűrűl állandű az ingadozás. Hell *Tizenhatűves királynűjűben* Buryt hol így, hol franciűsan Bűrynek ejtik. Egy Birch-Pfeiffer-darabban helytelen olaszszűggal találkozik a bírálű, Dzsakomo helyett DzsiaKOMűval, stb. A szűnpadi kűp sokszor kűptelen stűluskeverűket mutat vagy leront minden illűziűt. Egy nűmet földűn játszű darabban magyar hajdűk szerepelnek. *A Montechi és Capuletti pűrt* című operában „a kardalnokok egy rűsze szinte ugyanazon ruházatanban áll Romeo mellű, melyben volt ellensűge pűrtján“.

Mindezeket a kifogásokat Bajza igazgatásának elejéről jegyeztem ide, de nemcsak kezdeti tünetek, utódai alatt még sűrűbbek a panaszok. A személyzet túlterhelése mellett az előadások megkívánt csiszolódására gondolni sem lehetett. A pesti új színház eleinte semmiben sem különbözött vidéki társaitól, műsorában sem, mely minden színházi műfajt felölelt. Néha még cirkuszi artista mutatványok szerepeltetésére is ráfanyalodtak, hogy a pénztári mérleget följavítsák. Még a legmagasabb ízlésű bírálók sem rótták fel valami nagyon az ilyen méltatlan produkciókat, maga Vörösmarty sem. Bajza különben is sokkal ritkábban élt ezzel a megalkuvással, mint tehetetlen utódai, pedig ezek már a fokozottabb igényű kritikának is kemény ellenállásával találkoztak. Bajza műsorán efféle szeplő nem is akad több kettőnél. A megnyitóst után két héttel Seribe egy rövid vígjátéka kap ily meglehetősen szokatlan körítést: „Játék előtt és után — ígéri a színlap — Regenti úr... szerencsés lesz mimikai és gymnastikai mutatványaival, mint vendég fellépni a n. é. közönség előtt.“ Majd a következő év februárjában Megyerivel és Barthával ugyanegy estén Bassi úr felléptét jelentik „tizennégy éves magyar születésű leányka tanítványával“, tíz szám bűvészmutatványban. A következő estén azután a talián szemfényvesztő helyén Déryné és Schodelné énekelte Rómeót meg Júliát...

Bajza rövid igazgatóságának 227 színházi estéje műsor dolgában szinte szédítő változatosságot mutat. Bemutatót huszonkilenc alkalommal adott, ebből majd kétharmadrész természetesen a fordított színművekre esik. Ezek világosan rávallanak arra a törekvésére, hogy a szinte korlátlanul uralkodó érzelgős német drámát francia és angol színművekkel ellensúlyozza. Bemutatja Dumas *Monaldeschiját* (jellemző, hogy Both német ki-dolgozása szerint) a címszerepben Egressyvel és *Kean-*

jét, szintén vele. Az utóbbiból tartós siker lett, majd egy negyedszázadig játszották, Lendvaynak is parádés szerepe lett és harmincegy előadást ért meg. Ebből az alapján vidám darabból a komédiás örök tragikumak szól, kivált, ha nagy színész játssza meg benne önmagát. Még nagyobb sikere volt egy könnyed francia újdonságnak, Bayard és Vanderburch vígjátékának, mit *Párizsi semmirekellő* címmel mutattak be, majd *Párizsi naplopó* címmel adták közel húsz éven át, Nagy Ignác eleven fordításában. Hálás sihederszerep ez, a bemutatón Lendvayné pajkossága hódított vele, később Lászlóban akadt fürge férfigeszemélyesítője, sőt egyik jutalomjátékán Egressy Gábor is fellépett benne, végül — már a Népszínházban — Konti József *Suhanc* című operettjéhez szolgált szöveggönyvül, s akkor Blaháné vitte diadalra.

Angol klasszikus szerző is került bemutatásra: a XVIII. századi Sheridan, a *Rágalom iskolájával*. Csekély hatást tett, tíz év alatt nem jutott többre hat előadásnál.

Végül Shakespeare is elfoglalta helyét az állandó színpadon. Bajza talán nem kockáztatta volna még meg színrehozatalát, sem a színészeket, sem a közönséget nem tartotta elég érettnak ily vállalkozásra. Színészei bátrabbak voltak, mint ahogy későbbi években is a shakespearei műsor kiépülése jórészt az ő kezdeményükhöz fűződik. A *Lear király* Erdélyben már csaknem harminc éve szerepelt a színpadon, Magyarországon is csaknem húsz éve. Legutóbb — négy hóval a pesti színház megnyitása után — Kassán Kántorné választotta jutalomjátékául (Cordéliát játszotta benne).

Bajzánál most Egressy Gábor vívta ki *Lear* műsorra-tűzését, jutalomjátékául választván címszerepét. Neki köszönhető a Nemzeti Színház legelső Shakespeare-előadása. (A Budáról áthozott Holbein-féle *Makrancos hölgy*-eltorzítást igazán nem tekinthetni annak.) Egressy még az

új fordítást is a maga költségén végeztette el Jakab István-
nal és Vajda Péterrel. Becsvágyát különösen bécsi tanul-
mányútja gyűjtotta fel, amikor Anschützöt bámulhatta
Lear szerepében.

1838 április 30-án esett meg ez a nevezetes bemutató-
előadás, két héttel a nagy árvíz következtében előállt egy-
hónapos kényszerszünet után. A Nemzeti Színház száz
éve alatt azután ez a legelsőnek színrekerült shakespearei
tragédia százhusz estén szerepelt a játékrendben. Mindjárt
bemutatója évében is háromszor játszották.

Kik voltak első közreműködői? Egressy Learje mel-
lett három leányát, Gonerilt, Regant, Cordéliát Laborfalvi
Róza, Bartháné és Lendvayné adta; az öreg Glostert
Udvarhelyi, ennek fiai közül Edgárt Fáncsy, Edmundot
Bartha. Az első Bolond (a színlapon még Bohóc) Telepi
volt. Ez ismert nevek mellett akad egy elfeledett is: Kent
első személyesítőjének, Bárányi Péternek neve. Ő csak
egy évig állt a színház kötelékében, pályáját vidéken foly-
tatta. Mikor ez év őszén *Leart* harmadszor adják, már új
Kent játszik benne: Szentpétery Zsigmond, ki e szerepét
nagy híre vitte.

A Honművészen a segédszerkesztő, Kiss Iván, emlé-
kezett meg az előadásról, az Athenaeumban Schedel
(Toldy) Ferenc. Lényegileg megegyezik a véleményük:
sikerültnek mondják a kísérletet, Toldy éppenséggel meg-
lepőnek; a ráfordított gondban kezességet lát arra nézve,
hogy Shakespeare színünkön meg fog honosodni. Egressy-
ről mindketten megállapítják, hogy Anschützöt erősen
utánozza, kivált a mű első felében. Fiatalságát is sokszor
kiérezték az aggastyán maszkja mögül. De a tragédia
végső mozzanataiban bírálóit is magával ragadta. Egressy
valójában ezzel a jutalomjátékával tette le nemzeti szín-
házi tekintélyének alapkövét: harmincéves fővel ily nagy-
szabású feladathoz is méltónak mutatkozott. Sokban még

másolatot adott, de jeles munkát, vasszorgalom gyümölcsét. A közönség is méltányolta játékát: „hatszori előhivatással tisztel meg“.

Kész Shakespeare-színészek a többiek sem voltak. Lendvayné Cordéliáját a megtestesült béketűrésnek mondják, — a dac alighanem el is sikkadt alakításában. Bárányi Kentjének érzelgősséget róják fel. Telepi Bolondjában a kellő súlyt nélkülözik.

A budai műsor díszreiből Bajza áthozta Schiller két drámáját, Lessing, Calderon, Moreto egy-egy művét, két Hugo-darabot, de a *Borgia Lucretiát* Kántorné után még nem bízta Laborfalvi Rózára, Pálnét léptette fel benne vendégül, de hidegnek, hamisnak találták. Dumasnak, Scribenek két-két régiebb műsordarabját adatja. De kénytelen a kedvelt németekből is bemutatót tartani, Kotzebueból, Raupachból, Birch-Pfeifférből, s más hasonlókból; előadásuk számával ezek a silányságok még sokáig vezettek.

Magyar műsora egyelőre meglehetősen szegényes. Igazgatósága alatt húsz eredeti művet játszottak, de ebből tizenkettő a Várból öröklődött. Kisfaludy Károlynak öt darabját adatta. A Fáy-féle *Régi pénzek* még sokáig vonzott, különösen Megyeri pompás magyar Harpagonját kedvelték benne. Gaálnak Mátyás király-vígjátéka, Munkácsy *Garaboncása* a nézőtér magasabb régióit népesítette be.

Mik voltak a legelső hazai újdonságok? Szerzőik sorát Fáy András nyitotta meg *Külföldiek* című vígjátékával (a színházavató *Árpád ébredése* alkalmi játék). Vidám ötletei, Megyeri szereplése sem segítették többhöz három előadásnál. A második magyar újdonság egy egyfelvonásos vígjáték, a *Magyar Babel*; szerzőjét a színlapon Tuskó Simpliciusnak, valójában Szontágh Gusztávnak nevezték. A jeles kritikusnak nem termett babér, darabját egyetlen

egyszer játszották. A harmadik szerző nevezetes férfiú: Szigligeti Eduárd. A fiatal színházi titkár ezen az estén (1838 január 30-án) szegődött e színpad szolgálatába. Negyven évvel később hunyt el, akkor a színház igazgatója volt. E négy évtized alatt az eredeti műsornak több mint egynegyedrésze az ő tollából került ki, azoknak az estéknek száma, mikén az ő darabjait játszották, az ezerét is meghaladta.

Első jelentkezésében van valami jelképi: magyar történeti drámával lép fel, Szent István-kori tárgyúval, hogy azután hosszú pályáján majd az egész magyar történelmet végigdramatizálja. Bajza juttatta itt szóhoz először s pályakezdését az Athenaeum köre azután is nagy rokonszenvvel kísérte.

Első itteni bemutatójának (Budán már átment a tűzkeresztségen) hőse is, címe is: *Vazul* Fiatalos munka, Vörösmarty meg is róttja jellemzésének kezdetlegességét, főleg bárdolatlan hősét; de ügyes jelenetezését is kiemelte. A közönség sem utasította vissza, sokáig fel-feltűnt a színpadon, utoljára 1861-ben, huszonhetedszer. Egressy játszotta a hőst, hatásosan, a Honművész csak azon ütközik meg, hogy ragasztott bajuszával egyre baj volt. Szent Istvánt Udvarhelyi adta, ő később más drámában is játszotta első királyunkat. Lendvayné, Laborfalvi Róza, Fánecs látott még el fontosabb szerepet.

Azután Jósika Miklós történeti romantikája jutott szóhoz *Adorjánok és Jenők* című tragédiájával. Ha Szigligeti Hugótól tanult, Jósika inkább Dumastól. Két középkori székely törzs vérbosszújából kerekített szörnyűséges rémdrámát. Sok a szereplője, darabjában szinte mindenki fellépett, Déryné is. A bírálat nem nagyon legyezgette, de a közönség meghatódott a torjai kénkőves barlangban megfulladó székely daliákon. Három évig műsoron maradt s azalatt harmincegyszer adták.

Gaal Józsefnek is új vígjátékát mutatta be Bajza: a *Szerelem és champagneit*. Ártatlan cselvígjáték ez, közönséget csak háromszor vonzott, negyedízben Paulay adatta — negyvennégy év múlva.

Igazgatósága utolsó napjaiban még egy Fáy András-vígjátékot tűzött ki Bajza, *A közös házat*, meg egy tör* téneti tragédiát, nagy költőbarátjának, Vörösmartynak akadémiai pályakoszorús művét, a *Marót bánt*. (Jellemző, hogy a bemutató színlapján *Marót, macsói bánná* nyújtják meg a címét, a terjengősségre hajló kordivat szerint; csak a második előadástól kezdve térnek vissza az eredeti címhez.) Hugo Viktor legnagyobb magyar követője szólalt meg vele, a romantikus sallangok közt kevesebb ügyességgel mozogva, de a hősnek nem annyira történetébői, mint inkább véralkatából folyó tragikum iránt mérhetetlenül nagyobb fogékonysággal. A kritika illő tisztelettel fogadja a drámát, a közönség is „riadó, hosszás éljennel“ köszönti a költőt. A színészek odaadón szolgálják bölcs pártfogójuk és tanácsadójuk ügyét. Megyeri különösen kitűnő szerephez jut Hasszán bégben, az etnográfiai érdekességű jellemképnek ő különben is nagy mestere. Bartha Marót bánja is amily egyenetlen, annyi benne a valódi tragikai erő. Egressy és Laborfalvy Róza szerelmi kettősében kigyúlnak Vörösmarty igéi. De a nézőtér a költő nyelvi pompájának dísze mellett terhét is érzi; a tartós népszerűségnek ez nagy akadálya: a tragédia hetven év alatt csak tizennégyszer fordult meg a színpadon.

Ezek voltak a hazai újdonság-műsornak mintegy elő-örsei. Szerzőik közül hatból négyen már a Várban is színrejutottak, az a kettő pedig, ki itt indult (Szontágh meg Jósika), a drámaírásnak később sem lett avatottjává. Hasztalan nyílt meg a színház a magyar drámairodalom föllendítésének szép programmjával» első igazgatóinak a kezdet tapogatódzásaival még nagyon is számot kellett

vetniök: új, eredeti darabra eleinte gyéren volt kilátás. Bajza a szerzők jutalmazásának kérdését is mindjárt szabályozta, hogy íróinkat ezzel is serkentse; mindhiába, ily részesedést vajmi keveset volt módjában fizetni: hűsz eredeti műsordarabjára csak harminckilenc estén át akadt közönség.

Tömött házakat egyelőre csak az operai esték vonzottak. A vármegye már eleve úgy gondolta el színházának munkáját, hogy abban — a budai társulat hagyománya szerint — prózai és énekes előadások váltakozzanak; de az utóbbiak lehetőségét inkább csak Dérynére, meg néhány, éneklésre is használható drámai színészre alapította. Bajza bármennyire a színház drámai rendeltetését viselte is szívéen, mereven az énekes műfaj elől sem zárkózott el, a folyvást nagy kedveltségű *Sevillai borbély* vagy a *Zampa* várható bevételeiről bajos is lett volna lemondania. De természetesen hamar kiviláglott, hogy ily hiányos felkészültséggel az operai rész kiépítésére gondolni sem lehet. Ha a német színház jó színvonalú operaelőadásaival versenyezni kívánnak, tetemes áldozatot kell hozni mind képzetesebb énekesek szerződtetése, mind pedig költségesebb kiállítás lehetősége érdekében. Bajza ebben a kérdésben a választmány uraival nyomban ellentétbe került. Igaz, hogy a zenei műsor megszervezése sajátképen az ő hatáskörébe nem is tartozott, de az e körül megnyilvánuló s egyre fokozódó áldozatkészség — felfogása szerint — a színház nyelvvédelmi és drámairolalmi törekvéseit nagy mértékben veszélyeztette. Az igazgató-választmány ezzel szemben — nem is alap nélkül — mindenáron gondoskodni akart olyan vonzóerőről, mely hite szerint az olykor csakugyan lesújtó pénztári jelentéseken képes lesz egy csapásra nagyot lendíteni. Félszemükkal már régóta a német színház hangos diadalait figyelték, melyek ott különösen a drámai énekesnőnek, Schoedelnének szerepléséhez sze-

gődtek. A fiatal énekművésznő kolozsvári születésű volt, színpadra Pozsonyban lépett először, csak későbbi bécsi iskolázása, majd külföldi szereplése sodorta a német színészethez. De magyarul is hibátlanul énekelt, amellet, hogy — későbbi sikereinek tanúsága szerint, melyek a magyar dalmű egyik legnagyobb hatású úttörőjévé avatták — egyéniségében, vérmérsékletében is megvolt a magyaros jellegnek ellenállhatatlan hódítóereje. Érthető, hogy szerződtetését valóságos főnyeremény ígérétének tartották, de érthető az is, hogy ennek a szerződtetésnek keservesen nagy volt az ára. Bajza előbb vendégszereplésre hívta meg, Bellini Normájának címszerepében esett meg bemutatkozása, 1837 október 30-án. A közönség is, a sajtó is meghódolt magasrendű művészete előtt, s most már szinte a közkívánság nyomása szabta meg a választmány további intézkedését, mellyel pedig Bajza hevesen szembe helyezkedett. A vármegye Schodelné első fellépteinek tomboló visszhangjára nyomban elkezdett berendezkedni a behatóbb operakultuszra, kibővítette az énekes személyzetet s az év végén meghívta a zenei ügyek élére a német színház volt másodkarmesterét, Erkel Ferencet; a nagytehetségű művészember aztán teljes becsvágygal azon volt, hogy a magyar operai művészet alapjait megteremtse, s nyilván ő is tüzelte a vármegye áldozó kedvét Schodelné szerződtetésére. Bajza hasztalan aggályoskodott, 1838 január 15-étől fogva a nagy énekesnőt rendes tagsági szerződés kötötte a színházhoz. Minden feltételét elfogadták, pedig elképesztő összegekről volt szó. A drámai színészek közül Déryné húzta a legmagasabb fizetést, évi ezeröttszáz forintot. Schodelné leszerződött ennek az összegnek — négyszeresére; csakhogy neki kéthavi szabadság is járt, s ha ez alatt is rendelkezésére állt a színháznak, még havi ezerkétszáz forintra volt igénye. Férjét is szerződtetni kellett, állítólag rendezőnek, valójában úgyszólván semmire

sem használhatták, de azért ezer forint volt a díjazása. Végül pedig mindent betetőzött a szerződésnek legveszedelmesebb, színházi tekintetből csakugyan példátlan pontja, mely az önkényességéről és szeszélyeiről híres énekesnőt a színházi törvények hatálya alól is mentesítette.

Valóban hazárdjáték számba ment a színház urai részéről ily hallatlan kockázatot vállalni. Bajza minden elgondolásának és számvetésének felborítását látta benne.

Már Schodelné vendégszerepeltetése idején lemondásra gondolt, hiszen a vármegye egyre fokozódó operakultuszától a színház irodalmi és nemzeti jellegét féltette: hogyan erősödjék meg hazai drámairodalmunk és színjátszásunk, ha a nemzetközi operát műveljük, mintegy vetélkedést vállalva a németekkel? Az énekes esték nagy bevételeit ő is látta, de azt is, hogy költségeik a bevételt nemcsak fölemésztik, hanem felül is haladják. A megyeiek csak az átlagos napi jövedelmet számígtatták, azzal az eredménnyel, hogy az operaelőadásoké a drámaiakénak kétszeresére tehető, Bajza aggodalmait pedig hajlandók voltak „tudósi“ nehézkességnek tekinteni. 1838 elején — amikor a színházat legalább nagyjában megszervezetten adhatta volna át utódjának — borzalmas elemi csapás birta rá Bajzát, hogy egy ideig még becsületből helyén maradjon. Fánecsy színlapgyűjteményének ez évre szóló kötetében a március 13-iki színlap Bellini *Beatrice di Tenda* című operájának bemutatóját hirdeti. Ezt az előadást félbeszakította a Duna gátszaggató kiáradásának vészhiře. A színlap után pedig kézírásos papírszelet beszél a továbbiakról: «III/14-én *Botcsinálta doktor* adatott volna, cédulája ki is hordatott, de a márc. 13-án kezdődött árvíz elborítván a várost, a közszerencsétlenség foglalta el a jajveszéklő népet. A színház e naptól kezdve a közínség és a színházban is történt károk miatt Ápril 16-áig zárva volt“. A színházat is pusz-

tulás fenyegette, csak Szilágyi Pál önfeláldozó gondoskodásának köszönhető, hogy berendezését úgy-ahogy megmenthették. De a károk okozta kiadástöbblethez súlyosan hozzájárult, hogy huszonöt napon át minden bevétel elmaradt. A következő hónapban újra megindult a munka, de ugyanakkor a pénztári hiány réme is fenyegetően jelentkezett. A részvényes pénztárnak 10.000 forinttal adósok voltak, a tagokat késedelmesen fizették s a legégetőbb szükségleteket is csak Ilkey Sándor 3000 forintos magánkölsönéből bírták fedezni. A megye urai megint csak az opera és Schodelné varázserejétől reméltek mindent. Bajza olyan színházat, melyben az operai esték minden hétnek a felét elvették a drámától, nem volt hajlandó tovább vezetni, a maga terveit felelősséget így nem vállalhatott, azt érezte: ha szabadkezét nyer, kívülről nagyobb szolgáltatásokat tehet az ügynök éber ellenőrzéssel és kemény bírálattal. A sajtó is szinte egyhangúlag az operakedvelő közönség mellé állt s ingerülten fordult Bajza ellen.

Május végén azután az elkapott Schodelné nyílt színpadon magára vonta a közönség tiltakozását játéktársának, Felbér Máriának megsértésével. Bajza nem vállalta, hogy megbüntetéséről lemondjon, inkább állását ajánlotta föl, június 1-én beadta lemondását. A részvényesek közgyűlése pár nap múlva föl is mentette. Mindkét fél érezte, hogy nem pillanatnyi okról van szó, a helyzet már rég elmérgesedett, ahogy Bajza őszintén meg is írta magánlevélben testvérenek: „... lemondottam, mert a vármegye bölcs uraival nem férhettem össze“.

Lehangoló tapasztalatokkal távozott helyéről, de a színház érdekeit azután is szívéen viselte: gyakorlati ismeretei mindenkinél tájékozottabbá tették kritikusai helyén, honnan meg nem szűnt izgatni a színház biztos alapjainak megteremtése mellett. A helyes utat rövid kormány-

zata alatt is kijelölte, az új intézmény nemzeti hivatásának tudatát kezdettől fogva meggyökerezettette, társulatát a vándorszínészet színvonala fölé emelte s a színház nemes irodalmi hagyományait kiirthatatlanul elültette. Keserőséggel, vádaskodások közt ment el, hogy azután egy évtized múlva igazát belássák, hozzáértését újra gyümölcsöztetni óhajtsák. „Az első igazgató — mondja életírója, Szűcsi József — az volt, kinél hivatottabb ez állásra nem akadt hazánkban.“

III.

Szentkirályi Móric tízhetes igazgatósága. — Választmányi igazgatás Ilkey Sándorral és Ráday Gedeonnal. — Az első nagy újdonságsiker: Gaal *Peleskei nótáriusa*. — Szigligeti s más hazai szerzők. — A külföldi és az operai műsor. — Az artistamutatóványok elharapódzása.

Ha a választmány abban bízott, hogy Bajza tudós bogaraitól megszabadulva megleli a boldogulás útját, rövid két esztendő rácáfolt föltevésére. Maga vette kezébe a gyeplőt, sok jóakarattal, kevés szakértelemmel. Bajza örökét a közgyűlés Szentkirályi Móricra ruházta, neki még bizonyos igazgatói önállóságot szántak, de a heves vérmérsékletű ellenzéki politikus nem sokra boldogult vele, működése jóformán kimerült a Bajzáék Athenaeumával, meg a színészek anyagi igényeivel való hadakozásban s tíz hét alatt végkép ráunt a dicsőségre. Drámai műsorán megint rendre előkerültek Kotzebueék, maga az atyamester négy darabjával is, de már szinte hatástalanul: két előadásnál többre egyikkel sem vergődött. Az operai műsorban Bellini egyeduralmára most két új szerző következett, előbb egy olasz, Spontini, a *Veszt a szűzzel*, majd a német dallamos, érzelmes zene nagy alakja, Weber a *Bűvös vadász*-szal; amazt Schodelnéval is csak háromszor adták, nagy időközökben, emeből nélküle is állandóan vonzó műsordarab lett, nyolcvanhárom előadást megért csak a Nemzeti Színházban. Mindkettőben még a budai „dalszínészek“ is énekeltek, a *Bűvös vadász* Gáspárját Szerdahelyi jutalom játékul választotta, Samiel szerepében először Szentpétery lépett fel.

Magyar drámai újdonság kettő jutott szóhoz Szentkirályi alatt. Szigligeti második történelmi drámáját, a *Gyászvitézeket* még Bajza készítette elő, távozása után két nappal mutatták be. Szerzőjét kétszer is előtapsolták, szereplőtársai körében, mert maga is játszott a saját darabjában. A Honművész is kiemelte hatásos voltát, Vörösmartytól is kapott jó szót az Athenaeumban, csak darabosságát kifogásolták. Megyerit „tökélyes“-nek mondják az egyik gyászvitézben, csak szerelmes jeleneteibe került — a Honművész szerint — valami komikai hang. Előadás közben való „beugrás“ is talán itt esett meg először: Lendvayné rosszul lett s az I. felvonás után Eder Lujza vette át szerepét.

A másik hazai szerző Munkácsy János volt, Bajzának még a budai évekből elszánt ellenfele. Sajat, sikeres *Garaboncás diákját* utánozta újabb, mesei szövéssű játékában, a *Tündér Ilonában*. Színlapján a címszerepet játszó Laborfalvi Róza s a többi nagy név mellett fel tűnik két új szereplő: Benza Károly, kiből később az operák nagy buffóénekeise lett, meg egy ötéves kisleány: Szilágyi Lilla, Szilágyi Pál gyermeke, ki „Biborka, tündérnemző“ alakjában itt lépett fel először arra a színpadra, melyről azután nyolc év múlva fél Európát meghódító szín észpályája elindult.

Munkácsy darabja még bemutatója hónapjában megbukott. Szokása szerint most is bűnbakot keresett: Bajzát vádolta, hogy ellene lázította a színészeket, de makacs polémiájában csúfosan alulmaradt.

Szentkirályi visszavonulása után a részvényes társaság választmányi igazgatást kezdett, Földváry elnöklete alatt; az ügyek vitelére Ilkey és gróf Ráday Gedeon kapott megbízást. Ez a többfejű vezetés még tehetetlenebbnek bizonyult. Schodelné zsarnokoskodása örökös forrongásban tartotta a drámai együttest, kihatott a néző-

térre is és végkép elmérgesedett a sajtóban. A vezetők most nem elegyedtek vitába, de a bajokon sem segítettek, csak az operai túlkapások miatt eltávozott Egressyt hozták vissza.

Hogy a belső villongások között a színház tönkre nem ment, főleg két, nagy vonzóerőnek bizonyult magyar újdonságnak köszönhető. Mindkettő világosan megmutatta, hogy a közönség az idegenből átplántált s inkább csak a színészek játékában megmagyarosodott bohózatok és „paródiák“ helyett valami eredetibbre, hazai talajból fakadóra vágyakozik. Az öreg Balog István, meg a már szintén Budán jelentkezett Gaal József ismerte fel s elégítette ki először ezt a korszerű szükségletet. Pukánszky Béláné *A magyar népszínmű bécsi gyökereiről* értekezve meggyőzően világít rá, hogy ezen a téren a színészek tették meg az első lépést az írók helyett, mikor már a *Lumpaci-féle* sültnémet bohóságokban az idegen keretet megtöltötték magyar élettal. „A magyar népszínmű — írja — Szerdahelyi és különösen Megyeri játékában született meg, még mielőtt az irodalom figyelme felé fordult.“ Balog is, Gaal is elsősorban e magyaros ízű színészekre gondoltak, midőn hazai irodalmi hagyományunkban keresgéltek tárgyak után. Gaal *Peleskei nótáriusa* (1838 október 8.) lett a színház első eredeti nagy újdonságsikerévé; száz évet átélt a színpadon, csak a Nemzetiben is megért másfélszáz előadást, vidéken ennek sokszorosát.

Vörösmarty nagyon szíven viselte e valódi magyar zamatú darab sorsát, tudta, hogy nem alkalmas a legmagasabb igények szolgálatára, de azt is, hogy üdvös és egészséges irányban mutat ösvényt. Az első előadás után még a darab szerkezetébe is jótékonyan beleavatkozott, mi már az ő javításával ismerjük, mely a tündéries keretet szervezesebben hozzáfűzte a Gvadányiból merített tör-

Magyar drámai újdonság kettő jutott szóhoz Szentkirályi alatt. Szigligeti második történelmi drámáját, a *Gyászvitézeket* még Bajza készítette elő, távozása után két nappal mutatták be. Szerzőjét kétszer is előtapsolták, szereplőtársai körében, mert maga is játszott a saját darabjában. A Honművész is kiemelte hatásos voltát, Vörösmartytól is kapott jó szót az Athenaeumban, csak darabosságát kifogásolták. Megyerit „tökélyes“-nek mondják az egyik gyászvitézben, csak szerelmes jeleneteibe került — a Honművész szerint — valami komikai hang. Előadás közben való „beugrás“ is talán itt esett meg először: Lendvayné rosszul lett s az I. felvonás után Eder Lujza vette át szerepét.

A másik hazai szerző Munkácsy János volt, Bajzának még a budai évekből elszánt ellenfele. Sajat, sikeres *Garaboncás diákját* utánozta újabb, mesei szövéssű játékában, a *Tündér Ilonában*. Színlapján a címszerepet játszó Laborfalvi Róza s a többi nagy név mellett fel tűnik két új szereplő: Benza Károly, kiből később az operák nagy buffóénekeise lett, meg egy ötéves kisleány: Szilágyi Lilla, Szilágyi Pál gyermeke, ki „Biborka, tündérnemző“ alakjában itt lépett fel először arra a színpadra, melyről azután nyolc év múlva fél Európát meghódító színészpályája elindult.

Munkácsy darabja még bemutatója hónapjában megbukott. Szokása szerint most is bűnbakot keresett: Bajzát vádolta, hogy ellene lázította a színészeket, de makacs polémiájában csúfosan alulmaradt.

Szentkirályi visszavonulása után a részvényes társaság választmányi igazgatást kezdett, Földváry elnöklete alatt; az ügyek vitelére Ilkey és gróf Ráday Gedeon kapott megbízást. Ez a többfejű vezetés még tehetetlenebbnek bizonyult. Schodelné zsarnokoskodása örökös forrongásban tartotta a drámai együttest, kihatott a néző-

térre is és végkép elmérgesedett a sajtóban. A vezetők most nem elegyedtek vitába, de a bajokon sem segítettek, csak az operai túlkapások miatt eltávozott Egressyt hozták vissza.

Hogy a belső villongások között a színház tönkre nem ment, főleg két, nagy vonzóerőnek bizonyult magyar újdonságnak köszönhető. Mindkettő világosan megmutatta, hogy a közönség az idegenből átplántált s inkább csak a színészek játékában megmagyarosodott bohózatok és „paródiák“ helyett valami eredetibbre, hazai talajból fakadóra vágyakozik. Az öreg Balog István, meg a már szintén Budán jelentkezett Gaal József ismerte fel s elégítette ki először ezt a korszerű szükségletet. Pukánszky Béláné *A magyar népszínmű bécsi gyökereiről* értekezve meggyőzően világít rá, hogy ezen a téren a színészek tették meg az első lépést az írók helyett, mikor már a *Lumpaci-féle* sülnémet bohóságokban az idegen keretet megtöltötték magyar étellel. „A magyar népszínmű — írja — Szerdahelyi és különösen Megyeri játékában született meg, még mielőtt az irodalom figyelme felé fordult.“ Balog is, Gaal is elsősorban e magyaros ízű színészekre gondoltak, midőn hazai irodalmi hagyományunkban keresgéltek tárgyak után. Gaal *Peleskei nótáriusa* (1838 október 8.) lett a színház első eredeti nagy újdonságsikerévé; száz évet átélt a színpadon, csak a Nemzetiben is megért másfélszáz előadást, vidéken ennek sokszorosát.

Vörösmarty nagyon szíven viselte e valódi magyar zamatú darab sorsát, tudta, hogy nem alkalmas a legmagasabb igények szolgálatára, de azt is, hogy üdvös és egészséges irányban mutat ösvényt. Az első előadás után még a darab szerkezetébe is jótékonyan beleavatkozott, mi már az ő javításával ismerjük, mely a tündéries keretet szervesebben hozzáfűzte a Gvadányiból merített tör-

ténehez. Gaal éppen nem független a német színpadi mintáktól, maga a forrása, Gvadányi is német eredeti után dolgozott, s ha ez ráadásul beérte tüzes magyar hazafisággal, Gaal eljutott a magyar jellemrajzig. Világa sem a Gvadányié, helyesebben: József császár copfos idejét merészen összekeveri a jelenkorral; erre is német mintái bátoríthatták: az aktualitás kelendő volt, pl. Munkácsy *Tündér Ilonája* is hozzákapcsolta a cselekvényhez a pesti nagy árvizet. Gaal a magyar pusztai élet képe mellett az akkori pesti világot is bemutatta magyar jurátusaival, német polgáraival, Zrínyi-kávéházával, mely ott feküdt pár lépésnyire a színház épületétől. Tovább is ment: magát a színház nézőterét is belevonta a játékba, a színpadon pedig Shakespeare *Othellójának* vég jelenetét mutogatta, amikor a tragédia ezen a színpadon még meg sem fordult (Lendvayné e percekre jelent meg először Desdemona jelmezében, mit később annyiszor magára öltött).

A közönség a tarka történetből mohón kiragadott mindent, amiből magyar lélek szólt hozzá. A hortobágyi juhászokat, csárdában mulató betyárokat mindjárt szívébe fogadta, pedig óvatosan állították őket színpadra, a kritika sürgetése dacára is: nadrágosan, a gatyának csak később Réthy Mihály szerzett e deszkákon polgárjogot. S az addig jobbára német dallamú énekbetéteket is néhány eredeti magyar népdal váltotta fel, Thern Károly ügyes átíratában; a juhásznótával — „Hortobágyi pusztán fúj a szél...” — nem bírtak betelni. A jó színpadi érzékű Szigligeti itt eszmélhetett rá először: honnan „fúj a szél“...

A színészek is rátaláltak legmagyarabb hangjukra. Megyeri nótáriusa klasszikussá lett, torzítás nélküli humorral játszott, akik látták, azok szemében nagy utódja, Szentpétery, sem birkózhatott meg emlékével. Bartha

WOLF KÁROLY

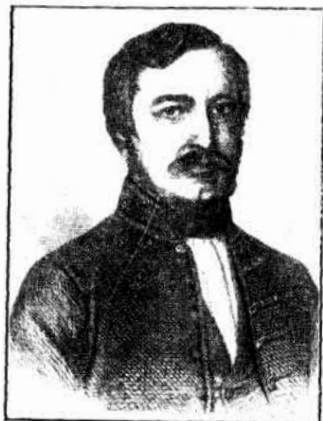
FÜREDI MINT FIGARO

SCHODELNÉ MINT BÁTORI MÁRIA

SCHODELNÉ MINT NORINA

NYÁRY PÁL

SZENTKIRÁLYI MORIC

GRÓF RADAY GEDEON

ERDÉLYI JÁNOS

eredendő nyersesége remekül talált Baczur Gazsi alakjához, Kovácsné géci boszorkánya is a magyar népmesék talajában gyökerezett.

Két hóval később Balog István is erre a területre lépett *Ludas Matyijával*. Ő meg Fazekas Mihály népszerű hőst vette át, jóval bágyadtabban, mint az eposzból ismerjük, darabját benépesítette Raimund és Nestroy jó és rossz szellemeivel. A közönség ezeket is elfogadta a régi ismerősök kedvéért, a kor éledező demokrata iránya is táplálta a sikert, Megyeri Döbrögi földesura méltó párja volt Zajtayjának, Szerdahelyi fúrge Matyija is híres szereppé lett. A darab vidám zenéjéről ugyancsak ő gondoskodott.

Szigligeti is szaporán állt elő történeti szomorújátékaival, három hó alatt kettővel is: a *Pókaiakkal* meg az *Abával*. A kritika kezdettől fogva felismeri legfőbb erényét, a fordulatosságát, és legfőbb gyengéjét, a fogyatékos jellemzőerőt. A Honművész ugyan *Abáját* „drámáinak koronájá”-ul üdvözli, de hatnál többször négy év alatt sem akadt rá közönség.

A kor legdivatosabb regényírója, Kuthy Lajos, szintén megostromolta a színpadot, tökéletesen sikertelenül. 1838-ban az *Ariadnét* játszották egyetlen egyszer, öt hó múlva a *Fehér és feketét* háromszor. Romantikus rémdrámák voltak, Hugo Viktor torz másolatai.

A külföldi műsorból két, Budáról áthozott darabnak van tartós sikere, Raimund *Tékozlójának* s még inkább Deinhardstein színészijátékának, a *Garrick Bristolban* címűnek, ez egy negyedszázadig műsoron marad, parádés főszerepében először Megyeri hódít, majd Egressy és Lendvay.

Az operai játékronden megjelenik a második francia dalmű: Auber *Fra Diavalója*. Címszerepét először Lend-

vay énekli, Pamelát Déryné. Azután Donizetti *Bájitala* kerül sorra, ebben Schodelnéé a diadal. Az operaelőadások zenei része Erkel irányítása alatt egyre tökéletesedik, a karok is megerősödnek, csak a táncrészeket éri állandó megrovás.

Sajnos, a németekkel a részvényesek választmánya nemcsak nemesebb zenei produkciók egyre sűrűbb műsorratúzásával veszi fel a versenyt, hanem a színházhoz méltatlan orfeumi mutatványoknak is átengedi színpadát; 1838 végén s a következő év elején szinte sorozatossá válnak az effajta közönségfogdosó alkalmak. Előbb Motty Sámuel, „a párizsi és londoni színházak első mimi-kusa és alcidája“ mutogatja erő- és testgyakorlatait, az ő kedvéért előveszik Nestroy *Majom és vőlegény* című bohózatát, melynek „Mamok majom“ a hőse. Körülötte a színház jelesei buzgólkodnak a színpadon: Szentpétery, Szerdahelyi, Éder Lujza operaénekesnő és az új drámai szende: Komlósy Ida, ki Kuthy és Szigligeti műveiben jutott először szóhoz. A majom-alakítást a kritika is igen méltányolta, a darabot ötödféléven át többször előveszik, később Johannovits Antal parádézik a címszerepben, végül Cajetán táncművész úr, a sajtó megállapítása szerint mind közt „legtöbb majomisággal“. Majd Pietro Bono lép fel sűrűn, párizsi „akrobat-athler-mimikus társaságával“. S valamennyi ilyen estén a színház legnagyobb drámai művészei is megjelennek a színpadon egy-egy rövid darabban, mintegy bevezetésül a — csepürágáshoz! A közvélemény csak jóval később kezdett megbotránkozni az ilyen színvonalat-lealkuvó nyereszkeskedéseken. A színház urai minden eszközt felhasználtak az üres házak ellensúlyozására. Pedig a nemzeti felbuzdulásban fogant magyar színháznak a német magánvállalkozással szemben csak a méltóbb és magasabb becsvágy adhatott tekintélyt.

IV.

Nyáry Pál teljhatalmú uralmának bomlasztó hatása. — A színészek továbbépítik a shakespearei játékkendőt: *Hamlet*; *A velencei kalmár*. — Egressy jutalomjátékául bemutatják a *Bánk bánt*; fogadtatása, a sajtó visszhangja. — Az opera: Mozart *Don Jüanja*, Beethoven *Fideiíója*. — „Szavalmati akadémiák”. — A színház anyagi válsága; Bajza röpirata az országosítás érdekében. Az 1840: XLIV tc. az országos kezelésbe vételről: a színház felveszi a „Nemzeti” elnevezést. — Erkel operaszerzői pályájának indulása. — Szigligeti-sikerek. — A színészi játékkendő fejlődése. — A Schodelné-botrány.

1839 elején megint igazgató válság támadt. A vegyes „directorium” a belső súrlódásokkal éppoly kevésbé boldogult, mint a sajtó szívós támadásaival. A vármegye most „erős kezett” keresett és Nyáry Pál főjegyzőtől remélte az erélyes rendcsinálást. Nyáryban minden megvolt, ami ellenzéki politikusban becsülésreméltó, és minden hiányzott, ami színházigazgatáshoz megkívántatik. Schodelnéval gyöngéd barátságban állott, ennél fogva igazgatói hivatását is mindenekfölött abban látta, hogy a nagy énekesnő hatalmát biztosítsa. Mindenben rövid úton és olygarcha keménységgel intézkedett. A legjelesebb drámai színészeket meggondolatlanul távozni engedte, ha a primadonna zsarnoksága ellen fordultak. Alig másfél éves kormányzata alatt sorban vált meg a színházról hosszabb-rövidebb időre Egressy, Lendvay, Megyeri, Telepi. A sajtó — kivált az Athenaeum Játékszíni Krónikája — ezeket a távozásokat éles hangon felrótta a teljhatalmú igazgatónak. Nyáry azzal felelt, hogy rágalmozási pert indított a vármegyé-

vel Bajzáék ellen. Ezek a Földvály útján kieszközölt vallási parancsnak nem engedelmessé váltak, a perben ellenük hozott ítéletet pedig a táblával megsemmisítették. De a színigazgató válaszmány személyeskedő gyanúsítgatósaira az Athenaeum végül is teljes bírálati bojkottal felelt, Játékszíni Krónikáját másfél éven át szüneteltette, valameddig a színház megyei gondozásban állott; csak annak országosítása után indította meg újra.

A színház munkája ebben a válságos időszakban is — jórészt éppen a nehézségek következtében — igen változatos; határozott tervszerűséget nem nagyon mutat, de a műsor gazdagodása azért szembeötlően megindul. Számbelileg több is az újdonság az elégnél: ötven bemutató alig másfél esztendő alatt egészséges állapotnak még nem mondható, mindenesetre a gondosság és elmélyülés rovására esik. De maguk a színészek egyre becsvágyóbbak lesznek, a jutalomjátékok intézménye e tekintetben igen üdvös hatású, ilyenkor az önértesebb művész híres szerepet választ, lehetőleg olyat, amelyben a német színház neves vendégei szoktak föllépni. Shakespeare meggyökerzetetésének érdeme sokkal inkább a színészeké, semmint a színház vezetőié. Ebben Egressy volt a leglelkesebb és legfáradhatatlanabb.

A *Lear* után 1839-ben *Hamlet* is az ő jutalom játékaul került színre. Már Kolozsvárott játszotta a tragédia hőstét s a budai esztendők alatt szintén bemutatkozott vele; közben pedig Kassán is eljátszotta. Kezdetben felrótták érzélgős felfogását, de a budai korszak után megjárta Bécsset, s ahogy *Lear*hez Anschützben, *Hamlet*hez Löwében ismerkedett meg elsőrangú mintaképpel. Alighanem *Hamlet*jevel is először burgszínházi benyomásaihoz igazodott, de a „szerepek szerepe“ attól fogva szüntelenül izgatta képzeletét, s nemzeti színházi tagsága kezdőidején vidéki szerepléseinek műsorából sohasem hiányzik ez az alakítás;

ezekkel mintegy készült fővárosi bemutatkozására. Hanem itt már több tekintetben is egészen új munkával állt elő. Addig Kazinczy átültetését tolmácsolta, mely a Schröder-féle elferdített, megcsonkított és megszelídített szöveget követte. Most a színház új fordításról gondoskodott, ezt Vajda Péter már az angol eredetiből készítette, „a magyar tudós társaság költségén“. Ez a szöveg élt a Nemzeti Színház műsorán csaknem harminc éven át, valameddig 1867-ben Arany János remekműve fel nem váltotta; Egressy és Lendvay csak Vajda fordításában lépett fel.

Hamlet volt a legsűrűbben játszott Shakespeare-tragédia már a vidéken, az maradt a Nemzetiben is. Kik voltak itt legelső szereplői? Egykori várszínházi alakításával Egressyn kívül Megyeri és Lendvayné lépett fel, amaz a most már Poloniusszá lett Oldenholmmal, emez Opheliával. Fánccsy, ki Budán szintén Hamleteskedett, ezúttal a királyt adta. Laertes László József volt, a színész: Bartha, a két sírásó: Szerdahelyi és Szentpétery, Horatio pedig Szigligeti. Hamlet anyjának szerepét Kántorné örökében az első estén Bartháné, a másodikon már a fiatal Laborfalvi Róza játszotta.

A Honművész úgy vélte, hogy a vállalkozás meghaladta az előadók erejét. Ez valószínű is, de ily próbatételek nélkül Shakespeare színpadi szolgálata bajosan kapott volna erőre. A színházvezetés bátortalan volt, a közönség igénye is fejletlen, annál meghatóbb a színészek és a sajtó fáradhatatlan izgatása a legmagasabb feladatok kitűzésére. Egressy maga hosszú cikksorozatot írt az Athenaeumba *Hamlet ismertetése* címmel.

Csak másfél évvel későbből maradt fenn *Hamlet* előadásának méltó bírálata, Vörösmarty tollából. Egressy játékában nagy haladást észlel, csak a finomabb átmeneteket nélkülözi benne. A többiek közül Fánccsyt és Laborfalvi Rózát dicséri legjobban. A fordítás sok darabosságá-

miatt több hely kihagyását ajánlja, hol a szöveggel a színészek nehezen boldogulnak. Ily vergődés még elég lehetett, hisz Bajza is ugyanez évben, mikor pedig Lendvay már harmadszor vetélkedik a címszerepben Egressyvel, özönével felrója a puszta eligazodás körül mutatkozó legélembibb hibákat. Lelkére köti a színésznek, hogy szorgalma legérettebb gyümölcseivel álljon elő, s „ünnepek tekintse azon estvét, midőn Shakespeare műve adatik“.

De a színészi becsvágyak mégis csak kigyúlnak, s mindjárt az első években megindul a nemes verseny a szerepek birtokáért. Egressy és Lendvay Hamletjének elsőségét szenvedélyesen vitatják. Az előbbinek Lear-beli sikerét Megyeri olthatatlan tragikus vágyálma is elirigyl, de vállalkozásán rajtaveszt: szegény Leart — írja a Honművész — „leányain kívül még későkori személyesítői is gyötrik éldelhetlen előadásaikkal“. Megyeri Learje mellett Egressy a Bolond alakját vállalta; azután megcserélték szerepüket, bár Megyeri a Bolondot is csak egyetlen estén játszotta.

Nagy shakespearei szerepet Megyeri csak egyet mutathatott be: Shylockot; háromnál többször ezt sem játszhatta, hisz két év múlva — Vörösmarty szép sírverse szerint — elköltözött a másvilág árnyait földeríteni. Addig ötször adták a *Velencei kalmárt*, de ebből két ízben Fán-csy lépett fel Shylock szerepében. Az első előadást Megyeri a maga jutalom játékaul választotta. Learrel s *Hamlettel* ellentétben ennek a drámának a magyar színjátszásban múltja alig volt, egyetlen kassai előadásáról tudunk 1836-ból; az első Shylock ott Komáromy Samu volt, Portia Déryné, Bassanio Bartha. A fővárosban Lukács Lajos szabad fordításában került színpadra először, a Nyáry-korszak legvégén. Színlapját ismerjük, de egykorú bírálata nem maradt fenn. Megyeri mellett Fán-csy (Antonio), László (Lorenzo), Szerdahelyi (Lancelot) stb., a hölgyek

közül Laborfalvi Róza (Portia), Komlósy Ida (Nerissa), Bartháné (Jessica) vett részt benne. Vörösmarty csak egy fél, Bajza csak másfél év múlva foglalkozott az előadással, amaz Megyeri, ez Fánccsy felléptekor. Megyeri játékát Vörösmarty „szigorúbb követelőnek is méltó élmény“-ül dicséri, zsidó jargon-használatát elvileg szintén helyesli, csak annak tótos á-val vegyítését kifogásolja. Fánccsynak Bajza inkább csak a részletekben méltányolja helyes tapintatát.

Ez a harmadiknak bemutatott shakespearei mű is állandósult a műsoron, előadásainak számával *Hamlet*, *Romeo* s a *Szentivánéji álm* után a negyedik helyre került, de a színház első évtizedében elég gyéren adták. Szinte hihetetlen, de még szemérmességű aggályok is merültek fel Portia férfiöltözete ellen! A Honművész tudósítója ezt érzékcsiklandozónak mondja, mely ártalmas gerjedelmek csiráját ébreszti föl az élénk képzelődésű fiatalságban. Igaz, hogy ez vidéki előadásról jelenik meg, de ne higyük, hogy a fővárosban sokkal szabadabb volt a felfogás. A sajtó itt is sárkány módjára örökdi a szigorú erkölcsökön és a társasági „üledéken“, özönével idézhetném a sűrű méltatlankodásokat. Laborfalvi Rózáknak a *Szapáry Péter* utolsó felvonásában „nem vala helybenhagyható csinos ugyan, de rövid öltözete“. Csató *Fiatal házások* című vígjátékában „a csiklandósb beszédek“ változtatását sürgetik; az *Árkádiái menyasszonyban* „Bárányi az illedelem ellen vétett, midőn — bár ön lakában — St. Hilaire grófné előtt jobboldalon s keresztbevetett karokkal állt; mi a nőnem iránti tiszteletnek kifejezését sérté; Lendvayné viszont a gyöngédség, finomság ellen a nézők előtt levetkezésével“. Dumas *Teréz* című drámájában, mely különben is „a morált iszonyúan fenékszínbe tolja“, Lendvay „balkezét a legindulatosabb és szerelemömlengőbb beszéd közben is egypárszor csípőjére feszíté. Ez hiba; mert ezen

attitűdének csak nyugodt lélek mellett, s akkor is ritkán van helye“; egy másik Dumas-bemutató tudósítója megjegyzi: „Csak a némberek ne kéntelenítettnek minden pillanatban pirulni!“ így megy ez sok éven át, a Honművészen csakúgy, mint később az Életképekben. Az utóbiből is hadd idézzek egy megrovást: „Még László is anyyira megfeledkezék az illedelemről, hogy Kovácsné szívét említve, kezét is odailleszté, mi bizvást elmaradhatott volna, valamint Kovácsné öltönyének rendkívüli kivágása sem tartozhatik az illendőségek közé“.

A két Shakespeare-dráma mellett klasszikus bemutató Nyáry idejére még kettő esik: Lope de Vega tragédiáját, a *Sevilla csillagát* német átdolgozásból vették fel a játékrendre, Schillertől pedig a *Haramiák* és *Fiesco* után harmadikul a *Messzinai hölgyet* mutatták be.

Színészi becsvágy juttatta színpadra a magyar műsor legnagyobb díszét is, amelynek egyenrangú párja az azóta eltelt teljes évszázad alatt sem akadt: Egressy Gábor kivánságára tűzték műsorra Katona *Bánk bánját* (1839 március 23-án), melynek most címszerepét választotta jutalomjátékául. A dráma várbeli három előadásának emléke már jócskán feledésbe mehetett, mert bemutatója a jónevű főszereplővel is csak közepes nézőteret vonzott. Lendvayné — ki ezúttal is Budán már játszott szerepében, Melindában lépett fel — még negyven év múlva is emlegette ennek a vállalkozásnak félelmetes kockázatát. A színészek éppúgy érezték feladatukban az átlagon messze felülemelkedőt, mint Shakespeare szerepeiben, tudásuk, elmélyedőképességük is éppoly fogyatékos volt, mint ezekhez mérten. A bírálatok egyetértőleg középszerűnek mondják az előadást. Szereplőiről is csak innen értesülünk, mert a nevezetes est színlapja Fánecsy gyűjteményéből is hiányzik, máshonnan sem ismeretes. Egressy Bánkjának nem volt osztatlan sikere, dicsérettel csak „helyenkint“ illetik,

Vörösmarty az indulatosabb részekben homályosnak vagy túlzónak ítéli. Gertrudist — akárcsak Hamlet anyját — Laborfalvi Róza csak a második előadásban — hat év múlva! — vette át (erre Lendvayné is tévesen emlékezett); a kritikák világosan elárulják, hogy először Bartháné játszotta, kellő erő nélkül. Legáltalánosabb hatása a Bartha „szívreható“ Tiborcának volt, ezt bírálói klasszikainak mondják s a közönséget is csak az ő jelenete fogta meg igazában. Lendvayné Melindáját, Szentpétery Peturját, Fán-csy Biberachját helyállónak ítélik. Mikhált most is Ud-varhelyi, a kassai első bemutatóelőadás jutalmazott ja, a tragédia színpadi felfedezője játszotta.

Ha a szereplők még nem voltak eléggé érettek Katona remekének tolmácsolására: a közönség éppoly kevéssé volt érett a dráma divattól elütő, komor szépségeinek élvezésére. Hiszen az előadás legnevezetesebb nézője, Széchenyi István is naplójegyzeteiben hatósági beavatkozást kívánna ily „esztelenség“, a dráma rossz, veszedelmes irányzata ellen! A félsiker Egressy kedvét is egyelőre lehűtötte, a színház vezetősége meg éppen nem erőltette, hogy műsoron tartsák. így esett, hogy a bemutató után teljes hat esztendeig nem szerepelt a játékrenden legjobb tragédiánk.

Csak a sajtó emelkedett ezúttal tisztének magaslatára. A kritikai érzék az állandó színház működése óta szemlátomást nagyot fejlődött, a bírálók még a gyenge előadásban is ráeszméltek a tragédia rendkívüli értékeire, habozás nélkül leírják, hogy „*Bánk bán* mai napig is koronája a magyar színiköltészetnek“ s hogy „Katona József nyomán még eddig senki sem járt íróink közül, s azért ínég sok idő telik el, míg valaki csak közeledni is fog hozzá“. A Honművész, a Hasznos Multságok s a Rajzolatok vetélkednek a lelkesedésben. A legtekintélyesebb bírói helyen, az Athenaeum Játékszíni Krónikájában Vö-

rösmarty foglalkozott a drámával, némileg tartózkodóban, mint bírálótársai; néhány nyilvánvaló gyengéjét is ő vette észre először, néhol félreértette Katona művét, de hogy „ritka tünemény“, ő sem tagadja.

Egressynek a dráma előadásáért a sajtóban még azok is köszönetet mondanak, kik Bánkját nem magasztalják. A közönség körében is sok volt már a tisztelője, ezek arról sem feledkeztek meg, hogy jutalomjátéka nevenapjának előestéjére esett, s ez alkalommal néhány híve költéségén egy bécsi festő művéről nyomtatott arcképével tisztelték meg. Előadás után pedig a másik Gáborról, a népszerű Földvály alispánról is megemlékeztek: fáklyás zenével vonultak ki üdvözlésére szállása elé.

Az ily, szinte családias jellegű ünneplések különben évtizedekig napirenden vannak. A színészeket — nem is szólva a cédulákra nyomtatott, dagályos üdvözlőversekről, melyek divatja vidéken szinte a legújabb korig fennmaradt — kiemelkedőbb alkalmakkor a hódolat és ajándék minden nemével elárasztják. Dumas *Kean*jenek előadásán Lendvaynének „repkényfűzér vettetett“, ugyancsak neki egy magyar újdonság első felvonása után „a színpadlatról veres bársonyvánkoson lebocsátott becses arany karpereccel és zöld borostyán koszorúval kedveskedék tisztelőinek köre“. A közönség kegyében nem állt hátrább a férje sem. Mikor — Egressyvel versengve — III. Richárdot játszotta, „drága ezüst tálcán koszorút s gyűrűt kapott\Bánk bán második előadásán Lendvay adta a nagyurat, a harmadikon megint Egressy, s Lendvay a király kis szerepét vállalta mellette. Hívei — aligha tüntető szándék nélkül — ezen az estén két ezüst gyertyatartóval lepték meg kedvencüket. Ugyanez évben Egressy egy ízben még parádésabb módon részesült hasonló megtiszteltetésben. A *IV. Henrik* hercegeben először szerepelvén, „végül koszorúk lebegése közt egy nymphává öltözött színész nő

által aranyozott ezüstserleg nyújtott át neki e szavak közt: Egressy Gábornak a művészet baráti!“

Mindezt drámai művészekkel kapcsolatban idéztem. Mondanom sem kell, hogy énekes estéken még féktelenebbül tombolt a lelkesedés. Schodelné csakugyan térdig járt a rózsában, utóbb a sajtó már váltig óvást emel a nyílt színen is mind sűrűbben ismétlődő virág- és babérhaj igálás ellen.

Magyar műsorával Nyárynak kevés volt a szerencséje. A szorgalmas Szigligeti egy év alatt három újdonsággal is előáll. *Rontó Páljában* Gaal *Nótáriusának* sikerén felbuzdulva, ő is Gvadányi-hóst visz színpadra, de megbukik vele. Erre ismét visszamegy a történelembe, egészen a longobárdokig; *Romildában* Laborfalvi Róza jut hálás szerephez, de a darab négy előadás után letűnik. Ez volt első jambusos drámája. Valamivel tovább élt *Czillei Fridrikje*. Gaal a *Nótárius* nagy sikere után egy évben három bemutatót ér meg, ugyanannyi — bukást. Történeti drámát ír *Szvatoplukról*, egynél többször nem lehet adni. Azután Jósika Miklóssal regényes vígjátékot *Ecsedi tündér* címmel, ezt kétszer játsszák, a kritika alantasnak, a jutalmazott Lendvaynéhez méltatlannak találja. Végül zenés bohózzal próbálkozik, a *Tatárfutással*, ebben a peleskei nótáriust is újra fellépteti, de a közönség az újdonságra nem kíváncsi — másodszor sem.

Ugyanígy jár a humorista Beöthy Zsigmondnak egy kurta vígjátéka, nemkülönbén Kunoss Endrének IV. László korabeli tragédiája, az *Istenítélet*. Ebben a gyermek Kún Lászlót Telepi kisfia, Károly, a későbbi neves tájképfestő játssza.

A szórakoztató nemben a sokoldalú Hazucha jelentkezik, kétszer is. A *Halley üstököse* vagy *Buda-Pest a haladás világában* „tüneményes vígjáték“, aminőhöz hasonlót vidéken már 1831-ben játszottak *A három század*

címmel. Ez utóbbi az 1731., 1831. és 1931. évet mutatta be, az utolsót levegőben repülő emberekkel. Hazucha jövő századában feltűnik a politechnikai intézet, a dunaparti nagy nemzeti színház, az állóhíd, stb. Megbukott ez is, akárcsak egy hó múlva a szerzőnek *Visegrádi kincskeresők* című bohózata.

Az idegen műsor most is jobbára a régi német tömegáruból áll ki, Kotztbue és követői gyatraságaiból, melyek válogatottan hangzatos címekkel s még inkább *alcímekkel* csábították a közönséget; pl. alighanem magának a főmesternek műve az a bohózat, mely Balog István átültetésében ezt a címet viseli: *Miss Baba, vagy: Marcibilla, a Caspium tengermelléki mátká*. A Honművész meg is jegyzi: „Időnkben cím, és pedig rőfnyi cím kell a daraboknak, ha a pénztárt boldogítani akarjuk!”

Igen természetes, hogy Nyáry alatt az operai műsor gazdagodása nagy lendületet vett: Schodelné dicsőségére soha ennyit nem áldoztak. Ő volt a hősnő Mercadante *Esküjében*, Auber *Báljében*, Donizetti dalműveiben (ezekből rendre négyet is bemutattak), melyek közül a *Borgia Lucretiát* tette állandóan vonzó műsordarabbá; ez másfélszáz előadást megért csak a Nemzeti Színház épületében. Az operairodalom két fő remeke, Mozart *Don Jüanja*, meg Beethoven *Fideliója* szintén ekkor került a műsorra. Mozart művét magyarul már tizenhárom évvel előbb adták Kolozsvárt, Szerdahelyivel a címszerepben, Dérynével Donna Anna, Szilágyi Pállal Leporelló szerepében. Most Konti Károly énekelte Don Jüant, Schodelné Donna Annát és Szerdahelyi Leporellót. A *Fideliót* addig csak a német színházban énekeltek. Ebben Leonórárt Schodelné vitte diadalra, Pizarro Konti, Florestan Joób Zsigmond volt. Az operaház megnyíltáig a két dalmű előadásainak száma egyformán hatvan körül járt.

Eredeti operabemutató is esik erre az időre, az első magyar vígdalmű, a címe *Csel* s zenéjét Jakab István szövegére Bartay Endre szerezte, a színháznak pár év múlva bérlőigazgatója. Ez Schodelné felléptével is csak kísérlet maradt: mindössze kétszer volt műsoron.

E kilenc operai újdonság tetemes költségbe került, a drámák rovására, s noha sokszor megtöltötte a nézőteret, a kiadást sem fedezte. A drámai tagok egyre mellőzöttebbnek érezték magukat, pedig jobbjaik időközben nagy haladást tettek. Kivált Egressy, a Lendvay-pár és Laborfalvi Róza járt a műsor élén. Szentpétery is nagy tekintélyre jutott, főleg amióta a hősi szerepek erőltetése helyett a genre-ra, részben a Megyeri területére tért át. Szokásba jönnek az ú. n. „szavalati akadémiák“, ezeken a vezetőtagok versekkel lépnek a függöny elé; Vörösmarty *Árvízi hajóját* Laborfalvi Róza is, Bartha is elszavalja egy-egy ilyen alkalommal.

De a fényes részleteredmények még állandó érdeklődést nem tudtak biztosítani; jobbra üres nézőtérnek játszottak. A színház anyagi válság felé sodródott. Bajza saját tapasztalatából előre látta a közeli bukást. 1839 nyarán röpiratot adott ki *Szózat a pesti magyar színház ügyében* címmel. Nem elmélkedni akart, határozott céllal fogott tölát. Az 1839—40-iki országgyűlés Rendeitől várta az egyedül lehetséges segítséget. Szerinte a színháznak menthetetlenül vége, ha a megyétől maga az ország át nem veszi. Földvályék maguk is a Rende kezébe tették le a színház sorsát, bejelentvén, hogy a választmány képtelen tovább vezetni a rábizott intézményt. Bajza egészen a Széchenyi álláspontjára helyezkedik, az ideiglenes színház jövőjét a részvényes választmány anyagi eszközeivel biztosítottak nem látja. Rámutat a túlzott operapártolás veszedelmére, ennek végzetes terhére, s másrészt a színház nemzeti rendeltetését elhomályosító irányzatára. Addig is,

míg Széchenyi dunaparti színháza megépülhet, vegyék át a mostani színházat, áldozzanak rá egyszersmindenkorra 600.000 pengőforintot. De legyen gondjuk arra is, hogy a vezetés avatott kézbe kerüljön, olyanba, mely bár országos felügyelet alatt áll, a belső intézkedésben nincs megkötve.

Bajza igazát a színház iránytű nélkül való hányattatása addigra valóban nyilvánvalóvá tette. Az országgyűlés a lényegre nézve egészen az ő *Szózatának* szellemében alapozta meg a színház jövőjét. Meghozta az országosításról szóló 1840: XLIV. törvénycikket. A pillanatnyi segítségen kívül 400.000 pengőforintos állandó alapot teremtett, melynek évi kamatai állami hozzájárulásként folyósítottassanak. A felügyeletet egy országos választmányra bízta, ez azután az igazgatói hatáskört Simontsits Jánosra ruházta.

Mindezek a határozmányok csak 1841 januárjától léptek életbe, de Nyáry már az év végét sem várta meg. A Bajza röpirata nyomán a színházban és sajtóban újra fellángolt operai háborúskodásban minden erejét kiadta. Schodelnének ugyan hatalmas pártja volt a lapok legnagyobb részében s a zenekedvelő közönségben, de Bajzának s az Athenaeum körének súlyával és tekintélyével Nyáry mégsem boldogult. Végső erőfeszítéssel hitelében akarta Bajzát megrontani, utólag számonkérte gazdálkodását s bizonyítékokat kívánt, hogy az opera valóban felborítja-e a pénztári számvetést. Bajza ellentámadásba ment át, felszólította Nyáryt: tegye közzé ő az idevágó kimutatásokat. Ez elmaradt, helyette újabb kényúri erőszakosságok következtek, a szenvedélyek a nézőtérre is kicsaptak, s a színházi botrányok napirenden voltak. Nyáry 1840 május 5-én lemondással hátrált meg. A vármegye most már tartósabb rendteremtésre a maga hatáskörében úgysem vállalkozhatott, az év végéig tehát a

választmány a régi, együttes „ügyvitel“ formájában intézte a kormányzást. De mihelyt a színház ügyét a törvényhozás végzése országos pártolás alá vette, a megye közgyűlése úgy intézkedett, hogy ez a színház elnevezésében is haladéktalanul kifejezésre juttassék. Az 1840, augusztus 8-iki színlap így jutott kettős nevezetességhez: ez hirdette Erkel Ferenc első operájának, a *Báthory* Máriának bemutatóját, s ennek homlokán jelent meg először a NEMZETI SZÍNHÁZ megjelölés. A Honművész e nevezetes változásról így értesíti olvasóit: „... a közgyűlés határozá, hogy míg a színház iránt tanácskozandó országos küldöttség összeülni fog, addig is azon pénzből, mely az országgyűlésen e színházra ajánlott mennyiségből Pest megyére esik, havonként 3000 ft adattassék a színház szükségének pótlására. Meghagyatott egyszersmind, hogy az augusztus 8-tól kezdve nemzeti színháznak neveztesék. Minek következtében az említett naptól fogva az eddigi igazgatóság felügyelése alatt a színháznak minden számadása a nemzet rovására vitetik“.

A megyei vezetésnek ebben a végső szakában kétségtelenül Erkel operaszerzői bemutatkozása a legkiemelkedőbb esemény. Egressy Benjámint írt neki szöveggönyvet Dugonics avatag művéből. A zene még a divatos német romantikus irányt követi, de már az egykorú bírálat is fölfedezi benne a magyar vonást. Nagy hatást tett az énekeskarok bő és szabatos szerepeltetése, nemkülönben a látványos bevonulás. A címszerepet Felbér Mária énekelte. Idegen mintára a dalmúbe be van ékelve egy kis »ballabile« is, de ez is „magyar szellemű“. A hazai opera megszületése nagy érdeklődést keltett, pedig a német színpadon ugyanaznap kezdődött az olasz opera vendégszínház. Erkel első művét későbbi nagy diadalai sem szorították le a színpadról, húsz évig adták és harminckét előadást ért meg.

A drámai műsornak is volt két sikere, mindkettőt Szigligeti aratta. Az egyik akadémiai aranyakkal jutalmazott történeti vígjátéka, a *Rózsa*. Ennek bemutatásakor írta le Bajza lelkesedve: „Magyar világ, magyar jellemekkel!“ Itt Szigligeti végre rálel saját hangjára, alakjaiban megindul a vérkeringés. A darab keretét lehet, hogy Holbein *Kronsteini harcjátékából* vette, ezt már egykorúlag megpendítették, utóbb szinte plágiumvádát kovácsoltak belőle. De a vígjátékban nem ez a fő, hanem Toldi Miklós szerelme és Babel lovag felsülése, mindkettő Szigligeti leleménye. Toldinak a hagyományból vett alakjával ez a darab előfutárja lett Arany eposzának. Bartha játszotta a népies és humoros hőst, harsányan, de egyhangúan. Lendvayné érdekes játékában a női méltóságot keveslik. A pálmát László József vitte el fürge és mulatságos Babel lovagjával, ebből híres alakítás lett, a darabnak sokáig legfőbb vonzóereje. Szentpétery, az est jutalmazott ja, szintén magának való feladathoz jutott Nagy Endrének alakjában, ezzel mintegy a *Toldi* Bencéjét rajzolhatta meg — még Arany költeménye előtt.

A másik Szigligeti-siker a *Mic bán családja*. Ez mondai tárgyú dráma, de a hét levante-fíú történetébe valami friss meseszerűség is vegyül. A közönség ezt is, a *Rózsát* is megkedvelte és sokáig megmarasztotta a műsoron.

Annál mostohább sors várt a költő Garay Jánosra. Már Budán kudarcot vallott *Árbocával*, most Hugo Victort is megszégyenítő rémséges tárgyat talált *Báthory Erzsébetben*. Nem pathológiai alakot rajzol a hősnőben, sikerül is érthetletlenné tennie. Laborfalvi Róza is hiába küzdött vele, a Honművész nem érezte benne a „hiéna asszonyt“.

Az idegen műsorból is csak egyetlen újdonság válik be: Dinaux és Legouvé *Lignerolles Lujzája*. Ez a siker a megváltozott korizlésre vall, mely az érzelgős németektől

RÉTHY MIHÁLY A „NEMESK HADNAGYÁÉBAN

ALDRIDGE IRA

BACHEL ELISE

LA GRANGE ANNA

RISTORI ADELAIDE

mindjobban elfordul. Címszerepe Lendvaynének sokat emlegetett parádés alakítása.

Az újabb drámák hangja a színészeket is kezdeti modorosságaik levetkezésére serkenti. A régi műsorban még vissza-visszaesnek a megszokott siránkozásba és szótagnyújtásba, a fiatal Komlósy Idának hosszú évekig valóssággal vesszőt kell futnia szenvelgéséért, mely alighanem színészcsaládja körében ragadt rá, de a haladó idő már érezteti hatását. A múlt bálványa, a híres Celesztin, ebben az időben sorozatosan fellép vendégként, de mesterkedései neveltségbe fülnek. Quasimodójából időközben afféle színpadi mumus lett, Schiller *Haramiáiban* pedig azzal a fogással akar hatni, hogy egymaga játssza a nemes meg az álnok Moor-fivért, akiknek valóban nincs közös jelenetük. De már ez a bravúr sem hat, a Honművész így ítél: „Roszszabb Ferencet képzelni sem lehet: ez egy szerencsétlen cretin. Károlya pedig mindvégig Falstaff volt“.

A hitele vesztett vármegyei igazgatást utolsó napjaiban azután valóssággal botrányos véghez juttatta a dédelgetett primadonnának, Schodelnének, példátlan viselkedése. A közönséget már korábban is nem egyszer fölingelt döllyfős önhittségével, úgyhogy hagymakoszorúval is megtisztelték. Végre betelt a mérték. A *Borgia Lucretia* előadásán a rivaldáról sértegette a közönséget, mely egyik énekes-pártfogoltját kipisszegte hamis énekéért. Most már neki is füttel feleltek s követelték, hogy kérjen bocsánatot. Erre újabb leckéztetésbe fogott s kijelentette, hogy előtte nyitva áll a külföld. Sokan felháborodva eltávoztak, ezek helyére az igazgatóság felfogadott lelkesedőket ültetett. Valóságos nézőtéri háborúság közt ért véget az előadás. Az Athenaeum egész tekintélyével síkraszállt a színházi fegyelem e nyilvánvaló csődje ellen, Schodelnének le kellett vonnia a következményeket s egyelőre ki is vált a színház kötelékéből.

V.

Az „országos bizottmány“ rendszere. Simontsits János igazgatása. Kritikai hadjárat; villongások az opera körül; a franciaellenes háborúskodás. — A Shakespeare-műsor gazdagodása: *Coriolanus*, *Julius Caesar*, *Othello*. Az első Moliere-bemutató: *A botcsinálta doktor*. — Külföldi klasszikusok és újdonságok. — A magyar műsoron Vörösmarty *Aldozata*, Teleki *Kegyence*, Szigligeti újabb művei. — Sűrű operabemutatók. — Tülköltekezés, végzetes pénztári hiány; a csőd küszöbén a színházat bérbeadják.

Hiába teremtette meg az országgyűlés a színház működésének anyagi alapját, ha Bajza másik tanácsának, hogy avatott vezetésről gondoskodjanak, nem volt foganatja. Simontsitsban megvolt a jóakarats a gondosság, de a lelkiismeretesség még nem jelent hozzáértést. Nem volt programadásra termett egyéniség, már pedig tétova vezetés mellett az állandó színházi alapnak évi 16.000 forint szubvenciót biztosító kamatai sem segíthették elő az intézmény virágzását.

Megyei választmány helyett most „országos bizottmány“ vette kezébe az igazgatást, de a nehézkes rendszer lényegében mitsem változott, a színházat tovább is akta-szerűen kezelték. Bajza és az Athenaeum újra porondra lépett, műsor és rendezés kérdései a sajtóban szenvedélyes vitákat keltettek, az operai háborúság Schodelné távoztával sem ült el, az énekes műsor gyakorlati hasznát érvek és ellenérvek vitatták és cáfolták, maguk a színészek is hírlapi polémiákba sodródtak. Egy évszázadnyi

távolságból alig lehet megérteni ennyi harcikedvet, de — a romantikus kor szenvedélyes légkörén kívül — az is nyilvánvaló belőle, hogy az új nemzeti intézmény sorát valóban mindenki a szíven viselte.

Ahová csak nézünk: pengék csapnak össze. A fogásából kiszabadult Kossuth Lajos Egressyvel kerül szembe a drámai színészek anyagi követelései körül. A színikritikát újra nagy hévvel művelő Bajza a színészi játéktípus kérdésében ugyancsak Egressy polemizáló kedvét zúditja magára. Ez a büszke és indulatos művész különben élete végéig teljes harckészséggel kiállt birokra, becületére válik, hogy nem személyi hiúságból, hanem mesterségének megbecsültetéséért s a színház ügyének jobbrafordulása érdekében. Ez a puritán makacsság a magyarázata örökös sértődöttségének, hiába vetette szemére Bajza, hogy úgy viselkedik, mint ha ő találta volna fel a színészetet.

Az opera körüli villongásokhoz a sajtóban nemsokára a franciaellenes hadjárat csatlakozott; ezért is tengernyi tinta folyt. Az Athenaeum rendületlenül küzdött a hervadt német szentimentalizmus ellen s a francia romantikus dráma mellett. A közönség érdeklődése is világosan ez utóbbinak életképessége mellett nyilatkozott meg. Csak Garay Regélő Pesti Divatlapja hadakozott kitartóan Bajzáék felfogása ellen. A franciaellenes tudományos körben nevelkedett Henszlmann Imre a cselekvény-kultusz helyett a jellemzés művészetét ajánlhatja mintául nemzeti drámánkhoz, s a klasszikusok fokozottabb követését kívánja; titokban pedig németes ízlése berzenkedett a francia színpadiasság ellen. S mint Don Kijote mellett Sancho Pansa: ott küzdött oldalán Vahot Imre, félig megemészített elméletekkel és parlagi gondolkodásmóddal, miközben a tulajdon színdarabjaiban a legszélsőségesebb francia romantikus drámákat utánozta.

Kétségtelen, hogy a végeérhetetlen vitatkozásba mindkét részről nagy egyoldalúságok kerültek. Máról-holnapra a nemzeti drámairodalom megindulását semmiféle csodaszertől nem lehetett remélni. De az irodalmi szempont, meg a színpadszerűség örök vitaanyaga már itt felmerült. A közönségre pedig ezeknek a ma már sokszor meg sem igen érthető, céli és eszközöket néha merőben összezavaró vitatkozásoknak mégis megvolt a nevelő értéke. Lassankint a Nemzeti Színházról való közfelfogás mégis tisztulni kezdett, a pusztán színházi igényeken felül ennek az intézménynek rendeltetéséhez a méltóbb feladatok szolgálatát és a nemzeti jelleg kifejllesztését is hozzáfűzték.

Mutatkozott is mind a két vonatkozásban haladás, noha egyelőre hiányzott a megértőbb közönség együttérzésének erőtadó megnyilvánulása. Félni lehetett, hogy a múltbeli fővárosi kísérletekhez hasonlóan az állandó színház munkája is a közönyösség zátonyára fut. Az új igazgató-bizottmány aggasztó pénztári jelentéseket kapott, a lapok már a színház bezárásának kényszerét rebesgették; de ugyanakkor nem győztek a közönség önértékehez és a színészek becsvágyához fellebbezni. S annyi — hála Istennek — abból is, ebből is mindig akadt, hogy egy-egy felfrissítő oázisig elvergődjenek.

Egyetlen esztendő alatt a shakespearei műsor három nagy tragédia bemutatásával megkétszereződött. *Coriolanus* körül ismét Egressy buzgólkodott, fordítását is ő végezte Dobrossy István társaságában, s az Athenaeumban három füzetten át értekezett a tragédiáról, mely magyar színpadon addig nem szerepelt (a század elején Pesten adott *Coriolanus* Collin műve volt, ehhez írt nyitányt Beethoven s ezt látta 1813-ban Berzsényi Dániel is). A bírálat sok kivetnivalót talált a fordításban, de — bár hat év múlva a Petőfié is megjelent, — egy negyed-

századig ezt használták, Petőfié csak Egressy halála után váltotta föl.

Bajza hódolattal ír a drámáról, de gyanakszik, hogy a közönséget inkább csak annak időszerű politikai szelleme fogta meg, az előadást pedig a nagy feladatokhoz mérten „tűrhető“-nek tartja. Egressy játékában a sikerült részletek mellett nélkülözi az egységet. Később a nagytragikusnak ez egyik legparádésabb szerepévé lett, de fel fogása körül meg nem szűnt a bírálati vitatkozás. Laborfalvi Róza Volumniája is először bizonyára inkább a színésznő egyéni tulajdonaiból táplálkozott, semmint művészi tudatosságból; utóbb elmélyült s ez az alakítása lett pályájának legnagyobb ékessége, ezzel vett búcsút s ezzel tért vissza egyetlen estére, ötvenéves színészi jubileumakor. Szentpétery Menenius Agrippájának a valódi humor iránti érzékét nyomban kiemelik, két év múlva pedig már „művészi tökély“-ét magasztalják.

Shakespeare Rómája még ugyanez évben (1842) másodszor is megelevenedett a színpadon; egy hó múlva *Julius Caesart* is bemutatták, ezt is, akárcsak a *Coriolanust*, majd egy évtizeddel a bécsi Burgtheater előtt. Ekkor állt elő a színház először Shakespearehez méltó fordítással: a Vörösmartyéval. Színrekerülésének érdeme ismét nem az igazgatóságé, hanem színészé, ezúttal Lendvayé, ki Brutus szerepét jutalomjátéku választotta.

A színház az ilyen jutalom játékok alkalmával szabadkezet adott elsőrangú színészeinek, a kartársak készséggel vállalták a közreműködést, de már a kiállítás költségei körül való bántó szűkmarkúságot a kritika kénytelen keményen felróni. Csak Henszlmann szólt hozzá tüzetesen az előadáshoz. Lendvaynak megdicsérte jó tapintatát Brutus méltóságának kiemelésében s játékának szokatlan szép nyugalját. Egressy volt az első Antonius, kivált a szónoki emelvényen találták hatásosnak. Laborfalvi Róza

játszotta Portiát, ránézve ez az est ritka alkalom volt, mert édesapjával, Benke Józseffel együtt léphetett föl, ki a jó öreg Lepidus triumvirt személyesítette meg.

Szinte érthetetlen, hogy míg *Coriolanus* — habár nem sűrűn ismételve — állandóan műsoron maradt, a *Julius Caesar*, ez egy előadás után teljes tíz évre letűnt a színpadról. Csak 1852-ben vették elő újra, akkor Antoniust Lendvay adta, Egressy pedig a széksorokból nézte, mert a színpadi szerepléstől évek sorára eltiltották.

Ugyanez év végén *Othello* is megjelenik a műsoron. Ennek hosszú színpadi múltja volt: Kolozsvárt 1794-ben, Budán a következő évben már színrekerült. A Nemzeti Színházban ezt is Lendvay javára játszották először. Róla — ki az első években énekes szerepeket is elvállalt — az a szívós balhiedelem járja, hogy ezt a szerepet előbb operában énekelte s csak azután játszotta a tragédiában. Annyi igaz, hogy 1842-ben az *Othello* operai feldolgozása (Rossinié, melyet azóta leszorított a színpadról a Verdié) megelőzte magát a tragédiát. Csakhogy annak nehéz tenorszeropét nem Lendvay, hanem egy Klein nevű vendégtenorista énekelte. (Még a *Peleskei nótárius* színházi jelenetében sem Lendvay, hanem Fán-csy játszotta először a mórt.) A korabeli kritikából kitetszik, hogy az *Othello* kemény próbáját a színház egészben még igen gyatrán állta meg; főleg az elsietés, készülletlenség bosszulta meg magát. Vajda Péter eredetiből készült fordításának, a korra jellemzően, épp szószerinti hűségét hányták föl, szókimondó nyerségeit. A Lendvay-pár játékában még találnak dicsérnivalót, Fán-csy Jágóját is észreveszik, de különösen a közönség idegenkedése alapján korainak, jobb időkre halasztandónak vélik az egész vállalkozást. Bajza azt kívánná, hogy egy más shakespearei művel minél előbb feledtessék el ennek rossz benyomását. Henszlmannék viszont Bajzának

szegzik a vádat: franciáimádatával megrontotta a közönség ízlését! Ebből hosszú és ádáz polémia kerekedett, de tagadhatatlanul annak bizonyosságaképen, hogy az üres „recenziók“ kora lejárt s eljött a lényegyet kereső bírálatoké. Okult belőle a közönség is: ha az *Othello* bemutatója bukásszámba ment is, későbbi előadásai egyre jobban vonzottak, nemsokára Egressy is fellépett címszerepében, s a két kedvelt művész vetélkedése szintén hozzájárult az érdeklődés ébrentartásához.

Shakespeare mellett végre Molière is szóhoz jutott:, a *Botcsinálta doktorral*, teljes négy évvel azután, hogy a műsorra tűzött első Molière-előadás a nagy árvíz miatt meghiúsult. Még mindig Kazinczy magyarításához nyúltak, melyet már Budán is játszottak, s melynek színlapján ilyen nevek olvashatók: Rigó Mátyás, Kutyésics, Kukuricási, Panni, Csonka Bandi! Sikere ennek a kísérletnek nem volt, ez a vígjáték később, visszafranciasítva sem lett kedvelt műsordarabbá: kilencven év alatt nem ért meg többet tizenkét előadásnál.

Calderon *Zalameai* bírójában Szentpétery jutott egyéniségéhez jól találó nagy színészi feladathoz, a kor ébredező demokrata iránya is kedvezett a klasszikus drámának. Goldoni *Két úr szolgája* című vígjátékát Telepi fűrge „Korlát inas“-áért vették elő, de a darabra már Budán ráunt a közönség.

A külföldi újdonságműsoron egyre nagyobb tért hódítanak a franciák. Hugo Victor ugyan állandóan leszorul követőinek hada mellett, *Hernani*a Lendvayval is megbukik, csak később, Verdi zenéjével hódított tartósan, — de Dumas regényes drámáit a színészek éppúgy szeretik, mint a közönség. Egymásután négy művét is bemutatják, közülök a *Házasság XV. Lajos alatt*, meg a *Paul Jones a kalóz* nagyon népszerű lesz, az utóbbiban Laborfalvi Róza jut egyik legtöbbet magasztalt szerepéhez.

Színészünk játéktílusának legnagyobb nevelője és megújítója, Scribe, az *Egy pohár vízzel* arat nevezetes diadalt. Ez a remek technikájú, szellemes darab azóta elérkezett századik előadásának küszöbéig. Ma is hat, akkor pedig az előadókat is s a nézőket is valósággal felvilanyozta. Vörösmarty erről az előadásról írta, hogy: „a legösszevágóbb volt, melyet magyar színpadon eddigelé láttunk“. Egressy (Bolingbroke) és Laborfalvi Róza (a hercegnő) játékát szavalatban, mimikában itt mondja először mesterinek. A Honművész is lelkesedik a franciás finomságon és élénkségen; ezt a fordító, Nagy Ignác, is kitűnően szolgálta. Nemsokára Lendvay is eljátszotta Bolingbroke-ot, finomabbnak, udvaribbnak találták Egressynél, ez viszont az alak értelmi fölényét fejezte ki szerencsésebben.

Lendvay is, Egressy is színészi tekintélyével ekkor már egy-egy csekélyebb értékű darabot is tartós sikerhez segített. Amaz Pyat és Sue regényből dramatizált rémdrámájában, a *Matildban* híres szerepre tett szert Lugartónak, a félszerecsen-féleuropai korcsnak, „a párizsi alvilág noble szörnyetegéinek megformálásával; Egressy pedig egy egyfelvonásos Kotzebue-vígjátékban (*Legjobb az egyenes út*) találta meg pályája leghíresebb komikai alakítását, a szögletes és álszenteskedő Krumm Éliás teológusnak mesterien jellegzetes rajzával. Ehhez a szerephez élete végéig ragaszkodott, tragikus alakjai mellett éppoly szívesen játszott, akár Ira Aldridge, a nagy néger színész a shakespearei drámahősök mellett Mungo szerecsen alakját. Ebben a görbe, sovány Krummban szinte rá sem ismertek Egressyre, még szabályos rajzú arcát is eltorzította hozzá, orlyukaiba alkalmazott hajtúkkal.

A hazai műsornak két kiemelkedő eseménye van ezekben az években, noha mindkettő számottevőbb az irodalomban, semmint a játékrenden. Vörösmarty korábbi

drámáinak hugói romantikája után *Az áldozatban* leg-tisztábban mutatja a maga drámairói egyéniségét. Ebből hiányzik minden borzalmas és meglepő elem, az egészen valami szoborszerű nyugalom ömlik el; jól mondták róla: ez valami szenvedélyes dráma utolsó felvonása, öt részre tagolva. Gyönyörű képsorozat, a költői nyelv hatalmas zenekíséretével. Fánecsy volt a bemutatóest jutalmazottja, ő a rendezője is s egyúttal Zaránd megszemélyesítője. A többi főszerepet is a legszebben szavaló színészek játszották: Zenőt Laborfalvi Róza, Szabolcsot Egressy. A Honművész már akkor is inkább olvasásra, semmint színpadra ítéli alkalmasnak. A nagy költő tiszteletére megtelt a színház, csak a 48 páholyból maradt üresen 38. Ennek a költői remeknek előadása később is mindig dísze volt a műsornak, de vonzóereje soha. Nyolcvan éven át játszották, negyvenkét előadást megért, de jobbára csak ünnepi alkalmakkor, főleg Vörösmarty születésnapján került színre.

Teleki László egyetlen drámája, *A kegyenc*, tartósan soha meg nem gyökerezett a színpadon, az első negyedszázadban öt előadásnál tovább nem jutott, azóta is csak újabb tizenhatot ért meg. A bírálat eleitől fogva megkülönböztetett tisztelettel szólt róla, de lélektanával megbékülni nehezen bírt, a közönség pedig soha föl nem melegedett iránta. Széchenyi István lelkesedett érte, Szigligeti hitt feltámadásában, de színpadi esélyei napjainkig sem javultak meg. Főhősének még egyetlen jeles színész sem tudott hitelt szerezni, első megszemélyesítője, Fánecsy, éppoly kevésbé, mint később Egressy, vagy — mondjuk — napjainkban a legnagyobb jellemrajzoló színészek egyike, Odry Árpád. A korfestés ereje, az egésznek zordon fensége mindig megteszi hatását, de a nézők együttérzése igazában föl nem szítható. Lendvayné szenvedő Júliáját, Laborfalvi Róza fejedelmi Eudoxiáját

dicsérte a bírálókat, magát a tragédiát mindig inkább csak olyankor magasztalta irodalmunk története, amikor hosszú időn át nem jelent meg a színpad deszkáin.

Két évvel a *Bánk bán* után Katonának egy kezdő-kori művét, a *Luca székét* is műsorra tűzik. Ezt vidéken azelőtt is, később is sokat játszották, a Nemzetiben negyedfélév alatt csak kétszer, azután végkép letűnt a játékrendről.

Magyar újdonsággal jobbra régebbi színpadi íróink jelentkeztek, sikere egyiküknek sem volt, Gaal József félév alatt két vígjátékával is megbukott. Nem volt szerencsésebb a harcias kritikus, Henszlmann sem; az ő vígjátéka is szomorú sorsot ért, egyetlen előadást.

Szigligeti fáradhatatlan, két év alatt hatszor jelentkezik, többnyire történeti drámával (*Ál Endre, Korona és kard*), ezek rövidletűek, e téren még legnagyobb sikere egy régi darabjával van, amelyet a Várban *Dienes* címmel játszottak; most az átdolgozásban *Dávid* a címe. Nem annyira sikerénél, mint inkább tárgyánál fogva figyelmet érdemel a *Nagyidat cigányok* című „népregéje“. A *Rózsa* után ebben megint magyar népies hagyományhoz fordult. Történeti háttérű bohózatot adott, nem sokat érő romantikus mesével, de érdekes benne a cigányok rajza, ebben humor van és sok jellemző vonás, a fiatal Szigligeti egy lépéssel újra előbbre jutott a népi alakok színpadi értékesítése terén. A színészek csak félig-meddig boldogultak feladatukkal, még Szerdahelyi Csóri Ferkéjét találták legcigányosabbnak, de sem az ő, sem a Bartha kiejtése nem volt hibátlan. A szabadságharc után Arany János keserősége támasztotta föl újra Nagyida hőseit, Szigligetitől függetlenül, noha a Csóri név az ő cigányvajdájára is átöröklődött.

Szigligeti alkalmi előjátéka vezette be 1842 május 5-én azt az emlékünnepet is, mellyel Láng Ádám úttörő

színészek s egyúttal a magyar játékszínnek is félszázados jubileumát megülték. Telt nézőtér ünnepelte Lángban a heroikus idők egyetlen élő hírmondóját, ki már 1792-ben résztvett a hajóhid melletti színház fölvatásán Brühl *Talált gyermekének* előadásában. Most is fellepett ugyané vígjáték egyik öreg alakjában, fiatalkori szerepét Egressy játszotta. Szigligeti alkalmi prológusának jelképi szereplői ezek voltak: Színművészet: Lendvayné; Szomorújáték: Bartha; Vígjáték: Szentpétery; Daljáték: Mochonaky Amália (Schodelné távollétében legtöbb szerepének örököse); Tréfa: Telepi; Kritika: Fánccsy; Nemzetiség: Egressy.

Az országos bizottmány kezdőidejében az operai műsoron is sűrűn követik egymást az újdonságok: két év alatt tizenkettő, majd mind olasz zeneszerzőtől, Donizettitől, Bellimtól (ennek *Alvajáróba*, másfélszáz előadást ér meg az Operaház megnyílta előtt), Rossinitől, Cherubinitől, de nem kizárólagosan, mert francia szerzők tartós színpadi életű művei is rendre iktatódnak a műsorba: Auber *Portici némája*, és *Fekete dominója*, Halévy *Zsidóhölgye*. A hazai operatermésben Erkel első megszólalása után némi csend áll be, a színház derék másodkarmestere, Them Károly nagy jóakaratra talál ugyan *Gizul* című dalművével, de azt se magyar, se magasabb zenének mondani nem lehet.

A sajtó az egyes adott esetekben fokozódó megértéssel és egyre csiszolódó stíluskészséggel ír az operabemutatókról, de általánosságban jobbra megrója a nemzetközi s szinte kivétel nélkül többnyelvű énekes esték erőszakolását a drámai műsor rovására. Maguk a prózai színészek is nyíltan elégedetlenkednek, a közönség állásfoglalása állandóan megoszlik, 1842 elején Auber *Báléj* című operájának előadásán hangos nézőtéri tüntetés tör ki, Carl

Henriette porosz udvari énekesnőt kifütyülik: „Éljen a dráma! Éljen Egressy, Lendvay! Nem kell opera!“

A színházi bizottmány urai pedig maguk tudták legkevesebbé, hogy mi kell, mi nem, s főleg, hogy miből fedezték hibás gazdálkodásuk terhét. Hasztalan állt rendelkezésükre az évi szubvenció, nemcsak azzal nem boldogultak, hanem a második év végéig az érinthetetlennek nyilvánított alaptőkéből is szabálytalanul elköltöttek 28.000 forintot. Be kellett látniok, hogy vezetésük csődjén sem az operába vetett reménykedés, sem vásári mutatványok egyre sűrűbb megkockáztatása nem segíthet, ezért a „szükség törvényt bont“ elvéhez igazodva merész lépésre szánták el magukat: pályázatot hirdettek a színház *bérletére!* A maguk részéről csak szubvenciót ígértek, az alaptőke helreállíthatása végett az évi kamatok összegénél lehetőleg kevesebbet. Akadt is vállalkozó, aki 16.000 forint helyett tizenkettővel is beírta. Bartay Endrének hívták, érettkorú férfi volt, ismertnevű zeneszerző, kinek egy vígoperáját már a színház első évében előadták. 1843 januárjától fogva ő kapta meg a színház bérletét.

VI.

Bartay Endre bérlő-igazgató felvirágoztatja a színházat. Hazai műsor megteremtésére törekszik; Nagy Ignác *Tisztújításának* diadala; Bartay pályatétele népies színműre: Szigligeti *Szökött katonájának* döntő sikere; további népszínművei. — Petőfi föllépése a Nemzeti Színházban. — Vörösmarty- és Eötvös-bemutató. — Obernyik és Czako jelentkezése: az örökség s a *Kalmár és tengerész*. — Bartay idegen műsora. — Újdonságok a shakespeare-i játékrnden: *III. Richard, Macbeth, Romeo és Julia*. — Az operai műsor; Schodelné visszatérése; külföldi bemutatók; Erkel *Hunyadi Lászlójának* diadala. — A *Szózat* és a *Himnusz* dallamának megszületése. — Alkalmi mutatványok; Elssler Fanny. — Bartay bukása.

Sokan voltak, kik ebben a bérleti rendszerben a Nemzeti Színház végveszedelmét látták. Könnyen meg is eshetett volna, hogy az üzleti számítás az intézmény közműveltségi és nemzeti rendeltetésével ellentétbe kerül. Ehelyett az történt, hogy két év alatt a színház felvirágozott, műsora különösen eredeti darabokkal hihetetlenül meggazdagodott, a jobb írók rendre megjelentek a deszkákon, a magyaros-népies műfaj páratlan vonzóerőre tett szert, a korviszonyokkal kapcsolatos tárgyak az elavult idegen lomot kiszorították, hazai és külföldi klasszikusok egymást váltogatták a játékrnden, és a magyar opera első klasszikus terméke is megszületett. Bajza óta Bartay Endre volt az első, akinek határozott munkaterve volt és egy csomó jó ötlete e terv megvalósítására. Néhány hó alatt népszerűvé tette a színházat, az addig üres nézőteret szinte napról-napra megtöltötte, a lapokra is átragadt a

közönség érdeklődése, dicsérték és biztatták az új igazgatót és napirenden kezdték tartani a színházépület kibővítésének, vagy új, tágasabb helyiség építésének gondolatát.

A Nemzeti Színház múltjának vizsgálója bizvást Bartayban láthatja a máig élő és kötelező hagyományok megteremtőjét és meggyökereztetőjét, pedig két esztendei munka után, vádak és gyanúsítások áradatában, valóságos vesszőfutás között kellett helyéről távoznia. Az országos bizottság idő előtt felbontotta a bérletet, a sajtó pedig minden érdeméről megfeledkezve, csak a vétkes üzérkedőt látta benne. Valóban, nehéz megérteni mérlegének felbillenését. 35.000 forintnyi magánnyeresége mellett is fizetéképtelenné lett és egyre több meg több támogatást kért. Pedig a takarékoskodáshoz is értett, hogy azután másutt meggondolatlanul költsékezzék; sajtóságos vegyülméke volt a bohémnek és kalmárnak. Széltében beszéltek költséges kedvteléseiről, főúri mulatozásairól, melyekbe színészbarátait is belesodorta. Mindez meg is bosszulta magát, anyagi romlása eléggé mutatja. De mi az idők távolából mégis csak inkább nagy eredményeit látjuk, jó érzékét a kor és viszonyok kívánalmai iránt. Tékozlásából üdvös célokra is bőven futotta, pályadíjakra és rendszeresen fizetett írói részesedésekre, amelyek a jelesebb tehetségek munkakedvét is feltüzelték. Kitűnőbb színészeit pedig nemcsak pajtásokul fogadta, hanem tanácsadókul is. Sem a megyei, sem az országos bizottság urai nem voltak kíváncsiak a társulat véleményére, holott ez kezdettől fogva biztosabb célokat látott és magasabb eszményeket ápolt.

Bajza már eleinte azt hirdette, hogy pénzzel és művészi odaadással kell támogatni az eredeti drámairodalmat, mert a közönséghez csak ennek lehet mondanivalója, nem a németeknél is megkapható vásári cikkeknek. Bartay

ezen a csapáson haladt, valóban fényes eredménnyel. Két év alatt bemutatott huszonnyolc eredeti darabot, kevés híján csupa újdonságot. A régebben és másutt már előadottak közül is a kegyelet és tisztelet szellemében válogatott, Kisfaludy Károly születésnapjának évfordulóit ünneppé avatta, ilyenkor a jövedelem felét a Kisfaludy-Társaságnak ajánlotta fel. Színpadi apotheózis keretében ő mutatta be először a költő emlékszobrának képét is, Ferenczy alkotását, mely a Nemzeti Múzeumba került. Vörösmartynak egyetlen vígjátékával, *A fátyol titkaival* is előállt, habár műsorán ő sem bírta megmarasztani. Kisfaludy Sándor *Dárday-ház* című „nemesházi rajzolat“-ának bemutatásából is csak egyetlen kegyeleti est lett.

Régibb színpadi íróink közül Jakab István, Balog István és Kovács Pál szólalt meg. Balog a maga meghaladott stílusában is nagy sikert ért el *Mátyás* diákjával: Kisfaludy nyomán ő is a nép közé vitte az igazságos fejedelmet s a tárgy most is hódított, a darabot harminc évig játszották s ötvenöt előadást megért. Gaál Józsefnek ellenben továbbra is csak *Nótáriusa* tetszett (Megyeri halála után Szentpétery lett benne népszerűvé), új vígjátéka, a *Vén sas*, nyomban elhullt.

Az első év derekán köszöntött be először olyan magyar siker, minőhöz fogható addig nem akadt. Nagy Ignác *Tisztújítását* tomboló lelkesedés fogadta. Bajza új korszak kezdőjét köszöntötte benne. A kritika sok mindent kifogásolt a vígjátékban, magasabb mértékre valóban nem is fogható. De a közönséget elragadta korszerűsége és frissége. A mesénél jobban érdekelte a vármegyei élet eleven és találó szatírája. Ezzel nem bírtak betelni, öt hónap alatt hússzor megtelt rá a színház. A színészek is nagyobb kedvvel másolták a magyar talajban gyökerező alakokat. A kortes jelenetek vonzottak, nem a bágyadt szerelmi vetélkedés. Pedig a rendezés még éppen

nem mentes a zökkenőktől: a bemutatón egyes szereplők idő előtt bejöttek, majd nevetve visszavonultak. De a sűrű ismétlések során — amire korábban oly kevés alkalom adódott — az összjáték és fegyelem is fokozatosan megjavult. A fordulatos és könnyűtollú Nagy Ignác később csak néhány jó ötletig jutott el, sikerhez többé soha. Utolsó darabját — melyben a *Chanteclair* előtt jó félszázaddal csupa állatot léptetett fel — elő sem adták: az állat jelmezek akkor is felháborították a színészeket.

A *Tisztújítás* sikere utánzókra is talált, Kovács Pál a *Nemesek hadnagyában*, Vahot Imre a *Még egy tisztújításban* követte. Vahot váltig erősködött, hogy az ő darabja a régibb, de ebben a formájában világos az alkalmazkodása. A közönség kegye sem állt mellé. Annál jobban hatott *Országgyűlési szállása*. Pozsonyi diétái környezetben játszik, Pozsonyban adták is először. A német burgervilágot, meg a magyar országgyűlés alakjait állítja szembe, hogy a végén az ellentétet kibékítse. Talált egy kitűnő vígjátéki alakot Burmanban, a sültnémet polgárban; ebből jellem is lett, nemcsak szerep, és Szentpétery játékában főleg ez biztosította a darab hosszú életét. Még Újházi Ede is kedvvel játszotta ezt az alakot, vendégszerepléseire is akáhányszor magával vitte.

Még egy sikere volt Vahotnak Bartay alatt, a *Farsangi iskola*, pedig ez már nagy esést mutat. A nagyralátás komédiája, mint később Szigligeti *Fenn az ernyője*, de sokkal gyatrább. Vahot drasztikus tollára vall, melyről már az egykorú bíráló úgy ítélte: ha festő volna, meszelővel festene. De a darabban volt körmagyar s néhány kedvelt nóta, mindez megtette a hatását, a híg komédia negyven évig fel-felmerült a játékrenden, bár jobbára csak évenként egyszer, farsang idején.

Szigligeti újra egy hevenyészett történeti vígjátékkal jelentkezik, a *Kinizsivel*. Lendvay daliás Mátyása, Bartha

robusztus molnárlegénye sem tartja műsoron két előadáson túl. Ez még 1843 januárjában elvérzett, s csak az év végén (november 25-én) szólalt meg újra Szigligeti — új hangján, a *Szökött katonával*. Bartay pályázata szólította életre, melyet „magyar népéletből merített, minden aljasságtól ment, jó irányú, látványos színműre“ hirdetett. Azóta ehhez a darabhoz szoktuk kapcsolni a népszínmű megszületésének tényét. Maga Szigligeti is utóbb szívesen vállalta honalapítói dicsőségét. Pedig a későbbi sajátos népszínműi műfajnak igazában ez még alig őse. A főcselekmény egészen a romantika hagyományában gyökereszik, hősről, Gergely kovácslegényről is kisül, hogy úri, sőt főúri vér. Ez a származásrejtély akkor még fokozhatta a közönség érdeklődését, később, mikor divatját múlta, nem ártott meg a sikernek, mely a darab sok őszinte, keresetlen fordulatához máig hű maradt. Gaáltól is tanult Szigligeti, ő is falun indítja meg a cselekvényt s a fővárosban fejezi be, ő sem törődik egy kis anakronizmussal: faluja a múlté, fővárosa a jelené, akár a *Nótáriusban*. Már az egykorú bírálat megjegyzi, hogy a katonafogdosás ideje rég lejárt, másrészt a darab tele van mostani viszonyok festésével. Pukánszky Béláné apróra fölfejtette Szigligeti művének szövedékét, megkereste benne a német szálakat. A nép az addigi komikai felfogás után itt jelent meg először szentimentális beállításban, ez adott módot a népdalok szerencsés alkalmazására. A színház már a bemutatóra „fulladásig“ megtelt, másnap már ostrom folyt a pénztár ellen. Az előadás is nagyon tetszett, a színház ki is tett magáért. Az „előkelő“ szerepeket Bartha, Szent-Pétery, Laborfalvi Róza adta, a falusiakat Kovácsné, Szerdahelyi (ki Ellenbogen karmesterrel a zeneszámokról is gondoskodott) és Lendvay Márton. Ez utóbbi énekelte Gergely szép dalait. A siralomházi jelenetben, mint Miska közhuszár, egy fiatal segédszínész szekundált neki: Füredi

Mihály. Itt vonta magára először a figyelmet, nemsokára ő vette át Lendvaytól a címszerepet, s azután ő lett a további népies, énekes darabok állandó hőse, majd az operák egész sorának is kedvelt baritonénekes. Ugyancsak a *Szökött katonában* tűnt fel parányi epizód szerepben egy másik, különlegesen magyar jellemű tehetség is: Réthy Mihály. Addig ismeretlenül kallódott, néhány év múlva a „geniális“ jelzővel illették törölmetszett parasztabrázolásait. Csak a valódi népdalénekesnő váratott még magára. Egyelőre Éder Lujza, az operaegyüttes tagja nótázott Julcsa szerepében. Maga a szerző, Szigligeti is játszott a darabban, Gémesit, a falusi jegyzőből lett „iparlovag“-ot szerencsés szerepének mondták, talán egész színészpályáján ez volt egyetlen igazi sikere.

A negyvenes évek derekán a korhangulat is megduzzasztotta a magyaros-népies törekvések vitorláját. Petőfi nem bírt aludni, úgy felizgatta a falu diadala a színpadon. A darabot akárhányszor ki lehetett tűzni: a Kerepesi-úti színház éppúgy megszűnt távolfekvőnek lenni, akár Schodelné első diadalai idején. Tizenhárom hó alatt előadásainak száma túljárt a negyvenen és még nagyon sokáig nem unták meg, csak a Nemzeti Színházban megért másfélszáz előadást, pedig közben három évtizedig a Népszínház is rendületlenül játszotta. 1844-ben a darab szakadatlan látogatottsága Egressyt is arra csábította, hogy jutalom játékul ebben lépjen föl. Lajosnak, az úrhatnám szabónak komikai szerepét vette át Szerdahelyitől. A kritika ekkor már méltóbb feladatokat várt tőle, szemére is lobbantották, hogy olcsó sikert keres. Ez különben is nevezetes est volt: ekkor játszott először ezen a színpadon — a jutalmazott iránti barátságból — Petőfi Sándor. Valamikor az volt az álma, hogy idáig eljusson. Ennél tovább nem is jutott: kísérlete kudarccal járt, Szigligeti szerepével, Gémesivel próbálkozott, de belezavaro-

dott a dolgába; az Életképek bírálata megállapította, hogy „a mai, különben igen geniális Gémesi úr“ bizony „gyöngén állt meg műkedvelői szerepvitelében“.

Szigligeti azután mindvégig hű maradt ehhez a műfajhoz, bár a történeti tárgyakban is kifogyhatatlannak bizonyult. Mindjárt a *Szökött katona* után bemutatták egy újabb Árpád-kori szomorú játékát, a *Gerőt*, Othello-indulatú hőssel —, de a közönség most írójának inkább — másik hangjára volt kíváncsi.

Nemsokára kedvére tapsolhatott is az újabb diadalnak: a *Két pisztolyának*. Ennek sikere alig állt a *Szökött katonáé* mögött, kivált eleinte; később lemaradt mellette, de félannyi előadást így is megért. Ezt is népszínműnek mondja a színlap, de a francia romantika fogásai itt még kirívóbbak. A két lengyel testvér története hervadt bűnügyi mese, a bohózati alakok (mint Hugh borbély, Telepi-nek egyik leghíresebb szerepe) német származékok, még Sobriék nyájas haramiavilága is bécsi színpadi eredetű. De a kész kereteket akárhányszor hamisítatlan magyar képekkel tölti meg. A vármegyei tömlőc rajza kitűnő korkép, akár nem sokkal később Eötvösé *A falu jegyzőjében*, de a keserű igazságot meleg humorba áztatja. Megint ezek a részek hódították meg a közönséget, Füredi Sobrija egy csapásra híres alakítás lett, s az lett Réthy vén betyárja is. Fánecy sötét ármánya, Lendvay szenvedő ártatlansága elől ezúttal is az epizódisták vitték el a pálmát.

Alig pár hó múlva a harmadik ilyenmű darabra, a *Zsidóra*, gyűl be Szigligeti közönsége. Megint népdalok csendülnek föl, most egy fiatal operaénekesnő, De Caux Mari ajkán (később László Józsefhez ment nőül) —, de maga a darab tisztára városi történet, a zsidókérdés pedig, mely tengelye lehetne, alig hogy érintve van. Huszonöt előadásig azért ez is eljutott.

A sűrűn játszott Szigligeti mellett is addig elképzelhetetlenül sok este jut hazai szerzőknek. Élükön Vörösmarty nagy neve áll, kinek utolsó drámája, a *Czillei és a Hunyadiak* szintén Bartay alatt kerül színre. Trilógia első részének készült, de a terv félbemaradt. Már nem francia mintákra vall, hanem Shakespeare tanulmányozására. Történeti hangulatában, korfestésében felülmúlja mindazt, mit költője színpadra írt. A népies genrekép is itt a legélettelebb. A színpadi sorsa mégis a feledés lett. Legutóbb Hevesi Sándor megkísérelte feltámasztását, da rövidesen újra visszatért az irodalomtörténetbe.

Éötvös József, kinek vadromantikus drámái zsenigéjét Debrecenben már színpadra vitték, most politikai vígjátékkal mutatkozott be. A reformpolitikus kért szót, annak a jelszónak fonákját akarta megmutatni, amit darabja címe hirdet: *Éljen az egyenlőség!* Közben pedig a megyei rendszerről is volt mondanivalója. Szívesen is fogadták, különösen a kritika. Azóta szállóigévé lett, amivel az Életképekben Szontágh Gusztáv köszöntötte: „Le a kalappal!“ A közönség tisztelete hűvösebb volt, a darabot négy éven át játszották ugyan, de csak tizszer.

Különben a tetszés akkor sem igazodott mindig az értékhez. Példa rá Jósika *Két Barcsayja*. Ebben *Bornemisza Anna* című novelláját dramatizálta, mely maga is gyöngébb művei közül való. A dráma még rosszabb. Mindezt az egykorú bírálat is nyíltan kimondta, kérve az író, ne vesztegessen erejét drámákra, mert e részben a múzsa éppen nem mosolygott rá. A közönség más véleményen volt, máson a színészek is, főleg Egressy, ki a részeges Apafi fejedelem halvány alakját megtöltötte étellel, humorral s mindvégig kedvvel játszotta, majd negyven alkalommal.

Néhány új írói név éppen csak hogy feltűnt a játékrenden, mint a Dömée, Diósyé, Berinkeyé. Ney Ferenc

két darabbal is szerepel, közülük *A kalandornak* az a nevezetessége, hogy Bartay pályázatán a *Szökött katona* elől ez vitte el az első díjat; színpadon három előadásnál több nem várt rá. Degré Alajos is ekkor kezdte — bukással. Jelentékeny sikerei utóbb sem voltak, bár kiartóan dolgozott a színpadnak.

Annál hangosabb s irodalmilag is számottevőbb diadalok fűződnek a szintén Bartay alatt induló Obernyik Károly és Czakó Zsigmond nevéhez. Mindkettőnek jelentkezése új hangot és új tartalmat hozott. Obernyik serdülő korában Kölcsey mellett szegődött a legszabadelvűbb eszmék szolgálatába. Utóbb lázadóvá fejlődött a tekintély és a rendi szellem ellen. Nyomban találkozott is a cenzúra tilalmával: *Főúr és pór* című szomorújátéka akadémiai díjhoz jutott, de színpadhoz nem. Iránydráma az *örökség* is, melyet Egressy javára mutattak be 1844 nyarán. Romantikus alapépítményén kiélezett társadalombírálat emelkedik. Egyoldalú, de élénk, s a fogékonysága meglepően erős a valóságos élet iránt. Kivált az öreg Schmid Christian, a polgári tisztesség megtestesítője kitűnő alak; szerepnek is az: Szentpétery legmélyebb hangjait adta ki benne. Laborfalvi Róza szoborszerűsége is fölenged, már gazdagabb árnyalással játszik. A nemesi oldalon Lendvay a derék, Egressy az álnok példány — mint annyi más drámában. A bírálat egyre sűrűbben állapíthatja meg az összevágóbb játékot, az íróban pedig ezúttal azt is, amire eddig legritkábban volt alkalom: tehetségének „a költészet e nemére való hivatottságát“, a nyelv és dialógus drámaiságát.

Ha Obernyik a társadalmi dráma irányában tört utat, Czakó a francia romantikus iskolából az egyéni költői hang s valami keserű miszticizmus felé emelkedett. Névtelen statisztaszínészből máról-holnapra mámorosan ünnepeelt szerzővé lett. Boldoggá soha; kételyre és meg-

hasonlásra született, s végül öngyilkosságba menekült. Petőfi barátjává fogadta, Arany tört lélekkel siratta meg. *Kalmár és tengerészének* bemutatását soká halogatták, de mikor színrekerült, a közönségnek nemcsak érdeklődését csigázta fel, szívét is megfogta. Első darabjának meséjében kevés volt az egyéni, hangjában annál több. Áradó lírája a döntőbb fordulókön drámaivá sűrűsödik. Budapesten játszatja darabját, de a helyi színek ködbevesznek. A darab jó végződése rettenetes szenvedések árán következik be. Motiválását az egykorú bírálat néha gáncsolja; de ahogy a „szorgalmas“ Szigligeti mellett a „költői ész“ megnyilatkozását köszöntik, mutatja sugallatos tehetségét. Harminchatszor játszották e drámát, s mindig vonzott. „Mi ez a tenger sima arcához képest“... ez az egy mondás maradt fenn belőle. Lendvay szavalta annak idején, „a dráma Szent György lovagja“. Ellenjátékosa ezúttal is Egressy volt.

A hazai műsor e nagy meggazdagodása s az egyre gyakoribb sikerek következtében az idegen újdonságok száma szemlátomást leapadt. Bartay — egészen Bajza szellemében — főleg a selejtes német termékeket szorította vissza. Schillert ellenben megszólaltatta, azzal a drámájával, mely a mi negyvenes éveinkhez legközelebb férközhetett: az *Ármány és szerelemmel*. Ezzel valóban időálló követ helyezett el a színház játérendjében; máig sem fordult ki helyéből. Az első színészgárda sem lelhetett sok ehhezfoghatóan nekivaló feladatra. Bemutatóját „a legjobb előadások egyikének“ ítélik, el is hihetjük, ha színlapjára nézünk. A Miller-párt Szentpéteryre és Kovácsnéra, Ferdinándot Lendvayra, Lujzát Lendvaynéra, Lady Milfordot Laborfalvi Rózára, Kalbot Szerdahelyire, Wurmot Fánccsya bízhatták. A romantikus pátosz, polgári jellegzetesség, sanda intrika itt egytől-egyig mesteri ábrázolójára akadhatott.

A franciák közül most nem a főbb neveknek, Dumasnak, Scribenek, inkább követőiknek jutott a babér, Dinaux és Lemoine *Az árva fiú és a londoni koldusok* című drámájának, melynek nadrág szerepében egymást váltogatták a szép és fiatal kezdőszínésznők, Bayard és Dumanoir *Charlotte kapitányának*, mely szintén ú. n. szerepdarab, s főleg D'Ennery *Don Caesar de Bazanjának*. Ennek hőse Hugo Viktorból került a drámába s a színészek örömevé lett majd egy évszázadra. Még Csontos Gyula is ezzel mutatkozott be, mikor a Nemzeti Színházhoz került. Újdonság korában Lendvaynak hozott nagy diadalt. De játéktársai is rendre kitétek: Laborfalvi Róza Maritanáját, Fánicsy Don José de Santaremét, Szentpétery Montfior marquisját egyaránt magasztalták. „Sikamlósságain” csak kezdetben akadtak fenn, ma — nehéz volna felfedezni azokat.

Azt hihetnők, hogy a bérlő-igazgató idején Shakespeare kultuszában talán visszaesés állt be. Annyira nem, hogy a shakespearai játékrendek ehhez fogható mozgalmasságot csak ritkán találhatni. Két év alatt tizenhét estén kilenc művet játszottak, köztük hármát először. A már színrekerült drámák főbb szerepeiben is rendre új fellépések esnek meg. *Hamletben* Lendvayné után Laborfalvi Róza is eljátszta Opheliát, az énekes Füredi pedig Laertessel áll elő, Bajza szerint nem is rosszal. *Othellót* Lendvaytól Egressy veszi át, midőn utazása és betegsége után Bartay visszaszerződött. A kiállt betegség még megbénítja erejét. Később már mesterinek mondják alakítását, ki is emelik egyes részleteit; csak sasorrának szerecseni hitelét tagadja egyik bírálója. Cassiót újonnan szerződött tag játszta: Szigeti József. 1844-ben került a színházhoz, Szathmárynéval együtt. Ez a két név később büszkeségévé lett az intézetnek; csak időbe telt, míg mindketten a maguk igazi helyére kerültek. Szathmáryné is mind-

járt kapott shakespearei szerepet, helyesebben: álshakespeareit, Franciskát a Holbein-féle *Makrancos hölgy*-átírásban; Laborfalvi Rózától örökölte.

Bartay időszakának három Shakespeare-bemutatója:
III. Richárd, Macbeth és Romeo és Julia.

III. Richárd — teljesen eltorzult alakban — már a XVIII. század végén színrekerült Pesten, Weisse átírása szerint. Ugyanaz a Mérey Sándor magyarította, ki Learból *Szabolcs vezért* csinált. *Richárdja*, is alaposan megmagyarosodott, címe ez volt: *Tongor, vagy Komárom éllapottya a VIII. században*. Ez a kuriózus szöveg végleg elkallódott.

Shakespeare hiteles művét először a Nemzeti Színház mutatta be 1843 április 1-én. Eredetiből fordította Vajda Péter, de prózában. Lendvay jutalmául adták, ő volt az első *III. Richárd*. A sajtó részéről a Regélő tett ki legjobban magáért, egyik kritikusa, Henszlmann, még két felolvasást is tartott a Nemzeti Körben, illetőleg a Tudós Társaságban *Figyelmeztetés Shakespeare III. Richárdjára* címmel, s ezeket ki is nyomatta. Ezzel fel is keltette a közönség érdeklődését, talán a színészek becsvágyát is: amaz szokatlanul megtöltötte a színházat, ezek meglepően jól nyújtottak. Különösen Lendvay, ki itt merészen kilépett „szakmájából“. Vahot nagyon kiemeli jó fel fogását s a külsőségekben való mérsékletét. Különben az együtttest is jónak tartja, a kiállítást is kiválónak. Bajza csak a második előadásról írt az Athenaeumban, belőle most újra kitért finnyás irtózata Shakespeare nyersebb helyeitől. Pedig az előadás neki is tetszett, Lendvaytól e szerepben szerinte is nehéz lesz elragadni az elsőséget, Fánecsy Buckinghame, Szentpétery Hastingsse valóban jeles lehetett. Minket csak egy szereposztásbeli tévedés lephet meg: a kemény Margit királynét először Lendvaynéval, a szelíd Erzsébetet Laborfalvi Rózával játszották. Később

szerepet cseréltek — mindkét alak javára. De ez csak négy év múlva következett be, mert e dráma színpadi történetében is hosszabb szünet állt be, valameddig Egressy új életre nem keltette. Talán része volt ebben Bajza kényeskedő állásfoglalásának is. Ha így volna is, nem válik szégyenünkre. A Burgtheater csak kilenc évvel miutánunk szánta rá magát *Richárd* előadására, s Laube akkor sem győzte Dawisont a címszerepben óvatosságra inteni; s még így is akadt kritikus, ki azt kívánta, vessenek valahára véget ezeknek a „Shakespeare-üzelmeknek“...

Macbethnek harmincéves színpadi múltja volt hazánkban. Vidéken fel-felbukkan, jobbára mint „varázsdráma“, mert fő vonzóerejét sokáig a szellemjelenésekben látták. Döbrentei azután Budán is játszatja, a maga fordításában, Barthával a címszerepben. Ebből az előadásból a Kántorné Ladyje vált országszerte híressé.

A Nemzeti Színház 1843 augusztus 19-én Egressy jutalomjátékául tűzte műsorra. A fordítást is ő készítette, németből; ezt használták csaknem negyedszázadig. A kritikák a címszerepben Egressyt inkább dicsérik, mint jellemzik. Visszatér egy vele szemben gyakori kifogás: fizikai ereje néha felmondja a szolgálatot. Laborfalvi Róza Ladyjét szinte egyhangúlag magasztalják, a Honderú főleg szép szavalatát, hozzátéve, hogy ez leginkább „hajótörési sziklája színészeinknek“. S ez a dráma mégsem gyökerezett meg egykönnyen színpadunkon. Mindössze háromszor adták 1853-ig, amikor Ira Aïdrige terelte rá újra a figyelmet; s a kiegyezésig megint csak hat újabb előadást ért. Azután már Szász Károly fordításában folytatta színpadi pályáját.

Annál biztatóbban indult meg a következő évben *Romeo és Julia* nemzeti színházi pályafutása. Ez is a Weisse-féle hígításban került először magyar közönség elé, még 1793-ban, Budán. E nyolcszereplős gyarlóság

csak arra volt jó, hogy amikor színpadon már megunták, az eredetinek lefordítására se gondoljanak többé. Csak a negyvenes évek küszöbén fordította le előbb Náray Antal, majd Gondol Dániel. Ez utóbbit használta a színház egy negyedszázadon át. Mikor 1844 április 17-én bemutatták, a közönség végre valóban megismerhette a híres szerelmespárt, mely fogalomként akkor már ötven éve élt a köztudatban. A bemutató oly szép sikerrel járt, hogy a tragédia mindjárt az első évben négyszer színre került. Azóta a játékronden mintegy versenyt futott a *Hamlettel*: századik előadását amaz érte el hamarabb, a kétszázadikat emez.

Lendvayné volt az első est jutalmazott ja. Nagyon megdicsérték, hogy „divat és jövedelmi calculus ellenére“ Shakespearét hozott. Végül még jól is kalkulált: legnagyobb diadalához jutott vele maga is, játéktársa is, színpadi sikereinek legállandóbb osztályosa: a férje. Utánuk a két főszereppel az első évtizedben senki sem mert megpróbálkozni. Lendvayné Júliájának „csodaszép csengésű“ szavaltát, női báját, költőiséget versenyt dicsérik a bírálók, csak futó célzás esik némileg „túlérzelgős“ hangjára. Lendvay úgy látszik csak az ismétlések során érlelte meg alakítását, először felróják neki, hogy bizonytalan a szövegében. Mercutiót László adta, a Honderű szerint kitűnően. Szentpétery finom, meleg és bölcs lényé szinte rátermett Lőrinc barát szerepére; meglepő, hogy egyik bírálója mégis beleköt felfogásába: szerinte elejtette a barát jóakaratának meggondolt voltát, inkább gyöngeségből buzgókodott a fiatalok pártján. Kovácsné dajkája híres alakítás lett. A Capuletek — Udvarhelyi és Balog — „magyar táblabírák voltak inkább, mint olasz grófok“.

Még ily viszonylag gondos előadásba is bőven csúsztak be rendezési zavarok. Escalus fejedelem első jelenésével „botránnyosan elkésett“; a barát jeleneteiben össze-

cserélték a díszleteket. Az utolsó felvonás végjelenetét — a családok kibékülését — pedig „hatásossági“ okokból teljesen kihagyták, hogy a dráma Julia halálával végződ-
hessék. Az ilyesmi abban a korban másutt is napirenden volt, a *Velencei kalmár* öt felvonásából például sokáig csak négyet játszottak. Annál inkább becsületére válik egykorú kritikánknak, hogy ezt keményen megrója: „Nem inkább kötelessége-e egy nemzeti színháznak, a közönsé-
get emelni iparkodni, s őt a valódi széppel, a valódi köl-
tővel még akkor is megismertetni, ha elejénte vonakodik tőle, mert a francia csattanó végű drámák által ízlése el van fordítva?“ Ha semmi más, az ily elszórt megjegyzé-
sek mutatják, hogy a színház munkája az igények fokozó-
dásához mennyire hozzájárult.

Bartay Endre muzsikusember volt, már a magyar színház megnyitása előtt ismertnevű zeneszerző, a Pest-
városi Énekiskola egyik vezetője; az ő vígoperája volt 1839-ben a színház első hazai dalmű újdonsága. Élete végén Párizsban, Hamburgban szintén zenei tevékenység-
gel tartotta fenn magát. Természetes, hogy a Nemzeti Színház élén is nagy gondja volt az operai műsorra; de a dráma rovására túlzottan nem ápolta. Pénztári érdekek sem szorították rá oly mértékben, mint elődeit, hiszen a magyar drámai bemutatók sorozatos sikere amúgy is biz-
tosította a színház látogatottságát. Schodelné távollétében az országos bizottság idegen énekesnők vendégjáté-
kát rendszeresítette, de erre a fényűzésre csak ráfizettek: a közönség kegye még mindig az egykori kedvenc felé hajolt. Bartay nyomban tárgyalást kezdett a külföldön szereplő nagy művésznővel s ügyes diplomáciája meg is telte a megoldást: három évi vezeklés után Schodelné haza-
ért, s most már teljes művészi odaadás mellett az ön-
tegyelmezésnek is gáncsolhatatlanabb mértékével vett

részt az énekes játékrend szolgálatában, melyen még a diadalok egész sora várt tehetségére.

Operaújdonságot két év alatt csak ötöt iktatott műsorába Bartay, de jobbára maradandóan. Csak francia zeneszerzőjével, Méhullel bukott meg már a második héten. Annál diadalmasabb pályafutást kezdett Meyerbeer *Ördög Róbertje*. Kilenc évvel korábban ez volt a budai társulat első teljes operaelőadása. Tárnya már ismerős volt Raupach drámájából, ezt *Királyfi mint koldus* alcímmel 1839-ben a Nemzeti Színház is bemutatta. Az opera tenorszerepét Joób Zsigmond, a baritont Konti énekelte, a női szölamokat Mochonaky Amália s vendégként Markovicsné, Pauline Markovics Ilkának, a későbbi neves énekesnőnek édesanyja.

Olasz operával kétszer álltak elő, mindkét esetben Donizettivel. *Az ezred leánya* másfél évtizedig műsoron maradt, a *Linda* negyedszázadig s kishíján százszor színre került. Ebben Schodelnének énekén kívül játékával is hatalmas hatása volt; az örültséget — írták bírálói — „szívrazóbban és igazabb érzéssel alig lehetett adni“. Mellette De Caux Marinak volt nagy sikere.

De mindent felülmúlt Erkel Ferenc diadala a *Hunyadi Lászlóval*. Ezzel született meg nemzeti operánk. A szerző jutalom játékára mutatták be 1844 január 27-én. Egressy Béni írta a szövegét, történelmünk egyik legrokonszenvebb hősét állítva a cselekvény középpontjába. Erkel is magyar lélekkel, igazi történelmi ihlettel alkotott. A közönséget nyomban megfogta zenéjének magyaros dallambősége, hősi lendülete. Népszerűségben a műsoron semmi sem vetekedett ezzel az operával, valahányszor kitűzték, roskadásig megtelt a színház. Negyven év alatt még a Nemzeti épületében 237-szer adták, azóta az Operaházban is félévszázada folyvást műsoron van, állandó ünnepi dísze a játékrendnek. Czakó Zsigmond egykorú megállá-

pítása, hogy korszakot nyit a magyar opera történetében, bőven igazolódott. Az olasz iskola modorában itt a magyar géniusz lelt rá önmagára. Schodelné pedig még sohasem férközött annyira közel a szívekhez, mint itt, Hunyadi János özvegyének grandiózus alakjában. Hangja hódítóan szárnyalt, játékában a nemes fájdalom nyűgözte le a nézőteret: szinte magának Hungáriának eszményi alakjává emelkedett. Az opera dicsősége sokáig az ő nevével forrt egybe; az első Hunyadi Lászlónak: Petznek, s az első Gara Máriának: Molnár Leopoldinének nevével örökre elment az idő hajója.

A magyar zenei életnek még két, örökre szóló ténye fűződik Bartay korszakához, sőt egyenest az ő kezdeményéhez: két nemzeti imádságunk megszületése. Ő hirdett pályázatot Vörösmarty *Szózatának* és Kölcsey *Himnuszának* megzenésítésére. Nagy hullámokat vert a pályázatok sorsa, a sajtó lelkes buzgósággal foglalkozott vele, mindenki érezte, hogy itt nemcsak a 20-aranyas pályadíj elnyeréséről, hanem valóban a halhatatlanság ígérété-ről van szó. Mindkét esetben a Nemzeti Színház közönsége előtt történt az eredmény kihirdetése és a pályaművek bemutatása. A *Szózat* 1843-ban került a dallam szárnyára, a *Himnusz* a következő évben. Amannak pályadíját Egressy Béni nyerte el. Művének fogadtatása nem volt osztatlanul kedvező, eredetiségéhez is szó fér, Rózsa-völgyi *Honfihűség* című szerzeményét veszi alapul. Nehezen terjedt is el, de egy évtized múlva mégis meggyökerezett a köztudatban s most már három emberöltő ragaszkodik hozzá. Erkel *Himnuszát* mindjárt „zenészetünk egyik díszé“-nek mondják. Magyar jellemével, magasztosságával, keresetlen áhítatával valóban mintha ennek a sok szenvedett népnek lelkéből szakadt volna ki.

Előkerültek Bartay műsorán olyan mutatványok is, melyek mai felfogásunk szerint a színészet legelső hajlé-

kához merőben méltatlanok. De korántse higyjük, hogy a bérlő-igazgató elődeit meghaladó mértékben visszaélt volna az ilyen üzleti célzatú vállalkozásokkal; számuk alatta inkább leapadt, semmint növekedett. A világhírű Döbler szerepelt huzamosabban, akkor újdonságszámba menő „ködfátyolképeivel“. A naiv közönség özönlött a laterna magica csodáira, a társulat nagy ezmestere, Telepi György pedig elirigyelte a német dicsőségét s a következő évben ő állt elő a maga Döbler-utánzatával. A sajtó nem írta fel érdeméül, a közönség szívesen látta.

Egyáltalában a lapok egyre kényesebben és önérzetesebben öröködnék a színház méltóságán. Még a bálványozott tánccsodának Elssler Fannynak szerepeltetéséért sem lelkesednek, különösen mivel a német színpadról csak egy déli föllépésre látogatott át hozzánk. Erre az alkalomra szinte korlátlanul árusították a jegyeket, s a színházat majd szétvetette a lelkesedés. De az Életképek így vélekedik: „Kegyéért rimáncodni, s ha végre, szeszélyének engedve, a nemzeti intézetet is méltatja kis figyelemre, még fejedelmileg dicsőítő ünnepélyt rendezni számára — mindenesetre gyöngeség“.

A magasabb színvonal védelmében nemcsak a közönségszódító mutatóványokat, hanem még Szigligeti népies darabjainak sűrű ismétlését is nyereszkesedésnek tekintik. Efféle kárhóztató „bökverek“ jelennek meg:

Színházunk díszlik! megfordul benne hetenkint
Kétszer a *Két pisztoly* és a *Szökött katona*.
Hoznak ezek sok pénzt s velők a művészetet, izlést
Megszöktetni s agyonlőni, zsebelve, szabad.

A finnyás bírálati felfogás e darabokban a realiztikus megjelenítés beáradásán is aggályoskodik. A *Két pisztolybeli* kanásztáncot — panaszolják a lapok — gal-lérforma kurta ingben, mely alól a testnek felső része in puris naturalibus kilátszik, járják el. Kérik, hogy ezt a

GRÓF FESTETICS LEO

SIMONTSITS JÁNOS

RADNÓTFÁY SÁMUEL

SZIGLIGETI EDE

FELEKINÉ

FELEKI MIKLÓS

IFJ. LENDVAY MÁRTON

IFJ. LENDVAYNÉ

PRIELLE KORNELIA

SZÍNPADKÉP AZ „AFRIKAI NŐ”-BŐL.

SZÍNPADKÉP AZ „AFRIKAI NŐ”-BŐL.

nemzeti színpadot lealacsonyító botrányt, mely nemcsak a gyöngéd hölgyekben, hanem még a férfiakban is undort okoz, ne tűrjék. Mindezt a „szép, fiatal, pezsgő intézet“ védelmében hangoztatják.

Pedig láttuk, hogy Bartaynak igenis volt érzéke a legméltóbb és legmagasabb igények iránt. Ami újat ő hozott, szinte kivétel nélkül jó törekvésre vall. Mindegy, hogy a kezdemény tőle indult-e ki, vagy becsvágyóbb színészeitől; ha ezeknek több szót engedett, már az is érdem. Azonkívül is, amivel műsorán előállt, több szép, sőt nagy tervet tartogatott. Meglepődve hallunk pl. arról, hogy a Lendvay-párral be akarta mutatni Goethe *Faustját* Az Életképek erről így ad hírt; „Derék Lendvaynknak, színházunk egyik díszes oszlopának neje folyvást beteg, s e miatt nem adathatván az oly nagy pompával kiállítandónak ígérkezett *Faust* Goethétől — a szorgalmas színész közelebbi jutalom játékaul a Honderű által dicséretleg említett *Don Caesar de Bazan* című drámát adandja“. Mindenesetre érdekes vállalkozás lett volna, ha már a színház első gárdája megpróbálkozik vala e nagyszabású feladattal. Nem tudni, minő fordítást használtak volna; bizonyos, hogy Faust szerepében Lendvaynak, Margitéban Lendvaynének fölléptetésére gondoltak. A terv azután jó hosszú időre elaludt, csak Paulay Ede valósította meg, több mint négy évtizeddel utóbb. Addigra már Goethe költeményének alakjaival a közönség régen ismeretséget kötött a Nemzeti Színház deszkáin, Gounod operájában; ennek bemutatása a drámáét egy negyedszázaddal megelőzte.

Amily hozsannázással fogadta a közvélemény Bartay vállalkozását és kezdeti lendületét, amellyel a bukófélben lévő intézményt szinte máról-holnapra a virágzásnak addig nem látott fokára emelte, éppoly hevesen ellene fordultak, mikor préda gazdálkodása megbosszulta magát és szám-

vetése felborult. Hogy nagyobb országos támogatáshoz jusson, felvitte társulatát Pozsonyba, meggyőzni a diétát előadásainak jó színvonaláról. Kudarcot nem is vallott, de a várt megsegítés elmaradt. A vendégjáték idején átmenetileg vidéki színészet otthona lett a Nemzeti Színház. Ennek is megvolt az az eredménye, hogy két addig ismeretlen tehetség: Szigeti József és Szathmáryné megkedvelte magát a fővárosban, s mindkettőjüket itt is fogták az intézet felbecsülhetetlen nyereségére. Egy német nagy színész, Löwe Lajos, a Burgtheater tagja, szintén fellépett egy estén a Nemzeti Színházban, melynek kitűnőségeit oly nagyra becsülte, hogy a *Lovagszó* című vígjátékban elvállalta Don Filiberto *néma* szerepét. Lelkes barátunk maradt mindvégig, később a leánya is fellépett nálunk, s a vendégjáték kedvéért azt az áldozatot is meghozta, hogy szerepét magyarul megtanulja.

VII.

Újra országos kormányzat gróf Ráday Gedeon főigazgatása alatt; Fánecs mint művezető. — Az épület rendbehozása. — A színház nagy látogatottsága. — A magyar műsor: Szigligeti műveinek áradata; a *Csikós* nagy sikere. A többi hazai szerző; Obernyik és Czakó további pályája, Szigeti József színműírói fellépte. — A *Bánk bán* feltámadása és meggyökerezése a színpadon. — Hugo Károly feltűnése, *Bankár és bárójának* színpadi dicsősége. — Ráday külföldi műsora: Hugo Victor, Dumas, Scribe és tanítványaik. — Külföldi klasszikusok: Schiller-bemutatók; Shakespeare-műsor: *IV. Henrik* bemutatása; Molière *Tartuffeje*. — Német és francia színművek játéktípusa. — Az operai műsor: olasz mesterek, Verdi első művei; franciák. Hazai újdonságok: Thern, Doppel. Hollósy Kornélia feltűnése. — Zenei nagyságok vendégjárása. — Szervezeti bajok és surlódások a színházban. Czakó Zsigmond támadása. Az intendáns Bajzát veszi maga mellé igazgatónak.

„Házi kezelést kívánunk és nem. üzérkedést; bérlő nem kell!“ Ilyen volt a visszhangja Bartay távozásának. Csupa ingerült hang hallatszott, mindenért a haszonbérletet okolták. Volt is sok a rovasán, de mi az idők távolából Bartay érdemeit is bizvást elismerhetjük; mégis csak jó utat tört, sikereiből éppúgy okulhattak, mint botlásából. Utána megint országos kormányzás, az annyira visszasírt házi kezelés következett, de már nem választmány útján, ennek a rendszernek meddősége végkép kiderült. Ráday Gedeon, kit már évekkal előbb főigazgatói hatáskörrel ruháztak fel, most maga állt a színház élére, de —jó érzékkel — csak a felügyeletet s a főbb ügyekben való döntést tartotta fenn magának, a vezetést színházi szakemberekből álló „igazgatói tanács“-ra bízta, ennek

Egressy, Erkel, László, Lendvay, Szentpétery és Szigligeti volt tagja, irányítója pedig igazgatói ügyvivői minőségben Fánccsy. Az ilyen kebelbéli kormányzat sok veszedelmet rejt magában, művészekben sok az egyoldalúság, és érzékenységi, hiúsági szempontok is sokat árthatnak. A nagyműveltségű, diplomata modorú Fánccsy mindezt eléggé érezhette. Maga volt a jószándék és tapintat, s mégis kartársai meg a sajtó részéről egyaránt tapasztalhatta állásának töviseit. Jól mondták róla, hogy „üllő és kalapács közé került“. De az adott viszonyok közt mégis ez volt a legjobb megoldás, a nehézkes és illetéktelen bürokrata szellem alól felszabadulva, a színház levegőhöz, élethez jutott és virágzott a lelkes korral együtt. Az írók egyre sűrűbben kapcsolatba léptek a színpaddal, Ráday tartott rá, hogy megnyerje őket, a hazai műsor fejlődésétől várta a boldogulást. A szerzők anyagi részesedését az addiginak kétszeresére emelte, Bartay mintájára pályadíjakkal is lelkesített, nem annyira látványosságokhoz, inkább jó színvonalú drámákhoz és vígjátékokhoz kívánt jutni ezzel a serkentéssel. Az Akadémia is éber szeretettel istápolta törekvéseit, legnevesebb tagjai helyet foglaltak a színügyi választmányban, mely a drámabírálatot is végezte; Bajza is ily minőségben kapcsolódott be újra a munkába, különben is nagy híve volt Rádaynak. Végül a sajtó a szigorúságon is átütő, féltő gonddal foglalkozott mindennel, ami a színházzal összefüggött. A szigorúságot ma némileg túlzottnak is érezzük, Fánccsynak s társainak erőfeszítése több méltánylást érdemelt volna, de végül a gáncsolódást is jobbra a jóakarát sugalmazta, s ezért sokban meg is volt a foganatja.

Bartay idején az épület jócskán megkopott, Ráday ezen is segített: kívülről tatarozást végeztetett, a színpad új függönyt kapott, a Pannónia alakja felé közelgő magyarlantos képével s Vörösmarty-idézzel: „És annyi balsze-

rencse közt... él nemzet e hazán“; a nézőteret is díszesebbre festették, a székek alá lábtámaszok kerültek.

A látogatottság is örvendetes mértékű, Ráday második évében szinte mindennapossá lesz a telt ház, az épület szűknek bizonyul ugyanakkor, amikor a németeké szemlátomást elárul. *Helyet kérünk a magyar színészetnek!* címmel az Életképekben ankét indult meg, Pest városát nógatják, adja át a városi német színházat. Hozzászól a Jelenkor, Társalkodó, Pesti Hírlap, Honderű, Nemzeti Újság, Budapesti Híradó, Pesther Zeitung, Ungar, Spiegel A Pesti Divatlap Deák Ferencet idézi: „kár volna új színházat építeni a Dunaparton, mert lesz idő, midőn Pest városa a maga szép, nagy színházát minden erőltetés nélkül, önkénytesen felajánlandja a nemzetnek“.

A magyar műsoron egyre nagyobb a mozgalmasság, egyre több a siker. Szigligeti rendületlenül megtartja vezetőségét, szaporaságából bukás is támad elég, de ezeket hamarosan feledteti egy-egy újabb diadala. Minden hangnemet végigpróbál, abból is leckét vehet: meddig kalandozhatik el. Mindjárt a Ráday-korszak kezdetén esik meg legcsúfosabb kudarca egy útszéli népszínművel, a *Debreceni rüppökkel*. A bírálóval valóssággal lehurrogja, megvádolják, hogy a tömeg elé veti magát és az aljasságig süllyed. Ma szinte megfoghatatlan az a felháborodás, mely a *Szökött katona* dicsőített szerzője ellen zúdul: „pár hónapja — olvassuk — még ajtókat törtek és frakklebbentyük hullottak áldozatul a *Szökött katona* és *Két pisztolyért*, most egy elhamarkodott műért megmacskazenézték és veréssel fenyegetik“. De már három hó múlva megint szárnyára veszi a népszerűség, történeti szomorú játéka, a *Gritti*, nagy sikert arat, Egressy pályájának is nevezetes állomásává lesz. Zápolyai olaszvérű kormányzójának sorsában a lelketlen törtetőnek tragédiáját írta meg. Ebbe is beleerőszakol mindenféle ret-

tentő meglepetést, felismerést, de hősének condottiere-vonásait jól rajzolja s nyelvében is van erő és drámaiság. Egressy különösen népszerűvé tette, képeit széltében árulták felemás, olaszos-magyaros jelmezében, Barabás körajza nyomán. Mellette Laborfalvi Róza is hódított Cibak vajda nővérenek alakjával, ki a piacon bátyja holttesténél a népet felláztatja. Az egykorú bíráló ugyan azt is észreveszi, hogy ez a Caesar mellett szónokló Antoniusnak reinkarnációja — nőben... A drámát még Egressy halála után is játszották, később Molnár György és E. Kovács Gyula remekelt címszerepében.

A rabban megint olcsóbb fogásokhoz fordul Szigligeti, népies színekkel dolgozik, de Sue regényeiből, D'Ennery drámáiból is bőven zsákmányol. A kritika fércelménynek minősíti, de a közönség felkapja néhány jó alakjáért. Kivált Egressy Poplaveczét dicsérik. Füredinek pedig van egy-két szép áriája, ez is megteszi a magáét. Huszonöt évig játsszák, harmincöt előadást megér. Annál hamarabb, már bemutatója napján levitézlik a *Vándorszíneszek*, pedig száz arannyal jutalmazták. Epizódssorozat, nincs igazi tengelye. A közelmúltban Hevesi Sándor felújította, de nyolcnál több előadást ő sem csiholt ki belőle.

Azután újra népszínművel jelentkezett, de megint nem magyar szelleművel, ez az *Egy szekrény rejtelmei* is párizsi levegőjű darab, kettős életű kalandoraival, hamis érzélgősségével. Még a dalbetétek is idegenből szedett toldalékok. De a közönség huszonhat évig műsoron tartotta.

1846-ban, miután ugyanez évben Vahot Imre már megbukott a maga *Zách nemzetségével*, Szigligeti szintén *Zách unokáiról* írt ötfelvonásos szomorújáttal lépett a deszkákra, neki is csak a színház száz aranyával volt szerencséje, a közönséggel nem: a maga hat előadásával alig

tett túl Vahoton. Volt benne méregivás, megőrülés, benne volt a színház valamennyi kitűnősége, de a siker elmaradt. Elmaradt a *Pasquiltól* is. Ez társadalmi vígjáték volt s a hírlapírók visszaélései ellen fordult: Szigligetinek az ilyesmihez hiányzott az epéje és fulánkja, helyette Egressy kavart egy kis vihart a röpiratszerző Firkászi alakjával, melyben a Honderű valamelyik oszlopának (máig sem tudjuk, hogy a szerkesztő P. Horváthnak-e, vagy a jellemtelen Zerffinek) maszkját öltötte magára. A kritika legott vétót emelt a személyeskedés ellen. A *Szökött katona* után tartós nagy sikert 1847 elején szerzett ismét Szigligetinek legjobb népszínműve, a *Csikós*. Január 23-án mutatták be, Szentpétery javára, ki Szárnyai szolgabírót játszotta. Egészen magyaros jellegű zenéjét Szerdahelyi állította össze. Magyar földön mozog maga a darab is, benne az írója valóban hazatalált. A közönség mintegy előre megsejtette, mi vár rá: pár százan jegy nélkül maradtak. A bírálat a drámát középszerűnek ítéli, de a népies elem gazdagságát, a jellemek élethűségét, az egésznek nemzeti irányát nem győzi magasztalni. Pestre átültetett bécsi bohózat helyett „hazai eledel“-t üdvözöl benne. Az úri osztály mellett itt már a nép a fontosabb. Bűnügyi história ebben is van, de hazug romantika nélkül. Bántó irányzatosság sem rontja el, ami benne keserű is, megolvad Szigligeti kedélyében, mely ritkán ilyen meleg és közvetlen. Szerelmi jelenetei természetesekek, a nótázás is természetesen fakad a helyzetekből. A pusztai idill pedig, az öreg csikósgazda birodalmának remek képe megelevenít mindent, ami Gaal alföldi jelenetében még annyira színtelen volt. Ez az öreg Márton csikós a magyar színpad legigazabb alakjai és legremekebb szerepei közül való. Ebben lett naggyá Réthy Mihály s napjainkban az erdélyiek nagy Szentgyörgyije, vagy a mi Rózsahegyink csakúgy megnőtt benne. A be-

mutatón szinte mindenkinek nagy sikere volt. Bartha parasztgazdáját nagyon magasztalták. Füredi csikósbojtárja játékból is, dalaival is jeleskedett. Rózi szerepére még hiányzott az igazi népdalénekesnő, de azért De Caux Mimit is kedvesnek találták. Szigligetinek ebből a darabjából, meg későbbi Cigányából sarjadt ki a magyar népszínmű egész családfája, de ezeknél különb hajtás utóbb sem igen akadt rajta. A *Csikós* ma is hat, valahányszor magyarlelkű színésztehetségek találtak alakjaihoz. Pedig magában a Nemzeti Színházban megért már 122 előadást; közben a Népszínházban három évtizedig egyik legidőállóbb oszlopa volt a műsornak.

Néhány hó múlva megint a történelem területére szántott át a fáradhatatlan Szigligeti. A Hunyadiak korához fordult, melynek színpadunkon is legállandóbb a vonzóereje. A *Mátyás fia* nem tartozik legnagyobb sikerei közé, pedig kompozíciója talán a leghibátlanabb. A nagy királyban megéreztetni a haldokló oroszlánt, Corvin Jánosában — ki anyai részről népi ivadék — a demokratikus eszméket is szóhoz juttatja. Csak az igazi történelmi pátoszhoz hiányzik az ereje. A közönség nem törte úgy magát ezért az újdonságért, mint amikor népszínművét hirdettek. Pedig az előadást s — ami ritkább — a rendezést is dicsérik. Csak Egressy Corvin Jánosát találják siránkozóznak, Frangepán Beatrix szerepében pedig a bemutató jutalmazottját, a fiatal Komlósy Idát róják meg modorosságáért. A darab túlélte szerzőjét, de ritkán játszották, mindössze tizenötször.

Szigligeti körül már csak úgy rajzanak a hazai szerzők. Harmadfél év alatt tizenhat drámaírónak huszonkilenc eredeti művét játsszák először, igaz, hogy ezek közül kilenc darab nem is jut túl első előadásán, de még így is nagy az élénkség. Akad olyan újdonság is, mely csak ezen a színpadon számít annak, mint Kisfaludy Károly két műve, mely-

nek a születése évfordulóin szokásossá vált emlékelőadásokon ejtik sorát. 1846-ban *A gyilkos* című kis vígjátékát mutatják be, a következő évben pedig legjobb tragédiáját, az *Irenét*, ebben a címszerepet Laborfalvi Róza játssza, a szultánt Lendvay, de már ez sem elég vonzóerő, a dráma már csak a kegyeleté lett, 1881-ben Paulay is bemutatja, de ez még mindig csak a harmadik s egyben utolsó előadása a Nemzeti Színházban.

A régi nemzedékből Kovács Pál előbb drámával jelentkezik (*A nyomor iskolája*), a színészet iránti előítélettel szállva hadba, majd korszerűen népszínművet nyújt be, *Az obsitost*, ennek oda is ítélik az igazgatóság 50-aranynyas pályadíját, de megbukik csakúgy, mint amazzal, zenéje sem menti meg, mit szintén ő maga szerzett; a sajtó még a drámabírálokon is elveri a port, Bajza áll ki a bizottság s a veterán író védelmére.

Vahottól is végleg elpártolt a szerencse, okol is érte mindenkit — önmagán kívül. Mindenhol áskálódást szimatol, ellensúlyozásul nem győzi sajátmagát dicsőíteni. *Zách nemzetségét* állítólag még tizenhét éves korában írta, valósággal iskolapéldája a színpadi romantika elfajulásának, benne az egész Zách-család éhhalállal pusztul el, szinte a nézők szemeláttára, ma azon csodálkozhatunk, hogy öt színházi est közönsége megállta kacagás nélkül. Írt egy iparvédelmi apróságot *Éljen a honi!* címmel (Teleki Lászlóék műkedvelő társasága mutatta be), írt egy sületlen történelmi vígjátékot, a *Költő és királyt*, zavaros felfogással, Mátyás emlékét szándéktalanul is lealacsonyítva, írt egy felületes bohózatot, a *Vén csapodárt*, ebben csak a gőzhajó belsejét feltüntetető díszlet tetszett, s írt egy iránydrámát a céhszellem káros hatása ellen, *A kézművest*, itt komolyságot erőltetett magára, száraz prédikáció lett belőle.

Tóth Lőrinc olasztárgyú, Rienzi sorsa körül szőtt tragédiával, az *Atyátlannal* bukott meg; az Hugo-epigonoktól már elfordult a közízlés. Erre a sorsra jutott Ábrányi Emil drámája is, az *Omode Pál és családja*. Jósika Miklós inkább Dumas csapásán haladt, de színpadi babér rá sem várt, a kritika váltig ajánlgatta, hogy maradjon meg a regényírás mellett. Ezúttal Fesslerből keresett hőst, a havasi kanászból lett fejedelmet, *Kordokubászt*, de drámaiatlanul, üres dagállal vitte színre. Lendvay rendezte a darabot, nagy gonddal, külön kiemelik, hogy nyolc próbát tartottak belőle, szép díszleteket festettek hozzá; mindez nem segített. Jósika egyik regényéből (a *Könynyelmiekből*) merített tárgyat Finta Károly is *A néger* című drámájához; ez is elvérzett már a bemutatóján. Ugyanígy letűnt a műsorról Mocsáry Lajos, Kendői Géza és Kocsi Horváth Zsigmond is. Az utóbbit két kudarc is érte egy év alatt, pedig a bírálat barátságosan fogadta, Egressy is bízott benne, *házi* orvosának címszerepétől sokat várt. Ennek bemutatójáról írva az *Életképek* följegyzi, hogy „az egyik színész korábbi belépéséért Egressytől *hangosan* leszamaraztatok“. Ilyen patriarkális fordulatok akkoriban nem egyszer megestek. Még a — drámai szendén is! Egyik *Romeo és Júlia*-előadás alkalmával a bíráló Lendvayné játékát a gyöngéd nőiség diadalának mondja; aztán hozzáteszi: „de forró ömlengései közben oly Magyar Miskás szókat suttoga érthetően a színpalak közé, hogy a közelálló férfiak nem a legjobb napokat jósolhaták a derék Rómeónak“ ...

Természetes, hogy Szigligeti sikerei a népszínműre is rákapatták az írókat. Haray Viktor fiatal színész már darabja címével is (*Szökött színész és katona*) elég nyíltan rávall mintájára; minden egyébben messze elmarad mögötte, verbunkosokat és színészeket léptet fel és énekeltet. Még így is szívesen látták, kivált vasárnapokon. Nép-

színművel kísérletezik egy másik, huszonegyéves újonc is, Jókai Mórnak hívják. Pályázatra adta be darabját, a *Két gyámot*, de Kovács *Obsitosa* elütötte a díjtól, csak Bajza támogatta szavazatával. A darabot már sohasem ismerhetjük meg, ki nem nyomatták, kézírata elkallódott. De ismerjük a lerántó bírálatokat s a közönség ítéletét is: már másodszer sem lehetett kitűzni. Szénffy Gusztáv írt hozzá zenét, azt is siralmasnak mondták.

A Bartay-korszak szerzői, közül hárman folytatták színpadi pályafutásukat. Degré megmaradt kisigényű szórakoztatónak. „Társalgási“ vígjátékokat írt, csak a kordivat kedvéért erőszakolt beléjük egy kis hazafias irányzatosságot. Három rövidéletű darabja közül csak a *Félreismert lángésznek* biztosított némi érdeklődést László József ötlete, ki a szerző maszkjában játszotta szerepét. Ebben egy kezdő színésznőnek is sikere volt, ki tizennyolc éves fővel ebben az évben (1845) vonta magára először a figyelmet, hogy azután egy évtizeddel utóbb az együttes egyik vezető tagjául térjen vissza ezekre a deszkákra. A kritika mindjárt rokonszenvvel és biztatással fogadja a kis Prielle Nellit.

Komoly írói becsvággyal csak két szerző keresi a boldogulást: Obernyik Károly és Czakó Zsigmond. Amaz ugyan az *örökség* sikerét többé el nem éri. Arisztokrataellenes irányzatossága *Az elsőszülöttben* még egyszer lángot vet, iránydráma ez a majorátus intézménye ellen, de jórészt befelül a németes, hamis érzelmességbe. Azután Obernyik megszelidül s a *Nőtelen férjben* meg az *Egy kis kalandban* átcsap a könnyed mulattatásba. Az elsőt 40 arannyal jutalmazták, de nyolc-nyolc előadásnál többet egyik sem ér meg.

Hanem Czakó Zsigmond igazán nem tartozik a megalkuvók közé: megy a maga útján, a diadalmáorból a népszerűtlenségbe. Első darabjának sikerére egyszer még rá-

dupláz, a *Végrendelettel*, melyet már Ráday alatt mutatnak be. Ehhez mérhető fogadtatásban magyar újdonságnak mindaddig nem volt része. Az Életképek bírálója nyomban a *Bánk bán* és a *Kegyenc* után helyezi. Ilyen zajos tetszéssel a németek szerencsétlen végű Kleist Henrikje sohasem találkozott, kire pedig Czakó sokban emlékeztet. Minden elhervadt ebben a drámában, de költői tüze ma is perzsel: Czakó csakugyan szíve vérével táplálta alakjait. Vadromantikája erősen függ a franciáktól, mégis egyéni a hangja; hőse, a gyöngedegetű Táray gróf pedig érezhetőleg közeláll írójához. Lendvay egyéniségéhez kitűnően talált ez a szerep, ragaszkodott is hozzá, a vidéket is bejárta vele. Az anyagrófnő is monumentális, gazdagon jellemzett alak, ez meg Laborfalvi Róza tehetségét mutatta be teljes kifejlődésében. Csak Rirole táncosnő erősen drámai szerepében ítélték Lendvaynét erőtlennek, ebben az időben különben is egyre sűrűbben megállapítják orgánumának gyengülését. Ha valamit, a kritika Czakó tehetségében csak a nemzeti vonás hiányát róta fel. Hazai színei valóban nincsenek, legfeljebb Táray grófjáról gyaníthatjuk néha, hogy Széchenyi kortársa.

Következő művével azután egészen eltávozott a honi talajról, el még a realitástól is. Leonája egy pesszimista bölcselkedő álma, mint ahogy Greguss is „kínos álm“-nak mondotta. A XIV. századi Bizáncban játszik, de a hindu irodalom szenvedélyes átélésére vall. Misztikus és panteista gondolkodás járja át, magára is vonta az istentelenség vádját. Csak öt személyt léptet fel, klasszikusan egyszerű a szerkezete, nyelve pedig sokszor sugallatos szépségű. De nemcsak a közönség állt tanácstalanul előtte, a bírálat is ellene fordult: „igen kisszerű botlás igen nagy-szerű tárgy körül“ — ennyi volt a mondanivalója felőle. A *Végrendelet* harmincöt zsúfolt házat vonzott, ez hatot is nehezen népesített be.

Félév múlva új drámával állt elő, *A könnyelműekkel*. Most már bizonyos ingerültség fogadta, s az elszett darab nem volt alkalmas ennek leszerelésére. Kitűnő első felvonásra gyöngé folytatás következett, tele megkopott romantikus fordulattal. Pedig most realista szemlélete is megállta a próbát a vármegyei élet rajzában. Ezt a bírálat alig emelte ki, annál keményebben számonkérte a fogyatkozásokat; a címben emlegetett „könnyelműséget“ az író dolgozasmódjára is könyörtelenül ráhúzta. A közönség is elhidegült a nemrég még bálványozott írótól, néző már a második előadásra is alig akadt.

Egy merőben új szerzői pálya is indul meg ezidett: a Szigeti Józsefé. A fiatal színész néhány éve működött a színházban, egyelőre meglehetősen iránytű nélkül. Hol szerelmest, hol intrikust keresgéltek benne, mikor pedig a nagyok távol voltak, pótlásukra fogták be; egyelőre — vélte a kritika — csak olyan „vice-Lendvay, vice-Egressy“. Kísérletet tett a pennájával is, úgynevezett „népszínművet“ írt *A jegygyűűű* címmel. Rikító romantikát adott, de népies keretbe foglalta és nótákkal tűzdelt meg. Váratlanul melléje szegődött a siker, a bírálat ugyan inkább csak „vasárnapi“ darabnak szánta, de azt a véleményt is megkockáztatta, hogy szerzője alighanem többre boldogul darabírással, mint színészkedéssel. Első írói próbálkozása tíz évig megélt a műsoron, huszonhat előadást látott. Addigra azok sem csalódtak, kik íróságához reménykedést fűztek, de tíz év alatt a színész is elfoglalta a játékrenden a maga külön helyét, a legjelentősebbek egyikét a színház történetében.

Hanem az egész magyar műsornak legnagyobb eseménye mégis csak a *Bánk bán* színpadi feltámadása. Hat esztendeig nem játszották első előadása után. Pedig már megvolt a tekintélye, közben is mindig drámairodalmunk legnagyobb díszének emlegették. Csak színpadi sikeré-

nek kellett — úgy látszik — megérnie. Ebben azután a megváltozott időknek, a korhangulatnak volt legnagyobb része. A negyvenes évek derekán az elnyomók elleni elkeseredés nagy erővel feléje fordította az érdeklődést: a nemzetiség elkeseredése az idegen elnyomók ellen csakúgy, mint az alsóbb rétegek elkeseredése az úri elnyomók ellen; Petur szavának éppúgy visszhangja támadt, mint a Tiborcénak. A közönség nem győzött betelni vele, s ha a lelkesedést elsősorban politikai érzület duzzasztotta is meg, közben azért a nagy dráma művészi erői is hatni és hódítani kezdtek. Maguk a színészek is fokozatosan rákaptak az ízére, meg kellett érezniök, hogy magyar előadóművészeknek mégis csak ez a hatalmas lélegzetvételi, gazdag történelmi szövedékű tragédia kínálja a legkülönb feladatokat.

Lendvay Márton becsvágyát főleg Egressy sikerei ösztökélték, hogy a lírai szerelem területe mellett a magasabb jellemábrázolását is meghódítsa. Hogyne kapott volna hát kedvet, hogy Egressy után ennek legmakacsabb ábrándjával, a Nagyúr alakjának színpadi megformálásával is kísérletet tegyen. Az ő jutalom játékaul tüzték ki Katona remekének nemzeti színházi második előadását, 1845 november 1-ére. Vonzott az ünnepelelt színész vállalkozása, de vonzott már a tragédiának tekintélye is: a pénztárt megostromolják, százával maradnak jegy nélkül, 1681 váltóforint az est bevétele. A érdeklődés akkora, hogy ugyanabban a hónapban négyszer megismétlik az előadást. Egressy is fölveszi a nemes vetélkedést, művésztársával föl váltva játssza Bánk szerepét, Lendvay estéin pedig kartársi udvariassággal Endre király szerepében lép föl, amit Lendvay hasonlóval viszonz, valahányszor Egressy az est hőse. Az első alkalom Lendvaynak is, a tragédiának is egyaránt nagy sikert hozott. Az igazgatóság szintén kitett magáért, a nézőteret fényesen kivilágított-

ták, pompás, sőt „pazarfényű“ kiállításról gondoskodtak, a jelmezekkel történeti hűsége törekedtek, régi képek nyomán, de a kritika „lóra termett őseink“-en nehezen fogadta el ezt a böszoknyás, asszonyos viseletet, melyben Lendvayt Barabás kőrajza is megörökítette. Az előadásban mindenki dicséri a gondot és szorgalmat. Lendvayt a magyar lovagiasság mintapéldányának mondják. Laborfalvi Róza is először játszotta Gertrudist, elődjénél fejedelmibb súlyal és méltósággal. Jónak találják Egressy királyát is, valamint Szigeti Ottóját. A többi szerep régi gazdájánál maradt, Melindát Lendvayné, Peturt Szentpétery, Tiborcot Bartha, Biberachot Fánecs játszotta, s a kassai első bemutató megvalósítója, az öreg Udvarhelyi is megtartotta Mihál szerepét.

Ez az előadás a színészek felfedező vállalkozása és a közönség elismerése után a tragédia első komoly és beható kritikai méltatását is meghozta, az Életképekben, Gyurmán Adolf tollából.

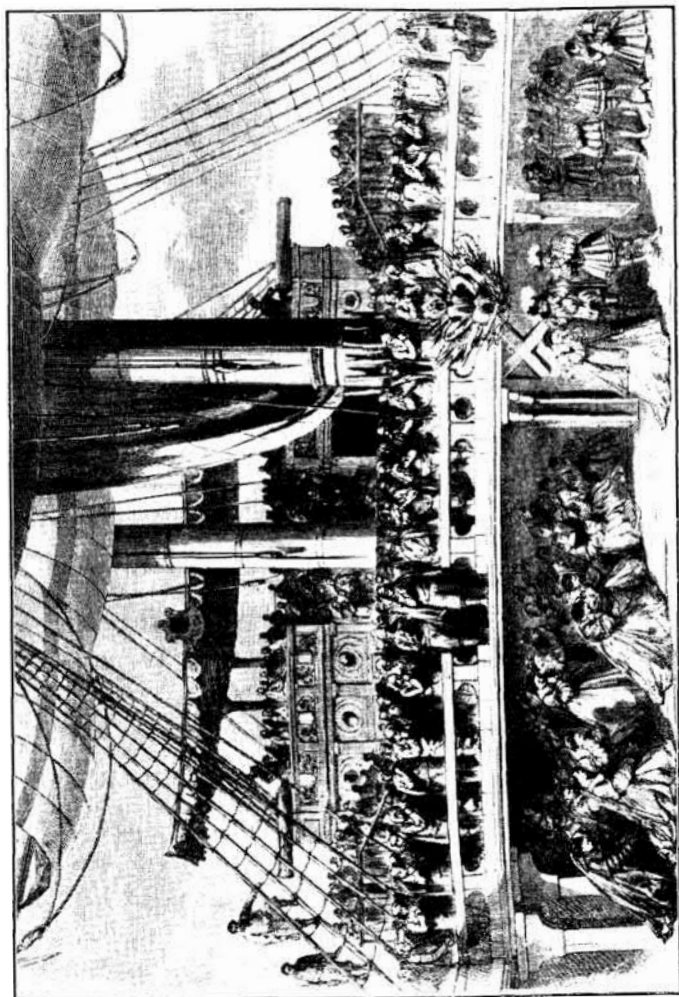
Három nap múlva Egressy választotta jutalom játéku a címszerepet. A cserével a kritika nincs megelégedve, nélküli Egressyben a bensőséget. Az Életképek szerint játékában sok a „kiszámoltság“, a Honderű is inkább csak az alak elindításában találja jónak, a továbbiakban Lendvaynak nyújtja a pálmát. Fölveti a gondolatot, nem kellene-e Barthával is kísérletet tenni?

Már ez a két előadás is nyomban ráterelte az érdeklődést korán s már régen elköltözött nagy drámaírónkra, a rivalda fényében egyszeriben megnőtt az alakja. „Előtünk látók lebegni képzeletünkben a halottak országából visszatért szellemóriás árnyékát.“ így ír a fővárosi sajtó és sürgeti, hogy a bevételekből Katona hátramaradottjainak is juttassanak. A lapok a költő apjára gondolnak, nem tudva, hogy a derék takácsmester közben már szintén örök pihenőre tért. De a színház ezt már a nógatás-

tól függetlenül is kiderítette, s közli, hogy a legközelebbi, bérletszünetes előadás féljövendelmét Katona özvegy anyjának és nővérének küldeti meg. Ez a november 29-iki előadás több érdekes szerepcserét is hozott. Lendvay Bánkja mellett Egressy most Peturban lépett föl. A kritika mindjárt megállapítja, hogy itt jobban helyén is van, s valóban, Egressy igazi diadala a tragédiában mindvégig ehhez a szerephez szegődött. A korábbi Petur, Szentpétery, Tiborc alakját vette át Barthától, ez meg a királyét Egressytől. A sajtó úgy véli: „ezt kell az eddigiek közt a legszerencsésebb szereposztásnak mondanunk, mely mellett állandóan meg lehetne maradni“.

Nagyjából meg is maradtak az egész következő (1846.) év folyamán, mely *Bánk bán* újévnapi előadásával kezdődött s a tragédiának hét újabb estét juttatott. A címszerepet kétízben Bartha, a kassai első bemutató Bánkja, is eljátszotta, de modorát már korszerűtlennek, hanyagságát, bizonytalanságait a Nemzeti Színházhoz méltatlannak találták. Gertrudis-szal Szathmáryné is megpróbálkozott, a vezetőség utóbb is többször rábízta, pedig a bíráló kezdettől fogva helyesebben ítélte, midőn igazi helyét a magyar zsánerben és a komikumban gyanította.

De a színház gyakran rá volt utalva szereposztás dolgában a megalkuvásra, mert vezetőtagjainak a szerződés nemcsak jutalomjátékokat, hanem szabadon választott időpontú vidéki vendégjátékokat is biztosított; ez az együttes örökös megcsönkulására vezetett, s a lapok nem győzték kárhozatni, helyette inkább hosszabb nyári szünetet javasoltak, sokáig foganat nélkül. Egyáltalán a fegyelemnek és a rendtartásnak a színész-kormányzat idejében sok a fogyatéka. Lépten-nyomon fölmerül a panasz Fánecs állítólagos részrehajlásai ellen, a színészrendezők utasításait sokan vonakodnak követni, akik közt súrlódás

SZINPADKEP AZ „AFRIKAI NŐ”-BŐL.

BENZA KÁROLY

ERNSTNÉ KAISER JOZEFA

STÉGER FERENC

HOLLÓSY KORNÉLIA

támadt, nem akarnak együtt föllépni stb. Férfiak és nők egyaránt érzékenyek és szeszélyesek. 1846 elején Laborfalvi Róza is, Lendvayné is ritkán játszik, mert — mint a sajtó kifürkészi — lovagolni tanulnak. Csak Szentpéteryt dicsérik állandóan megbízhatóságáért és szolgálatkészségéért. A Bánk-előadásokban is többször visszatér Petur szerepéhez, valahányszor Egressy, vidéki vendégszereplései miatt, kimarad az előadásból.

Annyi bizonyos, hogy legjobb tragédiánk ebben az időszakban végleg gyökeret vert a színpadon. A főérdem ebben kétségtelenül a színészeké, kik szívvel-lélekkel mellé álltak s a közönséget is rákapatták. A vezetőség önmaga ellen vétett volna, ha sűrűn nem adatja.

Ráday magyar műsorán még egy félmagyar író is jelentkezik, irodalmunk egyik legkülönösebb alakja, a nem tehetségtelen, de önimádatával a tragikomikum mesgyéjén járó s végül elmebajba hulló Hugó Károly. A romantikus kor gyermeke, akár Czakó, de nagyzási hóbortja inkább a Vahotéra emlékeztet. A német Budán született, azután külföldre vetődött, „beállt lengyelnek“, orvosi hivatását orosz fogságában is gyakorolta, majd Párizsban elkapta az irodalom igézetet. Berlinben, Bécsben német író volt, s negyvenedik életéve felé tért végre haza, hogy magyar költőnek is csak úgy „felcsapjon“. Bezárkózott, hogy öt hét alatt megtanuljon magyarul írni. *Egy magyar király* címmel drámát nyújtott be Mátyás királyról. A színháznál Egressy vette pártfogásába, kedvet kapott Mátyás szerepére. Ő fésülgette meg a darab botrányos magyarságát is s aztán jutalom játéku válaszította a bemutatót. Fél sikerrel járt a vállalkozás. A bírálat gyenge drámának ítélte, de költőiséget is talált benne. A közönséget fásasztotta a belezsúfolt bő anyag és a sok beszéd. Mátyás zsarnoki jellemét sokan kifogásolták, Hugó öles nyilatkozatokban tiltakozott a zsarnokdicsőítés vádja

ellen s igen hálátlanul Egressy felfogására háritotta a felelősséget. Darabját négyszer adták, azután végkép leűnt.

De kilenc hó múlva újabb drámája következett, ezt még Bécsben írta, a Hugo Victor-ellenes Ponsard stíljében, s németül már Pesten is előadták. *Brutus és Lucretia* volt a címe. Most lefordította, fülsértő magyarsággal. Megint meg lehetett találni benne ama bizonyos „oroszlánkörmöt“, kivált Brutus tettett örülségének rajzában. Egressynek nagy sikere volt ezzel a kétarcú szereppel, Laborfalvi Róza Lucretia ját, Lendvay Sextusát is egyhangúlag dicsérték. Magát a darabot a sajtó jobban értékelte, mint a közönség, kivált a német lapok támogatták nagy hírveréssel. A színház látogatói nem melegedtek fel iránta, de kilenc előadást így is megért. Hugó pedig, amit a sajtó esetleg magasztalásban elmulasztott, pótolta — önmaga; folyvást beszélt és beszéltetett magáról. A lapok tele voltak személyéhez fűződő hírekkel és készülő terveivel. Színpadi pályája nem indult olyan hangos diadallal, mint a Czakóé, de kezdettől fogva úgy viselkedett, mint a lángész, akit félreismernek. Nemsokára azután meg is kapta a tetszésnek olyan hiperboláit, aminőket valóban csak annak a kornak romantikus levegője értethet meg velünk.

Ez Ráday igazgatásának utolsó napjaiban (1847 szeptember 27.) történt, a *Bankár és báró* bemutatásakor, a tetszésnek egész fergetege közben. 'Különös mű volt ez, polgári romantikája a közönséget valósággal lenyűgözte. Az egykorú sajtó versenyt magasztalja, a Pesti Divatlap mesterinek, a Honderű bevégzett műremeknek mondja, az Életképek az összes drámairodalomban a legérdekesebb tünemények egyikének, mely a hellén tragédiák szellemét támasztja fel shakespearei árnyéklatokkal. Egressy járt elől a lelkesedésben, valóban önzetle-

nül, hiszen szerepe nem volt a drámában, csak tíz évvel utóbb lépett föl benne a bankár alakjával. De Hugó tehetőségét rendkívülinek tartotta, kivált e művében, tollat is ragadott mellette, kritikai párbajra szólítva fel mindenkít, aki jobb polgári drámát ismer ennél. Ellenmondásra nem talált. Csak három hó múlva sütötte rá Hugóra a Pesti Hírlap egy névtelen cikke az irodalmi orzás vádját: legnagyobb sikerét Bazancourt francia író egyik elbeszéléséből csiholta ki, elhallgatva forrását. Erre az Életképek nekírontott a költő borostyánjának, amit pedig előbb legbuzgóbban ő font a fejére. Hugó Bécsből felelt a vádra souverain göggel: Bazancourt novelláját nem is olvasta, csak barátjának, Meynert osztrák írónak az átdolgozását ismeri, azt is csak hallomásból; ez adta drámájának ötletét. Védekezése a német Spiegelben jelent meg és választ rá senki nem adott. A plágiumvád évtizedekig nyílt kérdés maradt, drámájának színpadi diadalát nem csorbította, a közönség tódult előadásaira, ünnepelte az író s a színmű három szereplőjét: a bankár alakját mély tragikai hangsúlyhoz juttató Szentpéteryt, a romantikus szerelem hősét, Lendvayt, s a kettejük közt vergődő szerencsétlen asszony személyesítőjét, Laborfalvi Rózát, az Életképek szerint „a meghasonlott kebelvilág ellentétes küzdéseinek“ mesteri tolmácsát. Azóta Kont Ignác francia, Császár Elemér pedig német vonatkozásban apróra tisztázta Hugó eredetiségének kérdését. Hugó hazugan és kicsinyesen mentegetődzött, irodalmi függése mintáitól kétségtelen, noha bizvást vállalhatta volna, mert az átvett anyaghoz s annak hatásos fölépítéséhez ő adta hozzá a legkülönb értéket, a dráma erős belső életét s a készen kapott alakokat is a jellemrajz elismernivaló fokára emelte. Ezt szerették benne a színészek, kik azután évtizedekig becsvágygal vették át egymástól a híressé lett három szerepet, és ezt méltányolta a közönség, még akkor

is, amikor a darab meséjének közhelyszerű színpadi romantikája már erősen meghervadt; az emberi, lelki igazság, amelyre Hugó kétségtelenül ebben a drámában tapintott rá leginkább, még mindig érdeklődésre és együttérzésre számíthatott. Éveken át ez volt a játékrend egyik büszkesége, később felújítva is újra meg újra vonzott, hatvanhét előadást megért, a színház százéves múltjának több mint felén át megfordult a műsoron, utoljára Tóth Imre adatta 1908-ban, már a Népszínház épületébe való átköltözés után. Kétségtelenül ama kevésszámú hazai színművek egyike, amelyek túléltek korukat. Jelességét nem tagadhatni; csak az bizonyos, hogy a remekmű próbáját nem állta meg. Olyanfokú mélység és igazság, mely az elavult formán diadalmaskodnék, nincs benne. A mi korunk már nem hisz épp abban, amit Hugó idegenből zsákmányolt: a képtelen és szertelen mesében; amivel pedig anyagát a magáéból megnemesítette: ma már kevés volna húzódozásunk leküzdésére.

A megkapóan gazdag magyar újdonságműsor mellett Ráday külföldi játékrendje szinte tisztára francia drámákból áll ki. Párizshoz igazodunk, ami ott kelendő, nálunk is majd mindig beválik. Harmadfél év alatt hét olyan francia újdonság akad, mely színünkön is megér huszonöt vagy annál több előadást. Most sem a főmesterek vezetnek, Hugo Victornál, Dumasnál jobban vonzanak epigonjaik. Amannak *Ruy Blas*ja „hidegen hagyta a közönséget“, pedig Lendvaynak parádés szerepet ígért, csakhogy alighanem félre játszotta, legalább is az Életképek szerint „monoton jajveszékeléssel végigsírta“. Másik drámája, a *Szív és trón*, elég régi újdonság, Budán már adták Kantoméval; akkor *Tudor Mária* volt a címe, mintahogy évtizedek múlva megint e címmel támadt föl, ekkor már Jászai Mari kedvéért. Közbul Laborfalvi Róza és a Lendvay-pár szerepelt benne. Majd egy félszázad múlva, Pau-

lay alatt volt e dráma utolsó előadása, de még mindig csak a tizedik. Dumas meg éppen csúfosan megbukott, pedig a *Gyalogcsatárok* a széltére mohón olvasott *Mousquetaires* nyomán készült. A drámát üresnek találták, Bartha Cromwelljét megdicsérték, de már — másodszor sem játszhatta el.

Amit Dumas vetett, már inkább tanítványai aratták le. Az ügyes D'Ennery kétszer jutott nagy sikerhez, előbb Mallian, majd Anicet-Bourgeois társaságában. Amazzal írta a *Mari, egy anya a népből* című rémdrámát. A lapok azzal verték a hírt mellette, hogy Párizsban a negyvenedik előadás után Dorval asszony, az anya személyesítője, igazában megtébolyodott s csak nehezen gyógyult meg. Nálunk Laborfalvi Róza — hál' Istennek — baj nélkül megúsza, nagy diadallal, igaz, hogy negyven előadásig sem jutottak el, csak huszonnyolcig, húsz év alatt. A Bérc-havi nevű magyar fordító mögött Czako Zsigmond lap-pang. A rendezésből még mindig elképesztően hiányzik a körütekintés. A rosszmájú kritikus följegyzí, hogy: a Párizsban lakó Mari szobájának falán magyar csikós-képeket, kulacsokat, sőt Trattner-Károlyi Nemzeti Kalendariumát sikerült fölfedeznie! A következő évben a *Saint-Tropezi úrnő* is jól beütött, itt gáncsolják ugyan a drámai egység hiányát, de kiemelik a jellemekek mintaszerű motiválását. Lendvay a bíráló szerint külsőre „valódi Desmoulins Camille“ volt, s lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy 1847 nyarán járunk, amikor Petőfi dolgozószobájába is bekerült a Bastille hősenek arcképe, mintahogy versébe is a neve!

A francia színmű nagyiparosa, Seribe rokona, Bayard is két nagy sikerhez jut, előbb a *Falura kell mennie* című vígjátékkal, mely kis híján félszázszor színrekerült, majd a szintén negyvennyolcszor játszott *Vicomte Letorières*-rel, mit Dumanoirral együtt írt. Ennek hőse egy tizen-

kilencéves fiú, ezt a majd negyvenéves László József még teljes hitellel személyesítette meg, csak később jutott a szerep fiatal színésznőd gondjára.

Maga Scribe is megtartotta népszerűségét, *Pártfogolás* című vígjátéka Erdélyi János fordításában huszonöt előadást ért, bár az *Egy pohár víz* gazdagsága nincs meg benne. Még kapósabb volt a valóban izgalmas című *Egy nő, ki az ablakon kiugrik*. Pedig ezt a fordító „ólomtollal“ ültette át, magyar környezetbe, hősnőjéből Törő Bálintnét csinálva! De a szerep kitűnő volt, évtizedekig egymás kezéből vették át a színház naivái; különösen a bájos Hegedüsne Bodenburg Linának vált híres alakításává. Még egy Scribe-vígjáték vert gyökeret a műsoron, az *Eszter és Dávid*. Ez is alaposan átgyúrva került hozzánk, a címében szereplő nevek az eredetiben elő sem fordulnak. Komlósy Ida és László vitte sikerre.

Melesville-nek egy egyfelvonásosából lett nagy siker: *A szép molnárnőből* (a bemutatón még: *Molnárné és unokaöccse*); Premeray szintén egyfelvonásos *Robin orvosa* a nagy színészt, Garrick-et lépteti föl, ki egy szerelmes kislányt színészi fogással kiábrándít magából. Lendvay jutott vele bravúrszerephez. Pyat Félix 12 (!) felvonásos borzalomdrámáját, a *Párizsi rongyszédőt* viszont Egressy tartotta műsoron tizenkét évig, mindig szívesen játszotta, a szabadságharc honvédtáborából hazatérve is ezzel parádézott.

Német szerző csak egy jelentkezett, a súlytalan, franciás iskolázottságú bécsi Benedix, kit nálunk is nagyon megkedveltek. *Bácsi* című vígjátéka Szentpétery érett művészetét ragyogtatta fel; ez az alakítása lett mintegy ősvé nagy utódja, Szigeti József híres „bácsi“-figuráinak. Komlósy Ida is hálás feladathoz jutott egy szerelmes kisdíák nadrágszerepében. Mindez tízévi színpadi életet biztosított a darabnak.

A külföld napitermése mellett a klasszikusok szolgálata nem valami buzgó. Csak Schillernek hozzák színre 1846-ban két hó alatt két nagy művét, májusban *Don Carlost*, júliusban *Stuart Máriát*, mindkettőt Kelmenfy fordításában. Amarra nagy közönség akad, de készületlen előadás fogadja, a szerepek még nincsenek megérelve. Lendvay Carlota alig több merengő ifjúnál, Egressy Posája hol hideg, hol megokolatlanul heveskedő. Lendvayné Eboli hercegnőjén észreveszik hangja feltűnő gyöngülését. Fülöp királyban Fáncsyt, Albában Barthát megdicsérik. Később egyenletesebb előadásban játszották a drámát, de aránylag ritkán: kilencven év alatt nem többször harminchatnál.

Talán bemutatójának félsikerén múlt, hogy *Stuart Mária* már gyér közönséget vonzott. Szathmáryné volt a jutalmazott, Erzsébet királyné szerepében, megint inkább „női táblabíró“-ra emlékeztetve bírálóit. Annál kitűnőbbnek ítélik Laborfalvi Rózát a címszerepben, nemkülönben Egressy finoman jellemzett Leicesterét és Lendvay tüzes Mortimerét. Hanem a szavalás ellen sok a panasza: az érthetőség rovására esik. S ne higgyük, hogy az öblös nagyhangúságba fült bele a szöveg, legalább is a recenzens arról ír, hogy ez estén a nézőtérről „többen telítorkon fölkiáltottak: hangosabban!“ De azután, főleg Laborfalvi nagy sikere ébren tartotta az érdeklődést, a dráma a Nemzeti Színház klasszikus műsorának egyik legsűrűbben elővett ékességévé lett mind napjainkig. Két hatalmas nőalakjáért legjobb drámai színésznőink vetélkedtek, 165 tetszészajos előadás során.

A shakespearei játérend ez években egészen a szabadságharc végéig, már csak egy bemutatóval — a színház megnyitásától a tizedikkel — gazdagodott: 1845-ben a *IV. Henrik* került műsorra, a drámának csak I. része;

a II. rész kerek hetven évvel utóbb követte, Tóth Imre igazgatása idején.

Most is Egressy volt az est szellemi irányítója, ő is fordította — németből, Matisz Pál társaságában — a drámát, ő vállalta rendezését, jutalom játékul pedig a walesi hercegnek, a vidám és hősi, szeretetreméltó „Riki“-nek szerepében lépett föl. De Szentpétery lett az est igazi hő-sévé, hatalmas Falstaffjával. Egressyről az utókor ritkán kaphat tiszta képet, annyi vitatkozás folyt alakításai körül. Ügy látszik, a könnyedség keresésében itt némi túlzásba tévedt. Annál tökéletesebb az összhang Szentpétery magasztalásában, ez az alkotása tette föl a koronát színészi életművére. Szigligeti a hódolat hangján ír róla a nagy művész jellemzésében. Tíz év során tíz előadás közönsége gyönyörködhetett benne, a legfőbb vonzó-erő mindig ő maradt. Azután a méltó utód, Szigeti József hódított a „testes Mentor“ alakjával három évtizeden át. Végül a kései felújításkor Gál Gyulára szállt a szerep.

Shakespeare mellett Molière igen lassan hódított tért, a színház fennállásának tizedik évében még mindig csak második művét vették elő, azt sem elsőkézből, hanem Both átdolgozásában, mit Fekete Soma fordított le. Címe *A képmutató* volt, csak később tértek át az eredeti *Tartuffe* címre. Lendvayné jutalmára adták, Dorina szerepében ő teremtette meg színpadunkon a „molièrei szobaleány“ típusát. Fánecsy volt az első Tartuffe, „elég érdekesének ítéli a bíráló. Szentpétery élénk Orgonját, Komlósy Ida Elmiráját is kiemelik. De egészben a fogadtatás meglehetősen lanyha, az Életképek „kissé minorennis és unalmas“ műnek találja. Beletelt újabb tíz év, míg Kazinczy Gábornak eredetiből készült fordításában a klasszikus vígjáték színpadi sorsa jobbra fordult. Azóta állandósult a műsoron s máig elékezett századik előadásának küszöbére.

Általában ily magasabbrendű feladatok méltó szolgálatára az együttes még ritkán volt képes. A sajtóban örökös a panasz a készületlenségre, a főbb játszóknak kedvetlenségére s a rendezésbeli lomposságokra. Verses szöveggel különösen nehezen boldogultak, ez a jobbkat is többnyire visszacsábította az üres modorosságba. Korner *Zrínyijének* előadásáról olvassuk: „A karzat igen jól mulatott, mert azt hitte, hogy *Ludas Matyi* adatik, miután a versek nagyobbrészt úgy szavaltattak, mint midőn a nevezett bohózatban az ispán a vásári jelentést olvassa.“ A *Stibor vajdában* is megróják a szerepek túlzó intonálását: „Színészeink oly hangon szavalnak mindjárt az első jelenetekben is, hogy szinte előre tudhatja a közönség: na, ez ma meghal!“ Ha a színészek közt súrlódások vannak, nem akarnak egymással játszani — állapítja meg az Életképek, s mindjárt a következtetést is levonja: „Szereposztást soha nem kellene színészekre bízni, hogy semmiféle magánérdek ne működhessék az intézet rovására.“ Ilyenkor sűrűn visszatér a felsóhajtás: „Ha Bajza igazgatna!“ Kitűnő egyéni munkákból még ritkán adódik tűrhető összjáték: „Az előadások legnagyobb hibája ama kerekdedség s egybevágó, összhangzatos játszás hiánya, mely nélkül a legremekebb mű előadása sem elégít ki bennünket. Majd emez fennakad szerepében, majd amaz kesisik el a színpalak megett, majd meg egyik a másiknak kezdi szerepét szavalni: mind annak jelei, hogy a készületre nem fordítatik elég gond.“ A fordulatot francia darabok segítenek még aránylag legtöbbit e bajokon: a színészeknek ezekben résen kell lennie! A sajtó ezt hamar észreveszi és fenntartás nélkül errefelé tessékeli az írókat és színészeket egyaránt: „Hiába jártok ti a német iskolába, a papíros és a betű német; de az élet és a lélek francia, s inkább az iszony irodalom tarajos csörgőkígyóit, mint ezt a pápaszemes teknősbékát!“ Különben is azt ta-

pasztalják, hogy a magyar színész francia feladatokban otthonosabban mozog, mint a németekben: „Színészeink mindig jobbak franciának, mint németnek. A francia alakok, bárha néhol magyarrá vannak is húsosítva, élet-színűek; de ami egyszer német, lig-lóg az a mi színészeink táblabírói nyakában, s olyformán jó ki, mint frakkra a dolmányzsinór és paszománt.“

A színpadi felszerelés és kiállítás is sok panaszra ad okot. *Romeo és Julia* díszletei siralmasak, egyformán útjában állnak illúzióknak és játéknak: „Lendvay — írja az Életképek — nem kezdte pályáját, mint Kean, kötél-táncolással, s ezen a falon csak életveszéllyel tartózkodhatik.“ Dehát egy-egy operaújdomság akárhányszor elnyeli a drámák kiállításának költségét, el még a régebben játszott operákét is: egy *Bűvös vadász*-előadás bírálója fejcsóválva szól a „foltozatlan, rongyos rémek és mosdatlan szellemek“-ről.

Az operai műsor területén egyébként nagy az élénkség, sűrűn váltogatják egymást a bemutatók, köztük két magyar újdomság is akad, az énekes-személyzet pedig számottevő, a színvonal és teljesítőképesség szempontjából is jelentékeny művészi erőkkel gyarapodik.

Bemutatott műveinek számával csakúgy, mint az előadásokéval, még mindig Donizetti jár az élen. Van olyan esztendő (1846), amikor három dalművét iktatják játékrendre, s valamennyi tartósan meg is gyökerezik a közönség kegyében. Az Erkel Ferenc első karnagy javára bemutatott *Don Pasquale* az opera különválásáig 61 előadást ér, a Seribe szövegére írt *Don Sebastian* ötvenötöt. Ennek címszerepében végre Schodelnének méltó tenor-énekestársa akadt Wolf (később Farkas) Károlyban, ki pár hóval előbb mutatkozott be szerződött tagul, s akit nyomban áradozó dicséretnek fogadtak. Szép lírai tenorja volt, az egykorú bíráló „pásztorian lágy“-nak mondja, nemsokára

„színpadunk hím csalóányáénak magasztalták. De sikerre mindezeket felülmúlta a *Lammermoori Lucia*, ezzel szinte nem tudott betelni a közönség: 181-szer adták, csak a Nemzeti Színház épületében. Bemutatója Füredi jutalomjátéka volt, ki ez években az operai műsor nagy erőssége. Luciát először Paksyné Mochonaky Amália énekelte, tőle később a koloratúraénekesnők egész sora örökölte a nehéz címszerepet, a híres örülési áriával. A zenekart is megerősítették egy hárfával. Csak a kiállítást mondják „koldus“-nak. 1847-ben még egy Donizetti-operát mutatnak be, a *Rohan Máriát* Schodelnéval. „Igen nagy tetszés“-t jegyez föl a bíráló, de tartós nem volt: egy évig adták, azalatt is csak nyolcszor.

Bellini és Donizetti után ugyanez évben megjelenik énekesszínpadunkon első nagyszerű operáival, a *Nabukodonozorral* és az *Ernanival*, Verdi is. Zenéje legott hódít, Amabban Füredi a hős, noha ez a szerep inkább basszistát kívánna; de ennek egyelőre híján van az együttes: Udvarhelyi már erősen hanyatlik. Erkel zenekara kitűnő, csak azon akadtak fenn, hogy a színpadi harcos zenészek is (az ókori Babilonban!) — kótából fújják. „Talán betanulhatnák azon egy-két darabkát!“ — teszi hozzá a bíráló. Az *Evnanit* Füredi, Wolf s az új tag: Hollósy Kornélia viszi diadalra.

A franciák közül Auber *Kőműves és lakatos*a csak e színpadon volt újdonság, de még évtizedekig akadt rá közönség harminckilenc ízben. Másik bemutatott műve, *Az ördög része* című vígopera, prózai részeivel mintegy az operett előhírnöke, Lászlóné De Caux Mimi jutalmára került színre, de csak tíz előadást ért. Halévy, a *Zsidóhölgy* nagy sikere után, *A királyné csatárai* című vígoperával már a második estén megbukott. Szerencsésebb volt az angol énekes-zeneszerző, Balfe: *Négy Haymonfi* című

vidám daljátékát főleg Benza telivér buffo-tehetsége nagy sikerre vitte.

Két magyar dalmű is került bemutatásra: Thern Károlynak második kísérlete, a *Tihany ostroma* című „komoly lantos dráma“. Császár Ferenc Árpád-kori szövegére írt a bírálókat szerint igen „kedveltető és hízelgékeny“ zenét. Schodelné egy év alatt hét előadáshoz segítette. A másik, sikereesebb hazai újdonság Doppler Ferenc operája: *Benyovszky v. A kamcsatkai száműzöttek*, ezt tizenöt évig játszották, majd félszázszor, utóbb *Afanasia* címmel. Diadala összefügg az új nagy énekesnő, Hollósy Kornélia, feltűnésével. Benne támadt Schodelnének első igazi vetélytársa. 1846-ban lépett fel először a *Linda* címszerepében, s a nagynevű vendég, Alboni Marietta mellett is észreveszik ragyogó hangját. Pár hét múlva már mint szerződött tag lép fel ugyané szerepben. Bellini Romeo-operájában Júliáját a „megtettesült kellem“-nek mondják, hangját „árva csalogányáénak. A *Sevillai borbély* Rosinájában teljes a dicsősége. Ugyanakkor Schodelné néha már megcsonkítja szerepeit, a *Borgia Lucretiát* — csipkelődik a kritika — nemsokára Lucretia nélkül adják! Hollósy diadalai óta azt is ki merik mondani: „Schodelnének nem valók a trillerek, virágok stb., hanem a magas emelkedésű, egyszerű ének“. De neki is vannak kitűnő estéi, s egyelőre a két nagy tehetség vállvetve emeli az operaelőadások színvonalát.

Gyakoriak ez években a hangversenyek is: a zenei nagyságok egész csillagtábora tűnik föl a Nemzeti Színház dobogóján. 1845-ben Thalberg zongorázik a nemzeti conservatorium javára, bemutatva híres fantáziáit és variációit. 1846-ban Berlioz Hector látogat el hozzánk ausztriai útjáról, két hangversenyre. Itt születik meg világhírű Rákóczi-induló-átirata, mit utóbb a *Faust elkár-*

hozásába foglalt be. Erkel ismertette meg vele tüzes indulónkat, Berlioz ördögi gyorsasággal meghangszerelte s már első hangversenyén bemutatta, tomboló sikerrel. Ismételten föllépett Dreyschock Sándor zongoravirtuóz is, majd egy magyar csodagyermeket ünnepeltek: a tizennégyéves Joachim József hegedűművészt. Akkor már hét éve szerepelt a nyilvánosság előtt, nevét Lisztével együtt kezdték emlegetni. A fiatal magyar zongoraművész: Székely Imre mint zeneszerző is bemutatkozik hangversenyén. Fellép az öreg Rózsavölgyi Márk is cigányzenész-társulatával, utoljára, mert alig két év múlva elhunyt; halálát Petőfi siratta meg gyönyörű költeményében.

1846 májusában Liszt Ferenc hangversenyezett a létesítendő conservatorium javára. 1838-ban a nagy árvíz után már bejárta az országot, de Pesten akkor meg nem fordult. 1840-ben a Nemzeti Színházban is zongorázott, ez alkalommal ajándékozták neki a sokat emlegetett magyar díszkardot s választották meg Pest díszpolgárává. Mosztani látogatása az ünneplések láncolata volt: előadás után száz fáklya kísért a Pesti Körben tartott estélyre.

Nem sokkal utána az ifjabbik és nevesebb Strausz János tartott a színházban zenészeti „reggély“-t, ahogy akkoriban a matinét nevezték. Közül pedig a „Pest-budai hangászegylet“ is többször lépett jó színvonalú munkával a közönség elé.

E szép alkalmak mellett a méltatlanabb mutatványok fokozatosan leszorulnak a színpadról. Az öreg Telepi György jutalomjátékán ismét ködfátyolképeivel szóraztatja a közönséget, 1846 tavaszán pedig a világhírű olasz bűvész, Bosco, mutogatja magát, most már nem a komoly műsor rovására, mert mind a négyszer a déli órákban lép föl. A sajtó is már finnyásabb lett: efféle artistaszámok szerepeltetése szerinte még ily időpontban

is: nyegleség! S mikor az egyik előadás közönségét a felhőszakadás otthonmarasztja, meg is csipkedi a derék taliánt: jobb időjárást is „varázsolhatott“ volna magának!...

Ráday önálló kormányzatának évei valóban jeles eredményeket mutatnak fel. A liberális mágnás a színházat is szabadelvűen vezette, különösen a színészeknek adott nagy hatalmat. Ezek élén Fánecsy maga volt a buzgóság és tapintat, de a „kollegiális“ súrlódásokkal ő sem bírt: a belső szervezetet ezek érezhetően megbomlasztották. Kívülről, a sajtóban pedig írói érzékenységek, szerzői sérelmek szították az elégedetlenkedést. Rádaynak felhányták, hogy birtokának gondjai elvonják a színházról, Fánecsynak, hogy cimboraság vezet. Az irodalmi világ higgadtabb tényezői kétszer is bizalmi nyilatkozattal siettek a gróf védelmére, Bajza is hírlapi polémiákkal szállt ki mellette. De az „erős kezét“ egyre többen sürgették. A sötétenlátó és heves Czakó Zsigmondból nyíltan kitört a keserűség: *A Nemzeti Színház jelen igazgatási formájáról* címmel a Pesti Hírlapban kíméletlenül rámutatott a vezetés hibáira, maga ellen zúdítva az egész színházat. Egressy tüzes cikkben kelt ki ellene az Életképekben. Czakó szinte végkép elszigetelődött, pedig igen sokban az ő részén volt az igazság. Maga Ráday is belátta, hogy üdvösebb lesz felelős vezetőre támaszkodnia, főigazgatói megbízatása amúgy is az 1847 őszén Pozsonyban összeülő országgyűlés újabb rendelkezéséig szólt s ezért úgy ment el Pozsonyba, hogy maga csak a legfőbb irányítást vállalja, a közvetlen intézkedésre pedig aligazgatót kér maga mellé. Régi, kitartó hívét, a színház munkájának egykori megindítóját, Bajza Józsefet hozta javaslatba. Ez nem könnyen vállalkozott, történetírói munkáját nem szívesen cserélte fel a színházigazgatással, melynek már töviseit is megismerhette. Végül 1847 nyarán elvállalta a nehéz

tisztet, de csak egy félévre, október 1-től 1848 húsvétjáig. Az országos események azután két hóval tovább helyén marasztották, akkor Erdélyi Jánosnak adta át munkakörét, s nem vette át utóbb sem, amikor 1849-ben megint megkínálták vele. Ez az alig kétesztendő korszak a nemzet talpraállításától — Világoshoz vezetett el...

VIII.

Bajza második igazgatósága. — A színház a forradalom napjaiban s a szabadságharc alatt. A magyar műsor: Obernyik, Czakó, Hugo, Szigligeti magyar művei; a *Bánk bán*-előadások. — Március 15-ike és további politikai tüntetések a színházban. — Erdélyi János igazgató megbízatása. Szigligeti // *Rákóczi Ferenc fogsága* című drámájának diadala. — Külföldi újdonságok és klasszikusok; Molière *Fösvénye*. — Az operai játérend gazdagodása. — A világi fegyverletétel után a színház a megtorló hatalom kezére kerül.

Ráday távollétében, Bajza hivatalbalépése előtt köszöntött rá a színházra 1847 augusztus 22-én fennállásának tizedik évfordulója; az átmeneti időben ennek megünneplésére senki sem gondolt, ezen az estén alighanem zsúfolt nézőtér volt, mert Szigligeti *Csikósát* játszották, de a nevezetes évfordulóra semmi sem emlékeztetett.

Pedig ez a nehéz, küzdelmes évtized teremtette meg a fejlődés biztos alapját. Bajza ítéltette meg legjobban a nagy változást első igazgatósága óta. A színház sok veszedelmen ment át, de a nemzetnek a negyvenes években minden téren mutatkozó nagy haladásával együtt maga is jelentékenyen előbbre jutott. Előre ki volt szabva az az időtartam, melyre Bajza az állását elvállalta, de munkás szelleme nyomban rátalált a legégetőbb tennivalókra, s ha a viharos politikai viszonyok bele nem szólnak, bizonyára még szabadabban mozgott volna. Helyzete lényegesen könnyebb volt, mint a vármegyei rendszer idején, csak Rádaytól függött, kinek teljes bizalmát élvezte. Igen megnövekedett játszószemélyzet fogadta, az összes alkal-

mazottak száma meghaladta a kétszázat. A fizetések is tetemesen megnöttek tíz év alatt, de a szerződések lejártának küszöbén épp most indult meg a fizetés javítási mozgalom Egressy vezetése alatt. Bajza alaposan megvizsgálta a mérleget, s végül ügyes diplomáciával rávette tagjait, hogy a régi feltételekkel szerződjenek újabb három évre. Felülvizsgálta a színház törvényeit is, s a belső rend biztosítására újra szövegezte a jórészt amúgy is tőle életbeléptetett törvénykönyvet.

Csak a József nádor halála óta egyre bizonytalanabbá váló, majd fokozódó elkeseredésbe sodródó magyar politikai helyzet nehezítette meg munkáját. A nyugtalan idők a színház pénztárát is nagyon megviselték. A színházat országosító 1840-iki országgyűléstől a megyékre kivetett segély még mindig nem folyt be teljesen, s az egykori részvényes társaság kielégítése sem történt meg egészen. Igen sok kötelezettség fennállt, s a színháznak a zaklatott korban erősen megingott látogatottsága mindezt nagy ügyel-bajjal fedezte. Kivált az 1848 februári párizsi forradalom óta vált aggasztóvá az anyagi mérleg helyzete, a márciusi bécsi, majd pesti események pedig szinte minden számvetést megghiúsítottak. Bajza meghosszabbított igazgatásának utolsó hónapjaiban, áprilisban és májusban István nádor utasítására Kossuth pénzügyminiszter két ízben is 5000 pengőforintnyi sürgős segítséggel sietett a színház támogatására, hogy a havi kiadásokat fedzhessék.

E hónapokban Bajza különben is már csak becsületből vitte hivatalát, míg Ráday megtalálja utódját. A Battyány-kormány Bajzát szemelte ki a tervezett kormánylap szerkesztőjének. Erdélyi János, a nagyképzetségű esztétikus váltotta fel az igazgatói székben, de a sajtóban szinte nyomát sem lelni ennek a változásnak: a színház ügyeitől az országos események egészen elvonták az ér-

deklódést. A szabadságharc bukásáig terjedő további egy esztendő alatt a színház működik ugyan, de a hadiszerencse szeszélyeinek kényre-kedvre kiszolgáltatva. Voltak időszakok, melyekben tódult falai közé a közönség, máskor úgy elárvult a nézőtér, hogy alig pár forintnyi bevétellel játszottak. Pukánszky Béláné kutatómunkájából tudjuk, hogy a hadviselés idején mindkét szembenálló fél buzgón támogatta, felismerve azt a nagy *hangu-lati* erősséget, amit ily válságos időkben a színház nyitvatartásának puszta *ténye* is jelent. 1848 őszén a honvédelmi bizottmány volt segítségére nagyobb összeggel, a következő év tavaszán a debreceni kormány folyósított számára előleget, közbül pedig a főváros megszállása idején a Windischgrätz mellett működő polgári biztos, Szögyény László is utaltatott ki részére anyagi támogatást.

Mindez csak arra volt jó, hogy a színház legalább látszatélelet éljen: komoly, céltudatos munkának végzésére az ily mértékben „történelmi“ idők bizonyára igen kevésbé alkalmasak. A Nemzeti Színház múltjának krónikása 1849 tavaszától az önkényuralom beköszöntéig valósággal elveszti a fonalat: Erdélyi János intézkedéseinek az egykorú sajtóban jóformán semmi nyoma sem maradt. Ismerjük a színház játékrendjét, melyen az újdonságok beválnak vagy elhullanak, anélkül, hogy számbavehető sajtóvisszhangjuk támadna. A színészek is a színházi rovat helyett egyre sűrűbben kezdenek a háborús hírekben szerepelni. Az orosz beavatkozás végveszedelmében pedig csak a fennmaradt színlapok beszélnek a színház működéséről, a közvélemény a nemzet nagy tragédiájára figyel...

Bajza második igazgatásának műsora az elsőéhez képest erős magyarosodást mutat: közben a színház számottevő hazai termésre tett szert. Szigligeti kedveltebb művei (főleg a népiesek), Czakó, Obernyik, Hugo hatásos

darabjai alatta is sok estén szerepelnek. Újdonságot is ettől a négy szerzőtől mutat be. Először Obernyiket juttatja szóhoz a *Fiatal nagy néne* című vígjátékával; a gyöngö darab megbukik. Azután Hugo Károly következett a *Világ színjátékával*. Ezt még Bécsben írta, amikor Calderont utánozta, hőse is *Az élet álom* királyfijának másolata, onnan veszi az allegória vázát, még a spanyol neveket is. A közönséget érdekelte, a kritika véleménye már megoszlik, igaz, hogy a szerző hetvenkedését is kezdték megsokalni. A Pesti Divatlap leggyöngébb művének ítélte, az Életképekben viszont Jókai lelkesen írt róla, „költői felfogásáról“, „ragyogó képeiről“. De nemsokára ugyané folyóirat már így vélekedik: „nem dramatizált allegória ez, sem idealizált dráma, hanem antropomorfizált menaszéria“. Valóban, mélységet nehéz volna találni ebben a zavaros színműben, alapjában közhelyeket talál fel elképesztő szóáradatban, csak itt-ott némi költői csillámmal. A műsoron öt évig megfordult, tizenkét előadás során. Szigligetitől két hét alatt két újdonságot mutatott be Bajza, de a siker ezekhez sem szegődött hozzá. Az elavult romantikája *Renegát* az izgatott kornak nem sokat mondott, a *Párbaj mint istenítélet* c. történelmi „népdráma“ gondosabb munka, de ennek meg meséjét találták fölöttébb soványnak.

Czakó utolsó műve, legérettebb alkotása, a *János lovag* c. történelmi szomorújáték volt Bajza utolsó magyar bemutatója. Poszthumusz áldozat lett belőle a szerencsétlen sorsú költő emlékének, ki legégőbb becsvágygal ezt a művet írta, fenn a Magas-Tátrában, honnan hazatérve, lázas izgalommal olvasta föl barátainak, de a bírálatot beteg idegzete már nem bírta el, s noha a színház elfogadta előadásra, darabjának színpadi sorsát már nem várta be: 1847 decemberében a Pesti Hírlap szerkesztőségében Csengerly Antal pisztolyával agyonlőtte magát.

Utolsó színműve kétségtelenül legdrámaibb alkotása, valódi tragikus hőssel, erős megalapozással. De ha megélte volna színrekerültét, a visszhang akkor is elmaradt volna, a politika viharában jóformán rá sem hederítettek. Elég, ha ideírjuk a bemutató napját: 1848 március 13. A bécsi forradalom napja volt ez, melyet két nap múlva követett Pest forradalmi megmozdulása. Csoda-e, ha az új darabot az idők szele valósággal elfújta? Bajza igazgatásának legutolsó napján, május 31-én játszották utoljára, még mindig csak negyedszer.

Négyszer tüzte műsorra Bajza Katona *Bánk bánját* is, melynek előadásával köszöntött be 1847 október 1-én új igazgatóként. Bánk mindannyiszor Lendvay volt, Tiboréban egyszer felléptette Réthyt (többször nem játszotta), Gertrudist felváltva adta Laborfalvi Róza és Szathmáryné, Peturt Szentpétery és Egressy.

Négyszer tüzték ki a drámát, de csak három előadás lett belőle. Mégis az a negyedik, amely elmaradt, vált a legemlékezetesebbé. Ennek március 15-én kellett volna leperegnie. Eredetileg nem is hirdették erre a napra, a műsor szerint Soulié *Két anya gyermeke* című drámája került volna színre. De a nagy nap forgataga mindent felborított. Már délben követség kereste fel Bajzát azzal a kéréssel, hogy estére a *Bánk bán*t tüzesse ki. Ez szívesen beleegyezett. Meg is indult az előadás, ünnepi hangulatban, de a II. felvonás alatt az utcai tüntetés becsapott a színház falai közé, a nép betódult a nézőterre azzal a hírrel, hogy a börtönéből kiszabadított Stáncsics megjelenik a színházban. Az előadás félbeszakadt, a zenekar a Rákóczi-indulót játszotta, majd az énekesszemélyzet is felsorakozott a színpadon s előbb a Marseillaiset, majd a *Hunyadi László* opera legkedveltebb helyeit énekelte el. Közben Egressy Petur jelmezét fekete atillával cserélte fel s elszavalta a *Talpra magyart*, ugyanezt Egressy Béni

aznap szerzett dallamára a nézőtér el is énekelte. Azután a *Himnusz* hangzott fel, majd Füredi népdalaival húzták ki a várakozás idejét. Végül Stáncsicsot hiába várták, Jókai a színpadról hirdette ki, hogy a beteg író t szállására vitték. A fiatal Jókai itt, a színpadi lámpák fényében találkozott a tragédia királynőjével, Laborfalvi Rózával, ki a költő mellére tűzte a maga nemzetiszíni kokárdáját. A lázas estén kötött barátság rövidesen mátkasághoz vezetett s Laborfalvi Róza még ez évben Jókainé névvel folytatta színpadi diadalainak hosszú sorát.

Ettől fogva Bajza visszalépéséig a Nemzeti Színház sűrűn lett hazafias tüntetések színhelyévé. Ilyenkor, alkalmi díszelőadások estéin majd szétvetette a falakat a lelkesedés. (Április 5-én a bécsi egyetemi ifjúság járt itt, a színpad elején két hatalmas lobogó, egy háromszíni meg egy fehér, hirdette a pesti és bécsi forradalom győzelmét, egy ifjú német „polgártárs“ beszédet intézett a közönséghez; április 23-án megint bécsi küldöttségeket ünnepeltek; április 28-án az erdélyi Unió-küldöttség tiszteletére volt díszelőadás.) Hétköznapokon azonban annál jobban megsínylette a pénztár az izgalmas időket. Az Életképek szerint is „kinek jutna eszébe mai nap színházba járni?“ Maguk a színészek is többet foglalkoztak politikával, mint színpadi mesterségükkel.

A *Bánk bán* azonban közelebb férközött a lelkekhez, mint valaha. Világos előtt — már Erdélyi János vezetése idején — még négy előadást megért, 1849 május végéig. Ekkor a dráma elérkezett 25-ik előadásának küszöbére. S Budavára visszavételének örömmámorában aligha hitte valaki is, hogy kilenc teljes esztendő fog eltelni, amíg ezen a küszöbön áthághat. Katona remekét az önkényuralom majd egy évtizedre leparancsolta a színpadról.

Erdélyi János alatt a magyar újdonságműsor már alig gyarapodott: ez nem volt az írói alkotás kora. Gyors

kézzel összeütött, időszerű darabok bukkannak fel, jó-részt csak egy-egy estére. Címük mindent megmond: *Egy táblabíró a márciusi napokban; Március 15-ike; Csata Fehértemplomnál; Egy magyar kivándorlott a bécsi forradalomban*. Szerzőik közt először jelentkezik egy színészíró: Dobsa Lajos, a későbbi évtizedek kedvelt színpadi szerzője.

Szigligeti is alkalmazkodik a rebellis időkhöz: hazafias színművel áll elő, kuruc világgal: 1848 végén mutatják be a *//. Rákóczi Ferenc fogságát* Rendkívüli sikerét valóban a korhangulat pecsételte meg. A bírálók elvetik mérlegüket és lelkesednek a lelkesedőkkel. „Hű a múlt-hoz és igaz a jelenben“ — állapítják meg a drámáról, mit négy nap alatt háromszor kellett kitűzni. „Hallottátok volna azt a felzajgó lelkesedést, mit Zrínyi Ilona buzdító szavai idéztek elő!“ Pedig valójában Szigligeti itt inkább a tárggyal volt szerencsés, mint az alakítással: szerkezet, jellemzés dolgában mélyen a maga jobb színvonala alatt jár. Rákóczinak, Bercsényinek a neve gyújtott benne, akárcsak a darab végén a tüzes induló. De ki kívánt volna egyebet a bécsi októberi forradalom hatása alatt álló napokban? Még később is szívesen látta a közönség, szívesen játszották legjobb színészeink, a maguk magyar lelkét öntve az eléggé üres tirádákba. Fiatalkori emlékeinkből kihullhat-e Jászai Mari Zrínyi Ilonájának fön-séges pátosza? Hetedfél évtizedig játszották e drámát, utoljára a világháború küszöbén, nemzedékeken át ez volt a színház március 15-iki darabja és 106 előadást ért meg.

Az idegen műsor Bajza alatt szinte kivétel nélkül francia darabokkal bővül. Az angol Sheridan *Szerelme-vadászat* meg a lengyelek nagy költőjének, Slovackynak *Mazepája* mindjárt igazgatása elején elvérzik, azután már csak franciákkal áll elő. Scribenek öt darabját mutatja be, a *Johanna és Jeanettetel* Lendvayné teremt jó

házakat, igazi sikere csak a *Skót* nemesnek van, remek címszerepét László teszi híressé, utódai is kedvvel vállalják évtizedeken át. Az idősb Dumas *Darlington Richárdja*. csak három házat vonz, Hugo Viktor *A király mulat* című borzalomdrámája pedig bemutatóján megbukik.

Shakespeareből Bajza újat nem hoz, elődei műsorából öt tragédiát játszat, ugyananyi estén. Ellenben a mo-lierei játékrendet továbbépíti: 1848 április 17-én Komlósy Ida „polgártárs“ jutalmára előadatja a Fösvényt. Fán-csy volt a színház első Harpagonja. Ez maradt mindmáig a legsűrűbben elővett klasszikus komédia, utoljára a közel-múltban játszották, immár 130-adszor.

Német újdonságot csak Erdélyi iktat ismét műsorra, fél év alatt négyet, közte Hebbel *Mária Magdolnáját* és Schiller *Teli Vilmosát*. Amazt a világháború alatt felújították, de így is csak öt előadást ért, Schiller szabadság-apoteózisa viszont még szabadságharcunk idején sem vert erősebb visszhangot: pár hó alatt, három előadás után, végkép letűnt a műsorról.

Ugyanennyi francia mű bemutatása esik Erdélyi kor-szakára, de a nyugtalan légkörben ezekkel sem sokra boldogult. Némi kavarodás csak egy álfrancia újdonsága körül támadt, *öreg és fiatal orvos vagy A kénégeny hatása* címmel a kedvelt Bayard és Dumanoir neve alatt színrehoztak egy vígjátékot. A szerzője pedig — Vahot Imre volt, ki így, kalózlógó alatt próbált szerencsét: francia portékául majd őt is többre becsülik! Egyik be-avatott barátja kikottyantotta a titkot, erre a darabot be-mutatója után sürgősen levették a műsorról. De a bírál-at még a francia eredet hiszemében mondott róla véle-ményt, az Életképek pl. ilyenformán: „Valami francia patikárius vagy laboráns írhatta“.

A sajtó különben még a forradalmi időkben is éber gonddal kíséri a színház munkáját, főleg Bajza alatt, aki

íránt most barátságosabb a hangulat, mint első kormányzása idején. Csak Erdélyi János hónapjaiban gyérül meg a rendszeres kritikai ellenőrzés. De amikor jobb híján a valamikor népszerű Birch-Pfeiffer és Kotzebue-darabokkal próbál közönséget fogni a színház, a bírálat erélyesen vétőt emel: „A színházról is íránk, ha volna mit. Annyit azonban hiteles kútfőkből tudunk, hogy a derék igazgató azért adat holmi *Pajzán ifjú-* és *Baköz-féle* morális darabokat, hogyha Jellachichnak még kedve szotyanna Pestre betörni, a repertoárral űzze ki. Fogadja a t. igazgató ezen honfiúi buzgalmaért forró köszönetünket“. Az opera ez években is dúsan virágzik a játékrenden. Bajza, ki annak idején annyira féltette tőle a dráma megerősödését, most már nem gondolt arra, hogy ezt a virágzást megakassza. Meg is érte, hogy pl. a Pesti Divatlap az operák túltengését vetette szemére; igaz, hogy a Honderű viszont fokozottabb operakultuszt sürgetett. Az ő korszakának nyolc hónapja alatt 68 estén játszottak összesen 16 operát.

Ebből hármat ő mutatott be. Lortzing *Cár és ács* című vígoperáját Füredi javára tűzték műsorra, kinek Nagy Pétere igen népszerűvé lett, mellette Hollósy Kornélia, Wolf és Benza is remekelt. Verdi *Machbeth*-operájában Schodelné jutott utolsó nagy feladatához a Lady alakjával. A bírálat ugyan hangját már „nehézkésének mondja, de a siker nagy volt, kiemelik a szokatlanul fényes kiállítást és „a bűvös jelenetek célszerű alkalmazását“. A bariton-címszerepet a leégett német színházból átszerződtetett Reina énekelte. Három hó alatt hétszer hódított Verdinek egyre kedveltebb zenéje. Csak Mercadante ókori tárgyú operájának, a *Horatiusok és Curiatiusoknak* nem támadt visszhangja.

Már Erdélyi adatta elő Flotownak máig népszerű vígoperáját: *Martha vagy A richmondi vásárt* Hollósy Kor-

nélia vitte diadalra, a siker utóbb is hű maradt hozzá, csupán a Nemzeti Színházban megért 108 előadást. Alig két hó múlva egy hazai operaújdonság is rendkívüli hatással került színre: Császár (Kaiser) Györgynek *A kunok* című dalműve. Fogymozásait, idegenszerúségét az egykorú bírálat nem róta fel, a közönség meg éppen megkedvelte hatásos szólamait, évtizedekig sűrűn szerepelt a műsoron, utoljára 1872-ben került színre, s ez már 107-ik előadása volt.

Hanem ahol a tánckarnak is nagyobb szerep jut: örökös a panasz; e tekintetben a színház egész első évtizede alatt csekély a haladás. Bajza meg költségkímélésből erősen le is apasztotta a létszámot. Attól fogva alkalmak szerint egészítgetik ki az együttest, elég siralmasan, legalább is a sajtóban még efféléket is olvashatni: „Táncosnőink rendszeren igen csinosan és tisztán öltözködnek, de midőn nagyobb tánckar is lép föl, akkor nem ártana, ha valami rendezőné egy kis vizsgálatot tartana, hogy nem kíméltetett-e szerfölött a szappan? Ezt csak azért mondjuk, mert minden gúnyos megjegyzés a közönség részéről nehezünkre esik“...

Valóban, az ilyen kicsinységek iránt is megnyilvánuló érzékenység annyit kétségtelenül bizonyít, hogy a főváros első állandó színházának méltóságára, csinosodására és haladására mindenki féltőn vigyázott. Most, hogy a magyar függetlenség feltámadásában reménykedni lehetett, nagy szerepet szántak neki a „rabágya kópárnáiról“ szabadságra ébredt magyar gondolat szolgálatában. Az igazgatói helyéről távozó Bajza 1848 június 2-án meleg búcsúszóval vált meg munkatársaitól. „Virágozzék a felszabadult haza — írta; ebben — s adja Isten, hogy a nemzeti színügynek is nemsokára feltámadjon napja s milliók érezzék annak fontosságát, mit még most alig éreznek százan, ezerén.“

A reménykedésre — egy hősi erőfeszítéssel, mérhetetlen áldozatokkal teljes esztendő leforgása után — a magyarság világosi megaláztatása lett a felelet. Szinte valamennyien megérték, akik tizenkét évvel előbb a Nemzeti Színházat a magyar szellemnek erősségéül megteremtették. Akkor még nem gondolhatták, hogy rövidesen minő fontos nemzetvédelmi hivatás vár majd alkotásukra.

HARMADIK RÉSZ

A KIEGYEZÉSIG

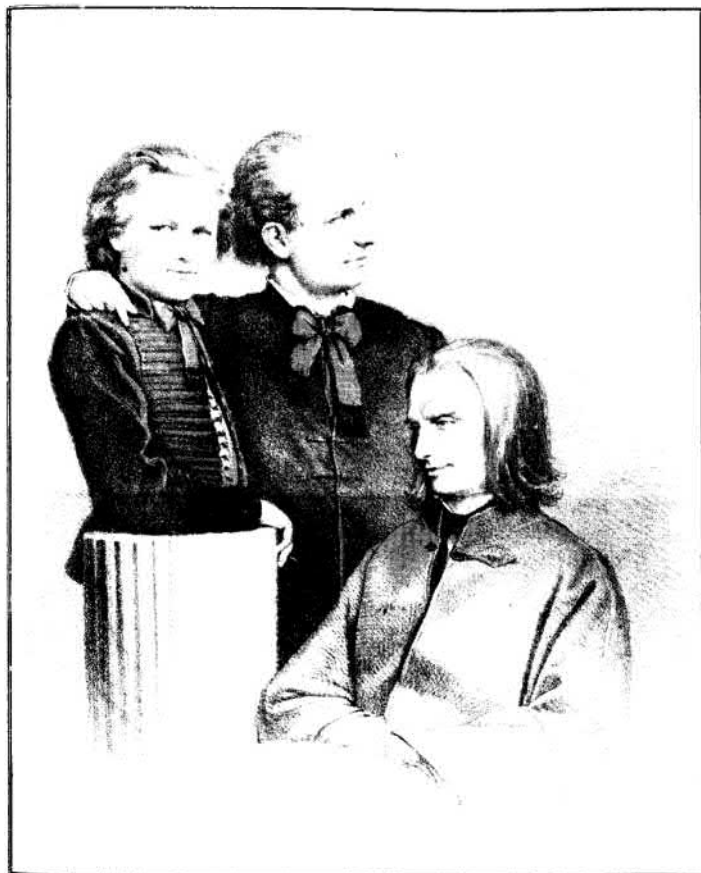
I.

A színház az ostromállapot idején, Simontsits és Fáncsy irányítása alatt. — Német előadások a Nemzeti Színházban. — A katonai hatóság beavatkozásai. — Külföldi vendégek: La Grange Anna, Rachel Elise. — A hazai újdonságok iránya; Dobsa Lajos, Hegedűs Lajos, Jókai színműírói fellépése. — Tóth József szerződtetése.

Küzdelmes, de eredményekben is gazdag első évtizede után a Nemzeti Színház majd kétannyi időn át az alkotmányától megfosztott és nemzeti érzésében is megalázott magyarságnak lett egyik legfőbb erősségévé. Hogy ezt a szerepét méltón betölthette, az az elmúlt tíz esztendő szilárd alapvetésének köszönhető. A főváros lakossága, mely 1849 tavaszán az idegen zsarnokság nyomásából már kegyetlen leckét kapott, most, hogy az erőszak uralma végeláthatatlannak ígérkezett, ezt a Kerepesi-úti igénytelen épületet valósággal amaz Ararát hegyének tekintette, melyen nem vehet erőt az elfeketült égboltról alázuhogó özönvíz. E végzetes év nyarán az aránylag rövid múlt alatt is már történelmivé szentelt falak között megszakítás nélkül folyt a munka, pedig a feltételei egyre fogyatékosabbá váltak. Egyideig a felelős vezetés is hiányzott, Erdélyi Jánosnak, a forradalmi kormány igazgatójának menekülnie kellett, szerencsére helyén maradhatott a kipróbált tudású és lélekjelenlétű Fáncsy Lajos, ki veszélyes időkben mindig helytállt a parancsnoki hídon. Kartársai közül többen résztvettek a szabadságharcban, s talán csak a megszállás zűrzavarában eshetett meg,

hogy bántódás nélkül folytathatták működésüket, ahogy Jókai írta: „visszatértek a színpadra, s a magas kormány azt sem kérdezte tőlük, hol voltál, amikor az ég zörögött“. Csak Egressy emigrált Kossuthtal Törökországba, rá kormány megbízatásáért és guerillavezérségéért tömlőc várt volna. Nagy Ignácnak 1849 novemberében megindult Hölgyfutárja — kötelező rosszallással — ezt írja róla: „Hír szerint Törökországban van, e veszteség színházunkra nézve nagy csapás. Miért is lett kormánybiztossá, hiszen azt minden faluházánál lehetett volna kapni; de művészt nem“. Nagy vetélytársa, Lendvay, vette át a hősi szerepkört, vele még az őszön egy *Romeo*- s egy *Hamlet-előadást* is műsorra tűzhettek. Egyébként pedig Fánetsy a játékrenddel igazodott a lehetőségekhez és a — katonai cenzúrához.

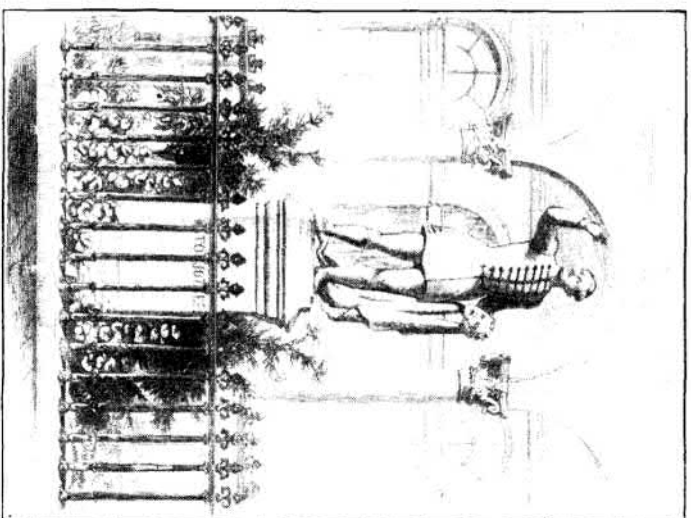
A majd öt évig tartó ostromállapot idején azzal a veszedelemmel is számolni kellett, hogy a színházat esetleg elnémitják vagy — német szóra fogják. De ennek a lépésnek kockázatát még a kezdeti rémuralom sem vállalta: ha mindent megteremtett volna is érdekében, közönséget nem teremthetett volna hozzá. Ha Pest-Buda 180.000 főnyi lakosságának még mindig jó egyharmada volt is csak magyarnyelvű, érzésével a többi is mellé állt volna a ráerőszakolt idegen Thália kiközösítésében. Szerencsére a kormánykörök belátásán ennek még a gondolata is megbukott. Csak három hónapon át (aug. 9 — nov. 13) kellett „auf höherem Befehl“ a németekkel megosztani a színpadot. Igaz, hogy ezt is a német színészet hajléktalanná válásával okolták meg, melynek otthonát 1847-ben lángok, Buda vívásakor pedig Hentzi bombái pusztították el, — de a „győztes“ Haynau alighanem megalázásul is szánta főkormányzói székhelye magyarságának. Még a világosi fegyverletétel előtt, augusztus 9-én betelepítette a kijávitás alatt álló piactéri színházhoz szerződ-

PLOTÉNYI NÁNDOR, REMÉNYI EDE. LISZT FERENC

LENDVAY-GYASZ A VASÁRNAPI ŰSÁGBAN

KATONA SZOBRA A SZÍNHÁZ ELŐTT

tetett társulatot a Nemzeti Színházba, heti két előadásra. Deinhardstein *Hans Sachs*át játszották elsőnek, aztán rendre előálltak Kotzebue, Raupach és Birch-Pfeiffer körül csoportosuló műsorokkal. Közbülesett az ifjú uralkodó születésnapja, ezen ünnepi kivilágítással játszották másodszer a *Hans Sachs*ot, majd augusztus 28-án a Goethe nyomán írt *Hermann und Dorotheának* díszelőadása következett „zu Ehren der Ankunft des gefeierten Siegers Seiner Excellenc des Herrn Fzm. u. Oberarmee-kommandanten Baron v. Haynau“. Ötödnapra már a magyar együttes is kénytelen volt ünnepélyes kivilágítású operaelőadást hirdetni „Haynau főhadvezér visszaérkezé-
tének tiszteletére“ (Verdi *Nabukodonozor*]át adják). Azután még harmadfél hónapon át folynak a német előadások. Véletlenül október hatodika, az új épületi és aradi hóhérmunkák napja, a magyar együttesnek jut: egy francia újdonság bemutatója esik erre az estére. A németek utolsó hét előadása csupa jutalomjáték, a főbb színészek, a rendező s végül az ének- és zenekar javára; e legvégű alkalommal a magyar társulatból Hollósy Kornélia (egy megzenésített Tompa-verssel), Csillag Róza, Stéger, Reina, Benza operaénekesek és Huber Károly, a Nemzeti Színház zenekarának tagja (Hubay Jenő édesapja) is résztvettek.

November végén a német színház újra megnyílt, de végzetes helyén, a sebtében összetákolt falak közt régi vonzóerejét még azokra nézve is elvesztette, kiket támogatásától magyar érzésük vissza nem tartott. Ettől fogva két évig nehezen tengődött, költséges bécsi vendégek föl-leptetésére nem futotta, s 1851 őszén be is zárta kapuit.

A Nemzeti Színház viszont hősies erőfeszítéssel rendületlenül állta a maga őrhelyét. Amíg sorsáról legfelsőbb helyen döntení rá nem értek, megint csak régi gyámolítója, a vármegye vette pártolása alá, vezetőt is ő adott

neki Simontsits János volt másodalispán személyében, ki óbudai főbíró korában már a Várbeli magyar színészeket is igazgatta. A hatalom eleinte nem bízott benne s átmenetileg a zenekar első hegedűsére, Kirchlehner Ferenc zeneszerzőre (Beethoven ifjúkori barátjára) ruházta a kormányzást, de később elfogadta Simontsits vezetését, ki — a kitűnő diplomataérzékű Fánccsy támogatásával — ügyesen és bölcsen viselte gondját a rábízott nemzeti kincsnek. A hálátlan jelen szinte már a nevét is elfeledte, pedig a hálára kevesen érdemesebbek. Művészethez sokat nem értett, legkevesebbet a zenéhez, de annál meszeribben az akkor (s a magyarság életében annyiszor!) sorsdöntő fegyvernek: a passzív rezisztenciának okos kezeléséhez. Gerinces férfi volt és jó magyar, de nem azok közül való, akik fejfel mennek a falnak. Vele „lehetett beszélni“, de ezen az áron a maga szavának is sokszor megvolt a foganatja. Szigeti József, a nagy színész, negyven év múlva is mély meghatódással emlékezett meg róla egy Kisfaludy-társasági felolvasásában: „nevének hallatára mindenkor kegyelettel fogok kalapot emelni“, fiainau bukásáig ő állt a színház élén, a játékrendbe nem igen avatkozott bele, ami ott elérhető volt, rábízta a láthatatlan Fánccsya, de annál inkább szívében viselte, hogy a színház hajója valami veszedelmes sziklához hozzá ne verődjék, valóban rászolgálva arra, mit felőle halálakor nekrológírója mondott: „bölcs takarékosága, ügyszeretete által az intézet irányában elfeledhetetlen érdemeket szerze, melyek annyival magasabbra becsülendők, minthogy általok színházunk lételeének legkétségesebb éveiben lón a boldogabb idők partjához kormányozva“. Az ő nevéhez fűződik a színház nyugdíjintézetének megalakulása is, hol szintén a hűséges Fánccsy támogatta ügyvivő titkári minőségben. Régi törekvést valósított meg ezzel s egyre idősebbet, minthogy az első gárda idősebbjei hova-

tovább kiérdemesültek. Azelőtt a büntetéspénzeket tartalékkolták e célra, most Simontsits a társadalom áldozatkészségéhez folyamodott, s nem hasztalanul: 1851 végén az alap megkezdhette jóváhagyott működését Ürményi József volt alnádornak, a színházügy régi barátjának elnöklete alatt.

A felsőbbség rendelkezéseihez Simontsits ügyesen alkalmazkodott, lehetőleg elkerülve a megtorlást. A beavatkozást elkerülni amúgy sem lehetett, csak: tűrni. A katonai hatóság parancsára a császári ház ünnepein nyitányul a „Néphimnusz“-t kellett játszani, a *Gotterhaltét*, mely a véstörvényszékek ítéletvégrehajtásai óta vált gyűlöletessé; a jobb helyek közönsége ilyenkor szívesen — elkésett (akárcsak hetven évvel utóbb az *Internacionálé* hangjairól), de a karzat nehezen tűrtöztette magát, megmegújultak a tüntetések, utoljára 1850 augusztus 18-án, a császár születésnapján, ekkor a karhatalom összefogatta és megbotoztatta a zajongókat, a karzatot pedig hetekre lezáratta, tetemes kárt okozva a pénztárnak. Később a nézőtér közönsége — színháza érdekében — némán lenyelte ezt a keserű labdacso. Színpadon és színlapon ügyelni kellett a katonai parancsuralom merev szabványaira. Erkel *Hunyadija* — száz előadáson jóval felül — ezekben az években különösen gyűjtött, de a „Csel-szövő“-kardalt nem énekelhették; hagyján: a közönség ügyis hozzáhallotta. Doppler Benyovszky-operájának a címét kobozták el, sokáig *Afanasiának* hirdették. Tilossá lett az egyenruha is, mióta a Szentpéterytől újradolgozott *Tündérlakban* Füredi közhuszárját tombolva fogadták. Azóta a magyar vitézre holdbéli mundért adtak, s még 1862-ben is egy *Szökött katona-előadásról* ezt olvasuk: „Mért öltöztetik a magyar bakákat meklenburgi zsandároknak? Ha a császári hadsereg egyenruhája tilos, keressenek valami hasonlót.“

Így lassacskán rászoktak a kényszerű alkalmazkodásra, mint a leigázott főváros általában, hol a már akkor is ócska Neugebäude mellett a Gellért-hegyen épülő Citadella, meg a város első köztéri szobra, a Várbeli Hentzi-emplék éppen eléggé figyelmeztetett az idők járására.

Egyébként a magyar szellemű közműveltség béklyóbaverése nem jelentette a polgárosulásnak egyéb téren való elakadását: a centralista törekvés e részben sok mindent megvalósított. Vasutat (Szolnokig, Vácig) már a szabadságharc előtt építettek (Petőfi verssel köszöntötte a haladás diadalát), de a határon túl, Bécsig, csak most létesült kapcsolat, egyidejűleg a távíró felállításával. Ezzel kaput nyitottunk a külföldnek.

A Nemzeti Színházba is utat talált több külföldi híresség. A kormányzat nem gátolta a nemzetközibb érintkezést, a magyarság pedig szívesen tájékozódott nyugat felé, — kivéve a germán kultúrát. Német szót többé nem túrt a maga színpadán (annak úgysis volt otthona a fővárosban), de francia, angol és olasz vendégeket tárt karal fogadott. Pataki József *A magyar színészet történetében* úgy véli, ezeket a vendégjátékokat felülről varrták a nyakunkba, s ellensúlyozásul színészeink az idegen nyelvű estéken egy-egy rövid hazai darabbal biztosították a magyar jelleg megőrzését. Ennek semmi nyomát nem látom: az önkényuralom első évtizedebeli vendégjárásnak széltében barátságos visszhangja van, a bíráló jó iskolának tartja előadóinkra nézve, csak az évtizedforduló magyar fölbuzdulásában mond vétót ellene először Jókai: „E színházat nemzeti célokra emelte az ország ... Mármost kezdjünk el magyarok lenni, ahogy rátok bízott.” Ezt is *Offenbach* operett-társulatának vendégjátéka csalja ki belőle, addig a nagy drámai művészeket ő is hódolattal fogadta.

Simonsits alatt elsőnek egy kitűnő francia énekesnő, La Grange Anna, hódította meg közönségünket, remek koloratúrája először Rosina áriáiban csendült föl, olaszul (1850 május 28), azután páratlan nyelvkészséggel magyarul tanulta meg többi szerepét (Lammermoori Luciát, Lady Macbethet stb.). Majd egy félévre nálunk maradt (a mi Hollósy Kornéliánk akkor a varsói cári operában énekelt), legjobban a *Hunyadi* Lászlóban ünnepelték Szilágyi Erzsébetjét, e nemcsak nyelvében, de lélekben is tökéletes magyar matrózát. Pedig a művésznő még csak huszonötödik életévében járt, gyönyörű jelenség volt, a fiatal Lévy Józsefet egész kis verseskönyvre ihlette. Erkel pedig nehéz ékítményes áriával hálálta meg sikereit, mely a nagy énekesnő nevét első daljáték-remekünkkel halhatatlanul egybeforrasztotta.

Ugyancsak Simonsits idejére esik a Comédie nagy tragikájának, Rachelnek vendégszereplése 1851 szeptemberében. Hajóval érkezett meg, véletlenül épp a hazalátogató Hollósy Kornéliával együtt. Hatszor lépett föl társulatával, melyben tehetséges hűgán, Rebekán kívül egy férfitestvére is résztvett. Műsorán Corneille *Les Horaces-ja* és Racine *Phèdre-je* mellett az id. Dumasnak egy nálunk már játszott vígjátéka, Hugo *Angelója*, Lebrun *Marie Stuartja*, Molière *Le Dépit amoureux-je* s egy Barthe-víg játék szerepelt, két estén pedig a művésznő bravuralakítása Seribe és Legouvé *Lecouvreur Adrienné-jenek* rászabott címszerepében. Ezt az előző évben Simonsits Jókainéval már nálunk is adatta. Rachel hatása rendkívüli volt a közönségre, az színészeinkre is. A sajtóban tárcasorozatokot írtak róla, a bevétel esténként kétezer pengőforint körül járt, *Adrienne-je* meg éppen harmadfélezeret jövedelmezett. A leginkább vendégszereplőkkel nyereszkeskedő német színház irigykedve nézhetett a Ke-repesi-út felé.

Fáncsy közvetíti mind e vendégföllépéseket, neki van gondja az állandó műsorra is. Shakespeare folytonosságát — Egressy távollétében — Lendvayval együtt ő biztosítja, 1851 végéig tizenkét estét, négy drámából. Lendvay Hamletet, Rómeót, Richárdot játssza el, Fáncsy Shylockot.

Csak — mint Wallenstein katonákat a föld alól — magyar újdonságokat nem bír ő sem lábdobbantással előteremteni — a romok alól. Jobbára édegelnek a régiből: amit lehet és amit *szabad*, műsorra tűznek. Mikor Czakó *Végrendeletét* újra adják, a Hölgyfutár így ír az öngyilkossá lett költőről: „Sajnálunk, pedig irigyenünk kellett volna sorsát, mert ő akkor halt meg, midőn irodalmunk, művészetünk legszebb virágzásban díszlett, s ha érzékeny szíve akkor sem bírt az étellel megküzdenni, mit szenvedne most, midőn teremtés helyett csak szédült romokat kell összeszedegelnünk irodalmunkban, művészetünkben.“ Komoly drámával, kivált hazai, történeti tárgyúval hiába is fordulnának a színházhoz. Leginkább népszínművel jelentkeznek a „házi“ szerzők: Szigligeti, Szigeti, azzal Vahot is, meg egy Csallóközi nevű író, ki könyvein ugyanakkor a Sajó nevet használja: Jókai Mór. Közűk most is Szigligeti a legszaporább: két évre nyolc bemutatója esik. Elsőnek is ő szólal meg, még 1849 végén, a *Liliomfival*. A Hölgyfutár egy hónappal előbb beharangozza: „rövid idő múlva színpadra jutand. Igen jól tévé, hogy hosszas hallgatását megszünteté. Néma gyermeknek anyja sem érti kívánságát, ugyan miért hallgatna tehát éppen csak a magyar?!“ A legszomorúbb napokban Szigligetinek e legvidámabb darabja csalta vissza a mosolyt a főváros magyarságának ajkára, s hamarosan a vidékiére is, mely e nehéz években csak a szűkebb haza területén is tizenegy társulatot tartott fenn, a fővárosinál valamivel szabadabb légkörben, távolabb a katonai főkormányzat

Argus-szemétől. Hevenyészve írta szerzője e bohózatot, de sikere túltett gondosabban készült valamennyi művéén, máig műsoron maradt, idestova 200 estén át. Nincs okunk felróni Szigligetinek, hogy a gyásznapokban muskátlis ablakokkal, jókedvű kisasszonyokkal, mulatós színészekkel szórakoztatta a nézőket, mit egyik tisztelője, Vértesy Jenő is „az írónak nagyobb dicsőségére“ jegyez föl, „de az embernek aligha“. A túrés keserves kenyerét a lélek derűjével kívánta elviselhetőbbé tenni.

Az első fecskék után még egypár magyar író jelentkezik a színen, köztük Dobsa Lajos, idő előtt, mert még nem ment feledésbe forradalmi szerepe, s első bemutatója után az Újépületbe fellebbezik. Hegedűs Lajos is ekkor jut szóhoz először, 1851-ben pedig újra Jókai, most már a maga nevével. Ugyanez év elején egy betyárromantikus népszínművel a sokoldalú Egressy Béni kér szót, hogy aztán félévvel utóbb elnémitsa a korai halál. Harmincnyelc évet élt meg, rengeteg téren dolgozott, talán jobbára műkedvelői színvonalon, de a színháznak tetemes hasznára. Még ő előtte szállt sírjába az első gárdának egyik szintén legbuzgóbb jelese, Szerdahelyi József, negyvenhét éves korában. Megyeri korai kidőlte után alig egy évtizeddel, megkezdődött a honalapító együttesnek széthullása, budai várszínházi gondviselőik egyike: Döbrentei Gábor ugyanebben az évben hunyt el.

Öccse halála már Egressy Gábort is itthon találta, tizenhárom havi bujdosás után salvus conductushoz jutott, ahogy a legújabb levéltári kutatások világításában látjuk, jellemeszilárdságának sajnálatos megingásával fizetett meg érte. A kortársak — köztük a legnagyobb is, régi barátja, Arany János — örömkönnyekkel fogadták. De ha elnyerte is bocsánatát a hatalomnak, még évekig nem nyerhette meg a — bizalmát. Az annyira sóvárgott falak közt sokáig csak névtelen operarendezőül működ-

hetett, színpadra előbb csak vidéken bocsátották, a Nemzeti Színházban 1854-ig föl nem léphetett, szerződtetését pedig csak 1855-ben engedélyezték. De attól fogva még egy diadalmas évtizeden át újra ott járt az együttes élén.

Új tag ezidétt nem sok került a színházhoz. Egy nagy színészi pálya mégis ekkor kezdődik: a Tóth Józsefé. Már 48 előtt is évente vendég volt itt, mindig megdicsérték, de csak Simontsits szerződtette 1850-ben. Előbb másodtrikus volt Fánccy mellett, azután utódává lett, Megyeri örökéből is sokat átvett, végül Egressy helyére került, de java férfikorában ő is elment —, mint sírköve mondja „az álmodást játszani“. Simontsits idejében még ritkán jutott jelentősebb feladatokhoz, később takarékoságból el is akarták bocsátani, de Fánccy ki-dőlésével nyomban az élre emelkedett.

1851 végén került sor a színház szervezetének hivatalos szabályozására. Simontsits ekkor megvált az igazgatótól, de ott maradt a gazdasági ügyek élén még öt éven át, példás hűséggel, szinte végső lehelletéig.

II.

A színház új szervezete Albrecht főherceg katonai főkormányzó alatt: „bizottmányi“ rendszer; gróf Festetics Leó igazgatósága. — Egyoldalú operapártolás, belső bajok, sajtótámadások. — Túlköltekezés az alapító terhére; Fánecsy utolsó hírlapi polémája és halála. — Ira Aldridge vendégjátéka. — A drámai együttes elsorvadása; a színház látogatottságának hanyatlása.

Albrecht főherceg katonai főkormányzó, ki Haynau után a központosító hatalomnak tulajdonképeni szervezetét bevezette, a magyar színháznak is új igazgatási rendszert adott (1852). Bizottmányt, „Comité“-t helyezett az élére, b. Augus Antalnak (Liszt Ferenc barátjának), a budai helytartósági osztály alelnökének vezetése alatt; ennek tagjai „jóérelmű“ főurak és államhivatalnokok voltak, ami kezességül szolgált arra, hogy a színház egész működésében „kormányhű intézményinek számítsón. A művészi vezetést egy politikailag „feddhetetlen“ mágnásra, Festetics Leó grófra bízták. Az egykori zalai admissztrátor zeneszerzéssel foglalkozott, új működési körében is a jószívnalú, zenés műsor volt legfőbb gondja, a drámai rész gondozása alatta is Fánecsyra hárult. Mind a két területen mutathattak fel sok érdeemes szolgálatot, de az opera aránytalan támogatása újra földidézte az első évtizedbeli belső visszavonásokat. A sajtó Festeticsnek egyéni hajlandóságú operapártolásában is a kormánykörök irányzatosságát szimatolta az intézet hazafias jellege ellen, s ezért hangos szószólójává lett a drámai sze-

mélyzet panaszainak. A polemikus hajlandóságú Festetics erre Délibáb címmel nemzeti színházi újságot indított meg, Jókai titkos szerkesztésében, ki a maga nevére még évek múlva, a Vasárnapi Újság megindulásakor (1854) sem kaphatott engedélyt. Az operajátszás csakugyan elismerésre méltóan haladt ezekben az években, s mivel egyideig a pesti oldalon a német színészet egészen elnémult, többnyire igen nagy közönséget vonzott. Albrecht főherceg, nejével együtt, maga is nem egyszer el látogatott az udvari páholyba, — inkább a zene, mint a Nemzeti Színház iránti vonzalomból. Ferenc József első magyarországi körútja alkalmával azt is elrendelték, hogy a páholyhoz a fűvészkert felől külön föl járót építsenek. A Mayer-féle hírhedt *Rückblick* nagyra volt a Bach-uralom alatti kormánypartolással, hogy a vallás- és egyéb alapokból 22.000 forint kölcsönt juttattak a színháznak; de a kölcsön ezzel az építkezési kötelezettséggel járt, s ugyanakkor például Augus báró 50.000 forintot vehetett föl kölcsönképen — birtokvásárlásra. S mikor — a Festetics-korszak derekán — az Újpiacon (mai Erzsébet-terén) megépült az ideiglenes német színház, az úgynevezett Nottheater, ott már Albrecht főherceg sem magánkedvtelésből jelent meg, hanem az összbírodalom hivatalos képviselőjében.

Festeticsben a kormányzó megbízott, rendőrfőnöke, a keménykezű Protmann is megnyugvással látta a rendszabályok tiszteletbentartását, s megesett, hogy Nagy Ignác heves hírlapi támadása ellen maga vette védelmébe a „kormány színházat“!

Az operaelőadások nagy látogatottságának hatása alatt Festetics megszorította a férőhelyek számát, emeleti erkélyt építetve a páholsor elé. De hiába állt mellette a tapasztalt Fántsy s a józan Simontsits, mégis hibabeszámításába, már második évének végén arról

tanúskodott a kimutatás, hogy bár a drámai előadások egy év alatt 29.000 forintot jövedelmeztek, az operaiak viszont 40.000-et, mégis a prózai műsor mérlege 8000 forint haszonnal zárult, az énekes játékkendé ugyanannyi ráfizetéssel. A deficit eltüntetése végett az alaptökéhez is hozzányúltak és sikerült is belőle két év alatt 50.000 pengőforintot elkölteni. A sajtó felzúdult, a színház védelmére a kormány Pesti Naplójában ezúttal is Fánecy állt ki, *Cserháti levelek* című cikksorozatában sok okos gondolatot vetve föl az orvoslás módjai felől. Az érdemes művésznek és lelkes „ügyvivő“-nek ez volt hattyúdala: megrongált egészsége egészen felőrlődött a hadakozásban s 1854 karácsonyának küszöbén, negyvenöt éves korában kidőlt. Pályatársai a haldokló bajtárs utolsó megjutalmazására mutatták be Shakespeare *Windsori csalfa hölgyek* című vígjátékát.

A halál különben Festetics éveiben is derekas rendet vágott azok közt, kik a Nemzeti Színházat felvirágoztatták. Bartha János, az első nagy tragikus színész, még 1852-ben elhunyt, miután káros szenvedélytől siettetett testi hanyatlása már korábban lesodorta az élről. A következő év Garay Jánost vitte el, a kezdeti évek drámaíróját és bírálóját. Követte Nagy Ignác is, a *Tisztújítás* emlékezetes sikerű szerzője. Ugyancsak Fánecyval egy évben, vidéki ismeretlenségben hunyta le szemét a nagy Kántorné, ki ha személyében nem is, szellemével annál inkább résztvett a „nemzeti színházi“ játékként alapvetésében. Ez év ragadta el Schodelnét, kinek ravatalánál elnémult a régi vádaskodás, mindenki csak a színház kezdő éveinek ragyogását siratta benne. S végül régóta birtokára visszavonulva, ekkor fejezte be nemes pályáját a színház megteremtője, Földváry Gábor is, a reformkor nagy éveéhez méltó pestmegyei nagy alispán, aki körül

hatvanhét életéve alatt (ennyit adatott megélnie) egy egész régi világ rombadőlt.

Vendégjátékra még Fánecs nyerte meg a világtárs, szerencsészármazású nagy Shakespeare-színész, Ira Aldridge-ot. 1852-ben lépett föl nálunk először angol társulatával, leghíresebb szerepében, Othellóban. Művészete mindenkit meghódított, de nálunk a szomorú napokban az elnyomott faj képviselőjét is tüntető melegséggel fogadták. Protmann emberei résen is álltak, s ami nehézséget a vendégjáték körül támaszthattak, el nem mulasztották. Egy év múlva egyedül jött vissza s a mi együttünkkel lépett föl, Othellón kívül Macbethben, III. Richardban és Shylockban is, tizenkét estén át, szakadatlan ünneplés közt. De magasrendű művészetének méltó kritikai megörökítése miránk harmadik, 1858. évi vendégszereplésével kapcsolatosan maradt, addigra színbírálatunk klasszikus fokra emelkedett, s Gyulai Pál és Salamon Ferenc tolla sietett nagy tragikai ábrázolásainak nyomába.

Aldridge szereplése már Festetics műsorán is valóságos shakespearei áradatot teremtett. Három év alatt negyvennyolc estén játszották műveit, kilencet az addigi műsorról, hármát pedig bemutatóelőadásban (a már említett *Windsori csalfa hölgyeken* kívül *Athéni Timont* s a *Tévedések vígjátékát*).

S ha Aldridge színészeink Shakespeare-játszó becsúgyát tüzelte fel: Rachel művészete az európai irodalom többi klasszikusa iránt is fölcsigázta az érdeklődést, 1852-re esik az első Goethe-bemutató: *Clavigóját* tüzték műsorra, Egressy Gábor fordításában. A közönség nem lelkesedett érte, három év alatt háromszor álltak elő vele, azután végkép letűnt a színpadról. Tíz év múltán sor került megint Calderonra is, kinek *Zalameai bíróját* annak idején annyira kedvelték. Most másodikul bemutatott drá-

mája, a *Don Gutiera, ön becsületének orvosa*, annál vigasztalanabb sorsra jutott: mindjárt az első estén örökre elvérzett. A következő év egy Corneille- s egy Molière-bemutatót hozott. A *Cidet* már korábban lefordította Teleki Ádám, majd Greguss Ágost; most ez utóbbinak átültetését alkalmazta színre a fiatal Hegedűs Lajos. Erősebb visszhangja ennek sem támadt, 1860-ban felújították, öt év múlva újra megismételték, de mindössze is csak hat előadást értek el vele. Néhány nappal később Molière-rel bővült a műsor, *Dandin Györgyét* adták elő Kazinczy Gábor fordításában, *Férfi galibák* mellékcímmel. Ez azóta is műsoron maradt, bár elég gyéren játszották. Az első Dandin László József volt, az első Angelika id. Lendvayné, ki akkortájt — második férjhezmenetele óta — a Lendvay-Latkóczyné nevet használta a színlapon.

Hanem ezeket a szép feladatokat mégcsak ritkán tudták valóban méltón szolgálni. Többnyire jutalomjátéku kerültek elő, sokszor hevenyészve, az összejátéknak még szerényebb igényeihez sem emelkedve föl. A drámai tagok állandó sértődöttsége a már kialakulóban lévő színpadi fegyelmet is újra meglazította, a jelesebb tagok minduntalan megbontották az együttest sűrű vidékre-rándulásukkal, pedig számuk a kényszerű s mindenkor a dráma rovására eső takarékoskodás következtében amúgy is igen leapadt, a Vasárnapi Újság 1854-ben megütkezéssel írja, hogy a prózai előadászemélyzet létszáma tizenháromra zsugorodott össze; ennél akárhány vidéki színtársulat is népesebb együttestel rendelkezik. Sok a panasz a gyatra kiállításra is. Egy-egy operánál — ott is csak a külföldieknél — nagyon kitettek magukért, Festeticsnek mindenesetre nagy érdeme, hogy a zenés játékrendnek egy-két legnagyobb büszkeségét (Verdinek két remekét is, a *Rigolettót* s a *Troubadourt*, mindkettőt mind-

járt az eredeti olasz bemutatót követő esztendőben) ő plántálta hazai talajba —, de bizonyos, hogy ami pénzt ezekbe beleöltek, azt a dráma sínylette meg. Különösen az eredeti dráma. Nem mondhatni, mintha ezekben az években ne lett volna elég sok magyar bemutató. De majd mind a színészírók gyorskezü termékeiből telt ki. Magától Szigligetitől hét új darabot kapott Festetics, de — az egy *Cigány* kivételével, mely az író szakadatlanul új meg új ágat bocsátó fájának máig is elő hajtása — ezek is rendre elhulltak. A régi műsorból még játékerendben lévő hazai színművek viszont akkor már hovatovább „háborúelőttiékké“ kezdtek válni: a megváltozott időkben inkább csak egyes parádés szerepek tartották bennük az életet, semmint sokszor már avultnak ható társadalom- és környezetrajzuk. Ezek legtöbbször a színpadra visszatért Egressy tekintélye marasztotta meg még egy évtizeden át a színpadon. Nemcsak az opera nagyobb vonzóereje, hanem a kapósabb drámai újdonságokban való ínség is okozta a prózai előadások látogatottságának ijesztő hanyatlását. Ilyenkor Festetics hivalkodó új erkélye eleven szemrehányásként meredt a tántogó nézőterre. Közben pedig áthallatszott a dobszó a — Carré-cirkuszból, mely a színház tőzsomszédságában nyílt meg és tömött széksorok előtt játszott.

III.

Festetics távozása; gróf Ráday Gedeon intendánsi megbízása. — A második Ráday-korszak. — Egressy új szerződtetése; Lendvay lelépése. — Feleki Miklós és Szerdahelyi Kálmán szerződése. — Az énekes-együttes gazdagodása: Ernstné, Stéger. — Drámai pályadíjak. A nézőtér megújítása. — A negyedmillió „Károlyi-alap”. — Paulay Ede első vendégföllépte. — Ifj. Lendvay, Szilágyi Lilla, Fáncsy Ilka és Munkácsi Flóra pályakezdése. — Külföldi hírességek vendégjátéka: Levassor, Ristori Adelaide; Aldridge második vendég-szereplése. — A császári pár látogatása. — Nagy temetések: Vörösmarty, Lendvay, Bajza, Szentpétery. — Katona és Lendvay szobra a színház előtt. — A Ráday-korszak műsorának jelleme. — Alkalmi mutatványok. — Az irányítás hibái és hiányai; a gazdasági mérleg megéngása. Szigligeti művezetői megbízása. Ráday visszavonulása.

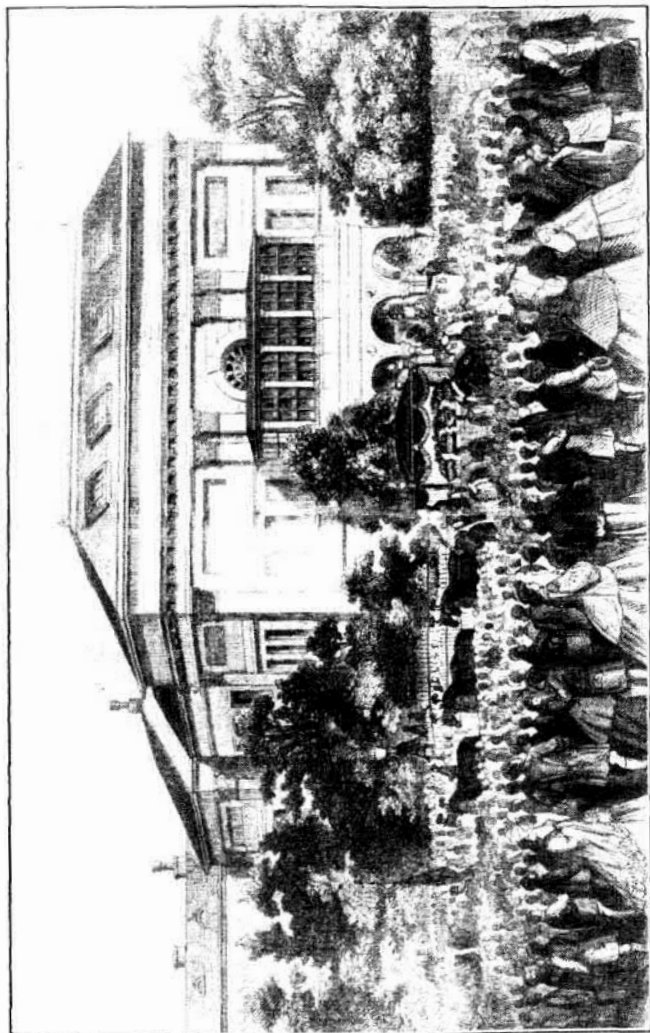
Az elkeseredett sajtó egyre harciasabbá lett, s ebbe még a cenzúra sem szólhatott bele, hisz végül is csak behatódóbb — drámakultuszt sürgettek; mögötte mégis az a vágy lappangott: több magyar szót és több magyar lelket! Látva, hogy ennek apostolain akarnak takarékoskodni, fölháborodásukban akárhányszor a túlzott operapártolást a — cirkusszal fogták egy kalap alá: „Tanulj énekelni, kedves magyarom, vagy lovon táncolni, de színész ne légy, mert annak neve koldusbot”. Nem csekélyebb visszatetszést keltett Festeticsnek az a szerencsétlen intézkedése, hogy az írói tiszteletdíjak részesedési kulcsát felére szállította le, az addigi tíz százalék helyett ötre; ennek következtében több szerző a műsoron lévő darabját is visszavette, s az ilyesmi szintén ritkán történt hírlapi megjegyzések nélkül.

Azt, hogy Festeticset a dráma föláldozásával vádolták, a felsőbbség még nyilván elviselte volna, de a nézőtér szemellátható elárulásán (1854 nyarán már háromforintos napi bevételek sem mentek ritkaságszámba!), s méginkább azon, hogy az egyre aggasztóbb pénztári hiány az alaptőkét is kikezdte, napirendre térni mégsem lehetett. A kormányzó főherceg, ha a magyar színházügynek nem is: a rendtartásnak feltétlen barátja volt, s a harmadik év végén Festeticset kegyelemben elbocsátotta. Ekkor hat héten át a színházi bizottmány kormányozott, az ügyvezetőséget ideiglenesen Nyéky Mihály kir. tanácsosra bizva, ki már a negyvenes években is ellátta ezt a tiszteket. Szilveszter napjára pedig a Nemzeti Színház új intendánst kapott, gróf Ráday Gedeon személyében.

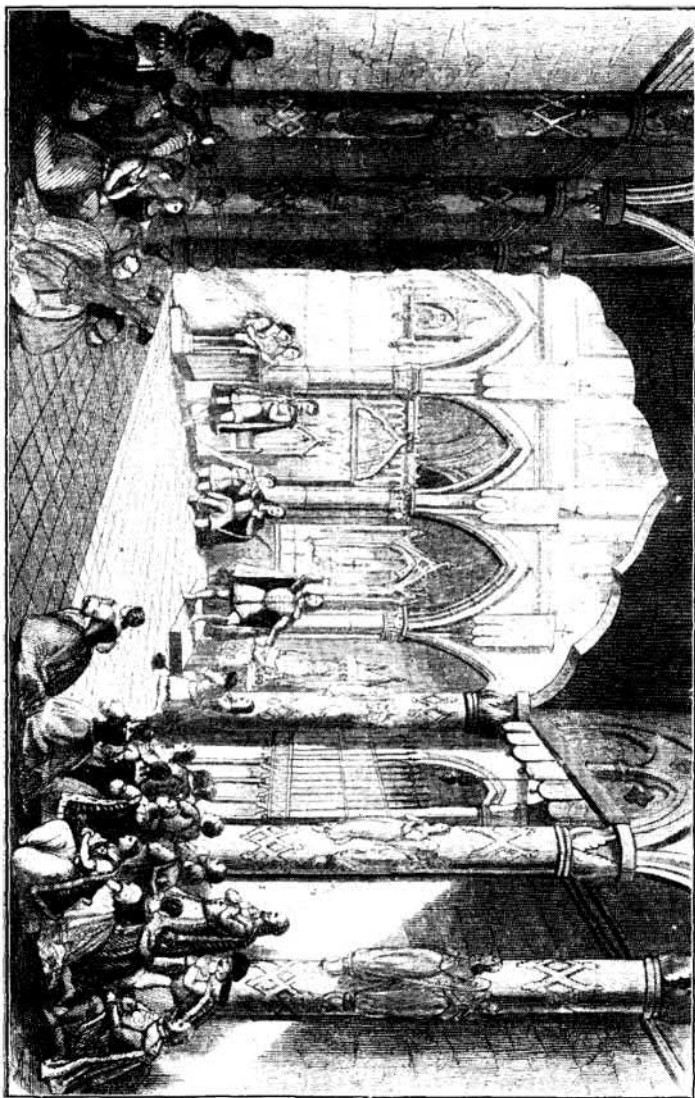
Hogy az egykori ellenzéki politikusnak új megbízása lehetségessé vált, abban sokan az idők fordulását köszöntötték. Volt is a levegőben valami enyhébb fuvalat, különösen amióta a fiatal uralkodó 1854 tavaszán a bajor Erzsébetet nőül vette; alig észrevehetően, de időnkint már engedmények útjára is léptek. A házasságkötés hozta meg a közkegyelem első tényét, egy pár hóval utóbb az ostromállapot is hivatalosan megszűnt. Az ellenőrzés polgári szervei továbbra is parancsuralmi ridegséggel működtek ugyan, de a megélénkülő társasélet a kínzó lidércnyomás alól valamelyest mégis föl- lélegzett.

Ráday maga a legutóbbi öt évben visszavonultan élt, különben is tapintatától, higgadtságától remélni lehetett, hogy a békesség embere lesz fölfelé és nyugalmat teremt lefelé.

Úgy fogadták, mint a jobb jövődjé hírnökét, a sok megpróbáltatás után mindenki áhítozva gondolt vissza első, sikeres működésére; ezt most a sajtó áradozva idézte

EGRESSY GÁBOR TEMETÉSE

fel: „Az ő igazgatása éveit nevezhetjük színházunk aranykorának. A nemzeti színészet ügye közérdekűvé lett, dráma és opera nemes versenyt futott egymással az igazgató által buzdítva; úgyhogy színházunk előadásai művészeti tökélyre nézve a világ bármely színpadával vetekedtek“. Hálásan emlegették ügyszeretet, hozzáértését, emberekkel bálni tudását. A Vasárnapi Újság így aposztrofálta: „egy hazatérő apa gyermekei között“.

Régi családját változatlanul már nem találta együtt. Hivatalbalépése előtt néhány nappal vitték ki a temetőbe a hű Fáncsyt, s első gárdájának öregjei is épp most érték el munkabírásuk határához: a Nyugdíjintézet lehetővé tette, hogy két érdemes veterán színész, Szilágyi Pál és Balog István, lelépjen a pályáról. A nők közül Kovácsné követte őket elsőnek: a régi Tóti Dorka a Peleskeiben, Julia első Dajkája. Egressy ugyan vendégül már Festetics idejében visszatérhetett s most szerződését is kieszközölte Ráday, de ugyanakkor kidőlt a klasszikus műsor másik hatalmas oszlopa, Lendvay Márton. 1854 januárjában, *A lowoodi árva* bemutatóelőadásán Lord Rochester szerepében játék közben összerogyott, s négy keserves éven át a magyar színpad legszebb daliája testben siralmasan leromolva, élőhalottként ödögött diadalainak színhelye körül. Mikor két év múlva Szigligeti *Világ urát* bemutatták, a színpad mögül sírva nézte Nagy Constantin császárt, kinek megírásakor a szerző órá gondolt; pályatársai vele zokogtak. Utódját talán maga is fiában remélte, de ez még csak reménykedésre jogosító kezdő volt, szerelmeket játszathattak vele, jellemszerepeket, tragikus hősokeket egyelőre nem. Egressy egy ifjú tanítványát, Bolyait szánta erre a helyre, színészetünk érdekes és rokonszenves alakját, akinek gróf Bethlen Miklós volt az igazi aeve. Egressy oktatgatta, pompás természeti adományai voltak, tehetsége sem hiányzott, csak állhatatosság volt

benne kevés: három év múlva már Párizsban tanult francia szavalást, majd Hamburgban németül lépett föl, aztán újra hazajött, de színészből csakhamar műkedvelő újságírónak csapott fel. A Nemzeti Színházban Hamletet, Antoniust játszotta, biztató sikerrel és nemes önzetlenséggel: fellépti díját jótékony célra adta, ezzel segítette Fánecsy árváit, majd fizetéséről végkép lemondott, hogy a fiatal Lendvayt szerződtethessék.

Rádaynak az együttes fölfrissítése elég gondot okozott. A drámának tervbevett erőteljesebb művelése nagyobb személyzetet kívánt, de szűkösen volt rá fedezet. Feleki Miklóst több vendégjáték után még Festetics szerződtette, benne sokoldalú, komoly művészt nyert a színház. A népszínművet az ünnepelt Füredi egymaga nehezen látta el, őt az operák baritonszólamai is erősen igénybe vették; mellé Némethy Györgyöt hozta Ráday, s nótás parasztlegényeit meg is kedvelték. Csak a népszínmű-énekesnő kérdése maradt sokáig megoldatlan: De Caux Mimi külföldre szerződött, s utána megint csak az operai együttes fiataljai öltöztek — inkább csak alkalmilag — bokorugró szoknyába. Lászlónak, a finom bonvivánnak, hangszálait támadta meg a betegség, az elhunyt Szerdahelyinek csinos és tehetséges Kálmán fiát szemelték ki utódául, játszották is, egyelőre — fizetés nélkül; addig szerep- és kottamásolásból, színpadi ügynökösködésből tartotta fenn magát. A pályakezdők közül a féligyermek Munkácsi Flórától remélt szép jövőt Ráday, de havi nyolc (!) forintnál nagyobb fellépti díjat neki sem adhatott. Az egykorú lapok napfényre hozták a havi költségek számadásából az egymást követő két furcsa rovatot: „Színház macskái 12 forint. — Munkácsy Flóra 8 forint“.

Az operai társulat Hollósy Kornélia visszatérével magas szintre lendült, amíg távol volt, a német színház-

ból átszerződtetett Ernstné Kaiser Jozefa látta el szerepeit, s megmaradt továbbra is az együttesben, de a „csalogány“ mellett már csak a második sorban. Hős-tenornak a szentendrei születésű Stégért nyerik meg, hosszabb-rövidebb időre; amikor külföldön jár, Ellinger áll a helyére.

A magyar drámai műsor érdekében Rádaynak első intézkedése a tantième-kérdés rendezése, a régi, kedvezőbb alapon. Azután ismételten pályadíjat tűz ki maga is, vígjátékokra, s ebben segítségére van a minden jó ügyért egész szívvel buzgólkodó Tomori Anasztáz is, ez meg magyar történeti drámára ajánl föl 100 aranyat (most már ennek a műfajnak is kezd fölvirradni). A drámabíró-bizottság munkája egyszerre felszaporodik, tagjaiban is hovatovább megifjodik, 1854-től Gyulai Pál is résztvesz működésében. A magyar szellem mindenütt fokozatosan erőrekap, ugyanez időtájt Gyulai szülőföldjén, Erdélyben is Mikó Imre részvénytársasági alapon újra megnyitja a kolozsvári színházat, melynek addig a német színészettel kellett megosztoznia.

A prózai előadások hitele hamarosan helyreáll, már a sajtóban is szűnik a vád, hogy „csak a zene és félmez-telen táncosnék ugrálása kell a közönségnek“.

A loyaltásra Ráday okosan ügyelt, még a színház előkertjének nemzetiszínű korlátfáira is kikérte az illetékes véleményt; nem volt ellenük kifogás. A színház épületén sokáig nem tataroztak semmit, csoda-e, ha lassankint „szegényszag“ kezdett benne terjengeni. Az új intendáns ezen is segített, az ügyes Lehmannal nyolc nap alatt újra díszítette a nézőteret s 1855 húsvétján Vörösmarty *Áldozatával* ünnepi felavatást tartott. A javításokra szükséges 14.000 forinttal nem a költségvetést terhelte meg, úgy adták össze főúri barátai. Ezek különben már Festetics idején porondra léptek. Akkor Andrassy Manó

gróf indított mozgalmat, hogy a 330.000 forintra leapadt alaptőkét társadalmi gyűjtésből növeljék meg egy millióra. A szép kezdeményt később gróf Károlyi György lendítette neki s öt év alatt titokban (másként nem lehetett) 230.000 forintot szerzett. De a Magasságból a fákat akkor sem engedték az égig nőni: Albrecht főherceg a további gyűjtést megtiltotta. Ezen Széchenyi István döblingi *Blick*-jében méltán felháborodott. Károlyi neki különben régi barátja volt, noha egy negyedszázaddal azelőtt a színház ügyében hozzáforduló Széchenyit még azzal fizette ki: „Ich zahle nichts“. Íme, a magyar színház múltja mégis csak megmunkálta a magyar lelkeket. Ez a „Károlyi-alap“ azóta is őrzi megteremtőjének emlékét, ki mindvégig barátja maradt a színháznak s utóbb a bizottmány elnökségét is éveken át viselte.

Kívülről a színház képe nemigen változott, a környéké sem sokat. A közönség még bércokszikón, társasbatárokon érkezett, tíz év beletelt, míg a lóvonatjárat megindult. Csak a világítás javult meg, a lapok ujjongva hirdetik, hogy az utcákon is olyan fényesség lesz, minővel a színház már tizennyolc éve büszkélkedik. Budán viszont a hétesztendő Lánchídhöz 1856-ban megnyitják az alagutat, ez a Horváth-kerti német színészet malmára dolgozik, mert nyaranként a balpartiak is át-átjárógtak könnyebb szórakozásra. Budán még beletelt jó egy lusztrum, amíg színpadjain a magyar múzsa szóhoz juthatott. Aki azután szóhoz juttatta, egy lelkes fiatal tragikusszínész, Molnár György, Ráday kormányzatának mindjárt az elején vendégként fellépett Szigligeti *Vidjének* főszerepében. Egressy mellett nem hódított úgy, ahogy féktelen becsvágya óhajtotta; talán vetélkedő kedve is sarkalta, hogy később magának önálló hajlékot teremtsen. Első felesége, Hetényi Laura, vendégként szintén megfordult Ráday színpadán, de csak jóval később, második neijében, Kocsi-

sovszky Borcsában jutott a színház egyik legkitűnőbb naivájához. Voltak olyan vendégjátékok is, melyek — ha nem is mindjárt — szerződtetéshez vezettek: a kezdő sikereinek színhelyére visszalátogató Prielle Kornéliáé, a Szilágyi-páré, Tóth Somáé (őt az 1855-ben nyugalomba vonult Telepi helyére állították), Komáromi Alajosé, a Hegedűs-házaspáré, Szigeti Imréné, Sántha Antalé. Visszaszerződött Szathmáryné is, ki a hősnős szerepektől fokozatosan búcsútvéve, Kovácsné örökében a színház legnagyobb komikájává fejlődött. Többször megfordult nálunk a kolozsváriak egyik kedvence is, a nagytehetségű Gyulai Ferenc, Gyulai Pál testvérbátyja. Fellépett a vidék legjobb tragikája, Jánosiné is, 1855-ben, majd 1858-ban, az utóbbi évben tett első kísérletet egy huszonkétéves vidéki színész, Paulay Ede; e két vendégművészből nemsokára házaspár lett, s már ilyen minőségben jutottak öt év múlva együttes szerződéshez. Paulay akkor hősszerelmesként került a társulathoz, első neje, a korábbi Jánosiné Gvozdanovics Julia pedig mindhaláláig a színház jeles másodtragikája maradt. Utánpótlás a színház neveltjeiből is támadt: Lendvay fián kívül Fánicsy Lajosnak Ilka leánya jutott serdülő korba s már tizennégy éves korában eljátszották vele Júliát. Belőlük két év múlva házaspár lett, ugyanabban az esztendőben, amikor Feleki Miklós a másik fiatal reménységgel, Munkácsi Flórával lépett frigyre. Harmadikul szintén egy „kebelbeli“-nek, Szilágyi Pálnak leánya, Lilla, küzdötte fel magát hamarosan az együttes élére s a közönség dédelgető kegyébe. Ráday egész korszakának ő volt legnagyobb vonzóereje, s csak annak végén távozott el — német színésznőnek. 1848 óta Bulyovszky Gyula írónak volt a felesége, ennek a névnek szerzett aztán először hazai dicsőségeket, majd tartós világhírt.

Külföldi hírességeket Ráday is felléptetett. 1856 tavaszán Levassor Péter, a párizsi Palais Royal első komikusa

játszott itt Teisseire k. a. társaságában a *Sir John Esbrouff* és a *Le lait d'anesse* című darabokban. Nagy hatása volt, kivált a közvetlenségét ajánlgatták a kritikusok tanulmányozásra a mi színészeinknek. Ugyanez év szeptemberében az olaszok legnagyobb tragikája, Rachelnek egyetlen számottevő vetélytársa, Signora Ristori látogatott el hozzánk hat estére. Felcsigázott érdeklődés fogadta, mert a közönség Gyulai Pálnak Berlinből küldött színházi leveleiből már eleve képet nyert előkelő művészetéről. A Vasárnapi Újságban Jókai írt róla vezércikket, ismertette diadalmas pályáját, megemlítette, hogy marquisnö is, s hogy Adelaidének hívják, ami magyarul — Etelkát jelent... Mikor pedig fellépett, Gyulainak legkiválóbb kritikustársa, Salamon Ferenc örökítete meg apróra magasrendű játékaról nyert benyomásait, melegen megköszönve Rádaynak a vendéjáték gazdag tanulság-értékét.

Ristori műsorán olasz, francia és német drámák szerepeltek. *Stuart Máriát* ő is eljátszotta, de nem — mint Rachel — a Lebrunét, hanem Schiller hősnőjét, kit közönségünk Jókainé alakításából ismert. Fellépett Legouvé *Medeájában* és Giraud *I gelosi fortimatijában*; de legmélyebb hatással olasz tragédiákban: Marengo *Pia de Tolomeijében*, Pellico *Francesca di Riminijében* és Alfieri két művében, *Rosamundában* és *Mirrában*. A kritika lerakta fegyverét, a közönség lelkesedése majd szétvetette a színházat, az egyik tudósítás százhuszonhat—százharminchat kihívásról beszél. Költőink is lángot fogtak: Sárosy Gyulának, Tóth Kálmánnak dicsőítő költeményeit közlik a folyóiratok. Még amikor eltávozott is, visszavisszatérnek a nagy művésznő vendéjátékának tanulságaira. Talán először veszik észre azt a megbecsülhetetlen értéket, ami az előadások kellő készültségében, az együttes összehangolt voltában rejlik: nálunk — írják — „ha egy-egy új darabot egy-két heti betanulásra három-négy próba

után előadnak, abban bizony azt sem tudja még a színész, hol álljon meg? nem hogy még a szerepében érezhessen is valamit. Kivált mikor évenkénti harminc betanult új darab közül előre érzi hűszon azt a halálszagot, miszerint az nem ér többet két obligát előadásnál, hol vegye ott a kedvet egy olyan nyomorékba a leikét beleönteni? Meg se tanulja biz az a szerepét és — igaza van“. A cikknek jellemző címe: *Ristori-utóféjaldalmak*, s azzal végzi: ne utánozzuk; fejlesszük és tökéletesítsük a — magunkét.

Végül 1858-ban Aldridge-ot is visszahozza Ráday. Ügy fogadják, mintha hazajönne: a fővároson kívül időközben a vidék is megismerte, Székesfehérvárott, Kassán, Győrött is eljátszotta shakespearei hőseit, a leghíresebbet: Othellót mindenütt. Ezt most is bemutatja, mellette Macbethet, Shylockot; ezekben fehérre festi fekete bőrét, a velencei zsidóhoz pedig palesztinai sasorrot is ragaszt, ezzel — mint a Vasárnapi Újságban Jókai gonoszkodva feljegyzi — az egyik előadásán baleset is történt: a törvénytörési jelenetben — elvesztette. De a régi alakításokon kívül fellép egy ujjal is: most játssza el nálunk először Leart, ebben talán még nagyobbnak találják, mint korábbi szerepeiben. S váltig ragaszkodik egy kedvelt komikai feladatához is: Mungo néger szolganak eljátszásához *A lakat* című bohózatban. A komor hősök után szívesen mutatkozik be ebben a bravúrszerepében, mintahogy a mi Egressynk is szinte haláláig műsoron tartotta Kotzebue-nak azt a rövid komédiáját, melyben Krumm teológus torz alakjával időnkint bizonyosságot tehetett színészi sokoldalúságáról.

Ráday ötesztendő uralma alatt is sokan elköltöztek azok közül, akiknek élete és munkássága bekapcsolódott a Nemzeti Színház történetébe. 1855-ben hunyt el Kassán gróf Csáky Tivadar, az induló magyar színészet nagy pártfő gója, Déryné kassai éveinek biedermeier-stílusú amo-

rozó alakja (Déryné maga három évvel ezelőtt vonult vissza végkép a színésztől, vidéken, elfeledve, hosszú és inséges öregség küszöbén). Ugyanez évben egy fiatal kecskeméti tanárt ragadott el a járvány, Obernyik Károlyt, kinek nevéhez a színház néhány kezdeti nagy sikerének emléke fűződik, s aki hosszabb időn át buzgó jegyzője volt a drámabíráló bizottságnak. Nevét a magyar drámaírás első jelesei közé sorolták, Losonczy László versben jajdult fel halála hírére:

Oh múzsa, színügyünk komoly műsája!
 Gyász annyiszor borula rád; korán
 Ragadta a sors sírba *Katonát*,
 Korán kidőlt *Czakó*, s korán *Obernyik*.
 Ki pótolandja e három jelesnek
 Helyét közöttünk? ...

Miskolcon viszont egy öreg nyugdíjas tanár halt meg, fiatalabb éveiben az úttörő színészet egyik legérdemesebb bajnoka, laborfalvi Benke József, a Nemzeti Színház nagy drámai hősnőjének, Jókainé Laborfalvi Rózának édesapja.

Az év végén pedig irodalmunk egyik óriása szállt sírjába: Vörösmarty Mihály. Az ő nemes szava csendült fel először a magyarság fővárosi színházának falai közt, s azután drámaköltőül, bírálóbizottsági tagul, színikritikusul valóban utolsó lehellest szívében viselte ennek az intézménynek és művészgárdájának sorsát. Megkínzott aggyal, lankadó kézzel még utolsó éveiben is annak a törekvésnek szentelte fogyó életerejét, hogy bálványozott Shakespeare-jét méltó magyar köntöshöz juttassa színpadunkon, hol az ő *Julius* Caesar ja volt Shakespeare-fordításunk első példamutató remeke, s ahová később Learnek szívszaggató fájaldalmát is az ő igéje plántálta át — az örökkévalóságnak. Vörösmarty temetése volt az első alkalom, mely a főváros társadalmát az általános gyászban félelmetes megmozdulású *magyar* közösséggé kovácsolta össze. Itt derült ki,

hogy a tűrés és némaság mélyén milyen élő erők dolgoznak! Mit ért ezek ellenében a kormány bosszúja a gyászkerettel megjelenő hírlapokon!

A következő év az öreg Simontsitsot sodorta el Ráday oldaláról, hűséges igazgatótársát, kit mindenki szeretett. Akkor is, amikor Rádaynak újabb három évre szóló kormányzói megerősítése leérkezett s a színház huszonöt „delnőjé“ ugyanannyi „képlet“-ből álló szönyeggel lepte meg, Simontsitsot szintén megajándékozták, ezüst tintatartóval. Ugyancsak 1856-ban hunyt el Mainzban Bartay Endre, az egykori bérlő-igazgató, kinek szinte a nevét is eltemette a medréből kifordult idő. 1857-ben Szentpétery hagyta ott a szent deszkákat, s hű közönsége majd két éven át aggódva leste a híreket a városmajori Siklósvízgyógyintézetből, hol ápoltatásáról maga a kormányzó-főherceg gondoskodott; e rideg nagyúrban volt emberi melegség is, s a művészet iránt sem volt érzéketlen: gyermekeinek zenei oktatására magyar mestert kért fel, a legnagyobbat: Erkel Ferencet. Erre az időre esik Ferenc József második körútja, melynek során a Nemzeti Színházba is ellátogatott hitvesével együtt. Erkel s a két Doppler erre az alkalomra írta *Erzsébet-operáját*, ezt most díszruhás, meghívott közönségű ünnepi előadáson mutatták be, az uralkodópár is pompás magyar öltözetben jelent meg, az egyik szereplő „éljen a király és éljen a haza!“ kiáltással ragadott poharat, s a király meghajolt páholyában. Ez is hozzájárult a vérmes reménykedéshez, mit a látogatás országszerte keltett. De a Bach-világ alkonyához még Ausztriának kétévi külpolitikai kudarcain át vezetett az út. Addig a „walesi bárdok“-ra még zord idő járt, a főváros társadalma is csak legfeljebb a farsangi vigalmakon (a legfőbb „dalidókat“ mind a Nemzeti Színházban tartották) tüntethetett azzal, hogy magyar viseletben táncolt a Füredi Mihály- és Bognár Ignác-féle, hihetetlenül ka-

póssá vált magyar nótagyűjtemény legkedveltebb dallamaira; meg az országos temetéseken tüntethetett — némaságával.

1858-ban három ilyen nagy temetés is mozgósította a várost. Januárban Lendvayt váltotta meg a halál. Vasutcai lakásáról tizenöt-húszezer ember kísérte ki, írók és színészek huszonnégy fáklyája közt. A színház előtt Székács József búcsúztatta. A vendéglők ablakait bérbé adták. Jókai gyönyörű nekrológban siratta el, épp Aldridge vendéjátékának küszöbén: „Holnap — írta — itt lesz az afrikai művész; és holnapután őrola fog mindenki beszélni“. De Lendvayt nem egyhamar feledték el rajongói. Hamvai fölött nemsokára felállították Gerenday síremlékét, sóskúti márványból, bizánci stílusban, Sárossy Gyula versével. Ugyanakkor a tárlaton látható volt állószobrának gipszmintája, Dunaiszky László műve, mit Tomori buzgalomból cinkbe öntve egy év múlva felavattak a színház előkertjében, Katona Józsefnek nemrég ott álló szobra mellett, amelyet szintén Tomori ajánlott fel Rádaynak. Ezt a Katona-szobrot, mely — a Hentzi-emléket nem számítva — az első szabadtéri szobormű volt a fővárosban, Züllich Rudolf készítette, ugyanaz, akinek Balatonfüreden is állt egy Kisfaludy Sándora; később mindkettőt eltávolították, Katonáét Kecskemét városa kapta meg, máig ott látható. A Lendvay-szobor sem örködött sokáig a színház előtt, az új homlokzat megépültekor a színészudvaron helyezték el és hosszú időn át ennek lábánál ravatalozták fel a színház halottait; a lebontás óta egy kültelki állványfa-raktárban várta feltámadását, valameddig napjainkban a Nemzeti Színháznak hajlékot nyújtó Népszínház-épület oldalfa mellett fel nem állították.

Lendvayt hamarosan követte az elmúlásba művészténe legnagyobb méltányolója, a színház első igazgatója: Bajza József. A nagy harcos Világos óta már csendes em-

ber volt, temetésén fényes szellemének már csak porhüvelyét adták át az anyaföldnek. Ravatalánál mindenki meghajtotta a zászlót, a színház a maga múltja előtt tisztelt az emlékezés és hála könnyével.

Szentpétery Zsigmondot is hiába várták vissza a színpadra, hogy a meleg kedély, öreguras finomság és színmagyar lélek varázsát árassza el újra onnan: még karácsony előtt a felejthetetlen Zsiga cigányt, Bácsit, Menenius Agrippát, Falstaffot is végigkísérte a könnyező sokaság a Lendvay útján. Elmondhatta volna ő is — írta a sajtó — hogy: „az én nevem légión”; s egy egész szerepkör letűnésétől féltek kidőltével. Pedig már ott haladt koporsója mögött méltó utóda: Szigeti József. Félév múlva a színpadon is megülték Szentpétery emlékezetét, a nehéz idők nagyon kifejlesztették a kegyeletet, az első gárda hőseit hovatovább a történelemnek kijáró tisztelet övezte.

A munka pedig folyt tovább, az eltávozottak helyére újak álltak, mint ahogy a műsoron is a nagy számban elhullott újdonságokat még újabbak váltották fel. Ráday színpadán állandó a sürgés-forgás, öt év alatt előállnak vagy százötven bemutatóval. Húsz körül jár azoknak a magyar íróknak száma, kiket Ráday juttat szóhoz először a színpadon. S ezek mellett a régiek is új lendülettel dolgoznak. Szigligeti egymaga tizennyolc újdonsággal gazdagítja a műsort, van olyan esztendő, az 1856-os, amelyre *hat* bemutatója esik, ennek az évnek különben is nevezetessége, hogy nem kevesebb, mint huszonkilenc magyar drámát juttat először közönség elé! A szerzők vagy a vidám múzsát szolgálják, vagy — megint csak Szigligeti nyomán — a történelmi múltat idézgetik (a negyvenes éveket a jövő reménysége ihlette, az ötveneseket a múlt vigasza). Nagy drámai tehetség nem támadt köztük, Kátóna Józseftől inkább csak a magyarság örök önvédelmi

kérdéseinek megragadását örökölték (színpadi politizálás és retorikán túl ezzel sem igen jutva), — de tragikai érzékétől messze elmaradtak. Ráday alatt — kilencévi némaság után — a *Bánk bán* is újra elfoglalta helyét a játékrenden, igaz, hogy embertelenül megnyirbálva: Petur ádázódott, Tiborc siránkozott, de egyik sem mondhatta el, miért; hagyján: a közönség félszóból is értett.

Shakespeare szolgálata sem lanyhult, tizenöt drámáját játszották, közte hármát elsősorban, s öt év alatt ötvenöt estét szenteltek génuszának. Schiller drámái közül *Az orleansi szüzet* mutatták be, Hebbelnek *Judit és Holofernesét*, Laubénak *Essexét* Külföldi újdonságul szinte kizárólag franciákat hoztak, ekkor kezdődik Dumas fils térhódítása, ekkor a Feuilleté.

Operabemutató tizennégy esik Ráday éveire, közötté van Verdi *Tévedt* nője és Mozart *Figaro lakodalma*, valamint Hollósy Kornélia pályájának egyik főállomása: Meyerbeer *Észak csillaga*. A hazaiak közül Erkel mellett a Doppler-testvérek, Bognár Ignác, Huber Károly és Thern Károly nevével találkozunk. A ballet is ekkor kezd fellendülni, már vannak képzett táncosaink, ezek kedvéért néha komoly drámákba is beékelnek egy-egy táncmutatványt, amit a kritika váltig felhánytorgat. Az ötvenes években Ar any vári Emilia a főballerina, a *Portici néma* mimikai feladatát is ő vitte sikerre.

1855-ben fellép egy vendégtáncosnő is, az egész Európát feltüzelő spanyol csillag: Pepita de Oliva. Több estén át ünneplik, s a tőle divatbahozott pepita-szövet nálunk is kapóssá lesz, máig örzi első pártfogójának elhalványult emlékét, akinek táncmutatványát sajtónk valódi művészetül el nem fogadta s a vezetőségnek is felrótta, de annyit, hogy „gyönyörűséges, remekül megtermett asszonyi állat“, készséggel elismert fölöle.

Ilyen, a színház kezdőkorára emlékeztető, közkeletűbb mutatványok elvéve még most is előfordulnak. 1855-ben Engel Jakab mutatja be óriás „képkörét“ (cyclo-rama), az akkor folyó francia-oroszháborúról. A következő évben újra ködfátyolképek szerepelnek, ezúttal már mozgó alakokkal. Erről Jókai is ír, felgyújtott fantáziájával szinte már a mai filmművészet ábrándjába merülve. Zenei kuriózumok is akadnak. Ismételten föllép Nagy Jakab „tilinkókirály“, bodzafahangszerén szórakoztatva a közönséget. Majd Fetter János hangversenyezik Hamar Leó hazánkfia találmányán, a villamosság által összhangzó öt zongorán. Megfordul színpadunkon az első magyar bűvész is, Kövesi Ede, egykori színész, ki Világos után csapott fel „illúzionistává“, s ezért Arad díszpolgárává választotta, ő gyűjtötte össze az első háromszáz forintot a marosvásárhelyi Bem-szoborra.

Tarkább képet a színház élete valaha is alig mutat, mint ebben a Bach-uralom alatti Ráday-korszakban. Az utókor szemében szinte kápráztatóan ragyog: mi a hegycsúcsokból ítéljük meg a távlati képét. Korszerű erők fűtötték a munkáját: a fásultságából ébredező magyar lélek nekibuzdulásai. Akik benne éltek — különösen akik működésébe közelebbről is beletekinthettek —, hibákat és hiányokat is láttak bőven. Jókai ismételten feltárta ezeket, Kakas Márton vidám álarca mögött, de sokszor komolyra is fordítva a szót. Szereposztás dolgában — mondta — inkább a tagok indulatossága parancsol, mint az igazgató belátása; néha az egész darab nem illik össze, mert mindenki másnak veszi a szerepét, mint aminek írva van, sokszor tapsért játszanak, nem pedig ihletből. Mindezen sem az intendáns, sem a rendező nem segíthet, felelős *művezető* nélkül a dráma visszaesik. A vendégjátékokat szabályozni kell, hogy az együttes mindig rendelkezésre álljon, a jutalomjátékokat pedig megvál-

tani, mint Ráday első igazgatása alatt történt. Az operát is hiába fogták rövidebbre, 1858-ban is a dráma 18.000 forintot jövedelmezett, az opera elnyelte nemcsak ezt, hanem az országos segély 14.000 forintját és még 16.000 forint deficittel zárult.

A beavatottak tudták, hogy ez mind valóság, a tájékoztatlanok már azt rebesgették, hogy Jókai — igazgatóságra pályázik, ezt a feltevést nyilatkozattal volt kénytelen elhárítani magától. Nagy elégtételére szolgálhatott, hogy szavának meglett a fogantaja: kormányzata utolsó évében Ráday csakugyan egy kézbe adta a művészi vezetés gyepelőjét, Jókai szerint „olyan kézbe, melynek értelmes feje is van“, — a Szigligetiébe; ő majd „azon sűrű hanyagságot és értetlenséget, amivel mindeddig annyi küzdelme volt a színháznak, buzgalommá és fegyelemmé tudja varázsolni“.

Rádaynak ez a lépése a jövő felé irányult, melynek gondozásában ő maga nem akart tovább résztvenni. Mikor megbízatása lejárt, felmentését kérte. Nem bukással távozott, a legtekintélyesebb művészek mindvégig szinte a családfőt tisztelték benne; de a vezetésbe belefáradt és anyagilag is kimerült. Mert nemcsak mágnásbarátait lelkesítette adakozásra, a magából is bőkezűen áldozott, s ez vagyoni helyzetét nagyon aláásta, az őseitől gyűjtött híres könyvtárat kénytelen volt eladni a református teológiának, s péceli családi kastélya is rövidesen gazdát cserélt.

IV.

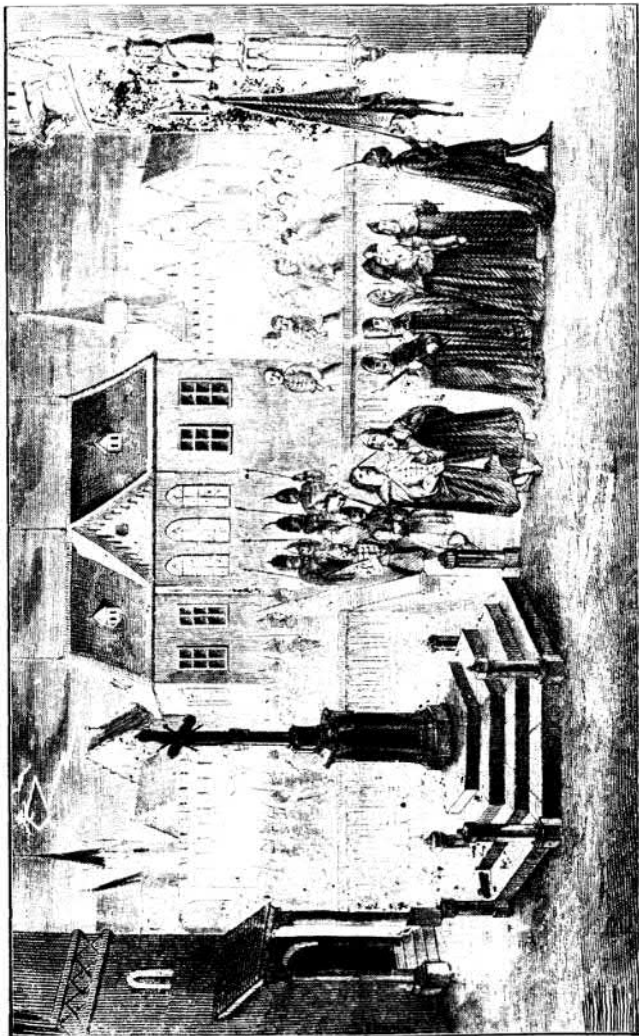
A hazafias szellem felbuzdulása Bach bukása után. — Molnár György Budai Népszínháza. — Nyéky Mihály átmeneti kormányzása a Nemzeti Színházban. — Szigligeti emlékirata a színház ügyében. — Széchenyi István és Teleki László halála. — Hegedüs népszínműi rövid tündöklése; Tamássy József első föllépte. — Az operett műfajának jelentkezése. — Prielle Kornélia végleges szerződése.

Ráday visszavonulásának időpontjában a színház már mint valami érzékeny földrengésjelzőkészülék reagált a politikai élet minden változására. A nemzeti visszahatás itt is, ott is lángot vetett, burkoltan, majd meglehetősen leplezetlenül egymást érték a tüntetések a szellemi zsarnokság ellen. Az Akadémia palotájára megindított gyűlésből nemzeti ügy lett, az a németiség Schiller-ünnepeire választadó Kazinczy-centenáriából is. A cenzúra enyhült, a nemzet megtalálta a szívét, írói a szavukat. A francia-olasz győzelmek Ausztria ellen, Lombardia elvesztése összezúzták Bach uralmát, s az októberi diploma meg a februári pátens körül felcsillámló „kis alkotmány“ feltűzelte a vágyakozást a régi „nagy“-ra. A Nemzeti Színházba is főleg tüntetni járnak, hazafias újdonságokba s a régiebb műsorból fölújított történelmi drámákba; ahogy Molnár György mondja emlékirataiban: „politikai tribünné vált a színpad“. Vadnay Károly is följegyezi a színészetnek ezt az alkalmi varázsát s föl — helytelenítőleg — az egykorú német sajtó is, mely a Nemzeti Színházat ezzel az elneve-

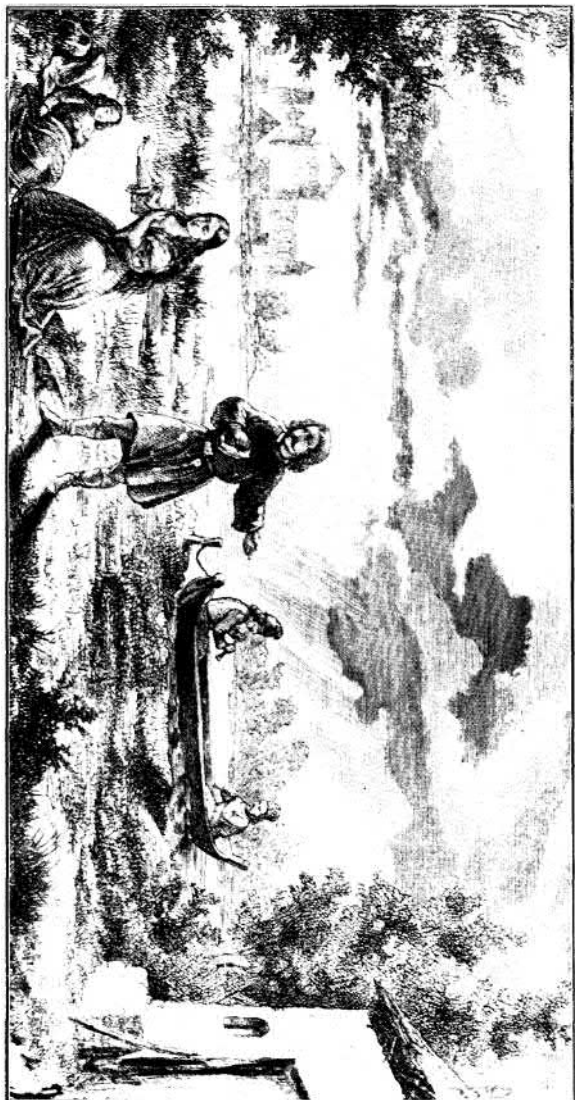
zéssel tiszteli meg: „ein Tummelplatz für magyarische Exaltados.“

Még a vidéken is fellendül a színjátszás, 1859-ben Albrecht kormányzó elrendeli, hogy szigorúbban járjanak el a vidéki magyar színiengedélyek kiadása körül. S a főváros „vidék“-je: Buda szintén ebben a légkörben jut ismét magyar színészethez a buzgó és becsvágyó Molnár György kezdeményéből. Előbb a Horváth-kerti arénába sikerül magyar vendéjátéokra beférkőznie, majd a budai tanácstól megkapja a Lánchíd-fő melletti romépületet, s részben adakozásból, részben hitelre átépíttetvén, a Kisfaludy balatonfüredi színházának homlokzatáról kölcsönzött felirattal: „Hazafiság a Nemzetiségnek“, 1861 őszén megnyitja. Népszínháznak szánja, a könnyebb műfajok ápolására, de csakhamar a Nemzeti Színház ellenzékével is szóbaáll (maga is a békétlenekhez szít) s némileg versenytársi szerepet vállal, bár ezt a belátóbb bírálat (Gyulai, Salamon) váltig helyteleníti. Még *Bánk*-előadással is előáll, néhány divatos francia drámát is tőle vesz át utóbb műsorára a Nemzeti, színészei közül nem egy ott folytatja pályáját (Náday, ki műkedvelői operaelőadáson a *Don Juan* Leporellójában lép fel e színpadon, Vízvári, Boér Emma stb.); tizenkétéves korában nála nótázik Szigeti *Szép Juhászában* Kölesi Lujza, a későbbi Blaháné. De az újra megnehezülő időkben Molnár vállalkozása meginog, akkor egy Offenbach-operettbe Párizsból átplántálja a a kánkánt, majd az *ördög piluláinak* boszorkányos színpadtechnikai mutatványaival csinál százonfelüli előadás-sorozatokat, de túlköltekezik s a negyedik évben Budán visszaáll a német szó egyeduralma.

A felbuzdulásnak ez éveiben a Nemzeti Színház megint „átmeneti“ uralom alá kerül: Ráday helyébe a bizottmány nem állít hozzáértő fővezetőt, hanem a rég divó félmegoldással Nyékyre ruházza a kormányzást, ki azt

JELENET A „HUNYADI LÁSZLÓ” OPERABÓL

nem nagyon gyakorolja, betegeskedik is, hetvenedik évén túljár, kétévi megbízatása után el is halálozik. Alatta — most már nagyobb hatáskörrel, de korántsem szabad kézzel — Szigligeti viszi az ügyeket, okos felterjesztést készít az ál-alkotmányosság idején egybehívott országgyűlés elé, s ez bizottságot is alakít az égető kérdések rendezésére; Jókai írja az előadói jelentést. De minden jószándék a felírni vita után beálló újabb politikai borulatban bozótbavész. Egyelőre nem alkotmányt kaptunk, hanem — Schmerlinget; és két lesújtó veszteséget: Széchenyi, majd Teleki mártírhalálát. A színház a temetések napján kapuit bezárva osztozott a nemzet fájdalmaiban.

Magának is volt gyásza: a népszínmű s a magyar dal első hivatott művészt, Hegedüsné Bodenburg Linát temette el, huszonnégy éves korában, alig egyévi működés után. Úgy indult, mint később Blaha Lujza, a megigéző hang és lebilincselő egyéniség varázsával. Fűredivel vitte Szigligeti dalos magyar darabjait új diadalra, halála után nem sokkal pedig vendégül föllépett már az az énekes-színész is, kinek viszont csak egy újabb évtized múlva akadt Blahánéban méltó játéktársa: Tamássy József. Hegedüsnét tíz hó múlva követte az elmúlásba férje is, Hegedüs Lajos színész és drámaíró, s kisgyermekük sem maradt életben. A hármas halálnak Jókai tolla állított szívbemarkoló emléket. Egyelőre a gyermekszínészből felseperedett Bognár Vilmát állították Hegedüsné helyére, az operettben is, mely Offenbach első darabjaival ekkor foglalta el helyét színpadunkon. 1861-ben Offenbach maga is több estén föllépett társulatával.

Nagy sikerei is vannak a színháznak, Egressy fellépései most vonzanak legjobban, az operában Hollósy Kornéliát ünneplik, kivált Melindáját Erkel új remekében, a Bánk bánban. Ekkor megy nőül Lonovics csanádi főispánhoz s rövidesen, diadalai tetőpontján, visszavonul. Szig-

ligeti két év alatt megint öt újdonságot ír, de jobban gyűjt az újra engedélyezett *Rákóczi fogsága* (Feleki lóháton jelenik meg benne!), mely aztán Jókai *Szigetvári vértanúiban* szerez erős vetélytársat. A divatos francia szerzők egyre nagyobb teret hódítanak, ezeknek Prieile Kornélia válik legünnepeltebb tolmácsává, ki vendégből ekkor lesz véglegesen szerződött taggá.

Klasszikus bemutató Nyéky éveire nem esik, de Shakespeare-nek öt tragédiája és két vígjátéka díszíti a műsort. Egressy Learjét éppúgy magasztalják, mint u^v.olsó diadalát: Brankovicsot; ez utóbbit egyszer riadó zsviózás is köszöntötte, mikor szerb ifjak küldöttsége látogatott el az előadásra. A színház első gárdájából Bartháné nyugdíjba megy, Komlósy Ida s Lendvay-Latkóczyné fokozatosan átadja helyét a fiataloknak, kiknek sorába 18ö0-ban Szigligetinek két leánya, Anna és Jolán is belép. Lendvayné nyugdíjban is sokáig lakója maradt a szomszédos Westermayer-sarokháznak, melynek telkére utóbb a színház bérpalotája épült. A másik oldalon pedig a Griff helyére a Pannónia-szállót is ekkor emelték, homlokzatával eredetileg nem a Kerepesi-út, hanem a színház felé, mely még sokáig szabad téren állt, bokrokkal körülvéve.

V.

Radnótfáy Sámuel intendánst működése. — A színház negyedszázados fennállásának ünnepe. — A pénzügyi helyzet helyreállítása. Az uralkodó évi hozzájárulása. — A császári pár látogatásai a színházban a kiegyezés előtt. — A színésziskola felállítás. — Egressy Gábor halála. — Radnótfáy szerződtetései: a Paulay-pár, Náday Ferenc; a dalmü-együttesben Markovics Ilka, Carina Anna. — Elégedetlenkedések a színházban és a sajtóban; a Dobsa—Reviczky-féle beadvány az uralkodóhoz Radnótfáy ellen. — A külföldi, hazai és operai műsor iránya; Shakespeare-bemutatók; az első Wagner-opera.

1862 tavaszán végre megint olyan intendánst állítottak a Nemzeti Színház élére, aki megbízatását nem üres dísznek tekintette, hanem minden tudásával és jószándékával belevetette magát a munkába: Radnótfáy Nagy Sámuel. Tekintélyes férfiú volt, tagja a helytartótanácsnak és császári királyi udvari tanácsos. Ez a „gutgesinnt“ elhelyezkedése nem biztosított neki olyan népszerűséget, aminővel Ráday dicsekedhetett, de művelt ember volt, őszinte barátja drámának és színészetnek, forgatta a tolat is, több színművet fordított németből, franciából és lengyelből.

A műsor gondját ő is Szigligetire bízta, akinek tapasztalatait szervezeti kérdésekben is szívesen segítségül vette s a bajok orvoslására irányuló javaslatainak is igyekezett rendre érvényt szerezni. Radnótfáy működése helyzetileg is a színház életének igen nevezetes időszakához fűződik: amikor az intézet élére állították, az fennállásának éppen első határkövéhez, huszonötödik évfor-

dulójához érkezett. A főváros, sőt az egész ország is büszkeséggel és hálával tekintett a magyar szellemnek erre a megvíthatatlannak bizonyult erősségére, mely *ilyen* huszonöt esztendő minden vészverődésével megdacolt.

Radnótfáy a színház 1837. évi megnyitásának évfordulóján, augusztus 22-én, nagyszabású örömmünneppel ülte meg a viszontagságos huszonöt év jubileumát. Az estét Kölcsey Himnusza vezette be, nemzeti imádságunk, melynek magasztos dallama ezekről a deszkákról szárnyalt égnek legelőször, tizennyolc évvel azelőtt. A zenekart maga a szerző, a színház első karnagya, Erkel Ferenc vezényelte. A közönség állva hallgatta végig, ami ezekben a tüzes hazafiságú években vált szokásossá. Verses beköszöntőt Jókaitól kért az intendáns és pompás magyar öltözetben, Pannónia múzsájának képében a költő neje, Laborfalvi Róza szavalta el a prólógot. így aposztrofálta a színházat:

Gyászévein át a zord „vasidőnek“,
 Midőn a múltnak minden építménye
 És a jelen alapja rombadőltek,
 Te álltál, mint hajótörött reménye.
 Mint örtoronynak kúpja a tengerbe
 Süllyedt város felett, Igéretül
 Te álltál, hogy még nincs minden leverve:
 S mi elbukott, még újra felmerül.

Azután Vörösmarty színházavató költeményét, az *Árpád ébredését* játszották el. Egressy a honszerző Árpádot szólaltatta meg, egykori szerepe: a rajongó Költő most Felekire szállt. Felekiné a Színésznő alakját örökölte az id. Lendvaynétól. Prielle Kornélia a Sírszellem szavait tolmácsolta, mik annak idején férfijáról, a László Józseféről hangzottak el. Majd zeneszám következett: Erkel Sándornak, a nagy karigazgató fiának erre az alkalomra magyar dallamokból összeállított „egyveleg“-e. S hogy Terpsichore is helyet kapjon: a színház első táncosnöje, Rotter Irma, népi táncokat mutatott be Róka

János társaságában. A dráma — természetesen — Katona *Bánk bánjával* jelent meg a színen, a negyedik felvonásból adta elő a királyné s a nagyúr jelenetét Egressy (Bánk), Szathmáryné (Gertrudis) és Felekiné (Melinda). A kritika ez ünnepi alkalommal sem fojtotta el véleményét, hogy ezt a szereposztást nem tartja szerencsésnek: Petur való Egressynek, nem Bánk, Szathmárynének pedig semmiféle történelmi nagyasszony, mert őt a jó Isten is napamasszonynak vagy táblabírónének teremtette. Végül az operai együttes ünnepelt, Erkel remekének, a már kétszázadik előadása körül járó *Hunyadi Lászlónak* templomi esküjelenetével. (Hollósy Kornélia már nem vett részt benne, egy hóval azelőtt végkép elbúcsúzott az új Erkel-operának, *Bánk bánnak* Melindájával. Az utolsó években diadalt diadalra halmozott Verdi *Tévedt nőjének*, Meyerbeer *Dinorahjának*, Mosonyi *Szép Ilonjának* bemutatóján. Fejedelmi búcsúztatót kapott, a fővárosi közönség küldöttségének élén Reményi Ede üdvözölte, díszes karpereccel övezve csuklóját, Erkel pedig nemzeti-szalagos babérmalátát illesztett homlokára. Éjfélkor legjobb zeneművészeink éjzenét adtak szállása előtt, az első hegedűt ebben is Reményi játszotta.)

De a jubileum örömébe vegyült öröm is elég. Radnótfáy nehéz pénzügyi helyzetet talált elődje után, 60.000 forint pénztári hiány terhével kellett indulnia. Jó gazdának bizonyult, erélyesen hozzáfogott a rendteremtéshez azon az úton, mit Jókai így jelölt meg: „költséges gazdálkodás helyett gazdálkodva költés“. Jó példát maga mutatott, intendánsi kötelességeit szolgálva, jogairól is lemondott, még tulajdon páholyát is bérbeadta. Helytartósági összeköttetéseivel pedig a lehetetlennek látszót is kivívta: az uralkodói támogatást. 1863-ban őfelsége magánpénztára kifizette a 60.000 forintnyi adósságot, s ez évtől fogva ugyanily összegű évi hozzájárulást biztosított

az udvari páholy megváltása címén. Így szerezte meg a Nemzeti Színház a bizalmat és pártolást, fokozatosan, — alulról fölfelé: először a kisemberek önkéntes adakozását, később a Rendek adóját, majd a főurak segítségét s végül az udvar kegyét.

Az udvari páholy különben a hatvanas évek derekától fogva már akárhányszor nem is maradt gazdátlanul. 1865 végén a király megjelent Erkel Sándor *Csobánc* című dalművének bemutatóján. Az operát ez estén csonkán adták, a vége helyett „allegóriai jelenetek“-et rögtönöztek. Egy áriája után a király is nyíltszíni tapssal jutalmazta Hollósy Kornélia jeles utódát, Pauline Markovics Ilkát, ki nemsokára az *Afrikai nő* Selikájával aratott emlékezetes diadalt, s kit *Erzsébet-oratóriumának* előadásakor maga Liszt Ferenc is megtapsolt.

1866 elején, pesti tartózkodása alatt, a császári pár sűrű egymásutánban nyolcszor látogatta meg a színházat. Az *Erzsébet*-operán kívül a leghíresebb drámai előadásosokat is rendre megnézték, Dumas *Gauthier Margitját* Prielle Kornéliával, Sardou *Idegeseit*, Hugo Károly *Báró és bankárját*, Szigligeti *Nőuralomját*, Szigeti *Vén bakancsosát* és — Füredi magyar nótái kedvéért — a *Két pisztolyt* (ezt kétszer is). De legnagyobb üdvrivalgással a nézőtér bizonyára akkor fordult az udvari páholy felé, amikor 1867 márciusában — az alkotmány helyreállítása s a koronázás közt — a *Tévedt nő* egyik előadásán jelent meg benne a király, gr. Andrássy Gyula magyar és b. Beust Frigyes osztrák miniszterelnök kíséretében.

A színészoktatásnak régóta időszerűvé vált kérdése szintén Radnótfáy alatt nyert megoldást. Néhány évvel korábbi elaborátumában Szigligeti még csak arra gondolt, hogy tehetséges kezdőszínészeket csekély fizetéssel régi tagok készítsenek elő nemzeti színházi kísérleti szereplésre. Most biztosabb alapokra helyezték ezt az ügyet,

1864-ben felállították a Nemzeti Színházi Képezdét, ebből később Orsz. Színészeti Tanoda, majd Orsz. M. Kir. Színművészeti Akadémia lett. Méltán viseli a „Királyi“ jelzőt: megvalósulását az uralkodó 10.000 forintos évi támogatása tette lehetővé. Élére gr. Festetics Leó volt intendánst helyezték, mellé aligazgatónak, egyszersmind elméleti tanárnak, Gyulai Pált. A gyakorlati képzést Egressyre és Szigetire bízták. Böhm Gusztáv lett a zenei oktató, Paulay Ede a titkár.

Egressy szívvel-lélekkel résztvett a szervezés munkájában, majd katedróját is buzgó lelkiismeretességgel töltötte be, élete végéig, mely közelebb volt, mint bárki is hihette. 1864-ben rengeteget játszott, újdonságokban is, A *Szentivánéji álom* első előadásain még Oberon légies szerepét is elvállalta, noha a sajtó évek óta emlegeti, hogy „termete szükségtelen gyarapodásnak indult“. Még ez évben könnyebb agyvérzés érte. Sokáig betegeskedett, de lábadozóban már új szerepekre s tanárkodására készült, könyvet is írt növendékeinek. Talpraállt, s másfél dicsőséges esztendeig a színpadon is újra uralkodott. 1866 július 30-án egyhavi nyári szünet után (melyet csak két év óta rendszeresítettek) *Brankovicsban* lépett fel. A megvakított fiaival való találkozás megrázó jelenetében az ifjú Lendvayné vállára hanyatlott s örökre elvesztette eszméletét; még az éjjel kiszenvedett. „Tegnap fejedelem, ma por“ — írta búcsúztatójában Jókai. Temetése napján egyik színház sem játszott, a németeké sem. Radnótfáy mellett Ráday és Festetics is ott haladt koporsója után. Török Pál beszélt a ravatalnál, a színház előtt Farkas József teológiai tanár, a sírnál Szigligeti, ötvennyolc évet élt meg, mégis színészetünk hőskoráig nyúlt vissza működése. Utána már csak Jókainé állta a helyét, három évnél tovább ő sem.

Egressy halála éve vitte el a Világos óta egészen elcsendesedett Gaal Józsefet is, kinek *Peleskeije*, váltig feltámadt a játékrenden, valamivel előbb Jósika Miklós ment el, az ő *Két Barcsayját* is kitűzték még hébe-korba, de már visszhangja nem támadt. Ugyanegy évben (1864) hunyt el Fáy András, a „nemzet mindenese“, a színháznak is még Várbeli korszaka óta legönzетlenebb s legnemeslelkűbb barátja, Szalay László történetíró, s egy magyar lángész, kinek a Nemzeti Színház életével is azóta annyira összeforrt remekművét Arany János már az újra munkábaálló Kisfaludy-Társaságban átadta a halhatatlanságnak: Madách Imre. Drámai együttesünk Nesztora: az érdemes Udvarhelyi Miklós sem élte túl az önkényuralom korszakát, vele a magyar színészet legendás múltja szállt sírba, ő még Kantoména volt magyar oktatója, Katona József barátja s a *Bánk-bán* színpadrajuttatója.

Radnótfáy újította fel a színház évenkénti Kisfaludy- emlékelőadásait is, a kegyeletre mindig gondja volt, Megyeri márvány mellszobra is alatta került felállításra. Színeszgardáját sok jeles erővel gazdagította, ő szerződtette először E. Kovács Gyulát, a kolozsváriak későbbi Egressy-jét, ő Paulay Edét és nejét, Benedek Józsefet, Náday Ferencet; az énekes együttesbe a Pauli-házaspárt, Carina Annát (a *Faust-opera*, első Margitját s a *Lohengrin* első Elsáját, kinek Volkmann a *Sapphót* írta, s akiből később Frankenburg Adolf felesége lett), s egy nagy ígéretet: a Rossini pártfogásával jelentkező Mányik Ernesztinát, ki — akárcsak Hegedüsne — egy évi működése után, huszonegy éves korában elhunyt.

Műsor-irányítás dolgában Radnótfáy untalantul hozzá nem értéssel, sőt — az akkortájt szervezkedő irodalmi „baloldal“ részéről — pártoskodással is vádolták. Reviczky Széver s a sértődött Dobsa Lajos drámaíró egyenest az uralkodóhoz juttatták el beadványukat az intendáns ellen.

A kérvény a színházi bizottsághoz került s ennek elnöke, Károlyi György, Radnótfáy mellé állt bizalmával. Gyulaiék is védelmükbe fogadták, mire a békétlenek a Budai Népszínház felől folytatták a kartácsozást. Az intendáns állta a támadást, a bukott budai igazgatót még vendégjátékokon is ünnepeltette a maga színházában. Lehet, hogy műsorán volt kivetnivaló, de valódi érték is akadt rajta elég. Shakespearei játékindjén a kiegyezésig tizenhárom mű fordul meg, a *Szentivánéji* álommal, *Téli regével* és *VIII. Henrikkel* ő ajándékozta meg a közönséget. Kivált az első kettőnek vállalása a színház technikai készségét is emelkedőben mutatja, bár épp a *Téli rege* harmadik előadása egy gáztömlő szétrobbanása miatt félbeszakadt. Más klasszikus szerzővel nem igen próbálkozik (a műsoronlévőket elég sűrűn játszatja), annál szaporábban áll elő az egykorú franciákkal: Dumas és Feuillet mellett előnyomul Sardou és helyet kap Augier. Angliai tanulmányútja után Tóth József néhány angol drámát is lefordít. Csak a német színiirodalom veszít egészen talajt.

Nagy az élénkség a hazai arcélen is. Szigligeti hat év alatt majd háromszor annyi bemutatóhoz jut, tartósabb sikerhez ismét csak vígjátékkal (*Nőuralom*), társadalmi drámával (*A fény árnyai*) és népszínművel (*Lelenc*); ez utóbbi téren Szigeti vetélkedik vele kedveltségben. Új nevek is bukkanak fel a régiek mellett, közülök háromé, a Szász Károlyé, Bérezik Árpádé és Rákosi Jenőé az abszolutizmus korából szinte már a mi napjainkba mutat át.

Külföldi színész ezekben az években már nem járt itt, külföldi író az id. Dumas személyében ünnepelhetett a nézőtér, *Paul Jones*ának előadásán, tombolva hívták a függöny elé, s ott kézcsókkal hódolt Jókainé és Felekiné művészetének.

Az operai műsor is gazdagabb lett néhány ékkövel: Verdi *Álarcosbál*-jával, Gounod Faustjával és — tizenhat

évvel külföldi bemutatója után — Wagner *Lohengrin*-jével. A zenedráma úttörő hőse már korábban (1863) is adott két hangversenyt a mi színpadunkon.

Radnótfáy Nemzeti Színháza rendeltetésének hű szolgálatában érte meg a kiegyezés történelmi fordulóját: múltjának minden igaz értékét épségben megőrizte és helyes úton haladt jövőjének megépítése felé.

VI.

A színház eredeti játérendje az önkényuralom idején. — Szigligeti sikerei és kudarcai a dráma és vígjáték terén; újabb népszínművei. — A többi magyar szerző. Obernyik és Czákó poszthumusz drámái. Jókai színművei. Szigeti József darbjainak népszerűsége. A kor más kedvelt szerzői: Dobsa, Kövér, Hegedüs, Tóth Kálmán; Balázs Sándor és Bérezik Árpád színműírói pályakezdése; Szász Károly és Rákosi Jenő első jelentkezése. Színész-szerzők. — Vajda János és a kritikus-dramatikus bukása. — Magyar klasszikusok a játérenden; a *Bűnk bán* színpadi feltámadása és főbb szereplői az abszolutizmus idején.

Milyen képet nyújt a Nemzeti Színház eredeti játérendje az önkényuralom tizennyolc éve alatt?

A negyvenes évek végéig 45 magyar színpadi író neve jelent meg a színlapokon, 146 darab szerzőjéül. A világi katasztrófától a kiegyezésig megint 45 új névvel gazdagodott a szerzők lajstroma; harminc év alatt tehát csaknem száz magyar író nyert e falak közt színpadi tűzkeresztséget. A Világos előtt bemutatott 146 színműből 44 élt tovább az önkényuralom-korabeli műsoron, mely azután a koronázás idejéig még 199 újdonsággal bővült, így a színház megnyitásától eddig az időpontig 90 írónak 345 darabját játszották, ebből az abszolutizmus éveiben 68 szerzőnek 243 művét.

Olyan elképzelt ábrázoláson, mely az e korszakbeli színpadi szerzők térfoglalásának arányát szemléltetné, a rajznak majd egyharmadrészét egyetlen hatalmas színpad foglalná el, ezzel a megjelöléssel: Szigligeti. E nem is egészen két évtizednyi időszakban hetvenkét darabja volt

músonon, tizenhat a szabadságharc végéig már színrekerültekből, ötvenöt pedig újdonságul, amiből némelyik eszendőre hat is esett! Joggal emlegették már kortársai is „spanyol“ termékenységét, joggal mondja felőle e korrall kapcsolatban Rákosi Jenő, hogy: a színház életében „ő volt a történet, a többiek az epizódok“. Mindvégig közepes szinten maradt, kritikussai — Gyulai is, kinek rokonszenvét élvezte — inkább szolgálatának *egészét* méltányolták, semmint egyes műveit, melyekre általánosságban ráillik Berzeviczy Albert megjegyzése: „ügyszólván csak színpadi életet éltek, irodalmat nem“. Pedig irodalmi elismerést és aranyakat is sűrűn nyert. De közönsége nem ezekhez igazodott: érdekes cselekvényt várt és hálás színészi feladatokat; Szigligeti pedig — szapora kudarcok között — időnkint mindig rá-rátalált a siker nyitjára, szerencsésebb ihleteiben a méltó sikerére is. Legkevésbé a tragédia terén. A korigények felé forduló hazai történelmi drámáinak még a gondosabbjában is (*Béldi Pál, Mátyás király lesz*) több a számítás, mint a művészi hűség. Néha idegen tárgyaktól kívánná a tragikait elővillantani (*Andronik, Diocletian, A világ ura*); Gyulai, Salamon váltig rámutat: mint siklik ki kezéből a tragikum, mit pedig forrásai (főleg Gibbon) kínálton-kínálnak. Néha a történelem csak jeizmetárul kell neki: *Argyil és Tündér Ilonában* a Vörösmartytól halhatatlanná tett meseanyagot „avar“ külsőségekkel terheli meg; *Álmosából* színpadi gépezet és görög-tűz martaléka lesz.

Szigligeti józanabb talaj Anteusza és vidámabb múzsa kegyeltje. A csüggedés éveiben is a lélekedzésnél avatottabban művelte a búfeledtetést. Házas vígjátékai fordulatoságukkal, ügyesen megújított típusaikkal többnyire célba találtak. A *Házassági három parancs*, a *Nőuralom*, *A mama s a Fenn az ernyő, nincsen kas* naiv bonyodal-muk ellenére is kedvességükkel, helyzeti leleményükkel

máig élvezhetők. Méginkább a tisztára bohózati pergésű, sőt operett felé hajló *Liliomfi*. Ezt a bécsiek ünnepekt Nestroyja sem átalotta — elorozni. Császár Elemér egybevetéséből apróra tisztázódott az elsőbbség kérdése, mit különben kártérítésfizetéssel már Nestroy is elismert; egyébiránt (erre Pukánszky Béláné is rámutat) a két író stílusa e téren szinte testvériesen hasonlatos. A színészek e vígjátékokban legnagyobb hódításaikhoz jutottak, Szathmáryné Mamája, Szerdahelyi szélházi uracsai ezekkel emelkedtek tekintélyre. A *Liliomfi* első együttese még a régibb gárdából állt ki s főleg *énekes* színészekből: Füredi volt az első Liliomfi, Udvarhelyi teremtette meg Szilváii professzort, a ripacs Szellemfit pedig egy már elfeledett nevű, jóízű epizodista: Hubenai Ferenc. Szigligeti még néhány művével közeledett a vaudevillehez, mely súlytalan műfaj magyar megjelölésére Csató Pál egykor a „dallica“ szót ajánlotta. Újabb népszínműveiben is néha ebbe az irányba csapott át (*A nagyapó, Pünkösdi királyné*). Korábbi, negyvenes évekbeli népszínműi stílusára alig is tért vissza, jóformán csak egyszer, a *Cigánynyal*. A *Csikós* óta ebben nyújtott legkülönbet, noha meséjét Salamon Ferenc is, mások is eleget hibáztatták, paraszt-Othellóját, cigány-Opheliáját mesterkéltnek mondták; de egy tagadhatatlan: az öreg Márton csikós után az öreg Zsiga cigány mutatja ismét az író a realista remeklés magaslátán. Szentpétery s nyomában a könnyes humor megannyi művésze — Szentgyörgyi Istvánon át Rózsahegyii Kálmánig — kedvére bányászott ennek a pompás zsáneralaknak kincses gazdagságában.

Igen érdekes Szigligetinek népszínműírói stílusváltása *A lelencben*. Dal, zene és tánc nélkül próbálkozik meg benne a népdramával, mintegy Csiky Gergely felé törve utat; irányzatossága is némileg már a „jövő zenéje“.

Kétizben a társadalmi szomorú játékkal is kísérletezett (*Az arckép, A fény árnyai*); az utóbbi — hatásosságán kívül — a környezet jellemalakító szerepének rajzában is felötloen jó. Társadalmi drámánk gyökereit kutatva, Galamb Sándor is megállt mellette, legalább is egy pillantásra.

Szigligetin kívül a „veteránok“ közül Fáynak és Kovács Pálnak is akad új darabja — Kisfaludy Károly „tajtékpipás“ stílusában; nem kötik le a közönséget, nem a bírálatot sem. A kritika már a bárdolatlan, lompos Vahot Imrén is rég napirendre tért, a vasárnapi közönség még meglehetősen sikerhez juttatja egy nyers népszínművét (*Bányarém*) és *Huszárcsíny* című vígjátékát, ebben van egy tűzrölpattant markotányosné-szerep: öröme minden szubrett-tehetségnek. Degré megmarad felületes szórakoztatónak, ha komolyabbat próbál, rajtaveszt. Obernyik, korai haláláig, már hasztalan vágyik drámai sikerre, nagyigényű *Khelonisa*, Leonidas leányának története, kritikai megbecsüléshez jutott, színpadi élethez nem. Holta után annál tartósabb hatása volt gyöngé s már baráti kéztől kiegészített *Brankovicsának*, ezt híressé tette Egressy játéka s méginkább e szerepében bekövetkezett tragikus halála. Nyomában az Egressy-epigonok is rendre rákaptak hatásos főhősére. Czakónak is volt egy poszthumusz bemutatója: */. László és kora* című kezdőkori drámáját vették elő, ferde kegyeletből. Czakó itt a szent király szívéig akart hatolni — voltaire-i hitetlenséggel; torz romantikába tévedt, műve — Beöthy szerint — „a borzalmak beosztása felvonásokba“. Csak Jókainé pátosának hozott benne sikert a rajongó Charitás hosszú szónoklata.

Jókai is növekvő sikerrel dolgozott a színpadnak, igazi drámai ér nélkül, de költői lendülettel és tüzes hazafisággal. Először *Dalmával* hatott, a hazájáért szerelmét feláldozó avar királylánnyal, majd *Manlius Sinisterel* s a

hanyatló Rómának Teleki Lászlót utánzó rajzával; mindkettőben Jókainének akadt rászabott parádés szerepe. Azután a hazai történehez fordult *Könyves Kálmánjában*, melyet évtizedekig játszottak. III. Richárd rútságát hőseben nemeslelkűséggel párosítja s mellé adja ádáz öccsét, Álmost. Ez a két hatásos szerep soká vonzotta a színészeket, kivált Feleki könyves királyának volt nagy híre. Azután *Dózsa Györgyöt* tette meg hősnek, nemes törekvések mártírjának. Nagy vihart kavart vele, Gyulai egyenest történehamisítást olvasott fejére. Jókai tiltakozott az irányzatosság vádja ellen, a közönség meghatódott a pórvezér s a főúri Csáky Lóra operai lendületű szerelmén; valóban, tíz év múlva Erkel zenéjével operaszöveg lett is belőle. Végül: Jókai megírta leghatásosabb darabját, a *Szigetvári vértanúkat*, ez aztán évtizedeken át vetélkedett a népszerűségben Szigligeti *Rákócziával*. Igazi tiráda-darab, akár a Korner pattogó és nagyképű *Zrínyije*, de lelkesen magyar. Anna honleányi pátoszával Jókainé örökében utóbb Jászai Mari is sokáig gyűjtött.

A népies hangban Szigligeti mellett legjobban Szegit kedvelték. Éles megfigyeléssel jóízű alakokat rajzolt, főleg kitűnő szerepeket írt — önmagának. Az Eötvös-regényből merített *Viola* szegénylegényromantikájával tartós sikere volt, még inkább máig élő két legjobb darabjával, *A vén bakancsos és fia, a huszárral*, meg a *Kísértettel* (ez a Budai Népszínházban kapta későbbi *Csizmadia, mint kísértet* címét). Amabban a nyomnyila Fricinek, ebben Sas István uramnak alakjával a szerző színészetünk legnagyobbjai közé nőtt (miután évtizedekig Cidekre és Kegyenecre fogták!). Még hat darabját játszották e korszakban, kevesebb dicsőséggel.

Dobsz Lajos határozott drámai tehetség volt, egészen a francia romantika tanítványa. A színpadi szerkesztésben erősebb, mint a jellemrajzban. *IV. Lászlóját* soká

színen tartotta kivált a kún hősnőnek, Éduának, híres tűzpróbajelenete. Fordulatos vígjátékokat is írt, az *Egy nő, kinek elvei vannak* még húsz év múlva is mulattatott. A színháznak Dobsa később sértődöttségéből nagy ellenzékévé lett, a Radnótfáy-ellenes beadványnak is egyik szerzőjévé. Szent István-drámáját már Molnár színpadán játszatta, ott is szép sikere volt. Korán elhallgatott, majd félszázaddal túlélve diadalait.

Kövér Lajos is íziglen „franciás“ szerző volt, ügyes Scribe-tanítvány, gyorskezü „mesetakács“. Egy évtized alatt tizennyolc darabbal jelentkezik, jobbára ötletvígjátékokkal. Gyulai nem egyszer rásüti az írói léhaságot, rá az erkölcsi „frivoluságot“. Ízlése sokáig tisztulatlan, képes ilyen címmel kiállni: *Cholera és női szeszély* (!). Később megnő a becsvágya, komoly hangnemben is próbát tesz s *A szép marquisnéval*, melynek tárgyát egy Balzac-regényből vette, nagy sikere van. Magyar vonások csak egyetlen vadromantikus drámájában, a Zsigmond-kori *Indiánéban* vannak. A cigány női fővajda története, hontalan, de szabadságszerető népének rajzával a magyar-ság korhangulatához is fordult.

A szerencsétlen sorsú színész-író, Hegedűs Lajos, erősen rivaldaízü történeti drámákat ír, noha a Vak Béla szerelmi történetét tárgyazó *Bíbor és gyásza* Tomori aranyaihoz is hozzájuttatja, Jókai társaságában. Ezt korai halála után is még sokáig adják.

Lírai népszerűségének tetőfokán Tóth Kálmán is megjelenik a lámpák előtt. Öt darabja kerül színre a ki egyezésig, csupa történelmi tárgy, csupa anakronizmus, sok hangoskodás, némi humoros ér. A *Dobó Katicájával* s *A király házasodikkal* hosszú időn át leköti a közönséget. Amabban a „történelmi népszínmű“ alantabb tájain jár, drasztikummal is szívesen él, teremt egy magyar Falstaff-félét Homonnai uramban, s ezzel Szigeti-

nek zajos a sikere. Az író szóbőségre jellemző, hogy második előadásáig mindkét műve — teljes egy órával megrövidült.

Balázs Sándor és Bérczik Árpád ugyanegy évben köszönt be (1862), mindkettő a vidám műzsa szolgálatában. Balázs szellemesebb, csípősebb, Bérczik vaskosabb, joviálisabb; amannak első sikere: *Az égben*; emezé: *Egy szellemdús hölgy*. Nemes becsvággal, de inkább epikai térre utalt, semmint színpadi tehetséggel, velük egyidőben mutatkozik be a már nagynevű és tekintélyű szabadszállási ref. lelkész: Szász Károly. Egyszerű kis vígjátékát (*Apám felesége*) Szathmáryné kitűnő aggszüze sem viszi sikerre; tragédiája, a *Heródes*, inkább csak „drámai penzum“ (Péterfy Jenő); verses-rímes társadalmi színműve, a *Flóra*, a kolozsvári színház pályadíjával kitüntetve is elhullt.

Annál forradalmibb sikerű a kiegyezés küszöbén Rákosi Jenő föllépése. *Aesopusával* a shakespearei komédia zászlaját lobogtató újromantikus irány jelentkezik, „Mérészségét, leleményes gondolatszabadságát, alakítóerejét“ tapsözön és kritikai harsona fogadja. Szerdahelyi szerelmes rabszolgája, Felekiné Erotája, Tóth József Alkiasa és Prielle Kornélia Trundusiája külön-külön is megannyi színészi diadal s ami még főbb: a bírálat már az együttes szolgálatot is siet méltányolni: az összejáték elve — kivált a francia társalgási színművek áradata óta — kezd megszilárdulni. Rákosi új hangjának megszólaltatása stíluskérdés is volt, s a színház hovatovább megtanulta ezzel is szembenézni.

Akik még megfordultak az abszolutizmus korabeli színpadon: feledésbe merültek, vagy nevükkel is, vagy legalább drámaírói mivoltukban. Sok színész-szerző jelentkezett (Tóth J., Feleki, Szerdahelyi, Lendvay stb.), de rájuk nem mosolygott Szigeti szerencséje. Ismert írók

is rendre levitéztek, az anekdotázó Vas Gereben s a terjengős P. Szathmáry Károly. Vajda János Attila-drámája, az *Ildikó*, a bemutatón elvérzett, nem nagy kárára költőjének: kilenc nap alatt írta! Zichy Antal angol tárgyú tragédiái csakúgy letűntek, mint Hiador Corvin János-drámája. Tóth Kálmán neje, Majthényi Flóra, férfinévvel vágott neki, de a porondon maradt. Még rövidebbet húztak az esztéták és kritikusok. Erdélyi János, a színház volt igazgatója, a legvilágosabb fők egyike, — zavarosságban marasztaltatott el, Greguss Ágost és Szarvas Gábor is ólomszárnyon röpködött. Jókai csipdelődve üdvözölte a megzaklatott drámaírók nevében e kritikusokat, „mint a rabok a közjük jutó pandurhadnagyot“.

Hazai drámaírásunknak valódi klasszikusa alig volt. Vörösmartyt az önkényuralom alatt is játszhatták, játszották is *Áldozatát*, *Marót bánját*, de inkább csak kegyeletes emlékezéssel a legsötétebb napokban elköltözött nagy költőre. Teleki politikai népszerűsége *Kegyencét* is föltámasztotta, de a színpadon meg nem maraszthatta; mikor ő is elesett a becsület mezején, művét újra megszólaltatták, de visszhangja most sem támadt. Közben azonban a nézőtér visszakapta egyetlen drámánkat, melyben a *magyar* és a *remek* fogalma egybeesik: Katona *Bánk bánját* Mennyire megtépázva kapta vissza! S most, a Bach-korszak alkonyán, mégis ujjongva köszöntötte „rég nem látott szent ereklyénk“—et Nemsokára Gyulai tanulmánya is piedesztálra emeli. A sajtó a színházon most már méltó szolgálatot követel, buzgóságban nincs is hiány, de az eredmény ritkán hibátlan. Tóth József jutalmára tüzték ki 1858 március 10-én a huszonötödik előadást, kilenc évvel a huszonnegyedik után. Már a negyvenes években is beleavatkozott a cenzor vörös krétája, most még eltorzítottabb alakban jelent meg a színen.

újabb huszonnégy alkalommal, a koronázásig, ami után végre béklyóit lerázhatta. Tóth József Biberachhal is Fáncsy örökébe lépett, kedvvel és hatással játszotta mind a huszonnégy alkalommal. Bánkot nem szerencsésen bízták Szigetire, hamar át is pártolt Petur szerepéhez, bár valóban a maga helyén itt sem volt (talán inkább Tiborcban lett volna). Egressy mindkét feladatban ki-kiállt, Peturral mindig sikeresebben. Bánk egyideig Komáromi is volt, utóbb Tiborcot játszotta sokszor. 1863-ban Paulay is a nagyúr alakját választotta egyik vendégszereplőjévé, erején felül; ugyanakkor neje több sikerrel adta Gertrudist, kit egyébként Jókainé és Szathmáryné személyesített. Bánkot utóbb a fiatal Lendvay is erőltette, de képességeiből Ottó eljátszására is még csak módjával futotta. A budai Molnár György saját színházának bukása után itt is föllépett Bánkban, a színpadot „különös világnak tekintve, melyen nem szükség természetesen beszélni vagy mozogni“. Melinda szerepe kézzől-kézre járt: Bulyovszkynétől, ki Németországba távozott, előbb Komlósy Ida vette át, aztán Prielle Kornélia és Felekiné játszotta váltakozva. Peturral Szigeti mellett az igen gyenge Rónai is küzdött, míg Tiboréban egy derék apaszínész, Szilágyi Sándor jutott egyik legszebb feladatához. Udvarhelyi — a tragédia első színrevivője — 1862-ig, tehát harminc éven át maradt hű Mihál szerepéhez.

Mire az alkotmányos világ elérkezett, Katona remeke félszázadik előadásának küszöbén állt.

VII.

A színház külföldi műsora az önkényuralom alatt. — A divatos francia szerzők előretörése: Feuillet, Augier, ifj. Dumas, Sardou. — A legnagyobb újdonságikerek. — Az idegen műsor főerősségei a színház együttesében.

Párhuzamosan a megélnékült hazai műsorról, a külföldi játékrenden is nagy a mozgalmasság. Nyugat felé alkalmasabb kapcsolatokat teremtünk, újdonságaival jobban lépést tartunk. Tóth József személyesen hoz Londonból, Feleki Párizsból néhány híres darabot. A színészek — az első nemzedékbeli mintájára — most is szaporán végeznek fordítói munkát, nem mindig teljes avaióitással, de azért a színvonal ebben is emelkedik. A német tájékozódásnak már az ötvenes évek elején szinte egészen végeszakad, korábban is már Seribe és köre táplálta színpadunkat, most egészen a Scribe-utódok hatása alá kerülünk. Ez nemcsak az érthető németellenes hangulaton múlt: mindenütt a franciák kezébe került az első hegedű. A Bach-korszak végéig még elő-előállnak egy-egy Kotzebueval vagy az unalmas Mosenthallal, de ilyenkor szinte a levegőben van már a bukás szaga. Az egyetlen Birch-Pfeiffer Charlotte ríkatja még meg a nézőteret (a bírálatot már csak ingerli), valameddig Feuillet nemesebb érzelmessége őt is le nem szorítja.

Sorban tért nyer: Labiche, Legouvé, Sandeau, Feuillet, Augier, majd a Ráday-korszak elején, 1855-ben, hatalmas lendülettel (két hó alatt mindjárt három művével!) a főmester: az ifjabbik Dumas; s vele a „pièce à

thèse“ hatévtizedes színpadi uralma. Dumast is színészek juttatják színpadunkra (Bulyovszkyné, Feleki): népszerű szerepekre vágnak az érzelmes romantika után, legalább is *másfajta* érzelmes romantikára. Nem mindjárt melegszik föl a közönség, a kritika meg éppen tartózkodó. A *Lys Diana* még Lendvay-Latkóczyné jutalomjátéka, de neki már idegen ez a dráma, hol férjenek és szeretőnek egyformán igazsága van: nem is jut vele egy előadáson túl. A második művet, a *Divathölgyeket* (rosszabbul a *Le Demi-monde-ot* aligha fordíthatták volna) már Bulyovszkyné és Feleki játéka megmenti. Salamon Ferenc sem tagadja meg tőle az elismerést, csak erkölcsi aggályai vannak. A szemérmes Jókai meg valósággal elszörnyed: „hiszen kloákák is vannak a világon, de nem hiszünk, hogy költészet dolga lehetne azokat leírni“. Ugyanő, mikor végül a *Gauthier Margit* is bevonul, mégpedig ez már teljes diadallal (a címe *Kaméliás hölgygé* csak húsz év múlva változott), egyenest azt kívánja: „írassék ki, hogy húsz éven alul levő fiatalságnak belépti jegyek nem adatnak“. Bulyovszkyné fordította le s ő volt színpadunk első kaméliás dámája. Párizsban is új volt még ez a színmű, ott is folyt körülötte a háborúság, de már készült *belőle* az operai szövegekönyv is Verdinek, s két év múlva a dalműváltozat is elérkezett hozzánk, abban Hollósy Kornélia volt Valéri Violetta, a *Tévedt nő* (mert ezt is csak sokára hirdették az eredeti *Traviata* címmel). 1867-ig még öt Dumas-dráma került sorra, közülök a *Tékozló* apának volt századunkig terjedő hatása.

Feuillet-nek ez időszakban bemutatott öt darabjából az *Egy szegény ifjú története* bizonyult elpusztíthatatlannak (még a világháború végén is játszották). Parádés szerepei: Maxim és Margit — kiknek sorsán Párizsban először Eugénia császárné könnyezett — színészeink egész sorának váltak iskolájává; először Feleki és Prielle Kor-

nélia hódított velük. Egy másik Feuillet-színmű, *Az erdő szépe* is harminc évig megélt a színpadon.

Végül párizsi feltűnése után két évvel (1861) a színpadi hatás ördögöse: Sardou is megjelent nálunk, egy időben Budán s a Nemzeti Színházban. *A jó barátokat* Budáról hozták át (ott azután *Jó barátocskák* címmé, paródiáját is játszották); ugyancsak Budán mutatták be először az *Idegeseket* is. Hét év alatt tíz újdonságát tűzték műsorra, s ebből hatra félszázat meghaladó előadás-szám várt. *A jóbarátokon* kívül *Az utolsó levél*, *A csapó dar*, *A Benoiton-család*, az *Agglegények s a Jó falusiak* egytől-egyig még az egész Paulay-korszakot is nemcsak átélte, hanem jóval túl is élte; legtovább az *Idegeseket* játszották, ennek egy évtizeddel ezelőtt volt az utolsó előadása, már a száztizenkilencedik. Bemutatóikat jórészt két fiatal színészházaspár vitte sikerre: a Feleki- s a Szerdahelyi-pár (Prielle Kornélia ez időben másodszor is feleségévé lett Szerdahelyi Kálmánnak); kívülök Szigeti József jutott bennük sok hálás szerephez és Tóth József komikai tehetsége is főleg ezekben bontakozott ki.

E divatos szerzők darabjai mellett a többi külföldi újdonságból még Scribere esik nagyobb számú színházi este (főleg a *Lecouvreur Adrienne-re*, a *Női harcra* s a *Tündérujjakra*); kedvelik George Sand *Willemer marquis-ját* és Birch-Pfeiffertől átdolgozott *Tücsökjét* (kapós naivaszerep!); Delavigne *XI. Lajosa* Tóth Józsefnek válik emlékezetes sikerévé; Laube *Essex gróffja*, sok évtizedig műsoron marad; akad két angol siker is (Buckstone *Szökőév* és Bulwer *Richelieu*); s Musset egyik bájos „proverbe“-jét is sikerre viszik (*Az ajtó tárva vagy zárva legyen*).

A játékrendnek ez a tarkasága a tolmácsolásban is már nagyobb változatosságot parancsol; s a színház együttese mindinkább állja ezt a parancsot.

VIII.

Shakespeare az abszolutizmus alatt. Az addigi műsor további sorsa, a nagy szerepek újabb gazdái. — A shakespearei játérend gazdagodása. — A Fesztetics-korszak újdonságai: *Athéni Timon*, *Tévedések játéka*, *A windsori csalfa hölgyek*. — Ráday bemutatói: *A makrancos hölgy*, *Veronai két nemes*, *Antonius és Cleopatra*. — Radnótfáy bemutatóelőadásai: *Szentivánéji álom*, *Téli rege*, *VIII. Henrik*.

Shakespeare-műsorával a Nemzeti Színház már működésének a szabadságharc bukásáig terjedő tizenkét éve alatt olyan gazdag hagyományt teremtett, hogy annak folytonossága többé soha meg nem szakadhatott. Ezen a téren az önkényuralom hosszú időszaka a nemes becsvágynak s a legkülönb művészi erőknél valóban megkapó bőségével kápráztat el. Nagy szenvedélyek rajzára, igazi tragikai lélegzetvétellel színészeinknek mégis csak ezekben a feladatokban nyílt legméltóbb alkalma, Aldridgenak, a nagy Shakespeare-színésznek ismételt vendégjátéka mégjobban felcsigázta vállalkozó kedvüket. Színészetünk Shakespeare-szolgálatára még most is előtte járt az irodaloménak, a komolyabb igényű fordításoknak régóta zaklató kérdése csak a korszak vége felé jutott — Tömöri Anasztáz áldozatkészségéből s a Kisfaludy-Társaság lelkeségéből — a megvalósulás állapotába, színházi bírálatunk is csak a Bach-korszak derekától kezdve emelkedett irányító szerepének magaslatára (Salamon Ferencsel).

Addig is a színház folytatta munkáját, folytatták még az első gárda tagjai, hogy azután átadják a fáklyát követőiknek.

A világosi katasztrófaig bemutattak már tíz drámát (a nagy tragédiákat egytől-egyig), kilencvenegy előadás során. Ez a műsor hiánytalanul továbbélt a kiegyezésig számított második időszakban is, melyre száznyolcvannyolc újabb Shakespeare-előadás esik; ezek során színre kerül további kilenc mű, úgy, hogy a koronázás időpontjában a színház játérendjén már tizenkilenc Shakespeare! dráma található s az előadások száma harminc év alatt kétszázhetvenkilencre emelkedik; olyan harminc évben, mely alatt drámai előadásokra a színházi estéknek alig felét fordíthatták.

A régi műorból legsűrűbben most is a *Hamlet* került a közönség elé, utána az előadások számával *Romeo*, *Othello*, *Lear* és *Coriolanus* következik. Mindezekben még az első színésznemzedék nagyjai is föllépnek. Lendvay öt régebbi főszerepe mellett újat is játszik: a *Julius Caesar* Antoniusát (Egressy távolléte idején). Egressy csak Ili. Richárdját nem ismétli meg többé haláláig, a többi szerepét mind, s három ízben újat is vállal. Fánecsy egy estén eljátssza Leart is, Timont pedig bemutatóelőadáson teremti meg. Szentpétery egész galériáját megtartja haláláig. Lendvay-Latkóczyné csak a korszak elején látható még régi alakításaiban, nemsokára a színház fiatal drámai szendéi osztoznak örökségén. Jókainé Egressy mellett a vezető Shakespeare-játszó, ő is majdnem hatvan ízben szerepel, régi feladatai közül csak a Goneriléhez vált hűtlenné, viszont a bemutatók során négyben vállal új szerepet.

Mivel gazdagodott a shakespearei műsor e tizen-nyolc év folyamán?

Festetics kormányzásának három éve alatt három művel. Elsőnek „az összes rendezőség jutalomjátékául“ az *Athéni Timornal* álltak elő. Kelemenfy-Hazucha fordítását használták az előző évben elhunyt író hagyatéka

ból. Bemutatója évében háromszor játszották, Fánccsnyak kivált az erdei jelenetben nagy sikere volt, de a hatás tartósan nem bizonyult. Közben Fánccsny is kidőlt. Utána két évre Feleki tett vele kísérletet, sikertelenül: ismétlésére sem került sor. Csaknem nyolc évtized múlva, napjainkban, Németh Antal támasztotta föl újra, megint csak kurta életre: tíz újabb előadást ért. Első bemutatójának érdekessége, hogy zenével játszották, ezt Doppler Ferenc szerzetté.

A következő évben a *Tévedések játéka*t vitték színre. *A velencei kalmárt* nem számítva — mely eleinte, az ötödik felvonás törlésével, teljesen Shylock-drámának tekintetett — ez volt a Nemzeti Színház első shakespearei vígjáték-bemutatója. Nem egészen híven játszották: Egressy és Szigligeti fordítása a Holtey-féle átdolgozáson alapult, melyet két évvel azelőtt a Burgtheater zajos hatással mutatott be. Nálunk még hiányzott sikerének főfeltétele: a pergő játékütem; a bírálat „vontatottság“-ról panaszkodik. A két Antipholusban két színészivadék lépett föl: ifj. Lendvay Márton és Egressy Ákos, a két Dromióban — nagyobb tetszésre — László József és Feleki. E helyzet-komédiának később is csak olyankor virradt föl, mikor az együttes valóban alkalmas „alteregő“-kat szolgáltatott, például a Szigeti-fivérekben. Hetven éven át műsoron maradt, de csak harmincegyszer játszották.

1854 végén a súlyosan beteg Fánccsny megjutalmazására *A windsori csalfa hölgyeket* mutatták be, Gondol Dániel gyenge fordításában. A várt hatás itt is elmaradt. Falstaffot nem *IV. Henrik-béli* híres megszemélyesítője, Szentpétery adta, hanem szerepének későbbi jeles örököse, Szigeti József. Egyelőre túlságosan fiatalosnak ítélték, négy év vártatva azután átvette a *másik* Falstaffot, már teljes tekintéllyel, három évtizedre. A „csalfa hölgyek“ az első előadás után végkép letűntek, a közönség

csak öt év múlva látta őket viszont — Nicolai operájában (akkor már „víg nők“ voltak). Shakespeare vígjátékát Hevesi Sándor vette elő újra, mikor Csontos Gyula a színházhoz került, neki is mintegy „kísérleti“ Falstafful szánva e szerepet. A felújítás megint csak nyolc estét eredményezett.

Ráday igazgatásának kezdetén (1855) *A makrancos hölgy* jelentkezett újra, Holbein eltorzítása után most egy — másik eltorzításban, a Deinhardsteinében. A nevek végre Shakespeare-éi lettek: Kraft ezredesből Petruccio, Franciskából Kata, de a szöveg még mindig barbár tákolmány maradt, a bírálat (kivált Greguss) fölháborodva tiltakozott ellene. Egressy és Komlósy Ida játékát dicsérik, az utóbbinak ez volt pályája végén legméltányosabb szerepe. 1858-ban az ifjú Lendvai-pár váltotta föl őket, igen előnytelenül: ezt a Petrucciót *valóban* faragatlannak, Katáját *szenvelgősen* dacosnak ítélték. Kilenc év alatt tízszer fordult meg a színen ez a második *ál-Makrancos hölgy* (Fekete Soma fordításában), míg végre négy évvel később sor került az — igazira is: attólfogva Lévay József hiteles tolmácsolásában játszották, száznál több alkalommal, egymást fölváltó főszereplőinek megújuló sikerével.

Ugyancsak 1855-ben, Tóth József jutalmazására, Csepregivel közösen végzett fordításában, az ő meg Egressy fölléptével a *Veronai két nemes* ért bemutatót; csak bemutatót: mert másodszer már nem lehetett adni. A közönség éppúgy nem melegedett föl iránta, mint a bírálat. E kétségtelen kudarc szerezte meg neki azt a nevezetességet, hogy száz év alatt Shakespearenek csupán ezt a művét adták — egyetlenegyszer.

Majdnem hasonló sorsra jutott a következőnek bemutatott hatalmas tragédia is, az *Antonius és Cleopatra* (1858). Pedig Vörösmarty óta először itt állt rendelkezé-

sükre ismét költői fordítás: a Szász Károlyé. Csakhogy a színrevitelben ritka gondot kívánó drámával — készületlenül hozakodtak elő. Szigeti az amúgy sem nekivaló főszerepben végzetes szerelme mellett majd annyi gondot fordított a — sűgóra. Jókainé szavalata mindig lelkiismeretes volt, az most is, csakhogy a méltóságon kívül vajmi kevés volt benne a „cigánynő“ kacérságából. Greguss még Egressyt dicséri legjobban, pedig ez csak beugrott a megbetegedett Szilágyi helyett Eros kis szerepébe. A kiállítás is „nyomorúságos“ volt. Csoda-e, ha a balcsillagzat alatt született vállalkozás hosszú időre hitelét vette magának a tragédiának? Teljes huszonhét esztendőre! Csak Paulay kockáztatta meg újra, igaz, hogy — Jászai Mari fénykorában.

Hat évvel ezután, már Radnótfáy alatt, nehéz feladatot rótt a színházra Shakespeare háromszázadik születési évfordulójának méltó megünneplése. A Kisfaludy-Társaság is támogatta benne, Egressy — egy év óta a társaság tagja — vállalta a közvetítést. Először *Macbeth*-felújításra gondoltak, majd *VIII. Henrik* bemutatására Szász Károly vadonatúj fordításában, végül híre kelvén, hogy Arany is elkészült a *Szentivánéji álommal*, habozás nélkül ezt vették elő. A tündéri tarkaság széleskörű közönségre nézve nagy vonzóerőnek ígérkezett, csak a színpadi gépezet rozoga volta aggasztotta Egressyt, meg abban tamáskodott, hogy a játszók a nehéz versekkel kielégítően boldoguljanak. Egyik vonatkozásban sem alaptalanul: egy magánleveléből tudjuk, hogy az álom- és káprázatrészek meglehetősen vaskosan ütöttek ki, s hogy a remek fordítást — a bemutatón jelenlévő Aranyak bizonnyal nem kis gyötrelmére — siralmasan kerékbe-törték. De a gyönyörű költemény még így is megtette a magáét: meglepő pénztári siker lett belőle, bemutatója évében tizenegyszer műsorra kellett tűzni! A játék is csi-

szolódott, Szigetinek az első estén még némileg rikító Zubolya az önkéntelen humor vonzóbb színébe öltözött, Oberon és Puck a tündérkirálynak már meglehetősen testes Egressy, meg az erdei manót szintén kevésbé légiesen megjelenítő Szerdahelyi kezéből csakhamar női gondozásba került: Szigligeti leányai vették át, Oberont Anna, Puckot Jolán. A bemutatónak különben — a hódoló ünnepre való tekintettel — érdekes „függeléke“ is volt: a végén „képleteket“, azaz élőképeket mutattak be, panoptikumszerűen együvé zsúfolva a színpadon — jellemüknek megfelelő magatartásban — a shakespearei színművek hőseit. Ezek félköre fölött, felhők közt, a költő volt látható. A remekmű még ezt is — megbírta. Tudjuk, hogy mindmáig milyen ékessége színpadunknak, két-századik előadása felé haladva.

A nagy siker hevében alig egy év múlva újabb mesei szövésű játékot tűztek műsorra, a *Téli regét*, Szász Károly gondos fordításában, gazdag kísérezéssel, de nem a Burgtheaterben dívó Flotow-féleivel, hanem Erkel Gyula hazai szerzeményével. Ez is nagy sikerrel indult, az első évben hétszer adták, de azután majd egy évi szünetre még csak egyszer, majd nyolc éven át egyszer sem. Később is inkább ötletszerűen merült föl újra, jelenleg ötvenedik előadásának küszöbén áll. Bemutatójának sikere főleg Tóth Leonteséhez, Jókainé Hermionéjához és Szerdahelyi Autolicusához fűződött. A *Szentivánéji álom* meg a *Téli rege* színpadravitele szolgált alkalmul arra is, hogy Shakespeare-irodalmunk Gyulai tollából két alapvető tanulmánnyal gazdagodjék.

Végül pár héttel a koronázás előtt az eredetileg három évvel hamarabb bemutatásra szánt *VIII. Henrik* is elfoglalta helyét a színpadon, Szász Károlynak némileg sietve dolgozott munkára valló fordításában. Ez az ingtag hitelességű dráma tartósan meggyökerezni sem kül-

földi színpadokon, sem a miénken sohasem bírt. Előadását csak kétszer ismételték meg, huszonhárom évvel később Paulay tett vele kísérletet, végül újabb negyedszázad múlva Ambrus Zoltán; húsz előadáson túl a háromszori nekiiramodással sem jutott. Két szép színészi feladat van benne: Katalin királyné és Wolsey bíbornok szerepe, ezekben a bemutatón Jókainé és Tóth József, utóbb Jászai Mari és Újházi gyarapította színészi tekintélyét, de a dráma sorsán ők sem lendíthettek. Utoljára a proletárdiktatúra idején, 1919 májusában játszották. A mi napjainkban már Csontos egy gyenge osztrák drámában VIII. Henrikeskedett.

Abból a kilenc műből tehát, amellyel az önkényuralom idején a shakespearei játérend a nyugat akárhány előkelő színházát is túlszárnyalóvá emelkedett, az első korszakból továbbélő nagy drámák színpadi halhatatlanságához csak a *Szentivánéji álom* fogható. De a kurtább életű színpadi alakok nagy változatossága is hozzájárult Shakespeare-színjátásunk fájának szakadatlan lombborulásához.

BLAHA LUIZA

TAMÁSSY JÓZSEF

BLAHA LUJZA ÉS TAMASSY

IX.

A dalmű helyzete és műsorállományának gyarapodása az önkényuralom alatt, Meyerbeertől Wagnerig. — A Meyerbeer-műsor és főbb szereplői. — Német zeneszerzők: Mozart, Flotow, Wagner; jelentősebb műveik első közreműködői. — Az olasz opera: Verdi, Rossini. — Francia operák; Gounod. — Az operett térhódítása: Offenbach-áradat; társulatának vendégjátéka a Nemzeti Színházban. — Hazai dalműtermés: új magyar szerzők; a régiek további művei. Erkel Ferenc az abszolútizmus alatt; *Bánk* bán-operájának bemutatója s első szereplői; többi operái. — Hangversenyek a Nemzeti Színházban: Liszt, Rubinstein, Reményi stb. — A főváros zenei életének megélénkülése, az új Vigadó-épület megnyitása.

Az opera helyzete a Nemzeti Színházban az abszolútizmus ideje alatt lényegesen megváltozott. Eleinte — a Festetics-korszak végéig — a sajtó még a régi hangnemben támadja, falánk élősdinek állítva a közvélemény elé. De már az ötvenes évek derekán egyre nagyobb teret hódít az a belátás, hogy a dalmű behozásával az egészen idegenajkú közönség jelentős hányadát is sikerült behozni a magyar színházba, s hogy a nemzetközi zenéműsor hatása alatt eredeti dalművek keletkezése is megindult. A Bach-világ lezárultával Szigligeti emlékirata már minderre rámutat, addigra az operakultusz régi fő kárhóztatójának, Egressynek felfogása is nagyon megenyhült, hisz maga az emlékirat is az ő közreműködésével készült, a gyakorlatban pedig az operák színészi részének rendezésében készséggel állt a színház szolgálatára. Ekkor már az „operadüh“ makacs gúnyolása alábbhagyott, csak a dráma elsőbbségének védelmében hangzott fel ismételt

az aggodalom szava. Szigligeti beadványa is úgy látja: egy fedél alatt a két műfajt a kívánatos virágzásra vinni nem lehet. Külön épületben az opera most már játszva leverné a németekét, emez úgyis kiesett korábbi híréből, volt úgy, hogy ugyanazon az estén mindkét színházban például a *Tell*-operát énekelték, de a magyar együttes nagyobb tekintélye már a Kerepesi-úti nézőteret népesítette be, az Újpiaccon félház is szűkösen akadt; máskor a németek tenoristahiányán kormányzói rendeletre kellett Farkas-Wolf Károly tenorista átengedésével segíteni. Ha Bécs beéri egy operaházzal — vélte Szigligeti — mi se erőltessünk kettőt. De ezt az egyet telepítsük külön, a Nemzeti pedig szolgálja a drámát, melynek érdekében idővel még a népszínműnek s az alsóbbrendű egész műsornak is ki kell válnia. Mindezzel ki volt jelölve a fejlődés útja, de beletelt másfél évtizedbe, míg elindulhattak rajta. A kiegyezésig maradt a régi állapot, de ennek sokszor áldatlan voltát a jobb megoldás biztos reményében már mindenki béketűrőbben viselte.

Az operai műsorállomány pedig — a jövődöbéli önálló dalszínház alapjául — elismerésreméltón gyarapodott, tizennyolc év alatt ötvenhat újdonsággal, ez a szám tizenöt idegen szerzőnek harminchat és tizenkét hazainak húsz műve közt oszlik meg.

A külföldi dalműírók sorának élén Meyerbeer neve áll, a végén Wagneré. Meyerbeer az ötvenes éveknek éppoly uralkodó planétája nálunk, mint a harmincasoké Bellini, a negyveneseké Donizetti. Patetikus zenéje, jobbara Scribetől származó szövegekönvei egyaránt találtak a korhangulathoz. 1843 óta folyvást műsoron lévő *ördög Róbertje* után haláláig rendre bemutatták főműveit. 1850-ben *A prófétát*. A vendég La Grange Anna volt az első Fides. Leydeni Jánost Stéger énekelte. Ebben később föllépett Roger is, a franciák híres hőstenorja, kinek

Meyerbeer e szerepet írta. Bertát a bemutatón Szymanska Leona énekelte, a későbbi Stégemé. Az operának olyan híre kelt, hogy pár hó alatt több vidéki városban is be kellett mutatni. A Nemzeti Színházban is csak a kiegyezésig megért százharmincyolc előadást. Sikerével vetekedett a *Hugenottáké*, ezt két évvel utóbb, Festetics távozása táján tüzték műsorra, Valois Margit szerepében Ernstnével, Valentinében a vendég Hasselt-Barthnéval és Raouléban a szintén vendég Young Frigyessel; ebből is százhuszonöt előadás lett harminckét év alatt. Négy év múlva az *Észak csillagára*, került sor, akkor már hazatért Hollósy Kornélia, Katalin cárnő szerepét ő vitte diadalra, örökében pedig Markovics Ilkának volt vele tartós sikere (százhárom előadás 1867-ig). Ugyancsak Hollósy Kornélia — már mint Lonovicsné — teremtette meg *Dinorah* főszerepét (1860) s indította el az opera színpadi pályáját, mely nyolcvannégy előadáson haladt át. Meyerbeert anynyira „házi“ szerzőnek tekintették, hogy halálakor a *Hugenottákból* gyászelőadást tartottak, Erkel karnagynak feketével bevont asztalára szétpattant idegü lantot helyeztek, az est végén pedig csoportozatokat mutattak be a zeneköltőnek addig színrekerült operáiból. Végül halála után a külföldön is poszthumusz bemutatót ért *Afrikai* nővel egészítették ki műveinek sorozatát. Ennek első előadásán (1866 február 15-én) Ferenc József is jelen volt. „Eddig nem látott fénnel“ folyt le az előadás, kivált az V. felvonás óriási manzanillófája ragadott el mindenkit; a hullámzó tengeren hányódó hajóhoz a színpad egy kissé szűknek bizonyult. Selika szerepében Pauline Markovics Ilka festői megjelenését, remek énekét és játékát magasztalták, Vasco di Gamát az olasz Ceresa magyarul énekelte. Tizennyolc év alatt száztízszer került színre.

Német zeneköltő még négy jutott szóhoz, közülök a legnagyobb, Mozart, a Ráday-korszakban, *Figaro lakodal-*

mával. Negyedszázad alatt huszonkilenc előadása volt, de máig egyik fő ékköve maradt a műsornak. Susannát Ernstné énekelte először, Figarót ebben már nem Füredi, hanem Kőszeghy, Almavivát Bignio Lajos. Bartolóval a jóízű basszbuffó: Benza Károly lett híressé.

Flotow régebbi *Márt hája.* még egyre vonzott, de az *Alessandro Stradellával* már csak nyolc estét ért el. Szerencsésebb volt Nicolai: *Windsori víg női* két évtized során majd félszázszor szórakoztatták a nézőteret, különösen Kőszeghy Falstaffja vált népszerűvé.

Utolsónak jelentkezett (1866 december 1-én) a legforradalmibb német: Wagner Richárd. Megmutatkozott már negyedfél évvel hamarabb személyesen is színpadunkon, zenekara élén. Bayreuthban akkor már a *Nibelung-trilógia* járta, nálunk még meglehetősen félve néztek bemutatkozása elé. De lelkes visszhangja támadt, a sajtó „ritka műélvezet“-ről beszél, hozzátéve: „A szép részletek azon óhajt keltették, vajha nagyszerű darabjaival, melyekkel színpadunkon még eddig nem találkozáink, egészen is megismerkedni alkalmunk lehetne“. A hangversenyt meg is ismételték, akkor Stéger is közreműködött énekszólammal. „Egészen“ aztán először a *Lohengrin* került közönségünk elé. Lázasan volt az érdeklődés, hangos a tetzés, ha mindjárt a bíráló hozzászölte is: „Kétségkívül többszöri hallás szükséges, hogy közönségünk a megszokott formáktól teljesen elütő zenét eléggé megszokja s meg is szeresse“. A színház a gondos kiállítással, a szereplők erejük latbavetésével mindent elkövettek, s ha a Lohengrint éneklő Ellinger igen közepes Wagner-énekes lehetett is, színpadunk első Elsája: Carina Anna derekasan helytállt feladatáért s a félig gyermek Mányik Ernesztina Ortrudja is nagy figyelmet keltett. Egyébként, ha a mi *Lohengrin*-bemutatónk tizenhat évvel követte is a weimari s nyolccal a bécsi első előadást: huszonegyel előtte

járt a párizsinak. Vonzóereje is tartósnak bizonyult: hetvenhét előadás után ment át az operaház műsorára.

Az olasz operában Verdi vezetett a műsoron, kilenc bemutatóval. Ebből *A két Foscari*, a *Miller Lujza*, az *Attila*, a *Haramiák* s a *Guzmán Johanna* néhány év múlva letűnt. De négy máig élő remekművének is ekkor kezdődött diadalútja. Először a *Rigolettóé* (1852). Füredi szép baritonja s méginkább színészi kiválósága ebben szinte a Gildát megteremtő Hollósy Kornélia mellé emelkedett, kinek emlékét utóbb a vendégül ismételten föllépő nagy belga koloratúra-énekesnő, Artôt Désirée, sem homályosította el. Százharmincnégy zsúfolt ház gyönyörködött a *Rigolettóban*, már az Opera megnyílt előtt. Még nagyobb előadásszámhoz (172) jutott a két év múlva bemutatott *Troubadour*; ennek első Leonórája Lesniewska Lujza volt, Füredi pedig Luna gróffal gyarapította sikereit. 1857-ben *A tévedt nő* kezdte meg a vetélkedést a színpadunkon akkor már kerek két esztendeje hódító *Gauthier Margittal*, Hollósy Kornélia Violettaja Bulyovszkyné kaméliás hölgyével. Jókai következetes maradt: a félvilági nőnek „hektikás éneklését“ sem üdvözölte Örömmel. A közönség más nézetten volt: törte magát a jegyekért és ünnepelte Lonovicsnét, mint talán csak húsz évvel később Patti Adelinát. Játéktársa Alfred szerepében egy fiatal tenorista volt: Jekelfalussy Albert, az idősb Germontot pedig Füredi énekelte, Mint minden-hová, hozzánk is jóval később jutott el az *Álarcosbál* (1864). Itt már Hollósy Kornélia utóda: Carina Anna vitte el a pálmát sokat magasztalt Amáliájával. Ennek az operának nemzeti színházi utolsó előadása már a 99-ik volt.

Verdi sikereit az olaszok közül csak Rossini közelítette meg *Tell Vilmosával* (1856—84 közt kilencvenkét-szer adták). De már Pedrottinak ugyanegy évben be-

mutatott két dalműve együtt sem vitte többre kilenc előadásnál.

Francia komponisták is nagy számban kerülnek sorra, Boieldieu már megkésve: *Fehér nője* alig él meg a műsoron. Aubernak egymásután két műve megbukik. Több szerencséje van Adamnak *A nürnbergi babával*, melynek címe a bemutatón még: *A bubagyáros*; s méginkább Félicien Dávidnak, kinek *Lalla Roukhja* hetvenötször színre került.

Francia dalmű éri el a legnagyobb sikert is, még a Hunyadi-operáén is túltéve előadásainak számával: Gounod *Faustja*. Húsz év alatt kétszázhuszonhét-szer játszották! Pedig bemutatójáról (1863) még ennek is ezt jegyzi meg a bíráló: „A zenéhez még szokni kell a fülnek“. Elég hamar hozzászokott. S azonfelül a szemet is csábította a kiállítás, ezt talán ez esetben mondják először „tökéletesének. Carina Anna nemzeti színházi rövid pályája alatt Margit szerepében vívta ki a legnagyobb sikert; mikor négy év múlva Bécsbe szerződött, búcsúzóul is ebben lépett fel. S illik feljegyezni az első Mephistónak, a derék Kőszeghy Károlynak szép sikerét is. Pauli Richárd, Faust első megszemélyesítője már az egykorú bíráló szerint is csak „másodtenoristának“ vált be.

Ez operák mellett — mintegy mellékajton — Franciaországból surrant be színpadunkra ez években a léhább ivadék is: az operett, ahogy eleinte tréfásan nevezték: „kölyök-opera“. Offenbach párizsi nagy népszerűségének hatása alatt 1860-ban feltűnik az első fecske, egy kis kacér daljáték: az *Eljegyzés lámpafénynél*. Három vidám női szerepében Markovics Ilka, Bognár Vilma és Huber Ida penderült először a színpadra, ők lettek tarkamultú operettszínészetünk őseivé. A férfiszólamot Szerdahelyi Kálmán látta el, kevés hanggal, annál több fürgeséggel. Rögtönzött időszerű kupléival — ezeknek bátorsága a

hatóságnak is elégszer szemet szúrt — hihetetlenül népszerűvé lett. Az Offenbach-bemutatók egymás sarkába tapodtak (*Férfj az ajtó előtt, Az elizondói leány, Fortunio dala* stb.), ugyanakkor a Budai Népszínház is rávetette magát mohó szolgálatukra, közben a francia zeneszerző maga is fellépett színpadunkon társulatával, melynek játékstílusát szemérmes kritikánk élesen elítélte. De a méltely megfogant, újra felidézve egy vaudeville-színház szükségességének gondolatát. A Nemzeti Színház jubileumi évében, 1862-ben, a bírálat méltatlankodva jegyzi fel: „Négy nap alatt háromszor operett! Szívem, mi kell egyéb?!“

S három nagy nemzet zenei termésének e pazar csillogása mellett minő képet mutat a magunké? Bizony, szürkebbet. A szabadságharc előtt hét magyar dalműíró fordult meg a színpadon, ezekhez most újabb hét csatlakozott. A bírálat minden jelentkezőt bátorított, a közönség kevés lelkesedéssel állt melléjük. Legtöbbrre egy műkedvelő boldogult, Kern Leó pesti nagykereskedő; az ő *Benvvenuto Cellinije* húsz előadást megért. Ennek csak feléig vitte Fáy Gusztáv (Fáy András fia), bár *Kamillájában* az olasz iskolának nem tehetségtelen tanítványát üdvözltek. Mosonyi *Szép Ilonját* Hollósy Kornélia művészete néhány évig fenntartotta. Huber Károly vidám szerzeményei, Bognár nagyotmarkoló *Tudor Máriája* hamar letűntek. Erkel Sándor *Csobánca*, az uralkodó jelenlétében került színre először és — utoljára.

A régiebbek közül Császár *Morsinay Erzsébeté* messze elmaradt a szívós életű *Kunok* mögött, Doppler négy újdonságából az *Ilka* s a *Vanda* ért el számbavehető sikert. A magyar dalmű tekintélyét igazán még mindig csak egy zeneköltőnk hordozta: Erkel Ferenc, *Hunyadija*, után tizenhárom évig hallgatott, s 1857-ben is csak a császárlátogatás alkalmá kényszerítette rá, hogy a két Doppler-

rel részt vállaljon a sebtében összeállított *Erzsébet* című opera létrehozásában. Tőle csak a II. felvonás való, abba is sokat átvett *Bátori Mária* című első operájából. Életének s hazai zeneirodalmunknak főműve, a *Bánk bán*, egy évtizedig nem kerülhetett nyilvánosság elé, akárcsak Katona drámája, melyből a már 1851-ben elhunyt Egressy Béni írt Erkelnek szöveggönyvet. Végre 1861 március 9-én bemutatták. A nézőtér fulladásig megtelt, a bevétel meghaladta az 1300 forintot. A dalműnek íziglen magyar szelleme, drámai kifejező erejének gazdagsága mély és tartós hatást tett, azt a lelkes odaadású előadás is, melyben Hollósy Kornélia hangjának varázsa, játékának költőisége széltére hódított. Az ő megindító Melindája mellett főleg Füredi tüzes Peturját ünnepelték, a Vörösmarty *Cillei*-drámájából feltámasztott bordala országos népszerűségre kapott, Gertrudis szerepében pedig Hofbauer Zsófia pompás alhangja jutott egész pályáját legnagyobb sikerrel jutalmazó feladathoz. Bánk szólama csak első tolmácsolója, Ellinger után, Stéger Ferenc magasrendű művészetében bontakozott ki teljes fényében. A *Bánk-opera*. — akárcsak egykor a *Hunyadi* — nyitányával csak később gazdagodott meg. 1862-ben magyartárgyú vígoperával, a Czanyuga népies szövegére írt *Saroltával* jelentkezett Erkel, *Bánkjának* árnyékában e kisebbigényű, műfajilag is kiforratlanabb alkotása hamar elhervadt. Végül a kiegyezés évében újra történelmi operája került színre, a *Dózsa György*, ennek alapjául Jókai drámája szolgált. Szigligeti átírásában. Itt a zárt formákban való dolgozástól új formanyelvre tért át Erkel, a recitativszerű zenei szavalásra. A bírálókat magasztalta magyarosságát, „szellemdús zeneképeit“, a pazar díszleteket s a fegyvertáncban a balletkar szabatos munkáját, de a közönség tíz előadás után elpártolt tőle (a *Bánk bán* még a Nemzeti Színházban túljutott századik előadásán).

Az ötvenes években a zenei élet nevezetesebb mozanatai is még jórészt ezen a színpadon esnek meg. Sokáig nem is volt a fővárosnak alkalmas hangversenytérme, a Pollák-féle első vígadóépületet Hentzi ágyúí a német színházzal együtt elpusztították. Csak az évtized derekán hívja át az 1853 óta Erkel kezdeményéből fennálló filharmonikus társulatot Kubinyi igazgató a Nemzeti Múzeumnak akkor elkészült dísztermébe, főleg azért, hogy a múzeum környékének rendezését ezzel is siettesse.

Az új „redoute“ 1865-ben nyílt meg, még abban az évben Liszt Ferenc is hangversenyezett nagytermében. De zongorázott a Nemzeti Múzeumban is, s még előbb, 1856-ban, a színházban, az est jövedelmét — szokott nagylelkűségével — a nyugdíjintézetnek juttatva. Másfél év múlva egyetlen számottevő vetélytársát, Rubinsteint látták vendégül a színpadon. A legnagyobb visszhangot mégis a hatvanas évek során verték Reményi Ede hegedűhangversenyei. Emigráns múltja miatt neki sokáig tilos volt nyilvánosan föllépnie, csak a Bach-uralom bukása juttatta ismét dobogóra. De akkor — a hatósági tilalom ellenére — az addig elnémított Rákóczi-indulással szökentette talpra a nézőteret. A tilalom ezzel szinte magától feloldódott, a vérforraló akkordok mindenütt újra felharsantak, a következő évben már Benkő Kálmán *Utolsó tatárfutásában* a tatárok is a — Rákóczi hangjaira futottak! Reményi utóbb is sűrűn fellépett, többnyire sorozatosan, 1864-ben zongorán már fiatal tanítványa: Plotényi Nándor kísérte.

Világostól a kiegyezésig a főváros zenei műveltsége is megnőtt befogadóképességben csakúgy, mint az igények emelkedésében; erre vall a Rózsavölgyi-cég megalakulása, erre, hogy Heckenast is rátért a hangjegykiadásra. A Nemzeti Színház pedig otthont nyújtott a szent láng ápolására.

NEGYEDIK RÉSZ

**AZ OPERA
KÜLÖNVÁLÁSÁIG**

I.

A koronázás örömnépe. — Radnótfáy további igazgatósága, gazdasági és színészjóléti intézkedései. — A színház államosítása a belügyminiszter fennhatósága alatt. — Az opera különválásának előkészítése. — A népszínházi eszme útja; első gyakorlati jelentkezései: Molnár Budai Népszínházának második korszaka; Aradi Gerő budai szereplése: Kőmíves Imre városligeti népszínmű-előadásai; Miklósy Gyula Istvántéri színháza; Latabár kassai társulata Budán. — A főváros népszínház létesítésén fáradozik; telekadományai. — A Népszínház felavatása 1875-ben. — Az Operaház építkezése 1875—1884 között.

Harmincéves múltjával a Nemzeti Színház a béke révébe s a szabad fejlődés küszöbére érkezett országnak, az alkotmányos magyar államnak tulajdonává lett. A nemzet örömnépebe a maga immár tekintélyes erőivel, egész művészi készségével kapcsolódott bele. Már 1867 február 19-én megülte az alkotmány visszaállításának ünnepét Doppler Z/fea-operájának rendkívüli díszelőadásával, kívül-belül pazarul kivilágított épületében. Üdvörlátás fogadta a bevonuló huszárokat, élükön a vén őrmester poharat emelt a királyra; a nézőtér szíve most először dobbant igaz szeretettel az uralkodó felé, a „néphimnusz“ fogadatlan telkesítése nélkül. A koronázás napján, midőn a Vérmezőn boldognak-boldogtalannak jutott jó falat, Lónyay pénzügyminiszter pedig lóhátról szórta az aranyat-ezüstöt a nép közé, a színház is ingyen-előadást tartott, a már sírjában nyugvó Fáy Andrásnak évtizedek óta kedvelt darabját, a *Régi pénzeket* játszoták. Három nappal utóbb pedig következett az intézet

tulajdonképeni ünnepe, erre Szigligeti írta az alkalmi darabokat, *A szent korona* című allegóriás előjátékot, melyben a szintén bajor származású első királynénknak, Gizellának, szerepébe beszötte Erzsébet királyné szavait, meg egy *Kemény Simon* című történelmi drámát, Kisfaludy nyomán, Huber Károly kísérőzenéjével. Ezt az előadást másnap megismételték. A loyaltás szolgálatában álló ünnepre legkitűnőbb nemzeti drámánk, a *Bánk bán*, valóban nem lett volna alkalmas, októberben azután ennek is sorát ejtették ugyan, de — ezúttal utoljára — még megcsonkított szövegét használták, cenzurázatlanul csak egy év múlva hangzottak el Katona igéi.

Magának a színháznak szervezetében sem állt be máról-holnapra gyökeresebb változás. Az új, felelős kormányzat csak a szakkörök meghallgatása után kívánt dönteni, addig — legalább alakilag — az Albrecht főhercegtől kinevezett „bizottmány“ működött tovább, erre háruult, hogy az operának most már minden érdemleges vélemény szerint időszerűvé lett kiválását előkészítse. Hat esztendőbe telt, míg a dalműszínház építését megkezdték, újabb kilenckebe, míg kapuit megnyitották. Másfél évtizedig folyt még dráma és opera művelése közös fedél alatt, sokszor még a régi ellentét kiéleződésével, de az önállóságulását szem elől többé sohasem tévesztve.

Radnótfáy intendáns ennek az ígéretföldjének valóban csak ígéretét láthatta már megcsillanni: két évvel a kiegészítés után, nyolcadfélévi érdemes működése helyéről, elragadta a halál. Állásának töviseit bőségesen érezhette, a szabadabb lélegzethez jutott sajtóban minden elégedetlenség helyet talált, viszont az is igaz, hogy a higadtabbak és belátóbbak, főleg Gyulai és elvbarátai, mellette álltak rokonszenvével. Mellette színészei is; ezek váltig tapasztalhatták önzetlenségét, s hogy szívvel-lélekkel az intézet érdekeit szolgálja. Jólétüket, haladásu-

kat valóban szíven viselte. A kisfizetésűek gyámolítására ő teremtette meg a házi kölcsönpénztárt, hogy uzsorakamatok hínárjába ne bonyolódjanak; kezdeménye „Radnótfáy-alap“ néven máig fennáll. Színpadi bútor-alapot is létesített, a tulajdon, intendánsi páholyának bérbeadásából. Kijárta, hogy nyári szünetben a színház biztatóbb tehetségű tagjai ingyen vasúti jegyhez jussanak Bécsig, az ottani előadások tanulmányozására. A pihenésre, gyógyulásra szorultaknak pedig Balatonfüreden eszközölt ki díjtalan üdülést, ingyenes utazással.

Elhunytával az idejétmúlt bizottmányi rendszer működése is megszűnt, az országos alapoknak a felelős minisztériumba való beutalásával a színház a kormány fenntartósága alá helyeztetett, igazgatóját a belügyminiszter alá rendelték, ezzel az intézet a máig fennálló állami kezelésbe került, melyben csak négy évtized múlva történt annyi változás, hogy a színészed ügyek s ezekkel kapcsolatban a Nemzeti Színház felügyelete is a kultuszminisztérium hatáskörébe utaltattak át.

Az állami gondviseletre a kormánytámogatással fenntartott intézet körül ebben az időpontban kemény feladatok megoldása hárult. Az önálló operaház terve — mely a belügyminisztériumi értekezleteken Szigligeti régibb előterjesztésében került tárgyalásra — most már állandóan napirenden maradt, de ennek csakhamar elébe vágott a külön népszínház létesítésére irányuló mozgalom, s ez a törekvés — az operai tervvel több pontban érintkezve — a megvalósuláshoz is hamarabb érkezett el.

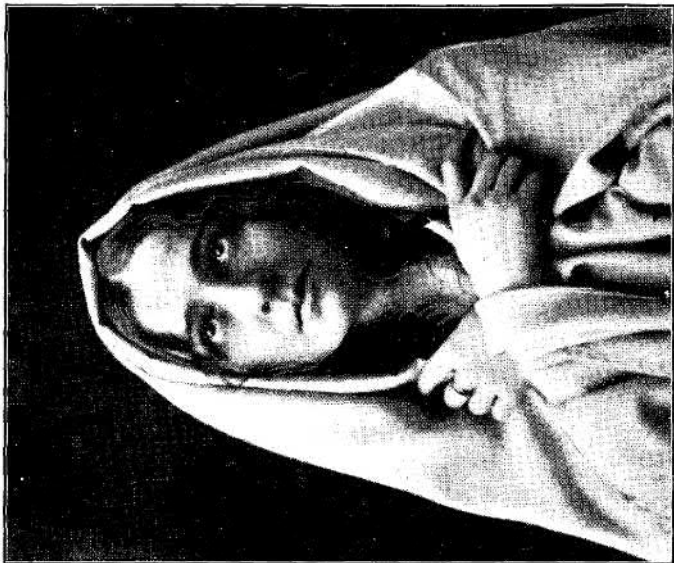
A népszínházi eszmét már Szigligeti is megpendítette, a nyughatatlan Molnár György pedig 1864-ben röpiratot bocsátott közre érdekében, ebben a pesti oldalnak sürgetett téli Népszínházat, kiegészítésül egy nyári színkört a Városligetben. Három év múlva Dobsa Lajos fűzte tovább a tervet, melynek Vadnay Károly népszerű új-

ságja, a Fővárosi Lapok, ettől fogva állandó szószólójává lett.

Maga Molnár nyomban a koronázás után újra megnyitotta a Budai Népszínházat, ezúttal mint művezető, városi igazgatóbizottmány felügyelete alatt. Közepes társulata volt, de nem egy fényes pálya kezdődött ennek kötelékében: Jászai Marié, Kassai Vidoré, Kocsisovszky Borcsáié, kiből utóbb Molnárnak második neje lett, a Nemzeti Színháznak pedig ünnepelt naivája. Szép Programm jávai Molnár — szokása szerint — megint alkuba lépett, népszínművel gyéren állt elő, magyar újdonsággal is alig, ehelyett divatos franciákat juttatott szóhoz (pl. a Sardou-féle *Jó falusiak* is nála került színre először, hogy néhány hó múlva a Nemzetiben folytassa sok évtizedes pályafutását), majd adta még alább is: nemsokára „kínai sárkánysereg“ bűvészműtávjainak nyitott kaput, aztán meg Signora Cassanovát léptette fel, szelidített fenevadjaival. A komolyabb bírálat ilyenkor sietett fejére olvasni színházának nagyhangú feliratát: „Hazafiság a Nemzetiségnek!“ Nemsokára átköltözött a nyári színpadba, ott újabb előadásorozatot sajtolt ki a *Dunan* apóból, majd elsütötte rendezői mesterművét, a *Marengo* című párizsi látványosság nyomán összefércelt *Bem apót*. Látnivalóból ezzel annyit nyújtott, amennyiről nálunk addig senki sem álmodott, a hazafias lelkesedésre sem hiába számított, hét héten át folyt a honvéd-kozák hadakozás a játékba belevont Gellérthegy felé kinyitott színpadon, csak az ősz beállta vetett véget a kartácsoszásnak. Mikor kitavaszkodott, folytatta az előadásorozatot, nyár elején Bécsbe is felrándult vele, ott osztrák társulatot szerzett hozzá, az itteniekből csak másodmagával vett részt benne (maga vállalván Bem szerepét), sikerült is feltüzelnie a császárváros közönségét, annyira, hogy vendégszínház — hatósági tilalommal végződött. Hazatérve csil-

SZIGETI JÓZSEF

HASZAI MARI AZ „ISKARIOTH“-BAN

RÉTHY MIHÁLY MINT BORBÓCS

laga végkép lehanyaglott, az év végére fizetéseképtelenné lett, utána Miklósy Gyula vidéki színigazgató vette bérbe a színházat, de 1870 virágvasárnapján a *Két pisztoly*-lyal ő is befejezte előadásait. Buda városa a telket eladta az államnak, hozzáfogtak a bontási munkálatokhoz, de az ódon falakkal nem boldogultak, erre 1870. szeptember 16-án dinamittal vették fel az épületet: Molnár merész álmódzása ebben a porfelhőben foszlott szét. Talán az a kortina is bentfelejtődött az épületben, melyet negyvenöt forintért egy Münchenbe készülő fiatal festő készített Molnárnak: Munkácsy Mihály.

De ettől fogva újabb magyar társulatok kísérletezése a jobb- és balparton szinte szakadatlanul folyik tovább. A Várban s a Krisztinavárosban Aradi Gerő vidéki színészei játszanak, ugyanakkor a Városligetben Kőmíves Imre épít fabódét, főleg népszínműelőadások részére. Gyatra mutatványainak váratlan vonzóereje támad a népdalénekesben, kit Tamássy Józsefnek hívnak, s ki a hatvanas évek elején már a Nemzetiben is bemutatkozott. Most újra ráterelődik a figyelem, Radnótfáy fellépteti a Csikósban s a *Szökött katonában*, s nyomban ott is marasztja az évek óta elnémult s pár hónapja elhunyt Füredi Mihály örökében.

Miklósy Gyula budai sikertelensége után szintén szerencsét próbál a pesti oldalon. A Nemzeti Színházba nem juthatott be (1869-ben némi sikerrel játszotta ott *Bánk* címszerepét), most színigazgatói babérokra vágyik. Molnár színházából 1872 tavaszán előbb ennek nyári állomáshelyére, a Krisztinavárosba telepszik, majd némi népszerűségre vergődött társulatának Pesten kér építkezési engedélyt. A város ezt meg is adja hat évre, mely alatt a tulajdon Népszínháza most már bizonyára tető alá kerül. Miklósy az István- (mai Klauzál-) téren építkezik sebbel-lobbal, az egykori Carré-cirkusz helyén, az alapkő-

letételen a Nemzeti Színház tagjai is megjelennek az intendánssal együtt, október végére elkészül a csinos, de szűkreszabott épület, a megnyitó-estén a már nyugalombavonult Jókainé is föllép férje *Szigetvári vértanúiban* s ugyancsak már a felavatáskor magára vonja a figyelmet egy remek komikusszínész, aki egy félévig ennek a színpadnak lesz főkedvencévé, azután pedig a Nemzeti Színháznak egyik büszkeségévé: Vízvári Gyula.

De a becsvágyó Miklósy elszámítja magát, a sajtó egyre-másra megcsipkedi, hogy „fiók-Nemzeti“-t akar csinálni, végül garasos bohózatokra fanyalodik, — nyárig. Akkor szellősebb színekört épít a ligetben, túlságosan is hevenyészettet, mert az első vihar feldönti, amikor pedig visszatér az István-térre, előbb a bécsi „krach“ hullámai viszik el a közönségét, majd tűz üt ki az épületben, s ez végkép megingatja a bizalmat. Miklósy csalódottan vidékre vonul.

Nyáridőben Latabár Endre kassai igazgató társulata is megfordul a budai színekörben. A magyar színészetnek egyre nagyobb a keletje a fővárosban.

De mindezek a szórványos vállalkozások még nem alkalmasak arra, hogy a Nemzeti Színház úgynevezett „vasárnapi“ műsorát tartósan átvállalják. Ezen a főváros akar segíteni állandó népszínház-épület emelésével. Már 1869 tavaszán összeül az első értekezlet az Egyenlőségi Körben. Azzal a határozattal oszlanak szét, hogy közadakozásból létesítik az új színházat. Az eszme legtüzesebb harcosa, a fiatal Rákosi Jenő, kitartó sajtómozgalmat indít, de a gyűjtés 25.000 forintnál elakad. Erre a fővárostól kérnek és kapnak ingyen telket a Terézvárosban, a Hermina-téren, azt, amelyen ma az Opera épülete áll. De az építkezésre még mindig nincs fedezet, a telket kénytelenek eladni a Sugár- (mai Andrassy-) út kiépítésére alakult részvénytársaságnak 500.000 forintért. (Ez a telek

ment át azután ugyanily összegért az állam tulajdonába, az Operaház céljára.) A népszínházi bizottság pedig újra a fővároshoz fordul telekért, s ekkor ajánlják fel részére a tervezett Nagykörút józsefvárosi szakaszán azt a területet, melyen a napjainkban már huszonkilenc esztendeje a hajléktalan Nemzeti Színháznak szállásául szolgáló népszínházi épület emelkedik.

Így fonódott egymásba a két új színház sorsa. A Nemzeti Színház közülök a dalmúnek óhajtott volna hamarabb új otthont, de a Népszínház ügye fürgébb kezekbe került, ennek alapkövét már 1872 őszén lerakták, az Opera telkén csak 1875-ben történt meg az első kapavágás; amaz három év alatt elkészült, emennek építkezése kilenc esztendőt felemésztett; amaz 700.000 forint költséggel került tető alá. emerre 1875-ben két milliót irányoztak elő. de mire 1884-ben megnyithatták, három millió jóval felül járt a ráfordított összeg.

Azalatt a másfél évtized alatt, míg e sorsdöntő kezdemények megvalósultak, Radnótfáynak négy utóda állt a színház élén.

II.

Zichy Antal, majd ideiglenes vezetőség a Nemzeti Színház élén. — Jókainé visszavonulása, Tóth József halála. — Az együttes újabb ki-Talóságai: Nagy Imre, Helvey Laura, Rákosi Szidi, Újházi Ede; Tamássy József, Ódry Lehel. — Nagy színészpályák delelője: Szigeti József, Prielle Kornélia, Szathmáryné. — Báró Orczy Bódog igazgatói kinevezése. Üdvös újításai; meggondolatlan gazdálkodása. Együttesének gazdagodása: Blaha Lujza és Jászai Mari szerződtetése. — Szerdahelyi Kálmán halála; utódja: Halmi Ferenc. — Az operai személyzet gyarapodása: Benza Ida, Nádayné; Richter János karnagy meghívása. — A túlméretezés fenyegető pénztári hiányra vezet, Orczyt elejti a kormány. — Szigligeti ideiglenes igazgatósága; belső forrongások; a mérleg helyreállítása. — Új szerződtetések: Vízvári Gyula, Szigeti Jolán, Márkus Emilia. — A színház halottai: Réthy Mihály, ifj. Lendvay Márton. — Az opera nagy lendülete; az együttes új tagjai. — A drámai klasszikus és újdonság-műsor jelleme; a népszínmű elköltözése. — A Nemzeti Színház átépítése és bérház emelése. — Szigligeti halála.

Radnótfáy halálakor a belügyminiszter, b. Wenkheim Béla, még nem lelt nyomban megoldást, az ankétozások az igazgatás új módjáról még folytak, addig is, míg a felelősség mikéntjét tisztázzák, Zichy Antalra, a történet-író képviselőre, nagy rajzolóművésznünk testvérbátyjára bízta a színház ideiglenes vezetését. Szigligeti ekkor már rendezőből teljes hatáskörű dramaturggá lépett elő, a rendezést mellette a színészegegyüttes két régibb kitűnő-sege, Feleki és Szerdahelyi, meg a színészköztatói és ren-dezői képességét egyre meggyőzőbben tanúsító, fiatal Paulay Ede látta el. Zichyre szinte csak véletlenül, óhaj-tása ellenére szakadt ez a megbízatás: először az ismétel-ten kipróbált hozzáértésű Ráday Gedeon ideiglenes in-

tendáncsán gondoltak, de ő legott felmentését kérte, mire egy b. Révay Simonból, b. Podmaniczky Frigyesből és Zichy Antalból álló triumvirátusra bízták az ügyek vezetését, majd az első kettő szintén visszavonulván, Zichy maga látta el a kormányzást nyolc hónapon át, ezalatt meggyőződött felőle, hogy ránézve túlságosan idegen területre tévedt s helyét haladéktalanul átadta. Négy hónapig, míg utódát kinevezték, Szigligeti, Erkel és Csepregi titkár intézkedett belügyminiszteri megbízásból.

Zichy volt az utolsó vezetője az intézetnek, ki a ki-egyezőskor működő színészgárdát hiánytalanul együtt találta. Csak Jókainé vonult nyugalomba, éppen Radnótfáy kidöltével egyidejűleg. Egressy után ő lépett le utolsónak a honalapító nemzedékből, ötvenkét éves volt, művészi erejének érett teljességében. Az utolsó két évben még széliére hódított Lady Macbethjével, Volumniájával, sőt egy új hatalmas anyaszerepben, a *Trónkereső* Predszlavájában még megtetézte régi diadalait. A sajtó a klasszikái műsor hanyatlásával lát összefüggést távozásában: „Hangja nem szól közbe többé a francia kis drámák modern fecsegéseinek a tragédia megrázó erejével. Ügy érezzük, mintha halottat kellene siratnunk benne: tragédiánk múzsáját!“ Egy-egy méltó alkalomra Jókainé még visszatért a színpadra, tizennégy év múlva nemes Volumniájával ötvenéves színészi jubileumát is megülte; ezen az előadáson valamennyi elsőrangú művésznő ott statisztált hölgykíséretében, még a legnagyobb is: Prielle Kornélia.

De visszatérhetetlen elköltözés is esik Zichy rövid korszakára: Tóth József korai sírbaszállása. Ezt az erős értelmű, még egyre gazdagodó kifejező erejű művészt negyvenhét éves korában vesztette el a színpad s a színiiskolának egyik legüdvösebb hatású tanszéke. Hősi küzdelmet folytatott gyilkos gégesorvadásával, szinte utolsó

lehelletéig. Már romló egészséggel kétszer is föllépett Macbetben s megmintázta a hatalmas Wolsey bíbornokot. Humora is még gazdagodóban volt. Idő előtt kellett megpihennie a gránitkő alatt, melynek feliratát is maga fogalmazta meg: „Nézzétek, az álmot játszom ...“

Az eltávozottak helyére újak álltak: Radnótfáynak Tamássy volt a legszámottevőbb hódítmánya s az operai személyzetben Ódry Lehel, a nagy baritonénekes s gazdag színjátszói tehetség. Ő alatta került az együttesbe — Egressynek még „képezdész“-korukban szerződtetett fiai után — első ízben színiiskolai oklevéllel bíró új tag is: a szép alakú Bogdanovics Krisztina, kinek azonban babér itt nem termett, nemsokára férjhezment Beksics Gusztáv publicistához, visszavonult, s Bogdanovics György névvel, olvasott regények írójává lett.

Már Zichynek különb erőket adott a színiiskola, az 1870-ben végzett évjáratból mindjárt hármat is: az eszményien daliás külsejű Nagy Imrét, a korszerű francia társadalmi drámák első női szuverénjét, Helvey Laurát, s a művészi realizmusnak szinte napjainkig egyik legmélyebb képviselőjét, Rákosi Szidit. Zichy szerződte Egressy szerepterületére Molnár Györgyöt is, de — akár csak az előtte egy éven át itt működő E. Kovács Gyula — hálás természeti adományai mellett ő sem hódított a művészi igazság erejével. Molnár színészi pályája különben is már lejtőre került, rajta megmutatkozott Rakodczay Pál megállapításának keserves igaza: „A színészi modorosság az elhanyagolt tehetség mankója.“ Learjével, Richárdjával, Coriolanusával félsikeren túl nem jutott, hamarosan vidékre is távozott. Mikor három év múlva Szigligeti visszahozta, leleményes rendezői tehetségével volt néhány igazi sikere. De összeférhetetlen, zsarnoki természete változatlan maradt, megesett, hogy névtelen cikksorozattal támadt tulajdon igazgató-

jára. Végül 1875-ben Rákosi Jenő vitte magával az új Népszínházba, — maradása ott sem volt sokáig.

Még egy igazi „főnyereményt“ ütött meg Zichy: a fiatal Újházi Ede szerződtetésével. Fiatal volt évei szerint, de a színpadon kezdettől fogva az érett jellegzetesség megtestesítője. Tóth József „cselszövő“ szerepeire szánták, de eszményképének csakhamar egész területén ellenállhatatlanul hódított, a kedély világában még jobban, mint az ádáz indulatokéban; a *Miniszter előszobájában* című dramolett ágrólszakadt napidíjasával inkább, mint az elvetemült Jagóval. Az egyéniség ritka varázsa nyomban pártjára hódította a nézőteret, de valóban nagygyá a Paulay-korszakban nőtt, Szigeti József mellett a lélek melegeknek másik nagybirtokosává.

Egyáltalán: az újonnan érkezőknek mérhetetlen szerencséjére, a kiegyezés előtti együttesnek néhány valódi nagyja még évtizedekig őrizte az intézet legjobb hagyományait s biztosította azok folytonosságát. Szigeti József igazában akkor ért el művészetének ormára, amikor a sokáig reáerőszakolt hősi szerepekből kitestesedett; az egyre megújuló műsorral nemcsak lépést tartott: valójában mindjobban magára lelt benne. Prielle Kornélia mély és szellemes művészete is szakadatlan virágzásban élt át évtizedeket, mindig érdekes és mindig „időszerű“ maradt, a kiapadhatatlan színészi képzelet és egyéni jelentékenység örök jogán. S habár szűkebb területen: a Szathmáryné gazdag komikai ere is dúsan táplálta színjátásunk termőföldjét.

Zichy kurta időszakában a műsor legnevezetesebb gazdagodása Thomas Hamlet-operájának bemutatója. A magyar játékrenden Szász Károly Martmuzzi-drámája (*Fráter György*), meg Szigeti két vígjátéka jelent meg — igen rövid időre. A felújítások során — miután *Hamlet*, *Macbeth* s *Othello* régi fordítását már Radnótfáy fel-

váltotta Arany, illetőleg Szász Károly művével — most Petőfi *Coriolanusa* foglalta el méltó helyét a színház Shakespeare-szolgálatában. Zichy idejére esik az is, hogy a rég nem játszott *Peleskei nótáriust* József főhercegnek, a népszerű nádor-ivadéknak, az újjászervezett honvédség főparancsnokának egyenes óhajára kellett műsorra tűzni. Az elnyűhetetlen bohóság újra pompás házakat csinált, valameddig az új Népszínházba át nem vándorolt.

1870 októberében végre kinevezett igazgatót kapott a színház b. Orczy Bódog személyében. Talán megokoltabb és üdvösebb lett volna Szigligeti háromévtizedes tapasztalataira támaszkodni, kinek ez időben már amúgy is szinte magától kezébe ment át a művészi irányítás. De a kormányzat egyelőre még ragaszkodott a „felülről jövő áldás“ régi elvéhez, s Orczy kinevezését maga Andrassy is — ki ekkor foglalta el Beust után a monarchia külügyminiszteri székét — nagyon szívéen viselte. Orczy jószándékú s nagy munkakedvű fiatalember volt, nem tehetségtelen zeneszerző, irodalmi műveltsége is számottevő. Állását korántsem tekintette főúri gondtalanság szabadalmának, intézkedései jobbra belátásra és helyes érzékre vallanak. Ő szüntette meg a drámai előadások annyit kifogásolt közzenéjét, ehelyett csak a műstílusához vágó nyitányt játszattott; a zenekarba prózai estéken színinövendékeket ültetett be, hadd tanuljanak közvetlen szemléletből. Alatta váltak szokásossá főpróbák után a megbeszélések szerző vagy fordító, dramaturg, drámaírók, rendező és főszereplők között. Ő ajánlott fel először állandó támlásszéket a napilapok szerkesztőseinek. Ő vetett véget a jelenetek utáni nyílt kihívások művészietlen szokásának. S ő szerezte meg a Várszínház helyiségét, hogy nagyobb sikerű műsorát a budaiakkal is megismertesse s az operák estéin nagy drámai együttesét ott foglalkoztassa.

Ezt az együttest különben mind számra, mind értékre nézve hatalmasan megnövelte. Mindenekelőtt Jókainé örökére keresett utódott, s Tamássy mellé rátermett népdalénekesnőt. Az utóbbit hamarabb meglegelte: már Zichy idején föllépett s szinte rohammal megvette a közönség szívét a debreceniek dédelgetett Blaha Lujzája. Orczy már mint szerződött tagot mutatta be a *Tündérlak* Marcsájában 1871 május 7-én. Egy csapásra elnyerte a Hegedüsne népszerűségét s egyszersmind föltámasztotta annak egész műsorát, Szigligeti nótás leányzóit, Scribe „ablakon kiugró“ menyecskéjét, a *Huszár-csíny* markotányosnóját stb. Operában is énekellették (*A fekete dominó*), sőt egyetlen estén Shakespeare-színésznőnek is felcsaphatott, a vásott Puckkal. De első hódításaival egyidejűleg már folyt a külön Népszínház mozgalma, nemsokára falai is emelkedni kezdtek: nyilvánvaló volt, hogy onnan legott szemetvetnek kincsetérő népszerűségére s a Nemzeti Színház máris félelmes vetélytársat növel benne nagyra.

A tragika-kérdést előbb a Molnárnál feltűnt Némethy Irmával kívánták megoldani, mígnem Orczyhoz eljutott a Kolozsvárt három év óta egyre több figyelmet és hatást keltő fiatal Jászai Mari híre. Vendégjátékra nem sikerült fölcsabítani, erre maga utazott le érte s 1872 virágvasárnapjától próbafellépés nélkül szerződtette, április 3-án pedig már föl is léptette a *Bánk* Gertrudisában, majd pár nap múlva *Lear* Goneriljében. (Kolozsvárott Némethy Irma állt a helyére, míg betegsége s korai halála el nem némította.) Jászaira Jókainé hagyatékából bízták rá egyelőre azt, amiről Felekiné tragikai meddő becsvágya lemondott, de tehetsége csak Szigligeti majd Paulay korszakában borult virágjába.

Orczy nyerte meg Molnár György második nejét, Kocsisovszky Borcsát is a naiva-szerepkörre; kedvenc

volt már Budán, az lett új otthonában is: makrancos Kátáját, Arieljét, Perditáját, Zsuzsiját a *Figaro házasságában* csakúgy kedvelték, mint süldőlánycáit a francia vígjátékokban. A Paulay-éveknek már derekán visszavonult betegeskedése miatt, öröke akkor méltó utódra szállt: Csillag Terézre.

Volt Orczynak súlyos vesztesége is: Prielle Kornélia férje s legkitünőbb játéktársa, Szerdahelyi Kálmán dőlt ki a sorból 1872-ben, negyvenhárom éves korában. A könnyedségnek, szeretetreméltóságnak, finom társalgásnak László József óta nem akadt hozzáfogható képviselője, utolsó éveiben pedig *Lear* Bolondjában, Jagóban, a *Közönyt közönnyel* Polillájában tehetségének fokozatos elmélyülésével biztatott. Elvesztésével a műsorban szinte vigasztalan hézag támadt: a szépen fejlődő Náday Ferenc már nem ebben az irányban haladt. Ekkor Orczy váratlan szerencsét csinált a fiatal Halmi Ferenc szerződtetésével. Színészetünk ez egyik legnagyobb alakja csak egy évtizedig működhetett, gyenge tüdeje megölte harminchárom éves korában, de addig nemcsak maga szárnyalt magasra: szinte egész színjátszásunkat magával emelte. Külső adományok nélkül hódított, a lélek rejtett redőinek feltárásával, proteuszi gazdagsággal. A klaszszikus műsorban Mercutiójának, Figarójának, Keszeg Andorának maradt fényes híre, a magyar játékrenden Liliomfijának, Bábel lovagjának, Zátonyi Bencéjének, a francia divattermékekben pedig átvállalta s mélyebb lelki fedezettel éltette tovább Szerdahelyi egész híres galériáját.

A népszínműre Klárné Angyal Ilkát és Eöry Gusztávot nyerte meg Orczy, az operai együttesbe az azidétt elhunyt jeles basszbuffónak, Benza Károlynak ragyogó tehetségű leányát, Idát, ki Nagy Imrének lett feleségévé, de diadalai ormáról elragadta az enyészet, s Vidmár

Katalint, színpadunk első Carmenjét, akit Náday vett nőül s utóbb Bécs hódított el már az Operaház kötelékéből, a zenekar élére pedig az önállósuló operajátzásra megbecsülhetetlen hatású Richter János karnagyot.

A zeneszerző Orczy érthetőleg nagy gondot fordított az operai részre, ő mutatta be Gounod *Romeo és Júliáját* s ő építette tovább a Wagner-műsort *Tannhäuserrel* s igazgatása végső napjaiban a *Hollandi* előkészítésével. A dráma gondozását jórészt Szigligetire bízta, ki Goethe-és Moreto-bemutatóval, a korábbinál valamivel kevesebb francia újdonsággal s lehetőleg sok hazai íróval állt elő; ekkor jutott szóhoz először Toldy István és Jósika Kálmán, a franciás technika meghonosításában mindkettő Csiky előfutárja. Maga Szigligeti is öt újdonsággal egészítette ki színrekerült műveinek számát kerek százra. A századikul bemutatott *Struensee* alkalmával királyi kiüntetés is jutalmazta érdemes írói pályáját.

Orczy nagy igényekkel vezette a színházat, ezekhez (de nem a rendelkezésére álló keretekhez) mért bőkezűséggel. Gazdálkodása a harmadik év elején már 51.000 forint pénztári hiányt eredményezett. A sajtó — mely a színház ügykezelésén keresztül most első ízben nyert alkalmat a *kormány* megzaklatására — féktelen szenvedéllyel vetette rá magát a támadásra, ezt az igazgatónak a drámai személyzetre tett meggondolatlan becsmérlő nyilatkozata (mely a heves Molnár Györgynek csatazajos eltávozására vezetett) még jobban feltűzelte, Tóth Vilmos belügyminiszter a végsőig kitartott Orczy mellett, de a mérleg helyrebillentését *tőle* végül sem remélhetvén, 1873 tavaszán mégis elejtette. A becsvágyó igazgató a tulajdon anyagi helyzetének is jelentékeny leromlásával távozott helyéről, rövidesen hazájából is: Londonba költözött, sokáig zongoraleckékből élt, később némi sikerrel színrejuttatta *Renegát* című operáját, ötven-

hét éves korában ott, idegenben hunyt el, angollá nevelődött leánya is, Emma bárónő, később jónevű regényíró, a *Vörös Pimpernel* szerzője.

Orczy helyére a színház élén végre Szigligeti került, de a felsőbb körök nehezen érthető habozásából még mindig nem csorbíthatlan hatáskörrel. Hosszas ankétozás után a drámai és zenei irányítást kettéosztották, az utóbbival Erkel Ferencet bízták meg; e meglehetősen kísérletező jellegű megoldást pedig végül még Ribáry József miniszteri tanácsosnak főfelügyeleti szerepével még nehezkesebbé tették. Két évig húzódott ez az állapot, míg azután 1875 nyarán, a népszínmű új hajlékba költözésének küszöbén, mégis csak Szigligetit véglegesítették a különösen felelősségteljessé vált állásban. Addigra nagyjában megfelelt a rábízott legkeményebb feladatnak: rendbehozta a számvetés megingott mérlegét. Orczy szerződéseit egyelőre állnia kellett, de lejártuk után részben felbontotta, részben javadalmukban mérsékelte. A belső forrongás ő alatta sem ült el nyomban, a rendezőnek visszahozott Molnár György maga is az elégedetlenkedők malmára dolgozott, de a belátóbbak bizalommal voltak hozzá, bizalommal a közönség is, mely céltudatos erőfeszítését, kitűnő érzékkel irányított műsorát rokonszenvével támogatta. A színház munkájában ekkor már Paulay rendezői, színészkatatói hivatottsága is eredményesen tükröződött, egyre nagyobb befolyáshoz jutott, a kormány is számot vetett képességeivel, két ízben is hosszabb tanulmányútra küldték Német-, Francia-, Olaszországba s Angliába, s úti tapasztalatairól készített jelentései az alkotmányos törvényhozásnak már első ülésszakáiban tárgyalás anyagául is szolgáltak.

Szigligeti új szerződtetései közül a jövőre nézve legjelentősebbnek a Budáról meg az István-térről már széljére népszerű Vízvári Gyuláé bizonyult. Komikust re-

méltek benne s a korábbi üres bohózáti szerepeit meghaladó feladatokban egyik legmélyebb jellemszínésznökké magasodott. A komikai színjátszás nála nem a felület művészetében merült ki, lelkéből dickenszi humor áradt és shakespearei, molièrei remekei a tragikum fájdalmas rétegéig ástak alá. Újházi jovialissága mellett az ő keserűnyés jókedvének egészen külön zamata volt. Vele majdnem egyszerre jutott a színházhoz, egyelőre naiv színésznőnek, a csakhamar remek komikává, Szathmáryné jelles utódává fejlődő Szigeti Jolán, Szigeti József leánya, hogy azután három évtizednél tovább együtt arassák a babért — házastársi minőségben. Szigligeti szerződtette az éles értelmű, katedráján is kitűnően beváló Bercsényi Bélát; s színésztünknek ma is életben lévő doyenjét, Körösmezey Gusztávot; Benedek Lajost, a kedves „siheder“-színészt s később Blaháné sógorát; Földényi Bélát, az értékes epizódistát; ő alatta tett kísérletet színpadunkon harmadik színésznő-leánya is, Szigligeti Ferike, ki már képezdéli végzett, de nővérei után szintén hamarosan lelépett a pályáról; s igazgatóságának utolsó évében ő léptette föl először a színiiskola legnagyobb ígérését, a Júlia szerepében félig még gyermekkorban bemutatkozó Márkus Emiliát. Végül tőle kapta szerződését a nagy Tóth Józsefnek színinövendék fia, Tóth Imre, kiből ugyan színjátszói kiválóság sohasem lett, de lett Paulaynak leg-hívebb munkatársa, valósággal jobbkeze. utóbb pedig a színháznak egyik legkitűnőbb igazgatója.

A halál Szigligeti gárdáját sem kímélte meg. elsőül régi népszínműveinek egyik főoszlopa dőlt ki, az öreg Réthy Mihály, éppen a Népszínház megnyílt előtt, hol korosodó fája is még bő termést hozhatott volna; azután régi nagy pályatársának fia, a második Lendvay Márton távozott el férfikora delén, ki sohasem bírt a tulajdon nevéhez hozzámagasodni, bár tüzes vérmérsékletével az

Ármány és szerelem Ferdinándjához hasonló feladatokban sokszor felgyújtotta a nézőteret; s végül — rövid pályafutás után — a szeretetreméltó Niczkyné Szöllösy Rózsit kísérték ki a temetőbe.

A koronázástól az opera elköltözéséig terjedő, nem is hosszú időszak különben egész sorát elvitte azoknak, kik a színház múltjával szorosabb kapcsolatba kerültek. 1868-ban Erdélyi János hunyt el, az intézetnek a szabadságharc legzaklatottabb idejebeli vezetője; három évvel utóbb a vármegyei korszak teljhatalmú ura, Nyáry Pál választotta az önkéntes halál legborzalmasabb nemét; a következő évben a hetvenkilenc éves Déryné ment örök pihenőre a miskolci „Nagyleány sírkert“-be. 1873-ban Ráday Gedeon lelkes és nemes pályája ért véget. Egy évvel később a legendás kor utolsóelőtti tanúja, az öreg Szilágyi Pál szállt sírjába (utolsóinak Telepi György maradt, ki 1871-ben, ötvenéves jubileumán, még egyszer megjelent a színpadon a *Két pisztoly* Hugli borbélyának szerepében). 1875-ben pedig a színház első zenei irányítója, Mátray Gábor tért nyugovóra.

Szigligeti zenei társigazgatója, Erkel Ferenc, ezekben az években Richter Jánosnak, meg a Miklósy társulatából átszerződött Káldy Gyulának támogatásával nagy odaadással dolgozott az önállósításra váró operai játékrend kiépítésén, a színészi rész tökéletesítésében a kitűnő színpadi érzékű Ódry Lehel operarendezői tevékenységében talált nagy segítségre. Az e területen folyó derekas munkát eléggé tanúsítja a Szigligeti-korszakban bemutatott dalművek legjelentősebbjeinek sora: *Mignon*, *Aida*, *Sába királynője*, *Carmen*, *A varázsfuvola* s a hazai műsoron Erkel *Brankovicsa*. Az együttes nagy nyereségül főleg Maleczkyné és Ney Dávid szerződöttese említhető.

A drámában Szigligeti valamelyest gátat vetett a franciák egyeduralmának, minél több hazai újdonság bemutatására vetette a súlyt, s a világirodalom klasszikusainak fokozottabb szolgálatára. A kiegészítés óta shakespearei újabb bemutató alatta volt először, mindjárt kettő is: *A vihar* meg a *Sok hűhó semmiért*. A molièrei műsort meg éppen öt művei gyarapította. Moretót a *Szép Diegóval*, Gogoljt a Revizorral, Björnsont *A csőd-del* juttatta szóhoz (Ibsennel még nem kísérletezett, ez magyarul csak Szigligeti halála évében került színre először Aradon, s csak tizenegy év múlva a Nemzeti Színházban). Ókori klasszikussal is ő gazdagította a műsort először: Sophokles *Antigonéjával*, s nem Paulay, ahogy kézikönyveink makacsul emlegetik. A magyar szerzők közül újra megszólaltatta Jókait, Szigetit, Rákosit s első ízben Dóczyt, Csikyt, Ábrányit, Váradit s két népszínműíró: Abonyi Lajost és Tóth Edét, kik a műfajjal együtt csakhamar átpártoltak az új Népszínházhoz.

Ennek a könnyebb énekes és bohózáti műsor átváltoztatására szánt intézetnek megnyílt arra az időpontra esik, amikor Szigligetit állásában véglegesítették, intendánsi tiszttel pedig — már az Operaház építkezésének végleges elhatározásában — báró Podmaniczky Frigyes, a Közmunkatanács elnökét ruházták fel. Most az előrelátható s a Népszínház működésének megindultával valóban nyomban jelentkező pénztári zavarok ellensúlyozására nekik is újabb jövedelmi forrás biztosítására kellett törekedniök, ezért a már korábban megszerzett országúti saroktelken bérpalota építését eszközölték ki, egyelőre a színházi alap érintése nélkül, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 350.000 forintnyi kölcsönéből, ezt a minisztérium a színházi alap útján csak egy évtized múlva konvertálta. 1875—76 folyamán Skalnitzky Antal építész tervei szerint Wagner János építőmester emelte az elő-

ÚJHÁZI MINT ANSELM („STRIKE“)

PAULAY EDE

MÁRKUS EMILIA

kelő stílusú bérházat, s ugyanők végezték el magának az egyszében érintetlenül hagyott Zitterbarth-féle színház-épületnek kibővítését elébe épített új főhomlokzattal, a bérpalota kerepesiúti szárnyának vonaláig. A négy évtizede megszokott színház ezzel eltűnt a város képéből az egyébként nemes ízléssel készült, attikai lábozaton nyugvó új homlokzat mögött. Kortársaink közül ma már az idősebbek is a színháznak csak erre a későbbi külsejére emlékeznek, mely azután egy emberöltőn át megörögződött a fővárosiak tudatában és szeretetében, valameddig a világháború küszöbén vétkes könnyelműséggel neki nem estek a megszentelt falaknak. Akkor az újabb homlokzat lerombolása után az ódon épület is mégegyszer megmutatkozott, habár csak napokra, mert a bontócsákány hívei szapora munkaütemet vezényeltek...

Szigligeti már az életrevaló építkezési eszme eredményének teljes kibontakozását sem érte meg: 1878 január 19-én, hatvannégy éves korában, alkotóerejének és soha nem lankadó munkakedvének virágjában elköltözött a Nemzeti Színház történetének halhatatlanságába. Váratlan roham bénította meg szívét, amelynek negyven esztendőn keresztül valóban minden dobbanásával az intézet tisztességének emelésén és jövőjének biztosításán munkálkodott.

III.

Paulay Ede igazgatói kinevezése. — A főváros közműveltségi és színházi viszonyai. — A Nemzeti Színház új technikai berendezése és színpadának kitágítása. — Szigeti József, Prielle Kornélia s a Feleki-pár művészjubiléuma. — A Színészegyesület megalakulása. — Az előadói gárda kiegészítése: Mihályfi Károly, Gyenes László, Csillag Teréz, Adorján Berta, Fái Szeréna, Alszeghy Irma, Gabányi Árpád s a Szacs-vay-házaspár szerződötése.

Paulay Ede lett Szigligeti utódja. Ezúttal kormányzati hosszabb fontolgtatás nélkül történt meg a döntés, annyira nyilvánvaló volt a legjobb, szinte egyedül kínálkozó megoldás. Tizenöt év alatt a színészi gyakorlattal fokozatosan szakított, annál behatóbban belekapcsolódott a színésznevelés, meg a drámai rendezés munkájába. Molnár György eltávózása után Szigligeti egyre önállóbb hatáskörrel foglalkoztatta, s 1877 őszén kieszközölte főrendezői megbízatását. Most a belügyminiszter nyomban ráruházta a dramaturg minden teendőjét, három hó múlva pedig véglegesen élére állította az intézetnek. Az operai játékkrend gondozása továbbra is Erkel kezében maradt, ki ez években már a Zeneakadémia vezetését is átvette.

Az új igazgatót a színházban is, a közvéleményben és sajtóban is bizalom és nagy várakozás fogadta: „Hogy Nemzeti Színházunk Paulay alatt örvendetes lendületnek, felvirágzásnak fog indulni, arról meg vagyunk győződve.“ A hozzáértő színibírálat — melyben Beöthy Zsolt, Péterfy Jenő s még néhány fiatal erő föllépése épp ekkor nyitott

új korszakot — Paulay irodalmi ízlésétől, művészettiszteletétől is jót várt, buzgó színészetesztetikai és fordítói munkássága alapján a Kisfaludy-Társaság is hamarosan tagjául fogadta, s Paulay tartott rá, hogy klasszikus irányú műsorát az írói világ közműveltségi törekvéseinek bevonásával alakítsa ki.

Most, egy évtizeddel a koronázás után, a fővárosnak rohamosan meginduló korszerű fejlődése a színház élén is a korábbi patriarchális vezetésnek a megnőtt igényekhez mért módosulását követelte, s a világlátott Paulay megismerte az igényeket és megértette a kor szavát. A pár éve egyesített fővárosban a magyarság vezetőszerepe már vitán felül állt, noha a németajkúak fölényét a 300.000-es lélekszámban először csak 1873-ban egyenlítette ki s csupán hét év múlva haladta meg. De kulturális téren a németiség már egy évtizede alulmaradt, s a még Radnótfáy idejében megnyitott gypájútcái utolsó német színház, 1889-ben bekövetkezett leégéséig, teljes húsz éven át működött ugyan, de napi műsorával egyre jobban a varieté felé sodródott, művészibb törekvéseknek főleg csak vendéjátékok ünnepi estéivel áldozott, mikor a magyar eredetű Sonnenthal lépett fel benne (*Bánk* szerepében is), mikor a realista színjátszás egyik úttörője, Pezzana Giacinta (Duse felfedezője, ki a mi Prielle Kornéliánkra is mély hatást tett) játszott színpadán, vagy amikor Laube társulata s utóbb a meiningeniek együttese keltett róla visszhangot. Ekkor már rendre ellátogattak hozzánk a színészet világhíró hírességei, a Hermina-téri kis német színpadon Rossi, meg az ifjabb Salvini fordult meg, a Népszínházban Sarah Bernhardt Phaedróját, Lecouivreur Adriennejét és Frou-Frouját ünnepelték. Belekerültünk az idők áramába s Európa nagy hálózata. Paulay kormányzatának küszöbén nyílt meg a Nyugati, az Opera felavatásának évében a Központi pálya-

udvar, Budát is abban az időben hozta közelebb az új Margithíd. A nagyvárosi kényelem áldásaihoz hamar hozzájutottunk, a kiegyezés meghozta a városi vízvezetékét, egy évtized múlva működésbe léptek az első telefonállomások, 1883-ban pedig Paulay a Ganz r.-t. magánvállalkozásából egy kisebb villamos áramfejlesztővel szerelte fel a színházat, szinte az egész Nyugatot megelőzve, mert egyedül a párizsi Chatelet-színháznak volt igen kezdetleges és veszélyes ívlámpavilágítása. A kísérlet bevált, három év múlva a színház saját költségén állított fel dinamógépet, ugyanakkor a körülményes kezelésű kályhák helyett három vízcsöves kazánt szereztek a nézőtér fűtésére és színpadi hatásgőz fejlesztésére. Ugyancsak Paulay 1882-ben Wagner építőmesterrel magát a színpadot is, hátfalának kitolása útján, mintegy két méterrel megnagyította.

A színházi évad ez időben augusztus közepén kezdődött, hathetes szünet után, melyet a tehetősebb tagok egyre sűrűbben fordítottak külföldjárásra, a Szerdahelyi-pár párizsi útján a Gymnase-színházban Prielle Kornéliát nagyon megragadta Mme Pasca rokon művészi egyénisége. Prielle különben — Szigetivel egyidejűleg — a Paulay-korszak kezdetén ülte meg negyvenéves színészi jubileumát s ekkor elsőnek részesült az örökös tagsággal való kitüntetésben. A második nemzedékbeli Feleki-pár is ez években haladt át működésének negyedszázados fordulóján. Szaporodtak a Ferenc József-rendes kitüntetések, 1881-ben maga Paulay is megkapta e legfőbb elismerést.

A színésztársadalom élete is hovatovább a változott viszonyoknak megfelelően szerveződik, már 1871-ben összeül az első színészkongresszus s létrehozza a Színészegyesületet, mely először „Magyar Színészebelzet“ néven alakul meg. Akkor már a fővárosban Lenhardt Ede első színházi ügynöksége is működik, utóbb Faludi Gábor

megnyitja bérleti alapon álló színházjegyirodáját. 1880 óta áll fenn kezdő tagjainak megjutalmazására a Nemzeti Színház Farkas—Raskó-díja. S kevéssel az opera kiválása után rendszeresíti Paulay a sajtó nyilvánosságának szánt főpróbákat.

A haladó időkkel lépést tartva dolgozik Paulay, nehéz esztendőekben kezdve, amikor Európát Szedán utórezgése, majd a szerb-török háború fordulatai nyugtalanítják, hazánkat pedig Bosznia hatalombavétele, a szegedi borzalmas árvíz s a tiszzaeszlári fantazmagória szította tömegszenvedély gyötri meg.

Törekvéseiben régóta meghitt munkatársként támogatja a Szigligetitől örökölt színészgárda, melybe Kolozsvárról visszahozza E. Kovács Gyulát, vidéki színigazgatóságából Egressy Ákost, a betegeskedő Nagy Imre helyére szerződteti Mihályfi Károlyt, a színiiskolából Gyenes Lászlót, Csillag Terézt, a Jókai-pár támogatásával induló Fái Szerénát, s végül Adorján Bertát, kit később, nevének 1880-ban bekövetkezett elhunytá után, élete második társául választott. Hetényi Bélát s Latabár Kálmánt is ő állította az együttesbe, melyet a zenés műfaj különválása időpontjában még Alszeghy Irma, Gabányi Árpád s a Szacsvay-házaspár szerződtetésével gazdagított meg.

Ezzel az erőkézzel látott hozzá a tiszára *drámai* Nemzeti Színház megteremtéséhez.

IV.

A hazai műsor a kiegyezés után. Régibb magyar színművek felújítása; Paulay három drámatörténeti ciklusa. A *Bánk bán* előadásai és főbb szereplői 1867 után. — A magyar újdonságok. Szigligeti pályájának végső szakasza; Rákosi Jenő és Szigeti József újabb művei; Jókai-kudarcok; Tóth Kálmán utolsó sikere. — Új színpadi szerzők: Dóczy Lajos, Bartók Lajos, Váradi Antal pályakezdése. Az utolsó népszínmű-bemutatók: Abonyi Lajos darabjai, Tóth Ede döntő sikere. — A magyar társadalmi dráma első kísérletei: báró Jósika Kálmán, Toldy István, Bercsényi Béla, a két Ábrányi. E műfaj meggyökereztetője: Csiky Gergely; első jelentkezései; a *Proletárok* diadala; további sikerei. A Csiky-darabok főbb közreműködői.

Hazai drámairodalmunkban — akárcsak a nemzet életében — hatalmas vízválasztóvá lett a kiegyezéssel meginduló békés fejlődés: a feszes atillákkal és derékfűzőkkel együtt levetettük a romantikus életformákat, s ezzel a színpadi romantika is sorvadásnak indult. Korábbi termékeit még valameddig éltették a hozzájuk fűződő hangulati emlékek s a régibb stílusú színészek tekintélye, de a holnapon csüggő negyvenes, meg a tegnapon mélézó ötvenes-hatvanas évek után most a mának heves kultusza kapott lábra, a jelen került a lelkesedés és kíváncsiság középpontjába.

1867—1884 közt a felújításokból egyre gyakrabban lett — végtisztesség: sem a tárgy, sem a hang nem lett már visszhangra. Kivált a történeti drámáknak kezdett alkonyodni. Jósika Barcsay-színműve megavasodott, Teleki Kegyencének Kovács Gyula ádázódó játékmódora

éppoly kevéssé hozott feltámadást, mint a Szigligeti-féle *Világ* urának, vagy Jókai *Dózsájának*. „Ez csak Egressy-utánzat“ — mondták olyanok is, kik az eredetit esetleg nem is látták. Vörösmartyból csak az *Áldozat* jelent meg időnkint — jobbára kegyeletből, a költő születésnapján — a színpadon, Jászai szép szavalatát magasztalták benne, mint Dobsa *IV. Lászlójában* is, de közönsége alig akadt. A népies hagyaték jobban állta az időt: Balog *Mátyás diákja* ez években érte meg ötvenedik előadását, a *Szökött katona* a századikat; a Szerdahelyitől Donizetti-operából magyar huszár vaudeville-lé átdolgozott *Marcsa, az ezred leánya* Blaháné kedvéért támadt fel. Paulay azután már történelmi visszapillantás formájában fordult színi-irodalmunk múltjához: mindjárt igazgatósága elején három ízben — mindig évadnyitáskor — drámatörténeti ciklust rendezett. Benne megvolt a régiségnek e falak közt elengedhetetlen tisztelete, a Kisfaludy-Társaságban is székfoglalóul a színház addigi magyar drámaterméséről értekezett, ciklusaival most visszanyúlt Bessenyei koráig, ennek *Philosophusát*, Sz. Szabó *Mátyás királyát*, Gombos *Esküvését* először játszatta e színpadon, Kisfaludynak *Irené jét*, Kisfaludy Sándornak *D ár day-hazái*, Gaalnak *Szerelem és champagneiját*, Czakónak *I. Lászlóját* és *Kalmár és tengerészét*, Obernyiknak *örökségét*, Nagy Ignácnak *Tisztújítását*, Vahotnak *Országgyűlési szállását*, Szigligetinek *Rózsáját* és *Micbánját*, Csatónak *Fiatal házasait* iktatta a sorozatba, ezenkívül Fáynak és Kovács Pálnak egy-egy kurta vígjátékát. Mindez valóban nagy távlatot nyitott úttörő drámaírásunk felé, tanulságul színészek, közönségnek egyaránt. A komoly bírálat hálás is volt Paulaynak, csak a szellemi múltunkat lenézők gáncsolták, hogy „múzeumot csinál a Nemzeti Színházból“.

A béklyóiból felszabadult *Bánk bán* e másfél évtizedben állandósult a színpadon, de mi tagadás, szolgálata e

huszonhat újabb estén — mellyel előadásainak száma az Opera megnyitának időpontjáig hetvenháromra emelkedett — időnkint ellanyhult: hősi lélegzetvétele e korhoz kevésbé talált utat. Pedig két ritka érték is került együttesébe, előbb a Jászai félelmetes lelkierejű és tekintélyű Gertrudisa, majd az Újházi megindító művészi igazságú Tiborca. Bánk szerepe ötször is gazdát cserélt, végül tartósabban Nagy Imre kezén maradt, híveinek szemét-fülét ebben is elbűvölte, de a kritika váltig sürgette feladatának lelkibb meggazdagítását. Rokonszenv fogadta az ifjú Márkus Emilia Melindáját s Náday elegáns Ottóját. A korszak Peturjai s Biberachjai többnyire a megszokás ösvényén haladtak.

A Várszínház átvételekor egy estén oda is átvitték a tragédiát, hogy falai közt (harmincöt év multán!) újra felszárnyaltassák igéit. Az egyik *Bánk*-előadást az itt vendégeskedő id. Dumas is végignézte, lelkes fogadkozással, hogy hazájában is előadhatja; tervét alighanem a porosz-francia háború számuma temette el.

A hazai újdonságműsoron nagy fordulatok álltak be, főleg a hang módosult gyökeresen. Gazdagodásában egyébként némi visszaesés mutatkozik: míg az önkényuralom éveiben 45 új szerző nyert avatást, most ugyanannyi idő alatt csak harminckettő; a magyar bemutatók száma is az akkori 199-ről 114-re csökkent. A színház megnyitától az opera elköltözéséig 459 mű szerepelt a belföldi játékrenden. A divatos franciák beözönlése különösen a Népszínház megnyitása és Csiky diadalai közé eső öt évben az eredeti előadások arányszámának elsorvadásával fenyegetett; attól fogva az arány ismét javult.

A harminckét új írón kívül tizenegyen az abszolútizmus-korabeliekből is tovább dolgoztak, élükön — valóban utolsó lehelletéig — Szigligeti. Tizenegy év alatt tizenhét újdonságát játszották, az utolsót (e színpadon százkette-

diket) már halála után. Hanyatlásról nála alig beszélhetni, igaz, hogy e kései termésének háromnegyede tíz előadást sem ért, viszont a komoly hangnemben legjobb műve, a *Trónkereső* is ekkor keletkezett, Schiller *Demetrius-témájának* e jól megfogott, a színészeknek is hálás feladatokat kínáló magyar változata. Az irodalomtörténet Gyulai óta főművének ezt tartja, a közönség is huszonkilenc előadás-hoz segítette. A *Valéria* című római tragédia (akár a Jókai *Manlius Sinistere*) nyilvánvalóan Teleki *Kegyencétől* függ, a *Török János* című magyar Othello-drámának pedig egyedüli érdekessége, hogy Jagójául Balassi Menyhártot lépteti fel. A népszínházban utolsó alkotásaival — a kor szavát követve — a kézműves és gyári munkás-társadalom felé fordul, közülök a Balázs Sándor társaságában írt *Strikenak* jelentékeny sikere is volt, noha bemutatásakor Gyulai még úgy vélekedett, hogy „nálunk a munkáskérdés nincs előtérben“ (két évvel azelőtt alakult meg Marx *Kapitalja* alapján a német szociáldemokrata munkáspárt!).

Rákosi Jenő „újromantikája“ is — noha legnagyobb sikerét e korszakban megint ebben a hangnemben aratta az álomvilágban játszó, regényes *Szerelem iskolájával* — időnkint már „korszerűen“ színeződik. Mindjárt a zsidó-emancipáció küszöbén *Régi dal régi gyűlölségről* címmel (még jellemzőbb az eredeti címe: *Shylock ma*) filozemita irányművet ír, különösen vegyítve a shakespeare-i hangot és technikát a modern környezettel. Sőt amikor betyár-népszínházzal jelentkezik is (*A ripacsos Pista dolmányja*), szakít a régibb szegénylegény-eszményítéssel, realisabb szemlélettel dolgozik. Még négy bemutatója esik e korszaknak *első* felére: a Népszínháznál vállalt érdekeltisége óta ritkább vendéggé válik, noha a komolyabb műzsa udvarlására később is ide tér vissza.

Szigeti József öt újdonsággal szerepel, az első négy rövidéletű (az *Toldi Miklósa* is, melyet Arany nyomán

írt a maga színészi jubileumára), annál jelentékenyebb — mindmáig tartó — hatása van utolsó nagyobb színművének, a technikájában már akkor is kezdetleges, viszont színmagyar levegőjével, főalakjának tökéletes művészi hitelével Csiky Gergelyen is messze túltevő *Rang és módnak*. Az öreg Bannai Szigetinek pályája végéig parádés alkotása maradt, mint Erzsók asszony is a korosabb szerepek területére töretlen művészettel áthaladó Prielle Kornéliának. E szerepek vonzóereje a színészekre nézve még sokáig elpusztíthatatlannak ígérkezik.

Jókai — hosszú távollét után — egy vadromantikus, szinte a Vörösmarty-kort idéző, de tisztára teátrális ihletű *Milton*-drámával tér vissza a színpadra, Újházi megindító vak főhőse, Jászai Mari élesrajzú *Lady Milton*a sem élteti a színen tartósabban. Még sikerületlenebb *Szép Mihál* című regényének dramatizálása, hol épp a valóban drámai befejezést áldozza föl a „jól végződés“ már akkor kísértő színpadi elvének. *Hős Pálffyja*. viszont hevenyészett ünnepi látványosság, a „Moriatur“-jelenet hatásos tablója kedvéért.

Tóth Kálmán *A nők az alkotmányban* című vígjátékával négyévtizedes sikerhez jutott, csak a Nemzeti Színházban ötvenegy előadáshoz. Társadalmi szatírját mi már alig érezzük, de a korabeliek nem győztek kacagni a pipogya ura helyett korteskedő Bánfalvinén, ez a szerep egyik fő díszévé lett Szathmáryné késővirágzású komikai nagy művészetének. Borbócs kortes remek alakítása pedig Réthy pályájának alkonyát ragyogta be.

A „régiek“ közül még Bérezik és Almási Tihamér buzólkodott. Amaz naiv szemlélettel, ártatlan kritikával rajzolgatta fölszínen mozgó alakjait. Nyolc újabb darabja közül majd mind elhullott, csak amikor Csiky hatására a franciák (főleg Labiche) technikáját tanulgatta, jutott számottevőbb sikerhez *Nézd meg az anyját* című jól-

pergő vígjátékával. Almási tehetsége a vaudeville-színvonalon felül nehézkesnek bizonyult. *Clarisse*ával ő nyert először társadalmi drámára hirdetett pályadíjat, de a közönséget a korszerű műfajra még rá nem kapta.

Az újtámadású színpadi szerzők élén Dóczy Lajos halad százon felüli előadásszámot megért, könnyed, csillogó elmességű vígjátékával, a *Csókkal*. Rákosi *Aesopusa* mellett a „Kávéforrás“ újromantikus írói körének ez volt legnagyobb sikere, mely bécsi, frankfurti, berlini színpadokra is átsapott. Szigligeti karolta fel, pedig ez az irány jórészt az övére ellenhatásul keletkezett, a szabadabb képzelet, színesebb nyelv s a nemzeti talajtól elszakadó tárgykör jelszavával. Gyulai heves ellenzéke volt az egész törekvésnek: csináltvirág-kultuszt látott benne. A békés nézőtér — melynek akkoriban otthonát is Makartcsokrok díszítették — örömmel kapott a tarkaságon, örömmel a Molnár György ötletes rendezésében pompásan gördülő játékon, kivált Eöry és Molnárné kedves szerelmespárján, meg Vízvári remek Pater Sobrinusán. Másodízben Dóczy csak hét év múlva jelentkezett az *Utolsó szerelem** című romantikus történeti vígjátékkal, ezt is harmincnégy estén játszották.

Mesedrámaival (*A legszebb*) lépett fel először a meglehetősen darabos lírikus, Bartók Lajos. Botladozó lélektanát, fogyatékos ízlését a bírálat megcsipkedte, sikere is kisebb volt, mint a műfaj első fecskéinek, bár Helvey Lauráról s Márkus Emiliáról Péterfy Jenő udvariasan elismerte, hogy „csakugyan *legszebbek* voltak“, öt év múlva Bartók is hazatalált Lesbos szigetéről *Kendi Margit* című magyar történeti drámájával; hangos retorikájának Jászai lelkes művészete szerzett bensőbb fedezetet, az udvari bolond szerepében pedig Vízvári jutott hozzá tragikus vágyálmának, a nyílt színen meghalásnak, egyetlen alkalmához.

Jászai hatalmas bűnbánó Magdolnája vitte sikerre Váradi Antal patetikus *Iskarióthját* is, de már *Tumorában* Felekiné nem vált be „ércszilárd“ tyrusi királynőnek; amazt harmincötször játszották, ezt csak kétszer.

A képzeleti és történeti romantika dalnokai mellett a színház két új népszínműíróit is megszólaltatott, valóban „kapuzárás előtt“: a Népszínház falai már emelkedtek. Abonyi Lajos *A betyár kendőjével* sűrűn szerepelt a távozni készülő „vasárnapi“ játékrenden, Tamássy betyárja, Blaháné híres Buzi Zsófia a tulajdon vérmérsékletével élénkítette fel a kissé novellái mesefűzést. A *Panna asszony leányát* ugyanők segítették sikerhez; majd ennél is többhöz: országos hírhez s máig meg nem szűnő népszerűséghez a másik, ugyanekkor jelentkező szerzőnek, Tóth Edének darabját, *A falu rosszát*. Ennek íróját népszínműpályázat szólította elő az ismeretlenségből, Sziglieti nagy szeretettel állt mellé, mindjárt állást is adott neki a jelmeztárban. A színház pedig egy féléven át fényes előadással szította a közönség kedvét — a megnyitáshoz közelgő Népszínház pártolására, mely — Blahánéval s kisvártatva Tamássyval együtt — ezt az ütőkártyát is kiragadta kezéből. Ez a Finum Rózsi és Göndör Sándor klasszikus ősevé lett a népszínműjátszásnak, mind napjainkig. Újházi bakterének is nagy híre kelt, nemkülönben a szép Molnárné Bátky Tercsijének. Egy hónap múlva a vidék is felkapta az újdonságot, majd Bécsnek is meghódította mindjárt két színpadát.

De nem maradt hatástalan íróinkra a francia dráma „társadalmi“ ága sem, melynek ott kint már egy emberöltőnyi múltja volt, amelynek nálunk részben ihletanyagául kínálkozó, részben befogadására alkalmas polgári társadalom csak most kezdett kialakulni. A hetvenes évek során több szerző is kísérletet tett e fejlődő városi elem új igényeinek kiszolgálására. Közülük már az elsők

is elhatározóan a francia mintákhoz szegődtek. Báró Jósika Kálmán *Két jó barátja*. (1871) minden külsőségben ezeket utánozza, ezeket két év múlva bemutatott *Salome ja* is. Írónak igen közepes, azonfelül hazai környezetrajz helyett francia viszonyokból merít, melyek felől a közönség a szaporán beáramló újdonságokból többet és különbet halhatott. Már Toldy István (Toldy Ferenc fia) ugyané mintákat követve, magyar levegővel érkezik s itthoni kérdésekkel vet számot; csípős hangú s kiábrándult szemléletű vígjátékainak. *A jó hazafiaknak* s az *Új embereknek* zajos és tartós is a sikere. Később áttér a liberális iránydrámára, jezsuitaellenes *Líviájának* nem is kap színpadot, a *Kornélia* című drámának nálunk szokatlan szerelmi nyerségeivel pedig hozzájut az első hatósági beavatkozás dicsőségéhez. A kaszinói úri erkölcs leálcázásához van ügyessége és bátorsága, de rajzában — vígjátékaival ellentétben — különösebben magyar vonás alig akad.

1877-ben újabb társadalmi színműpályázatból Bercsényi Bélának, a színház tagjának, Gróf *Dormándy Kálmánja*, a következő évben ugyanennek rövid társadalmi dramolettje kerül színpadra, később *A váltó* című drámája, mely Péterfynek alkalmat ad rá, hogy a „színpadi realizmus“ új divatjában a színpadnak a realizmuson való felülkerekedésére rámutasson.

A két Ábrányi-testvér, Emil és Kornél, ugyancsak ezen a mesgyén indul el (amaz *Az elsővel*, ez a *Marianne*-nal s az *Olgával*), nem minden rátermettség nélkül, Váradi Antal is ide fordul a romantikától, de mindezek már Csiky föllépte után, az ő diadalainak árnyékában.

Maga Csiky szintén új romantikusnak indult, Teleki-díjas *Jóslata* (1875) inkább némi ügyességre vallott, semmint önállóbb tehetségre, *Ellenállhatatlanja* Moreto-utánérzés, hőstét is attól kölcsönzi, de technikája szemléto-

mást fejlődik. Közbul két tragédiával — a Nero-kori *Mágusz-szal* s a magyar I. Béla idejebeli *Janusszal* — próbálkozik, de hogy rohammal győzhessen: haza kell érkeznie — Budapestre. Ez történt 1880 január 30-án. Szígligeti jóindulata, mellyel a fiatal drámaíró lelkészt fogadta, a gyümölcsét már Paulaynak hozta meg. A *Proletárok* bemutatóján a francia társadalmi színmű magyar dugványa is végre megfogant, évtizedekig tartó tenyészetre. A színház százéves története alig ismer ennél a bemutatónál tombolóbb sikerű estét. A nézőtér — a franciákéval vetekedő technikai biztosságot is bámulva — a hazai, sőt: helyi, *pesti* környezetrajzban ünnepelte Csiky kolumbusi dicsőségét; a színpadot mintegy a tulajdon házatájának érezte, figuráit mindennapi ismerősöknek. A színészek hihetetlen szorongással vágtak neki az újszerű kísérletnek, ők leginkább megérezték a rájuk hárult feladatoknak rokonságát a francia műsoron már játszott szerepeikkel (Csiky megelőző évi párizsi útjáról e részben nem jött haza üres kézzel), de megérezték azt is, hogy Csiky hazai vásznán a színeket másként kell vegyíteniük. Nem is esett hiba: a szerzővel együtt ők is hazataláltak. Prielle Kornélia „szent özvegye“ a jellegzetességnek és mértéktartó komikumnak diadalává nőtt. Újházi szilenciumos ügyvédjét tartósan szívébe zárta a közönség, Halmi a szeretetreméltó álnokságnak szerzett hitelt, Nagy Imre daliás jellemessége, Márkus Emilia „lápvirág“-tisztasága az érző szíveket dobogtatta meg. A bírálat emlegette ugyan a *Demi-monde-ot*, Csikynek kissé nyers hatásességközeit, de a bűvölet alól maga sem szabadult, rendre lelerakta a döfésre hegyezett ceruzát, hogy tapsolhasson a tapsolókkal.

Csiky pedig visszahódította a magyar termésnek a színházat s vissza a színháznak a közönséget. Évről-évre ontotta az újdonságokat, drámát, vígjátékot, bohózatot ve-

gyest, már az opera kiválásáig tizenhárom darabja fordult meg a színen, ennek több mint feléből nagy siker lett, másfél évtizedig ő táplálta a magyar műsort megújuló sikerekkel, s még halála után is egy évtizeden át, továbbélő hagyatékával. A színészek legtöbb kedvvel őt játszották, kiválóbbjaikkal Csiky már darabírás közben is nemcsak hogy számotvetett, hanem akárhányszor meg is beszélt velük — kivált Nádayval — egy-egy készülő alakot. Bravúros drámaszerkesztése pontosan egybevágó előadást kívánt, a szereplők maguktól rájöttek, hogy a kölcsönhatásból nagy egyéni sikerkamatot is húzhatnak, s Paulay a franciák meg Csiky technikáján át vehette fel legsikeresebben a harcot — a maga, Laube útmutatását követő összjáték-elvének szolgálatában — színészetünk régibb, egyéni érvényesülésre töre irányzata ellen.

A *Cifra nyomorúság* a *Proletároknál* is bővebben lepte meg a közönséget hazai vonásokkal, különösen a genre-rajzban; a cselekvény fősodra rendszerint divatos francia mintaképek, Dumas, Sardou, Augier tájai felől szakadt. A közönség az epizódok otthonos világától elragadtatva, ezt észre sem igen vette, de bírálói, főleg Beöthy Zsolt, eleget felhányták.

A *Stomfay család*, a *Bozóti Márta*, a *Cecil házassága*: ennek a kornak megannyi „nagy” bemutatója. A kortársak nem győztek betelni élénk, izgalmas fordulataikkal, melyek jobbára mégis engesztelő véghez vezettek. Az egykorú bírálat sötétenlátással is vádolta Csikyt, megoldásait csak a közönségnek tett engedményekül fogva fel. Kései kitűnő elemzője, Galamb Sándor, meggyőzően azt vallja, hogy tartózkodó realizmusa gyökerében összefügg lényegileg nyárspolgári ember- és társadalomszemléletével. Roppant hatását épp az magyarázza, hogy „e pontban az író és a nyolcvanas éveknek minden merészebbtől és nagyobbtól irtózó publikuma egészen egyértelműek voltak”.

NAGY IMRE

HALMI FERENC

VIZVÁRI GYULA

ÚJHÁZI EDE

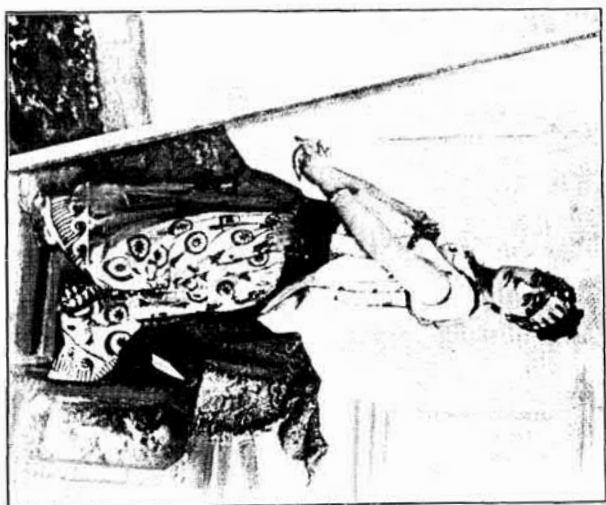
ÓDRY LEHEL A „BRANKOVICS“ OPERÁBAN

A HÁROM FÓANGYAL „AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ”-BAN (FÁI SZERÉNA, ADORJÁN
BERTA, CSILLAG TEREZ)

JÁSZAI MARI „AZ ÉMBER TRAGÉDIÁJA”-BAN

Vígjátéki torzítómódszere is erre vall: gyilkosabb élű szatíra nemigen villan meg benne, a hitványságot fel-felmutatja, de vérig sohasem üldözi, képviselőit útravalóul egy kis szeretetreméltósággal is ellátja. *Mukányi* s a *Buborékok* gondtalan vidámsággal ajándékozták meg a nézőteret, melynek kegyéért azután a többi színpadi szerzők is iparkodtak „társadalmi“ vígjátékokkal versenyezni. De sem színésznek, sem közönségnek annyira kedvében egyikük sem járt.

V.

Paulay Ede két nagy rendezői vállalkozása: a *Csongor és Tünde* s *Az ember tragédiája* bemutatása. — A főbb szereplők. — Az egykorú kritika ítélete.

Került a színház játérendjére — Paulay kezdeményéből, igazgatóságának mindjárt első éveiben — két olyan magyar „újdonság“ is, melyek egyike félszázada, másika is majd negyedszázada keletkezett, s mindkettőnek költője rég sírjába szállt. 1879 december 1-én — Vörösmarty születésnapjának évfordulóján — a *Csongor és Tündével* állt elő az új drámai igazgató. Előbb a Fővárosi Lapokban rámutatott a színrehozatal korábbi akadályaira: nem volt kellő együttes, féltek kiállításának néhány száz forintnyi kockázatától s híján voltak a humoros szerepekre alkalmas fiatalabb erőknek. Mindezt elhárítván, Paulay neki-vágott a Péterfy Jenő szerint is „merész színpadi kísérletinek, teljes sikerű előadással, ha a költőnek talán nem is egészen rokonértelmű szolgálatával. Dramatizált népmesét kívánt a költeményből színpadra teremteni, s e lényegében *racionalizáló* törekvésével egészen Gyulai értelmezésére támaszkodik: azoknak az ettől felfedezett, azóta iskolai szállóigévé lett „hibák“-nak kiirtását célozta, „melyeket csekély tehetségű költő is elkerülhetett volna“. Ma e mély drámai költeményben inkább a vívódó gondolat burkában izzó *lírai* magot érezzük lényegnek, s ehhez a Paulay logikai ihlete kevésbé jutott közel. De ami a fő: a költeményre

a nézők figyelmét ráterelte és színrevitelének gondolatát meggyökereztetette. Vörösmarty mágiája a kissé feszesre vont kereteken is átsapott s a fogékonyabbak — kivált Jászai hatalmas Mirigyének jelképi mélységű rút és rontó démoniségében — a mű értelmi mélységére is ráeszmélhettek. Az átlagközönségben pedig széltére hódított Márkus Emilia és Nagy Imre szerelmespárjának sugárzó fiataltsága és szép dikciója, Csillag Teréz nemtőkirályának kecsessége, Helvey Laura érdekes Ledérje, Molnárné tűzrőlpattant Ilmája, mindenekfölött pedig a Vízvári tartózkodó humorú, színmagyar Balgája. Hangos taps jutalmazta a közreműködőket s nem feledték a vállalkozás érdemét sem: hálásan hívták a függöny elé Paulayt.

Azóta Vörösmarty remeke a hazai klasszikus műsor-nak állandó, ha nem is köznapi ékessége: félszázad alatt félszázdnál többször játszották.

Három évvel később még istenkísértőbb feladatot vállalt Paulay: *Az ember tragédiája* színrealkalmazását. Ezt sem vaktában és hebehurgyán: tervszerű, okos munkáját már a kortársi szem is észreveszi: „Miután — mondja a Nemzet tárcaírója — hozzászoktatta színészeit a szorgalomhoz s a közönséget a színházbajáráshoz, nevelni kezdte a publikumot tisztán irodalmi jelentőségű színművek adásával. Mikor már így elő volt készítve a talaj, csak akkor nyúlt Madách remekéhez“. Akkor sem az irodalmi köröknek mintegy szentesítése nélkül. Ez nem is késett, de a lelkesedés mellett talán még több volt bennük a kis hitűség. Paulay csüggedetlenül dolgozott tervén s kialakult elgondolását előbb a Kisfaludy-Társaság elé vitte, majd, szokása szerint, a Fővárosi Lapokban a nyilvánossággal is megismertette. A *Tragédia* színpadi megszólaltatására előtte már Molnár György is gondolt, majd E. Kovács Gyula és Tóth József foglalkozott eszméjével. De ötletet *megvalósításhoz* juttatni: Paulaynak volt legellenállhatat-

lanabb szenvedélye. Eszközei is először neki voltak hozzá, igaz, hogy azokat szintén ő maga teremtette meg. Volt már tehetséges (és fegyelmezett!) együttese, Podmaniczky intendánsban komoly érvekkel meggyőzhető felettese, volt a meiningeni rendezői elvekhez hozzátört statisztériája, volt a látomások sugallatossá-tételében újszerű hatásokat ígérő villanyvilágítása, s — ami tán legtöbb erőt adott elszánásához — volt jószándékában és képességében bízó közönsége. Fanatizált mindenkit, akinek csak tervében feladatot szánt. A három vezető szerepet a várható *grandiozűás* mértéke szerint osztotta ki: Évául Jászai Marit választotta, a lényeg nagy megézőjét s a stílus áhítatos tisztelőjét; Nagy Imrének a teatralitás felé hajló férfiaságát okos irányítással kapatta rá Ádám eszményvállalásainak elmélyedőbb hordozására; Luciferről való elképzelésének leghívebb szolgálatát pedig a fiatal Gyenes László képességeitől remélte. Kísérőzene szerzésével Erkel Gyulát bízta meg, a színpadi képek elkészítésével — a maga szcenikai vázlatai alapján — Hirsch és Spannraft díszletfestőket.

Németh Antalnak a *Tragédia* színpadi történetét apróra feldolgozó kitűnő művében lehetetlen meghatódottság nélkül végigkísérnünk Paulay erőfeszítéseit e szent szolgálat körül. Előkészületei közben végtelenül rokonszenves ügyszeretettel ezt írta Prielle Kornéliának: „Már megkezdtem az *Ember tragédiájának* előmunkálatait s csak munka közben látom igazán, mily roppant fáradtságba fog kerülni és mennyi akadállyal kell megküzdeni, míg előadjuk. De azért szeptember 21-re már kitűztem, s ha Isten segít, akkorára ki is sütöm. Csak legalább arányban lenne aztán a siker mindnyájunk erőfeszítésével! Ha méltányolni fogja a közönség, ez oly lépés lesz ismét előre, hogy ott egy kicsit megpihenhetünk... Pedig mennyi tervem van még azontúlra! Csak még egy pár évig ne gá-

tolna semmi ezek megvalósításában, akkor aztán én is nyugodtan elpihennék“.

1883 szeptember 21-én jutott először — nem színpadhoz a *Tragédia*, hanem: a színpad Madách remekéhez. Beöthy Zsolt örökölte meg az est magasztos hangulatát, majd oly megindultsággal, mint Vörösmarty a színház felavatását: „Sohasem láttam közönséget áhítattal inkább tele s tanulmánnyal jobban felkészülve, mint a tegnapi volt... A legszebbet hozta el mindenki, amije volt: a színész egész tehetségét, a festő képzeletét, a zenész harmóniáját, a rendező leleményét, s valamennyien lelkesedéseket“.

Hogy a színpaddal számot egyáltalán nem vető drámai költeménynek Paulay kezéből alapjában csak *átdolgozása* került ki, természetes. Madách remekének kritikai tisztelői, Paulay érdemének teljes méltánylása mellett, véka alá ezt a nézetüket sem rejtették. Színpadi cselekvés hasztalan iparkodik illusztrálni a mű egyetemes eszméjét, Madáchnál épp megfordítva: a gondolat alakít és kapcsol minden akciót. Maga Beöthy rendre felrótta a sok önkényeskedést, a mű szelleméig hatoló csonkításokat (a verseknek elhullott jó egyharmada), a szövegösszeforgatásokat s a külföldiektől eltanult elvekhez való hozzáfáragásokat. De Paulaynak végül is mindenképp azokat a lehetőségeket kellett mérlegelnie, melyek a maga korában ily héroszi feladatok megoldásához színpadtechnikai tekintetben egyáltalán rendelkezésére álltak: gyökeres meghúzásaival is a költemény teljes négy órát betöltött a színpadon. A közönség hálásan kapott a gyönyörű ajándékon, nem fukarkodott tapsaival, Paulaynak is ismételten meg kellett jelennie, a sikernek híre kelt: a bemutató évének hátralévő negyedében még tizenkétszer játszották a *Tragédiát*, mindig ezer forintot meghaladó bevétellel.

Feladatukkal a közreműködők is megnöttek a közönség szemében. Jászai Mari a korok köntösébe költözött örök asszony rajzával csakugyan madáchi erővel ragadta meg a lelkeket, a kor legjobb tollai siettek ábrázolása nyomába. A következő évben művészetének bölcsőhelyére, Kolozsvárra is elvitte ezt a diadalmas alakítását.

A döntő eredménye ennek az estnek (mit naplójában Paulay maga is „legszebb diadalai legnagyobbjának“ jegyez föl) mégis az volt, hogy bizonyosságot tett a *Tragédia* színpadravíthatósága felől, amire azóta nemzeti színházi előadásainak ötszázat meghaladó száma, vidéki bemutató-sainak hosszú sora s utóbb a külföld meg-megújuló érdeklődése ütötte rá a pecsétet.

Paulay a maga korának legjobb színvonalán oldotta meg a magárávallalt nagy problémát. Meglehet, jórészt csak lazán fűzött történelmi tableau-sorozattal, afféle színházi Leporelló-képeskönyvvel alapozta meg Madách színpadi szolgálatát, de képei mégis a költő lelkét tarták a közönség elé és könyve négy évtizeden át elpusztíthatatlannak bizonyult.

A Fővárosi Lapok egykorú bírálója valóban nem hiú reménnyel hangoztatta cikke végén, hogy „a premier általános hatása után bizvást hihetjük, hogy Madách eszméi és gazdag képei a színpadon is mély gyökeret vertek. Sokszor fogják adhatni e hatalmas művet, mely ma már nemcsak színi, hanem *színpadi* költemény is“.

VI.

A színház külföldi újdonságműsora a kiegyezés után. — A francia dráma korlátlan térfoglalása: Sardou, Augier, Dumas, Feuillet, Pailleton, Labiche, Ohnet. E műsor fő erősségei az együttes régi és újabb tagjai közül. A francia játérend legnagyobb sikerei. — Angol és német újdonságok.

Bemutatóik számával, s még inkább előadásukéval, a színház kiegyezés-utáni műsorán hatalmasan előretörnek a külföldi újdonságok. Francia, német, angol, olasz művek mellett még egy-egy szerb, török, sőt újgörög bemutatóra is sor került. A 114 hazai darab mellett az idegenek száma megközelíti a kétszázat; s ennek több mint a fele esik a francia játérend gyarapodására. Szigligeti igazgatóságának öt éve alatt a franciáknak ez a főhatalmi helyzete némileg megtörik — már ami az új bemutatók számát illeti; mert a régebről bevált közönségvonzó darabokat (s ilyen már sok van) ő is szinte nyakló nélkül adatja, különösen amikor az új Népszínház vetélytársi szerepe a pénztári gondokat — legalább átmenetileg — tetemesen megnöveli. Ez az állapot csak Csiky Gergely első nagy diadalával fordul kedvezőbbre, az ő szívós népszerűsége állja a versenyt a franciákéval s — ami ilyenkor mindig bekövetkezik — a többi hazai jelentkezés iránt is megnöveli az érdeklődést és bizalmat.

Kilencvenkilenc francia újdonság került színre nem egészen két évtized alatt, s ugyanakkor a klasszikus műsor is legszámottevőbben a gall szellem alkotásaival gazdagodott.

Nem kell azt gondolni, hogy a párizsi márka minden, esetben sikert jelentett, bukás akárhányszor neves szerzőkön is megesett, különösen ha társadalomrajzuk különlegesebb színezete közönségünkhöz utat még nem talált. Eleinte ez volt a sorsa a főmester Sardounak is: idegen volt a világ, melyről beszélt. De azután igen tanulékonyoknak bizonyultunk, a nézőtér hölgyei és urai kezdtek otthonosak lenni a „boudoir“-szellemben és erkölcsökben, mi több: egészen kétségtelen, hogy a gyorsan városiasodó Budapest életformáinak módosulására is nem kis részben a színházi benyomások hatottak: az élet maga is félúton elébe ment az irodalomnak. így volt ez mindenütt, csak-hogy határainkon túl valamivel hamarabb támadt visszhangja Párizs erkölcsproblémáinak, Bécsben Laubénak is volt mit hallania a szigorúbb bírálat részéről műsorának francia „métélye“ miatt.

Nálunk Sardou ebben az időszakban tizenhárom bemutatót ért, utána — de már csak mintegy félannyival — Augiér következik, majd ifj. Dumas, Feuillet, Pailleron és Labiche; azután a kisebb csillagok tábora. Gyulai Pál a fiatalabbik Dumasért sem lelkesedett túlságosan, Sardout meg éppen, kitörő öröm helyett, afféle jó magyar őszinteséggel köszöntötte: „Az európai hír sokféle és Sardou európai híre önkéntelenül eszünkbe juttatja Kotzebuet, ki a maga idejében szintén európai hírű költő volt és sokban hasonlított Sardouhoz; mindkettő szelleme oly felületes, alant járó, sőt léha, hogy egyiket sem lehet valódi költőnek nevezni. Mindkettő erkölcsi irányt hajhász erkölcstelen érzülettel“. A nézők ellenben rajongtak érte, mint apáik — Kotzebueért. Radnótfáy idején még sem a közönség, sem a színészek nem kaptak rá az ízére, a *Szilárd nők* (az emancipáció első hírnöke színpadunkon) csúfosan megbukott: „Jó volt e darabot nálunk is előadni — vélte a sajtó — legalább előleges óvópéldául, hogy nőink marad-

janak meg a csendes háziasságnál s ne vágyakozzanak természetellenes önállóság után“. Már a hetvenes évek nézőtere hamar hozzáédesedik, *A haza s Fernande* után Szigligeti alatt a *Ferreolból* nagy siker lesz, a Dórából nemkülönben, Helvey Laura az utóbbiban nő naggyá, a „modern“ nőnek ő válik nálunk első megtestesítőjévé. „Szalonszínésznő“, de nem Prielle Kornélia finomságával: érdekesebb, fűszeresebb, „korszerűbb“. Paulay éveiben is vele „ütnek be“ a legnagyobb Sardou-sikerek: *Odette*, *Fedora*. Játék-társa rendszerint Nagy Imre, s az együttesben Halmi, Náday mellett most már Márkus Emilia, Csillag Teréz is fokozottabban szóhoz jut. Ezek a drámák nyomban párizsi bemutatójuk után kerülnek hozzánk, fordítóink lázasan dolgoznak, élükön a százkezü Paulay, ki másfél évtized alatt egymaga harminc darabot ültet át; Csiky fürgé tolla is ontja a fordításokat. Leghatalmasabb sikere Sardounak mégis egy vígjátékával van, a Najac társaságában írt *Váljunk e//-lel*, ez napjainkig műsoron maradt s megért százhatvan előadást. A darab első Cyprienneje Molnárné volt, a férj Halmi, az udvarló Náday; erről a hármasról a kortársak még ma is áradozva beszélnek.

Augier nevéhez a *Nemes és polgár* (később: *Poirier úr és veje*) című vígjátéknak meg a *Fourchambault-család* című drámának diadala fűződik. Itt az „öregek“: Szigeti és Prielle Kornélia is tündökölhettek, Halmi pedig a jellemző-művészet ormára hágott.

Ifj. Dumasnak a Szigligeti-korszakban az *Alfonz úr s Az idegen nő* hozott egy emberöltőre kiható sikert, az utóbbié még fokozódott, mikor címszerepe Felekinéről Jászai Marira szállt át.

Pailleron, a szellemes csevegő, az *Ahol unatkoznak* kal ragadt meg a műsoron — teljes félszázadra: még öt évvel ezelőtt is játszották. Ennek bemutatója diadalmas bizonyosságot tett arról, hogy Paulay kezében a Nemzeti

Színház együttese mennyire tökéletessé csiszolódott s a Laube-féle „Konversationston“ mily gyorsan meghonosodott. Prielle Kornélia Reville hercegnőjének még a századfordulón is csodájára jártunk, kik őt már csak őszutói virágzásában láthattuk, benne — mintegy összegeződve — meg lehetett érezni lányszerepeinek gráciáját, fiatal asszonyainak fölényes szellemességét, s mindehhez egy hosszú élet finom bölcsességé érett tapasztalatát.

Meilhac is a gondtalan szórakozás híveit ragadta el tartós sikerű *Attachéjával*, ennek címszerepében Náday duplázott rá Alfonz urának nagy népszerűségére (hogy témájában mekkora az életerő, eléggé bizonyíthatja, hogy évtizedek múltán, csekély átdolgozással, Lehár Ferenc *Víg özvegy* című, világot bejárt operettjének szövegkönyvéül még mindig hódított). Az érzelmes kedélyek pedig Feuillet *Párizsi* regényében jutottak szívük szerint való gyönyörűséghez, majd később a Feuilletnél sokkal vizenyösebb, de Jules Lemaître kivégzőhadjárata ellenére is világszerte hódító Ohnetnak Vasgyárosában. Ennek négy évtizedre kiterjedő lankadatlan hatása (a századvégig száz előadást ért, azóta is majd újabb százat) a színháznak nem nagy dicsősége, a közönségnek még kevésbé.

Időnkint különben a ragyogó előadás, a közönség kedvenceinek nagyszámú részvétele vagy egyikük-másikuk parádés szereplése egészen rendkívüli sikert biztosított egy-egy meglehetősen sekélyes színpadi terméknek. Az angol Poole Johnnak *Pry Pálja* régi és jámbor darab volt, de Csiky Gergely friss fordulatossággal ültette át (stílusa különben sem volt idegen a tulajdon vígjátéki hangjától), címszerepében pedig Vízvári jutott egész pályájának egyik legnépszerűbb alakításához, a „fölsleges ember“ kacagató s egyben megható rajzával. Csiky fordította le a bécsi Klapp Mihálynak *Rosenkranz* és *Güldenstem* című Flie-

gende Blatter-ízű bohóságát is, melynek sikere aztán a *Pry Páléval* mintegy versenyt futott: a híressé lett előadás mindkettőnek körülbelül másfélszáz színházi estét szerzett. Néha meg éppen egy-egy epizódszerep lett valamely darab fő vonzóerejévé. Moser híg *Ibolyafalója* addig maradt műsoron (de addig hetvenöt ízben!), valameddig a katonáit egzercírozató morva altiszt szerepében Újházi kedélye teremtette színpadra a miniatűrművészet egyik legemlékezetesebb remekét. Ugyancsak ő hatvanhárom alkalommal játszotta el híres Knabe Jeremiását, melyhez éppúgy ragaszkodott, mint a maga Krumm Éliásához annak idején Egressy Gábor.

VII.

A klasszikus játérend a kiegyezés utáni években. — A „nagy stílus“ általános hanyatlása. Jászai Mari személyi hódítása Jókainé örökében. — Schiller-, Goethe-, Corneille- és Racine-bemutatók. — A molièrei játérend nagy meggazdagodása és vonzóereje; a főbb Molière-színészek. — Beaumarchais, Calderon, Moreto. — Az első ókori klasszikus előadás a Nemzeti Színházban Szigligeti alatt: *Antigone*.

Mi említésreméltó történik ez években a klasszikus játérenden? Bizonyos, hogy a kiegyezés utáni légkör általában nem kedvezett a „nagy stílus“-nak s a régít felváltó fiatalabb színésznezmedék sem ebben az irányban fejlődött. Körülbelül el lehetett mondani a költővel: „A hőskoboz, szerelmi lant Más parton él hírben, nem itt“. De a legméltóbb oltárok szolgálatára — a színház gondviselészerű szerencséséből — ekkor jelent meg Jászai Mari, ő szinte egymaga szította a szent lángot olyan alázattal és sugallatossággal, hogy a közönség a nagy költők lelkétől még e lendületlen években sem idegenedhetett el. Egyenértékű férfitársára sokáig nem akadt, Nagy Imre ugyan átvállalta a két Lendvay egész örökségét, de a tragikus nagyság sohasem lebegett gyönyörű alakja körül; csak tizenkét év múlva gyúlt ki a Jászaiéval rokon lobogás Szacsvay művészegyéniségében.

A korábbi Schiller-műsorból *Fiescót* s a *Haramiákat* sikertelenül újították fel, az *Ármány és szerelemnek* meg a *Stuart* Máriának ellenben új érdeket biztosított Jászai szereplése: amabban Lady Milfordot játszotta ebben —

Felekiné Máriája mellett — Erzsébetet (a címszerep csak tizenhat évvel később került gondjaira); Paulay *Don Carlosszal* is előállt, ebben Helvey Laura Eboliáját dicsérték, a férfiak szavalatában nem vetett lobot Schiller pártosa.

A Goethe-féle *Testvérek* bemutatása hasztalan kísérlet maradt, *Egmontot* előbb Orczy tűzte ki, majd tizenegy évi szünet után Paulay együttese támasztotta fel — főszerepében Nagy Imrével, Klärcheneben Márkus Emiliával — de megint csak rövid életre: hamar elnémult, Beethoven zenéjével együtt.

A francia klasszikusok közül Corneille C/djének felújításán nem a Nagy Imre Rodrigója, hanem Jászai szenedélyes Donna Uraccája hódított. Ő adott bátorságot Sziglietinek is ahhoz, hogy végre Racinet is megszólaltassa, a *Phaedrával*. A huszonhatéves Jászai Mari ezzel az alkotásával állta meg először a tragikai „grande passion” diadalmas szolgálatának próbáját. Később Paulay *Bajazett* is műsorra iktatta (a maga fordításában), de ennek visszhangja nem támadt.

Feltűnő a moheréi műsor szopora meggazdagodása. A kiegyezésig mindössze négy művét játszották — jórészt barbár eltorzításban —, ezek közül most *Dandin* kelt új életre Vízvári Gyula mélyhumorú játékában. Ezen kívül 1869—1883 közt tíz komédiája került bemutatásra. Soha olyan keletje nem volt, mint ebben az időben: „Molière vonz, akár a legújabb francia drámaíró” — írja 1881-ben Péterfy Jenő. Két oka is lehetett ennek: a közönséget a hősi szenvedélynél jobban érdekelték a botladozó szenvedélyek, s a színház együttese is otthonosabb volt ezek tolmácsolásában. A *Misanthrope* már Radnótfáy műsorán megjelent, de Prielle Kornélia finom Celiméneje mellett a Feleki fanyar, hideg Alcesteje sehogysem volt helyén. Tíz év múlva Paulay sikerültebben újította fel, bár Helvey

Laura játéka szintén fölébe magasodott a Nagy Imre „fulánk nélküli“ alakításának. A *Tudós nőt* is már 1869-ben bemutatták, négy évvel később ezzel ülték meg Molière halálának kétszáz éves fordulóját. Szigligeti mindjárt igazgatósága kezdetén egy év alatt (1874) négy Molière-bemutatót is ad (*Sganarelle, Kénytelen házasság, Póruházi negédesek, A nők iskolája*); ezekhez később még a *Szeleburdit* csatolja. Paulay folytatja a sort a *Férjek iskolájával* s az *Úrhatnám polgárral*, végül pedig egy valóban csak ingyencfalatnak alkalmas kísérlettel, *A nők iskolájának bírálatával* is előáll. Ez egyet kivéve, a többiből mind nagy siker lesz, színészi remeklések kelnek nagy hírre, Szigeti áradó bonómiája (*Sganarelle, Arnolphe* stb.), Vízvári és Halmi finom komikuma, Molnárné és Csillag Teréz gráciája egyaránt hódít.

A színház molièrei együttese Beaumarchais szolgálatában is kitűnően megállja a helyét. A *Figaro házasságában* is, a *Sevillai borbélyban* is Náday és Helvey Laura játssza Almavivát és Rosinát, Halminak Figaróval van ellenállhatatlan sikere, a pajzán bájosságról Márkus Emilia és Csillag Teréz gondoskodik, a ragyogó epizódkeretéről Újházi meg Vízvári.

Spanyol klasszikusok közül Calderonnak *Az élet álmát* 1838-ban is játszották már, most Győry Vilmos fordításában méltóbb köntöshöz jut. *A zalameai bírót* szintén negyven évi pihentetés után viszi nagy hírre s juttatja Paulay műsorán tartós sikerhez Újházi Crespo Pedro-rojának mély jellegzetessége. Ugyancsak Paulay mutatja be *Az állhatatos fejedelmet*, de ennek vallásos misztikuma a szabadelvű időkben visszhangot nem kelt.

Moreto *Donna Dianája*, mit már a színház megnyitásának évében is adtak, most eredeti címével (*Közönyt közönnyel*) tér vissza a műsorra Orczy Bódog alatt, Felekiné és ifj. Lendvay szerelmeseivel és Szerdahelyi híressé

váló Polillájával. Szigligeti a *Szép Diegót* is bemutatja, de ez csak öt előadást ér.

1876-ban Szigligeti tűz műsorra először ókori tragédiát is: Sophokles *Antigonéját*. Jászai Mari hódításai nélkül aligha vállalkozott volna rá, hiszen *A dráma és válfajai* című művében még kételkedik a vallásos gyökerű antik drámaköltészet feltámaszthatóságában. De Jászai lényének mindig jelenvaló ünnepies jellegében neki is meg kellett éreznie azt, ami egyenest a tragédia vallásos, istentiszteleti eredetére utalt vissza. Ezzel lehelt most Jászai fájdalmas izzású lelket a sophoklesi márványszoborba, kétezer év távolságából. Paulay azután hű maradt az elődétől ily váratlan diadallal megkockáztatott antik-kultuszhoz: sietett bemutatni egy újabb Sophokles-tragédiát, az *Oedipus Kolonosbant* (ebben az időben készült Csiky teljes Sophokles-fordítása). Meglepő, hogy ez az epilóguszerű mű színpadunkon megelőzte magát az *Oedipus királyt* (erre csak tizenhárom év múlva került sor); egyelőre nem ennek, hanem a Jászai Antigonéjának folytatását csodálták benne. A többi közreműködő igazodott a nagy protagonistától megütött hanghoz: az „időszerű” drámákból keresték az utat az időfelettihez. A nagy Antigone Isménéje az első drámában Helvey Laura volt, a másodikban Márkus Emilia, Kreon amott Nagy Imre, itt Egressy Ákos. A sírját kereső Oedipust E. Kovács Gyula játszotta. Az utóbbi mű Mendelssohn kísérezetével került színre.

VIII.

Shakespeare a kiegyezés utáni műsoron. — A régi fordítások fokozatos kicserélése. — Az újabb színésznemzedék a régi nagyok örökében. — A műsor újabb gazdagodása Szigligeti alatt: *A vihar, Sok hűhó sem miért*; Paulay bemutatói: *Vízkereszt, Cymbeline*. — Jászai Mari tíz év alatt tizenöt shakespearei szerepben. A többi jelesebb Shakespeare-játszó.

Jászai Mari vált a színház Shakespeare-szolgálatának is leghatalmasabb oszlopává, átvállalta s még három alakítással megbővítette Jókainé egész galériáját: működésének első évtizedében nem kevesebb mint *tizenöt* shakespearei szerepben lépett föl.

A kiegyezéstől a színház drámai műsorának önállóságáig 235 Shakespeare-előadást tartottak, nincs olyan év, melyben négynél kevesebb műve szerepelne a játékrenden, de van úgy, hogy tíz is színre kerül; az előadások évek szerinti legkisebb száma hét, a legnagyobb huszonegy. Az első három évtizedben már játszott tizenkilenc dráma közül csak négy nincs műsoron, viszont ugyanennyi új bemutatással gazdagodik a játékrend, úgy, hogy a Nemzeti Színház fennállásának első félszázadában huszonhárom shakespearei mű jutott szóhoz színpadán.

A „régii” műsor is megújodik az elavult fordítások fokozatos kicserélésével, két évtized alatt a Kisfaludy-Társaság teljes Shakespearejéből már tizenkét mű szolgált a színháznak sűgőkönyvűl, mint Bayer József kitéűnő könyvéből tudjuk: néha bizony barbár önkényességgel eltorzítva.

Az újabb színésznemzedék rendre átvette az örökséget. Helvey Laura hozzájutott Opheliához, Cordeliához, Desdemonához, az első két szerepben Márkus Emilia is bemutatkozott. Nagy Imre az Egressy—Lendvay-féle hősi és jellem szerepeknek szinte hiánytalan soráért porondra lépett. Molnárné a „bősz Katát“ tette vonzóvá, Halmi a cserfes Mercutiót. Vízvári Lear bolondjával, majd Zubolylyal nőtt elsőrangú Shakespeare-színésszé, az ifjú Gyenes előbb Shylockkal, azután Richárddal, Cassiusszal keltett bizalmat. Az együttes öregjei közül pedig Szigeti Falstaffot, Szathmáryné a Júlia dajkáját játszotta sűrűn, egyre növekvő tekintéllyel.

A shakespearei „komor“ hangnemet a színház műsora akkor már hiánytalanul felölelte, új gyarapodása kivétel nélkül vidám vagy regényes művekre esik. Szigligeti Szász Károly új fordításában *A vihart* mutatta be 1874 augusztus 26-án. Vállalkozása már magában is mutatja, mennyire megnőtt a bizalma a színház teljesítőképességében; a bécsi Burgtheater csak három évvel később tett vele kísérletet, s még akkor is balsikerrel. Nálunk Molnár György rendezői ügyessége megtette a magáét, az első évben hatszor szerepelt a műsoron, igaz, hogy azután tizenöt éven át egyetlen egyszer sem, s csak századunkban segítette majd félszáz előadáshoz két emlékezetes alakítás: Ódry Árpád nemes és fölényes Prosperója, meg Sugár Károly démoni erejű Caliban ja. A bemutatón e szerepekben a „fahangú“ Pintérnek s az igen közepes Szigeti Imrének mélyebb hatása aligha lehetett. Miranda sem talált Helvey Laura egyéniségéhez. Csak Újházi meg Vízvári „clown“-kettőse (Kurjancs és Hörpencs) nyújtott zavartalan élvezetet.

Ugyancsak Szigligeti alatt (1876 augusztus 18-án) kezdődött a *Sok hűhő semmiért* színpadi pályafutása. Ez volt az a shakespearei komédia, mely csaknem fél évszázaddal azelőtt *Egy mást bosszantók*, majd *A feltámadott*

menyasszony címmel már széltére kedvelt műsordarabja volt színészetünknek. Most végre hiteles szöveggel, Arany László szép fordításában került közönség elé. Szigligeti állandó sikert várt tőle, de az ő korszakában csak három előadást ért meg, Paulay igazgatóságának kezdetén még kettőt, míg végre tizenkét évvel később — főleg Csillag Teréz pompás Beatrice-ának jóvoltából — tartósan megragadt a játékrenden (napjainkig ötven ízben játszották). Az első Beatrice, Lendvayné Fánecs Ilka, egy kissé színtelen párja volt a remek beszédű Náday Ferenc Benedek-jének, ki az egész Shakespeare-műsorban ezzel jutott leg-hálásabb feladatához. Mellette a Vízvári jóízű Galagonyája vitte el a pálmát.

Paulay őszinte és kiadós sikerhez juttatta a színházat a *Vízkereszt* műsorbaiktatásával (1879 október 26). Ez máig megtartotta vonzóerejét, noha már századik előadásának küszöbére érkezett. Bemutatója pedig az új drámai igazgatónak volt egyik legdöntőbb diadala. Az együttes is, mely a gondos vezetés alatt szemlátomást haladt. Az élen itt is a komikus-trió járt: Szigeti József Tóbiása, Halmi Keszeg Andora és Vízvári Bolondja. De Viola-Caesaró kecses szerepében Márkus Emilia is nagy erőssége volt az előadásnak. A sajtó is mindent dicsért, Lévy József pompás fordításáról sem feledkezve meg. Csak Jászai Mari Olivíája körül térnek el a nézetek, Péterfy Jenő szerint „szépen adta, de azért sem Portiát, sem Olivíát nem lehet jó szerepei közé számítani. Gyakran úgy beszél és úgy jár, mintha arra erőltetné magát, hogy tragikus mozdulatokat ne tegyen“.

Annál személyhez-kötöttebb sikere volt. Jászainak két év múlva (1881 május 6) Paulay második Shakespeare-bemutatóján a *Cymbeline* Imogenjével. Ez az Európa-szerte kevésbé kedvező színpadi sorsú mesedráma Rákosi Jenő fordításában már egy évtizede rendelkezésre állt,

Kolozsvárott öt éve be is mutatták, de Paulay aligha lelkesült volna fel iránta, ha nagy drámai művésznőjének a szenvedély és szenvedés rajzára ritka alkalmat nem gyanít benne. Föltevését fényesen igazolta is Jászai játéknak szinte elemi erejű hatása, mely a magyar színibírálatnak legszebb lapjain tükröződik. Péterfy kiemeli benne a gyöngédségnek, bájnak, fölhevülésnek és fájdalomnak gazdag változatát, a nagyotmondástól nagyon tartózkodó Beöthy Zsolt pedig nem habozik kijelenteni, hogy Jászai ezzel az alkotásával nemcsak a maga dicsőségét öregbítette, hanem a Nemzeti Színházét is. Kár, hogy a közönség oly kevésbé járult hozzá, hogy ez a dicsőség tartósabb életre meggyökerezze: a dráma nem vonzott eléggé, hét év alatt megért nyolc előadást, azután örökre elmerült; vele színjátszásunknak egyik legfőbb oromdísze.

Íme: a nagy stílusnak oly kevésbé kedvező századvég beköszöntével Nemzeti Színházunk klasszikus játérendje állta az idők árjának ostromát. Igaz, hogy súlyát egy Jászai-erejű kariatid emelte.

IX.

A dalmű az Operaház megnyitásáig. — A Verdi-műsor továbbépülése; a többi olasz újonság. — A franciák vezetészerepe: Gounod, Thomas, Bizet, Massé, Massenet operái, Delibes balettjei. — A német műsor, Wagner térhódítása; Mozart-bemutatók. — Goldmark. — A hazai játéktrend. Erkel Ferenc új dalművei; egyéb magyar újonságok. — Az énekes műsor fő erősségei. — Az utolsó operaelőadás. — A Nemzeti Színház tisztára drámai műintézeté válik.

Két évvel a kiegyezés után, még a régi szervezetű színházi bizottmányban, elvileg már kimondták a dráma- és dalmű-szolgálat szétválasztásának szükségességét. Paulaynak 1872. évi, külföldi tanulmányútjáról készített fölterjesztése a törvényhozásban is megérlelte ennek gondolatát, 1873 július 1-én a Szlávy-kormány belügyminisztere, gr. Szapáry Gyula, kijelentette, hogy az állam külön hajlékot épít az énekes műfaj befogadására. Tíz évvel később Paulay ezt írja Prielle Kornéliának: „Annyi mindent megértünk! Gondoljon csak vissza, mikor a Borsszem Jankóban láttuk és neveltük, hogy Podmaniczky két tóttal ásatja a Hermina-tér sivatagját, és ma már osztozunk a díszleteken és viszik az operáét az ő palotájok raktáraiba! Hát ha még visszaemlékezem, hogy épp az én emlékiratom, melyet első párizsi utamról terjesztettem a kormány elé, volt első határozó momentuma ama parancsnak, mely ott az első kapavágást megindította!”

Ettől az első kapavágástól kilenc év telt el, míg a dalmű új otthona kitarra kapuit, a kiegyezéstől pedig

tizenhét esztendő, ami alatt az immár három évtizede ápolott műfajnak további gondozása, sőt most már a leendő intézet igényeihez való fölemelése is a Nemzeti Színházra hárult.

Becsülettel eleget tett e rárótt feladatnak, pedig mind a belső visszavonásokkal, mind a meg-megújuló sajtóhadjárattal még elégszer meggyült a baja, különösen a hetvenes évek elején, veszedelmesebb mértékben utoljára Orczy Bódog kormányzata alatt; attólfogva, hogy az opera elköltözése bizonyossá vált, a kedélyek fokozatosan megnyugodtak, s noha a közvéleményben is, az országgyűlésen is ismételten emelkedik még hang a színház drámai hivatásának védelmében: a türelmesség szelleme megerősödik s az önállósulásnak egyre közelítő időpontjáig már legalább is afféle „treuga dei“-szerű állapot köszönt be.

Minő képet mutat a „búcsúzás“ e meglehetősen hosszú időszakában a színház operai műsora?

A koronázás időpontjáig bemutatásra került 43 szerzőnek 113 dalműve; az opera különválásáig a szerzők száma újabb tizenöttel, a bemutatott műveké negyveneggyel gyarapodik, úgy, hogy a Nemzeti Színház falai között — működésének első félszázadában — összesen 58 operaszerzőnek 154 alkotása került közönség elé.

Az újdonságok a hetvenes évektől kezdve már jórészt keletkezésükre nézve is azok: kezdünk lépést tartani a nyugati ízlésváltozásokkal. Ez az oka, hogy az olaszok a mi újabb műsorunkon is elvesztik eddigi vezetőhelyüket. Közülök csak Verdi műveinek sora épül tovább, először a párizsi bemutatóját követő évben már itt is színrekerülő *Don Carlosszal*, majd az előadókra számottevő művészi próbát jelentő *Aidával*. Ennek címszerepét színpadunkon a német eredetű amerikai énekesnő, Hauck Minnie teremti meg, ki 1873—76 között állandó vendége és nagy erőssége énekes együttesünknek. Ez az opera any-

nyira vonzott, hogy hatvankilenc előadást megért csupán ezen a színpadon. Sikerének hatása alatt Szigligeti még abban az évben Verdi egy régibb művét, *A végzet hatalmát* is műsorra tűzi (második, átdolgozott alakjában), de ez rövidéletűnek bizonyul.

A műsor egykori főerőssége, a már húsz éve elhunyt Donizetti, két újabb bemutatást ér, de sem *A kegyencnő*, sem a *Rita* nem jut tartósabb sikerhez. Ponchiellinek nálunk is csak *Giocondáját* mutatják be, sok hívet ezzel sem szerez. Nagyobb tetszésre talál Boito *Mefisztotelesze*, címszerepében Ney Dávidnak, Margitében Bartolucci Viktóriának van nagy hatása.

A kor igazi kedvencei a kellemes és csillogó franciák. Auber már veszít varázsából, *A boldogság első napjának* s *A korona gyémántjainak* sikere nem fogható korábban színrekerült műveiéhez. Annál nagyobb visszhangra talál a *Faustja* után másodikul bemutatott Gounod-opera: *Romeo és Julia* (elődje, a színház megnyitása évétől oly sokáig kedvelt Bellini-féle *Montechi és Capuletti-párt* ekkor már tizenkét éve letűnt a műsorról). A érdeklődés akkora, hogy a bemutató 2077 forintot jövedelmez! Az első Júlia Pauline Marko vies Ilka, utóbb Hauck Minnie váltja föl; Rómeót a szépen fejlődő Hajós Zsigmond énekli, Mercutiót Láng Fülöp. Tizenkét év alatt előadásainak száma meghaladta a félszázat. Még két Gounod-bemutató volt: *Cinque Marsja* kevésbé tetszett, jóval inkább a *Philemon és Baucis*, ebben Péterfy Jenő nagyon dicséri Nádayné szép koloratúrás dalait.

A Gounod-vai rokon szellemű, de még sziruposabb és parfönillatúbb Thomasnak két főműve is hamar utat talál hozzánk, 1870-ben a *Hamlet*, három év múlva a *Mignon*. Amannak bemutatóelőadásán jelen volt a királyi pár is és szívesen tapsolt Ódry Lehel színészileg is kitűnő Hamlet-jének, meg Pauline Opheliájának. Gounod *Faustja* mellett

ez lett a legsűrűbben adott opera, noha erős versenytársa akadt Thomas második művében, a Mignonban. Ezt is elsőrangú együttes vitte diadalra: Hauck Minnie mellett Stéger Meister Vilmosa, Ódry Lothariója.

Nem sokkal utóbb Bizet *Carmen* jenek sikere cáfolt rá — mint világszerte mindenütt — párizsi első bemutatójának tragikus kudarcára. Perzselő szenvedélyű zenéje hamar hódított, Pauli közepes Don Joséja mellett Nádayné tüzes gitanájának, Láng temperamentumos torreádorának, Malcczkyné bájos Micaelájának nagy híre támadt.

Massé konzervatív zenei szelleme a *Pál és Virginiával*, majd a *Jeannette menyegzőjével* vált ismertté közönségünk előtt; kedveltte kevésbbé. Nagyobb érdeklődést kellett a Thomas-tanítvány, Massenet színpompája, kivált a *Lahor királyában*; *Herodiása* már csak mérsékelten vonzott. A fegyelmezett és „professzoros“ Guiraud *Piccolino*ja nálunk meglepően bevált, éppoly meglepő, hogy Delibes bájos zenei komédiái (*A király mondta*; *Jean de Nivelles*) oly hamar letűntek. Annál fokozódóbb sikerrel mutatták be hallétjeit (*Naila*; *Sylvia*; *Coppelia*). Színházunk — a már negyedszázada itt működő derék balletmester, Campilli Frigyes jóvoltából — most már ezen a téren is tökéletesedett, aminthogy a külön operaháznak már az *ígérete* is így kívánta.

A német műsoron — igaz, hogy mintegy negyedszázados késedelemmel — nálunk is Wagner csillaga van emelkedőben. Hívei sokasodnak, s mikor a mester 1875-ben újra ellátogat hozzánk, hogy a Bayreuthban megvalósítandó nagy eszme érdekében izgasson, a közönség majd szétveti a Vigadó termét. Akkor már négy műve szerepelt játékrendünkön. Radnótfáy Lohengrin-bemutatója után Orczy 1871-ben a *Tannhäusenel* állt elő; sikere nem maradt amazé mögött: 1884-ig negyvenkilencszer adták. Első három előadásából 5600 forint folyt be. Erkel taní-

totta be, ő is vezényelte. Ellinger énekelte Tannhäusert, Pauline Erzsébetet, Kocsis Irma Venust, Láng Wolframot. A kiállításban Orczy bőkezűsége itt jó befektetésnek bizonyult. Utána Szigligeti — visszafelé haladó sorrendben — Wagner két pályakezdő művét hozta színre, 1873-ban *A bolygó hollandit*, a következő évben *Rienzit*. A *Hollandi* együtteséből főleg Tannerné Szabó Róza (a későbbi Erkel Sándorné) emelkedett ki, színpadunk első Sentája. A *Rienzi* négy előadás után letűnt.

Csaknem egy évtized múlva (1883), Paulay alatt került sor *A nürnbergi mesterdalnokokra*.. Részleteket már Erkel vezényletével 1875-ben színrevittek belőle. A bemutatót Richter tanította be, Hans Sachsa Ódry volt, Waltere Gassi, Beckmessere Láng, Évája Szigeti Imréné Human Erzsi. A fordítást Váradi Antal végezte. A kísérlet korainak bizonyult, ha talán főleg a — közönség bukott is meg: ötödik előadásának vége felé többen voltak a színpadon, mint a nézőtéren. A kritika méltánylata sem használt, mindössze nyolc előadással került át az Operaházba, s ott is csak Nikisch Artúr vitte — tizenegy év múlva — döntő sikerre.

Még reménytelenebbül indult Mozart remeke, a *Szökötés a szerályból*. Ezt száz évvel azelőtt Budán már előadták, németül. Paulay Erkel Sándorra bízta betanítását, Constance szerepét a tíz éven át nálunk működő, tüneményes hangú bécsi kamaraénekesnő, Wilt Mária énekelte, Belmontét Gassi, Osmint Ney. Közzenéül már akkor is az *Alla Turcát* játszották (a régibb hangszerelésben). Mindezek ellenére csak — két előadás lett belőle, s az Operaházban is újabb harminc évbe telt, amíg diadallal föltámadt. A *Varázsfuvola* (a kezdő magyar színészet kedvelt *Tündérsíjja* vagy *Báj síjja*) kedvezőbb fogadtatásra lett, sikere volt közreműködőinek is, főleg az Éj király-

nőjével Benza Idának, Papagénával Nádaynének, Sarastróval Ney Dávidnak.

A magyar származású, de merőben idegen lelkű Goldmark *Sába királynőjének* nemzetközi nagy sikere nálunk is megismétlődött: bemutatója évében (1876) tizenötször adták, aztán nyolc év alatt még harminchétszer. Címszerepében Tannerné lépett fel először, Szulamitban Benza Ida, Salamonban Ódry. Később az Operaházban is megtartotta vonzóerejét — mindmáig.

A hazai játékronden az öreg Erkel Ferenc szinte versenytárs nélkül őrizte és töretlen alkotóerőben gyarapította régi tekintélyét. 1874-ben, Szigligeti alatt, játszották kétszázadszor *Hunyadiját*, országra szóló ünneplés közt. Gara Máriát a jubileumi estén Hauck Minnie énekelte, s Bécsből erre az alkalomra leutazott Erkel régi, hű barátja, Doppler Ferenc is. hogy átvegye a fuvolaszólámat. Maga Erkel ezúttal páholyból köszöngette a riadó tapsokat: a zenekart Richter János karnagy igazgatta. A nézőtér is fényes vendégeket számlált: az egyik páholyban ott lehetett látni Liszt Ferencet Volkmann Róbert társaságában, egy másikban a Pesten vendégszereplő nagy olasz tragikusszínészt, Rossi Ernestót.

Ugyanez évben Erkelnek hét évi hallgatás után új dalműve is került bemutatóra: *Brankovics György*. Szövegét Obernyik népszerű drámájából két operaénekes írta, Ormai Ferenc és Ódry Lehel; az utóbbi a címszerepben, mint előadó is, pályájának egyik legszebb sikeréhez jutott. Ahhoz Erkel is, ki most a Dózsa-operájában használt zenei új formanyelvnek valódi mesteréül mutatkozott be. A dráma tárgya alkalmat adott neki többféle (magyar, szerb, török) népi elemnek hatásos beolvasztására, különösen a líraiabb mozzanatokba. Komoly, ha nem is éppen lármás sikere volt az újdonságnak, húsz előadást megért még a Nemzeti Színházban.

Mostohább sors várt, nyolc év múlva, ritmikai és összhangzati teremtőerejének meglepő gazdagságáról tanúszkodó új operájára, a *Névtelen hősökre*. Komor címével ellentétben Tóth Edének már fáradt ihlettel írt s halála után idegen kéztől befejezett szövegkönyve naiv és hosszadalmas falusi történet, majdnem az *Ilka*-operáénak színvonala. Ezen a közreműködők sem segíthettek, a daljáték hat előadáson túl nem jutott, később — a világháború napjaiban — felújítása sem járt sikerrel.

Erkel mellett jelentékenyebb magyar dalműíró most sem támadt. Az ifjan elhunyt Fáy Gusztáv hagyatékából két, olasz-iskolájú opera is színre került (*Fiesco* és *Coronaro Katalin*), szinte minden hatás nélkül. Némi érdeklődést keltett egy huszonhatéves kezdőnek, Schauer (később Sárosi) Ferencnek első operai kísérlete, az *Atala*. Chateaubriand nyugatindiai elbeszéléséből Váradi Antal írta a szövegét, mint Péterfy Jenő zenekritikájában olvassuk: kiszimatolva, hogy forrásában „van egy még eddig föl nem használt rézbőrű, akit színes tollaival kitűnően lehet tenoristának használni“. Ezt a népszerű Gassi énekelte.

Magyar eredetű szerzőtől való a Nemzeti Színház legutolsó operaujdonsága is (1884 június 5), a Párizsban élő Bertha Sándor *Mátyás király* című egyfelvonásosa. Első bemutatója Párizsban volt, címén kívül nincs is benne semmi magyar vonás. Prózai főszerepében Egressy Ákos lépett föl — kétszer; ennyi volt előadásai száma.

Jó három héttel ezután, évadzáráskor (június 30), megtartották az opera végbúcsúját. Ezen az estén *A sevillai borbély* került színre, az a dalmű, mely 1837. augusztus 29-én elsőnek hangzott el ezeken a deszkákon. Rosina áriáit akkor Déryné énekelte, most egy vendégművésznő: Risley Lélia. Voltak-e a nézőtérén olyanok, kik mind a két estét végighallgatták?! . . .

Nyári szünet után, Erkel Sándor igazgatása alatt, megnyílt a Magyar Királyi Operaház. Paulay Ede — fő igazgatói kinevezéssel — teljes hatalmú és felelősségű irányító lett a maga portáján. Hat esztendei derekas munkájában minden kezesség megvolt arra nézve, hogy a színház ezen a nevezetes fordulón története egyik legvirágzóbb korszakának küszöbére érkezett.

NÉVMUTATÓ

- Abonyi Lajos 336, 343, 340.
 Ábrányi Emil (id.) 202.
 Ábrányi Emil (ifj.) 336, 343, 35ü.
 Ábrányi Kornél (ifj.) 343, 350.
 Adam 310.
 Adorján Berta 1. Paulayné.
 Alboni Marietta 220.
 Albrecht főherceg 249, 250, 260, 272, 318.
 Aldridge 169, 187, 249, 252, 255, 263, 266, 297.
 Alfieri 262.
 Almási Tihamér 347, 348.
 Alszcghy Irma 339, 342.
 Ambrus Zoltán 303.
 Andor Pál 1. Majthényi Flóra.
 Andrassy György gr. 85.
 Andrassy Gyula gr. 278, 329.
 Andrassy Manó gr. 259.
 Angyal Ilka 1. Klárnc.
 Anicet-Bourgeois 213.
 Ansehütz 132, 148.
 Aradi G erő 317, 321.
 Aranka György 31.
 Arany János 149, 160, 171, 184, 247, 280, 301, 329, 346.
 Arany László 373.
 Aranyvári Emília 268.
 Arnould (Des) 87.
 Ariot, Désirée 309.
 Auber 145, 156, 172, 219, 330, 377.
 Augier 281, 293, 352, 361, 362,
 Augus Antal b. 249, 250.
 Uach 250, 265, 269, 271, 290, 293, 297, 305, 313.
 Bajza József 77. 101, 102, 103, 117, 118, 119, 121, 124, 126, 127, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 147, 150, 151, 157, 158, 160, 163, 164, 166, 167, 175, 176, 177, 184, 185, 186, 187, 195, 196, 201, 203, 217, 222, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 255, 266.
 Balassi Menyhárt 346.
 Balázs Sándor 283, 289, 346.
 Balázsné Bognár Vilma 273, 310.
 Hálfe 219.
 Ballá Károly 63.
 Balog István 48, 73, 88, 143, 145, 156, 177, 188, 257, 344.
 Balzac 288.
 Barabás Miklós 198, 207.
 Bárány Boldizsár 80, 89.
 Bárány Katica 38.
 Bárányi Péter 132, 133, 151.
 Báróczi Sándor 16.
 Bartav Andre 157, 173, 175, 176, 178, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 193, 195, 196, 203, 265.
 Bartha János 51, 57, 61, 62, 64, 73, 78, 79, 80, 81, 89, 90, 91, 92, 100, 102, 115, 123, 130, 132, 135, 144, 149, 150, 153, 157, 160, 171, 172, 178, 179, 187, 200, 207, 208, 213, 215, 251.
 Bartháné 73, 80, 98, 100, 113, 132, 149, 151, 153, 274.
 Barthe 245.
 Bartók Lajos 343, 348.
 Bartolucei Viktória 377.
 Bassi 130.
 Báthory István 70.
 Batthyány József gr. 27.
 Batthvánv Lajos gr. 220.
 Bayard 131, 185, 213, 232.
 Bayer József 57, 371.
 Bazaneourt 211.
 Beaumarchais 79, 366, 368.
 Beck Henrik 79.
 Beethoven 24, 114, 147, 156, 165, 242, 3(>7.

- Békessi I. Katona József.
Beksics Gusztáv 327.
Beksicsné I. Bogdanovics Krisztina.
Bellini 121, 137, 138, 141, 172, 219,
220, 306, 377.
Bem 269.
Benedek József 280.
Benedek Lajos 334.
Benedix 214.
Benke József 79, 167, 264.
Benkő Kálmán 313.
Benza Ida 325, 331, 380.
Benza Károly 142, 220, 233, 241,
308, 331.
Beöthy Zsigmond 155.
Beöthy Zsolt 286, 339, 352, 358,
374.
Bérchavi I. Czakó Zsigmond.
Bercsényi Béla 334, 343, 350.
Bérezik Árpád 281, 283, 289, 347.
Berinkei Antal 182.
Berlioz 220, 221.
Bernhardt, Sarah 340.
Bertha Sándor 381.
Berzeviczy Albert 284.
Berzeviczy Ferenc b. 58.
Berzeviczy Vince b. 53, 57.
Berzsenyi Dániel 165.
Bessenyei György 15, 22, 55, 344.
Bethlen Miklós gr. I. Bolnai.
Beust b. 278, 329.
Bignio Lajos 308.
Birch-Pfeiffer, Charlotte 87, 121,
129, 133, 233, 241, 293, 295.
Bizet 375, 378.
Björnson 336.
Blaha Lujza 131, 272, 273, 325,
330, 334, 344, 349.
Boér Emma I. Szacsvainé.
Bogdanovics György I. Bogdano-
vics Krisztina.
Bogdanovics Krisztina 327.
Bognár Ignác 265, 268, 311.
Bognár Vilma I. Balázsne.
Boildieu 310.
Boito 377.
Bolnai 257.
Bono 146.
Bosco 221.
Both 130, 216.
Böhm Gusztáv 279.
Brandes 23.
Bretzner 23.
Brunswick gr. 49.
Brühl 23, 172.
Buckstone 295.
Bulwer 295.
Bulyovszky Gyula 261.
Bulvovszkyné 49, 142, 255, 261,
291, 294, 309.
Cajetán 146.
Caldron 49, 79, 133, 168, 228, 252,
366, 368.
Campilli Frigyes 378.
Carina Anna 275, 280, 308, 309,
310.
Carl, Henriette 173.
Cassanova asszony 320.
Ceresa 307.
Chateaubriand 381.
Cherubini 172.
Clauren 49.
Collin 165.
Corneille 245, 253, 366, 367.
Csáky Tivadar gr. 53, 58, 263.
Csallóközi I. Jókai Mór.
Császár Elemér 211, 285.
Császár Ferenc 220.
Császár (Kaiser) György 234, 311
Csató Pál 90, 151, 285, 344.
Csengery Antal 228.
Csepregi Lajos 300, 326.
Csiky Gergely 285, 332, 336, 343,
345, 347, 350, 351, 352, 361, 363,
364, 369.
Csillag Róza 241.
Csillag Teréz 331, 339, 342, 356,
363, 368, 373.
Csontos Gyula 185, 300, 303.
Czakó Zsigmond 175, 183, 190, 195,
203, 204, 209, 210, 213, 222, 225,
227, 228, 246, 264, 283, 286, 344.
Czanyuga József 312.
Czirák Antal gr. 43.
David 310.
Dawson 187.
Deák Ferenc 197.
De Caux Mimi 181, 190, 200, 219,
258.
Decsy Sámuel 17.
Degré Alajos 183, 203, 286.
Deinhardstein 145, 241, 300.

- Delavigne 295.
 Delibes 375, 378.
 D'Ennery 185, 198, 213.
 Déryné 38, 39, 46, 48, 54, 55, 56,
 57, 58, 59, 61, 92, 93, 111, 113,
 121, 122, 127, 130, 134, 136, 137,
 146, 150, 156, 263, 264, 335, 381.
 Desmoulins 213.
 Dinaux 160, 185.
 Diósy 182.
 Dobrossy István 165.
 Dobsa Lajos 231, 239, 247, 275,
 280, 283, 287, 288, 319, 344.
 Dóczy Lajos 336, 343, 348.
 Donizetti 146, 156, 172, 190, 218,
 219, 306, 344, 377.
 Doppler Ferenc 195, 220, 243, 265,
 268, 299, 311, 317, 380.
 Doppler Károly 265, 268, 311.
 Dorvalné 213.
 Döbler 192.
 Döbrentei Gábor 26, 73, 74, 75,
 76, 77, 80, 86, 89, 93, 100, 187,
 247.
 Döme Gergely 182.
 Dreyschock Sándor 221.
 Dugonics András 22, 74, 89, 159.
 Dumanoir 185, 213, 232.
 Dumas (id.) 87, 117, 130, 133, 134,
 151, 152, 154, 168, 185, 195, 202,
 212, 213, 232, 245, 281, 345.
 Dumas (ifj.) 268, 278, 281, 293,
 294, 352, 361, 362.
 Dunaiszky László 266.
 Duschel József 85.
 Duse Eleonóra 340.
 Eberl Károly 41, 42.
 Éder György 50.
 éder Lujza 142, 146, 180.
 Egressy Ákos 299, 342, 369, 381.
 Egressy Gábor 9, 29, 56, 60, 61,
 62, 86, 88, 90, 99, 103, 113, 124,
 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132,
 134, 135, 142, 145, 147, 148, 149,
 150, 152, 153, 154, 155, 157, 164,
 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173,
 180, 182, 183, 184, 185, 187, 196,
 197, 198, 199, 200, 202, 205, 206,
 207, 208, 209, 210, 214, 215, 216,
 222, 226, 229, 240, 246, 247, 248,
 252, 254, 255, 257, 260, 263, 273,
 274, 275, 276, 277, 279, 280, 286,
 291, 298, 299, 300, 301, 302, 305,
 326, 327, 344, 365, 372.
 Ellenbogen Adolf 179.
 Eliinger József 259, 308, 312.
 Ellsler Fanny 175, 192.
 Endrődy János 21.
 Engel Jakab 269.
 Eöry Gusztáv 331, 348.
 Eötvös József 175, 181, 182, 287.
 Erdélyi János 214, 223, 225, 226,
 227, 230, 232, 233, 239, 290, 335.
 Erkel Ferenc 92, 137, 146, 147, 159,
 172, 175, 190, 191, 196, 218, 219,
 221, 243, 245, 265, 268, 273, 276,
 277, 287, 305, 307, 311, 312, 313,
 326, 333, 335, 339, 375, 380, 381.
 Erkel Gyula 302, 357.
 Erkel Sándor 276, 278, 311, 378,
 379, 382.
 Erkel Sándorné 1. Szabó Róza.
 Ernstné 255, 259, 307, 308.
 Ernyi Mihály 36, 47.
 Ermyiné 1. Termetzky Franciska.
 Erzsébet királyné 256, 318.
 Esslair 63.
 Eugénia császárné 294.
 Fái Szeréna 339, 342.
 Faludi Gábor 341.
 Fánecy Ilka 1. Lendvayné.
 Fánecy Lajos 64, 78, 80, 81, 88,
 99, 103, 113, 125, 126, 132, 134,
 138, 149, 150, 151, 152, 153, 167,
 170, 172, 181, 184, 185, 186, 195,
 196, 207, 208, 215, 216, 222, 232,
 239, 240, 242, 246, 248, 249, 250,
 251, 252, 257, 258, 261, 291, 299, 299.
 Farkas István 342.
 Farkas József 279.
 Farkas Károly I. Wolf.
 Fáy András 63, 66, 71, 72, 73, 75,
 76, 80, 86, 89, 99, 110, 112, 113,
 114, 118, 133, 135, 280, 286, 311,
 317, 344.
 Fáy Gusztáv 311, 381.
 Fazekas Mihály 145.
 Fejér István 32.
 Fejér János 32.
 Fejér Rozália 1. Kocsi Fatkónc.
 Fekete Ferenc 34.

- Fekete Soma 216, 301).
Felbér Mária 121, 139, 139.
teleki Miklós 255, 258, 261, 274,
276, 287, 289, 293, 294, 295, 299,
325, 339, 341, 367.
Felekiné 255, 258, 261, 276, 277,
281, 289, 291, 295, 330, 339, 341,
349, 363, 367, 368.
Ferenc József (I.) 250, 265, 307.
Ferczy István 44, 177.
Fessier 202.
Festetics Leó gr. 249, 250, 251,
252, 253, 254, 255, 256, 257, 258,
259, 279, 298, 305, 307.
Fetter János 269.
Feuillet 268, 281, 293, 294, 295,
361, 362, 364.
Flóra 1. Majthényi Flóra.
Flotow 233, 302, 305, 308.
Fournier 87.
Földényi Béla 334.
Földváry Gábor 63, 66, 70, 71, 73,
74, 82, 83, 84, 95, 96, 97, 98,
99, 103, 104, 109, 110, 112, 117,
118, 142, 148, 154, 157, 251.
Frankenburgé 1. Carina Anna.
Frentzel 16.
Füredi Mihály 179, 181, 185, 198,
200, 219, 230, 233, 243, 258, 265,
273, 278, 285, 308, 309, 312, 321.
Gaal József 90, 133, 135, 141, 143,
144, 155, 171, 177, 199, 280, 344.
Gabányi Árpád 339, 342.
Gál Gyula 216.
Galamb Sándor 286, 352.
Garay János 77, 87, 160, 164, 251.
Garrick 214.
Gassi Ferenc 379, 381.
Gebier 23.
Gerenday 266.
Gibbon 284.
Giraud 262.
Goethe 22, 23, 35, 38, 79, 193, 241,
252, 332, 366, 367.
Gogolj 336.
Goldoni 79, 168.
Gombos Imre 9, 344.
Gondol Dániel 188, 299.
Gounod 193, 281, 305, 310, 332,
375, 377.
Gozzi 88.
Grassalkovich Antal hg. 21, 63,
71, 83, 85, 98, 108.
Greguss Ágost 204, 253, 290, 300,
301.
Guiraud 378.
Gvadányi József 143, 144, 155.
Gvozdanovics Julia 1. Paulayné.
Gyenes László 339, 342, 357, 372.
Györy Vilmos 368.
Gyulai Ferenc 261.
Gyulai Pál 12, 32, 252, 259, 261,
262, 272, 279, 281, 284, 287, 288,
290, 302, 318, 346, 348, 355, 362.
Gyurmán Adolf 207.
Haffner 23.
Hajós Zsigmond 377.
Halévy 172, 219.
Halm 78, 125.
fiaimi Ferenc 325, 331, 351, 363,
368, 372, 373.
Hamar Leó 269.
Haray Viktor 202.
Hasselt-Barthnó 307.
Hauck Minnie 376, 377, 378, 380.
Haynau 240, 241, 242, 249.
Hazucha Ferenc 77, 155, 156, 215,
298.
Hebbel 232, 208.
Heckenast Gusztáv 313.
Hegedűs Lajos 239, 247, 253, 261,
273, 283, 288.
Hegedűsné Bodenburg Lina 214,
261, 271, 273, 280, 330.
Heinisch József 113.
Hell 129.
Helmeczy Mihály 101.
Heivcy Laura 325, 327, 348, 356,
363, 367, 368, 369, 372.
Henszlmann Imre 164, 166, 167,
171.
Hentzi 39, 83, 240, 244, 266, 313.
Herczeg Ferenc 12, 58.
Herold 92, 114.
Hetényi Béla 342.
Hetényi Laura 1. Molnárné.
Hevesi Sándor 182, 198, 300.
Hiador 290.
Hirsch 357.
Hirschfeld 121.
Hivatal Anikó 1. Lendvaync.
Hoibaucr Zsófia 312.

- Holbein 79, 110, 125, 126, 128, 131, 160, 186, 300.
- Hollósy Kornélia 195, 219, 220, 233, 241, 245, 238, 268, 273, 277, 278, 294, 307, 309, 311, 312.
- lióltey 299.
- Horváth Lázár b. (Petricevich) 199.
- Hub a y Jenő 241.
- Hubenai Ferenc 285.
- Hubcnainé 114.
- Huber Ida 310.
- iluber Károly 241, 268, 311, 318.
- Hugo Károly 195, 209, 210, 211, 212, 225, 227, 228, 245, 278.
- Hugo Victor 87, 117, 125, 133, 134, 135, 145, 160, 168, 185, 195, 202, 210, 212, 232.
- Human Erzsi 379.
- ibsen 336.
- Ilkey Sándor 118, 139, 141, 142.
- Immermann 75.
- Irinyi József 127.
- István nádor 226.
- Jakab István 71, 90, 132, 157, 177.
- Jámbor Pál 1. Hiador.
- Jánosiné !. Paulayné.
- jászai Mari 120, 212, 231, 287, 301, 303, 320, 325, 330, 344, 345, 347, 348, 349, 356, 357, 359, 363, 366, 367, 369, 371, 373, 374.
- Jekelfalussy Albert 309.
- Jellachich 233.
- Joachim József 221.
- Johannovits Antal 146.
- Jókai Mór 29, 203, 228, 230, 239, 240, 244, 246, 247, 250, 262, 263, 266, 269, 270, 273, 274, 276, 277, 279, 283, 286, 287, 288, 290, 294, 309, 312, 336, 342, 343, 344, 346, 347.
- Jókainé 1. Laborfalvi Róza.
- Joób Zsigmond 156, 190.
- Jósika Kálmán b. 332, 343, 350.
- Jósika Miklós b. 134, 135, 155, 182, 202, 280, 343.
- József (II.) 10, 31, 144.
- József főherceg 329.
- József nádor 66, 226.
- Jünger 23.
- Kaiser György j. Császár.
- Kaiser Ernő 1. Ernőné.
- Kakas Márton 1. Jókai Mór.
- Káldy Gyula 335.
- Kállay Ferenc 71.
- Kántor Gerzson 120.
- Kantomé 38, 49, 50, 51, 57, 61, 64, 79, 80, 81, 87, 88, 90, 91, 95, 99, 100, 102, 114, 117, 119, 121, 122, 125, 131, 133, 149, 187, 212, 251, 280.
- Kármán József 25.
- Károlyi György gr. 260, 281.
- Kassai Vidor 320.
- Kaszelik Fidélius 41.
- Katona József 9, 38, 49, 60, 61, 80, 90, 91, 152, 153, 154, 171, 206, 208, 229, 230, 255, 264, 266, 267, 277, 280, 290, 291, 312, 318.
- Kazinczy Ferenc 10, 16, 17, 23, 24, 25, 34, 79, 88, 149, 168, 271.
- Kazinczy Gábor 216, 253.
- Kean 218.
- Keglevich Miklós gr. 85.
- Kelemen László 14, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 46.
- Kelmcny László 1. Hazucha F“erenc.
- Kendéi Géza 202.
- Kern Leó 311.
- Kirchlehner Ferenc 242.
- Kiss Iván 132.
- Kisfaludy Károly 9, 45, 49, 50, 8», 89, 124, 127, 133, 177, 200, 286, 318, 344.
- Kisfaludy Sándor 49, 80, 89, 116, 177, 266, 272, 344.
- Klapp Mihály 364.
- Klárné 331.
- Klasny Vencel 85.
- Klein 167.
- Kleist 79, 204.
- Kocsi Horváth Zsigmond 202.
- Kocsi Patkó János 32, 34, 47.
- Kocsi Patkóné 32.
- Kocsis Irma 379.
- Kocsisovszky Borcsa !. Moinárnó,
- Komáromi Alajos 261, 291.
- Komáromy Samu 150.
- Komlósy Ferenc Dániel 49.

- Komlósy Ida 49, 146, 151, 161, 200,
214, 216, 232, 274, 291, 300.
Kont Ignác 211.
Konti József 131.
Konti Károly 156, 190.
Kónya János 39.
Könyi János 19.
Kossuth Lajos 107, 164, 226, 240.
Kostyál Ádám 78, 85.
Kotzebue 23, 24, 49, 74, 78, 117,
121, 123, 127, 133, 141, 156, 169,
233, 241, 263, 293, 362.
Kovács Gyula (Ecsedi) 198, 280,
327, 342, 343, 356, 369.
Kovács Pál 177, 178, 201, 203, 286,
344.
Kovácsné 57, 100, 113, 125, 145,
152, 179, 184, 188, 257, 261.
Kölcsey Ferenc 12, 183, 191, 276.
Kölesi Lujza 1. Blaha Lujza.
Kőmíves Imre 317, 321.
Körner 49, 78, 123, 125, 217, 287.
Körösmezey Gusztáv 334.
Közeghy Károly 308, 310.
Kövér Lajos 283, 288.
Kövérné 1. Komlósy Ida.
Kövesi Ede 269.
Kubinyi Ágoston 313.
Kulcsár István 31, 39, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 48.
Kunoss Endre 155.
Kuthy Lajos 145, 146.
- Labiche 293, 347, 361, 362.
Laborfalvi Róza 76, 79, 100, 102,
113, 114, 120, 125, 132, 133, 134,
135, 142, 149, 151, 153, 155, 157,
160, 166, 168, 169, 170, 179, 183,
184, 185, 186, 187, 193, 201, 204,
207, 209, 210, 211, 212, 213, 215,
229, 230, 245, 262, 276, 279, 281,
286, 287, 291, 298, 301, 302, 303,
322, 325, 326, 330, 342, 366, 371.
La Grange Anna 239, 245, 306.
Láng Ádám 36, 45, 46, 56, 64, 171,
172.
Láng Fülöp 377, 378, 379.
László József 56, 100, 113, 127, 131,
149, 150, 152, 160, 181, 188, 196,
203, 214, 232, 253, 258, 276, 299,
331.
Lászlóné 1. De Caux Mimi.
- Latabár Endre 317, 322.
Latabár Kálmán 342.
Laube 187, 268, 295, 340, 352, 362,
364.
Lázár gr. 120.
Lebrun 245, 262.
Lebrün 129.
Legouvé 160, 245, 262, 293.
Lehár Ferenc 364.
Lehmann 259.
Lemaître 364.
Lernoin 185.
Lendvay Márton (id.) 64, 86, 88,
90, 91, 92, 99, 103, 113, 114, 125,
131, 145, 147, 149, 150, 151, 154,
157, 166, 167, 168, 169, 173, 178,
179, 180, 181, 183, 184, 185, 186,
188, 193, 196, 201, 202, 204, 205,
206, 207, 208, 210, 211, 212, 213,
214, 215, 218, 229, 240, 246, 255,
257, 266, 267, 298, 366, 372.
Lendvay Márton (ifj.) 255, 258,
261, 289, 291, 299, 300, 325, 334,
366,
Lendvayné Fánecs Ilka 255, 261.
279, 300, 373.
Lendvayné Hivatal Anikó 64, 76.
79, 86, 88, 90, 91, 92, 99, 103,
113, 125, 131, 132, 133, 134, 142,
144, 149, 151, 152, 153, 154, 155,
157, 160, 167, 170, 172, 184, 185,
186, 188, 193, 202, 204, 207, 209,
212, 215, 216, 231, 253, 274, 276,
294, 298.
Lenhardt Ede 341.
Le.sniowska Lujza 309.
Lessing 9, 10, 18, 22, 38, 75, 133.
Lévay[^] József 245, 300, 373.
Levassor 255, 261.
Lipót (II.) 21.
Liszt Ferenc 221, 249, 278, 305,
313, 380.
Lonovicsné 1. Hollósy Kornélia.
Lónyay Menyhért 317.
Lope de Vega 152.
Lortzing 233.
Losonczy László 264.
Löwe Anna 194.
Löwo Lajos 194.
Lukács György 85.
Lukács Lajos 150.

- Madách Imre 280. 358, 359.
Majthényi Flóra 290.
Makart 348.
Máleczkyné 335, 378.
Mallian 213.
Mányik Ernesztina 280, 308.
Marenco 262.
Markovics Ilka 1. Pauline.
Markovicsné 190.
Márkus Emília 325, 334, 345, 348,
351, 356, 363, 367, 368, 369, 372,
373.
Martinovics Ignác 28.
Marx 346.
Massé 375, 378.
Massenet 375, 378.
Matisz Pál 216.
Mátray Gábor 76, 114, 118, 335.
Mayer 250.
Megyeri Károly 51, 56, 61, 73. 75.
76, 80, 81, 88, 90, 99, 102, 114,
122, 123, 124, 130, 133, 135, 142,
143, 144, 145, 147, 149, 150, 151,
157, 177, 247, 248, 280.
Méhul 190.
Meilhac 364.
Melesville 128, 214.
Mendelssohn 369.
Mercadante 81, 156, 233.
Merev Sándor 31, 39, 40, 186.
Meyerbeer 81, 190, 268, 277, 305,
306, 307.
Meynert 211.
Mihályfi Károly 339, 342.
Miklosics József 85.
Miklósy Gyula 317, 321, 322, 335.
Mikó Imre 259.
Mochonaky Amália 172, 190, 219.
Mocsáry Lajos 202.
Molière 79, 88, 163, 168, 195, 216,
225, 245, 253, 366, 367, 368.
Molnár György 198, 260, 271, 272,
288, 291, 317, 319, 320, 321, 327,
330, 332, 333, 339, 348, 356, 372.
Molnár Leopoldine 191.
Molnárné Hetényi Laura 260.
Moinárné Kocsisovszky Borcsa 260,
320, 330, 348, 349, 356, 363, 368,
372.
Moor Anna 28.
Moreto 79, 125, 133, 332, 336, 350,
366, 368.
Mosenthai 293.
Moser 365.
Mosonyi Mihály 277, 311.
Motty Sámuel 146.
Mozart 147, 156, 268, 305, 307, 375,
379.
Möller 19, 23.
Munkácsi Flóra 1. Felekiné.
Munkácsy János 77, 80, 133, 142,
144.
Munkácsy Mihály 321.
Musset 295.
Náday Ferenc 272, 275, 280, 331,
332, 345, 352, 363, 364, 368, 373.
Nádayné 325, 331, 377, 378, 380.
Nagy Ignác 90, 131, 169, 175, 177,
178, 240, 250, 251, 344.
Nagy Imre 29, 325, 327, 331, 342,
345, 351, 356, 357, 363, 366, 367,
368, 369, 372.
Nagy Imréné 1. Benza Ida.
Nagy Jakab 269.
Najac 363.
Náray Antal 188.
Németh Antal 60, 299, 357.
Némethy György 258.
Némethy Irma 330.
Nestroy 78, 145, 146, 285.
Ney Dávid 335, 377, 379, 380.
Ney Ferenc 182.
Nicolai 300, 308.
Niczkyné Szöllösy Rózi 335.
Nikiseh Artúr 379.
Nóvák Dániel 41.
Nyáry Pál 147, 150, 152, 155, 156,
158, 335.
Nyéky Mihály 256, 271, 272, 274.
Obernyik Károly 175, 183, 195, 203,
225, 227, 228, 264, 283, 286, 344,
380.
Ódry Árpád 170, 372.
Ódry Lehel 325, 327, 335, 377, 378,
379, 380.
Offenbach 244, 272, 273, 305, 310,
311.
Ohnet 361, 364.
Orczy Bódog b. 325, 329, 330, 331,
332, 333, 367, 368, 376, 378, 379.
Orczy Emma b. 333.
Ormai Ferenc 380.
Otto 113.

- Paillcron 361, 362, 363.
 Paksyné I. Mochonaky Amália.
 Pály Eiek 73, 75, 91.
 Páiyiné. 133.
 Parázsoné 80.
 Pasca asszony 341.
 Pataki József 244.
 Pataki Sámuel 34.
 Patti Adelina 309.
 Paulay Ede 9, 29, 135, 193, 201,
 212, 255, 261, 275, 279, 280, 291,
 295, 301, 303, 325, 328, 330, 331,
 333, 334, 336, 339, 340, 341, 342,
 343, 344, 351, 352, 355, 356, 357,
 358, 363, 367, 368, 369, 371, 373,
 374, 375, 379, 382.
 Paulayné Adorján Berta 339, 342.
 Paulaync Gvozdanovics Julia 261,
 275, 280, 291.
 Pauli Richárd 280, 310, 378.
 Pauline Markovics Ilka 190, 275,
 278, 280, 307, 310, 377, 379.
 Péczely József 16.
 Pedrotti 309.
 Pellico 262.
 Pepita de Oliva 268.
 Pergő Celesztin 53, 64, 88, 89, 101,
 161.
 Péterfy Jenő 289, 339, 348, 350,
 355, 367, 373, 374, 377, 381.
 Petőfi Sándor 125, 165, 166, 175,
 180, 184, 213, 221, 244, 329.
 Petz 191.
 Pezzana, Giacinta 340.
 Pintér Sándor 372.
 Plotényi Nándor 313.
 Podmaniczky Frigyes b. 326, 336,
 357, 375.
 Pollák Mihály 39, 109, 313.
 Ponchielli 377.
 Ponsard 210.
 Poolc 364.
 Premeray 214.
 Prielle Kornélia 121, 203, 261, 271,
 274, 276, 278, 289, 291, 294, 325,
 326, 328, 331, 339, 340, 341, 347,
 351, 357, 363, 364, 367, 375.
 Protmann 250, 252.
 Pukánszky Kádár Jolán 143, 179,
 227, 285.
 Pvat 214.
 Rachel, Elise 239, 245, 252, 262.
 Rachel, Rceba 245.
 Racine 245, 366, 367.
 Ráday Gedeon gr. 141, 142, 195,
 196, 197, 204, 209, 210, 212, 222,
 225, 226, 255, 256, 257, 258, 259,
 260, 261, 262, 263, 265, 266, 267,
 268, 269, 270, 271, 272, 275, 279,
 293, 297, 300, 307, 325, 335.
 Ráday Pál gr. 13, 19.
 Radnótfáy Nagy Sámuel 275, 276,
 277, 278, 279, 280, 281, 282, 287,
 297, 301, 317, 318, 319, 321, 323,
 325, 326, 327, 328, 340, 3(0)2, 367,
 378.
 Raimund 78, 145.
 Rakodczay Pál 327.
 Rákosi Jenő 281, 283, 2H4, 289..
 322, 328, 336, 343, 346, 348, 373.
 Rákosi Szidi 325, 327.
 Rát Mátyás 16.
 Ratkó Ilona I. Farkas István.
 Raupach 128, 133, 190, 241.
 Regenti 130.
 Rehákné I. Moor Anna.
 Reina János 233, 241.
 Reischl 22.
 Reményi Ede 277, 305, 313.
 Réthy Mihály 144, 180, 181, *ŸPK*
 229, 325, 334, 347.
 Révai Miklós 23.
 Révay Simon b. 326.
 Reviczky Szevcr 275, 280.
 Rexa Dezső 59, 113.
 Rhédey Mihályné gr. 31, 32, 34,
 Ribáry József 333.
 Richter János 325, 332, 335, 379,
 380.
 Riedl Frigyes 14, 22, 38.
 Rienzi 202.
 Risley Lélia 381.
 Ristori Adelaide 255, 262.
 Roger 306.
 Róka János 276.
 Rombert 114.
 Rónai Gyula 291.
 Rossi 340, 380.
 Rossini 81, 167, 172, 280, 305, *3W*.
 Rosthy Albert 118.
 Rothkrepf Gábor I. Mátray.
 Rotter Irma 276.
 Rózsahegyí Kálmán 199, 285.

- Rózsavölgyi Márk 114, 191, 221.
Rösler János 85.
Rubinstein 305, 313.
Ruzitska József 55.
- Sajó I. Jókai Mór.
Salamon Ferenc 252, 262, 272, 284,
285, 291, 297.
Salvini Gusztáv 340.
Sand, George 295.
Sandeau 293.
Sántha Antal 261.
Sardou 278, 281, 295, 320, 352. 3(0),
362, 363.
Sárosi Ferenc I. Schauer.
Sárosy Gyula 262, 266.
Schauer (Sárosi) Ferenc 381.
Schedel Ferenc i. Toldy.
Schenk 114.
Schikaneder 23.
Schiller 18, 22, 38, 79, 88, 133, 152,
161, 184, 195, 215, 232, 262, 268,
271, 346, 366, 367.
Schink 79.
Schmerling 273.
Schodel N. János 23, 137.
Schodelné 110, 117, 121, 130, 136,
137, 138, 139, 141, 142, 146, 147,
155, 156, 157, 158, 161, 163, 172,
175, 180, 189, 190, 191, 218, 219,
220, 233, 251.
Schröder 25, 63, 149,
Schröderné 63.
Schütze 115.
Scribe 87, 130, 133, 169, 185, 195,
213, 214, 218, 231, 245, 288, 293,
295, 306, 330.
Shakespeare 18, 24, 25, 31, 34, 38,
49, 79, 89, 110, 117, 131, 132,
144, 148, 149, 150, 152, 163, 166,
168, 182, 185, 186, 187, 188, 195,
216, 232, 246, 251, 252, 264, 268,
274, 275, 297, 298, 300, 301, 329,
330, 371, 372.
Sheridan 131, 231.
Simái Kristóf 23.
Simontsits János 73, 86, 158, 163,
239, 242, 243, 245, 248, 250, 265.
Skalnitzky Antal 109, 336.
Slovacky 231.
Soden gr. 23.
Sonnenthal 340.
Soós Márton 16, 31.
- Sophokles 369.
Soiilié 229.
Spann raft 357.
Spiess 23.
Spontini 141.
Stáncsics Mihály 229, 230.
Stéger Ferenc 241, 255, 259, 306,
308, 312, 378.
Stégemé I. Szymanska Leona.
Strausz János (iij.) 221.
Sue 198.
Sugár Károly 372.
Szabó László (Szentjóni) 22, 344.
Szabó Róza 379, 380.
S/acsvav Imre 339, 342, 366.
Szacsvainé 272, 339, 342.
Szalay László 280.
Szapáry Gyula gr. 375.
Szarvas Gábor 290.
Szász Károly 187, 281, 283, 289,
301, 302, 328, 329, 372.
Szathmáry József I. Szigligeti I[^]de.
Szathmáry Károly (P.) 290.
Szathmáryné 185, 194, 208, 215,
229, 261, 277, 285, 289, 291, 325,
328, 334, 347, 372.
Széchenyi István gr. 43, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 76, 82,
83, 84, 85, 95, 96, 97, 98, 153,
157, 158, 170, 204, 260, 271, 273.
- Székács József 266.
Székely Imre 221.
Székely József 44, 69.
Szénffy Gusztáv 203.
Szentgyörgyi István 199, 285.
Szentkirályi László 42, 43.
Szentkirályi Móric 141, 142.
Szentpétern Zsigmond 46, 48, 56,
61, 86, 90, 92, 100, 115, 123, 124,
128, 129, 132, 141, 144, 146, 149,
153, 157, 160, 166, 168, 172, 177,
178, 179, 183, 184, 185, 186, 188,
196, 199, 207, 208, 209, 211, 214,
216, 229, 243, 255, 265, 267, 285,
298, 299.
- Szerdahelyi József 55, 56, 61, 62,
86, 91/92, 100, 113, 126, 141,
143, 145, 146, 149, 150, 156, 171,
179, 180, 184, 199, 247, 258, 344.
Szerdahelyi Kálmán 62, 255, 258,
285, 289, 295, 302, 310, 325, 331,
341, 368.

- Szerdahelyi Kálmánné I. Prielle Kornélia.
- Szigeti Imre 261, 299, 372.
- Szigeti Imréné I. Human Erzsí.
- Szigeti Jolán I. Vízváriné.
- Szigeti József 185, 194, 195, 205, 207, 214, 216, 242, 246, 267, 272, 278, 279, 281, 283, 287, 288, 289, 291, 295, 299, 301, 302, 325, 328, 334, 336, 339, 341, 343, 346, 347, 363, 368, 372, 373.
- Szigligeti Anna 274, 302.
- Szigligeti Ede 12, 73, 89, 90, 100, 113, 117, 122, 123, 134, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 149, 155, 160, 163, 170, 171, 172, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 216, 225, 227, 228, 231, 246, 247, 254, 255, 257, 260, 267, 270, 271, 273, 274, 275, 278, 279, 281, 283, 284, 285, 286, 287, 299, 305, 306, 312, 318, 319, 325, 326, 327, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 342, 343, 344, 345, 348, 349, 351, 361, 363, 366, 367, 368, 369, 372, 373, 377, 379, 380.
- Szigligeti Ferike 334.
- Szigligeti Jolán 274, 302.
- Szilágyi Béla 261.
- Szilágyi Lilla I. Bulyovszkyne.
- Szilágyi Pál 48, 49, 56, 61, 100, 113, 122, 123, 139, 156, 257, 261, 335.
- Szilágyi Sándor 291.
- Szilágyiné Harmath Ida 261.
- Szlávy József 375.
- Szontágh Gusztáv 133, 135, 182.
- Szögyény László 227.
- Szóiósy Lajos 114.
- Szücsi József 140.
- Szymanska Leona 307.
- Tamássy József 271, 273, 321, 325, 327, 330, 349.
- Táncsics Mihály I. Stáncsics.
- Tannerné I. Szabó Róza.
- Tasner Antal 69.
- Teisseire k. a. 262.
- Teleki Ádám gr. 253.
- Teleki László gr. 163, 170, 201, 271, 273, 287, 290, 343, 346.
- Telepi György 51, 57, 61, 62, 73, 84, 100, 102, 111, 113, 124, 129, 132, 133, 147, 155, 168, 172, 181, 192, 221, 261, 335.
- Telepi Károly 62, 155.
- Telepi Mali 62.
- Telepiné 100.
- Termetzky Franciska 36.
- Thalberg 220.
- Them Káról v 144, 172, 195, 220, 268.
- Thomas 328, 375, 377, 378.
- Thuróczy Pál 85.
- Tieck 75.
- Toldy Ferenc 101, 132, 350.
- Toldy István 332, 343, 350.
- Tomori Anasztáz 259, 266, 288, 297.
- Tompa Mihály 241.
- Tóth Ede 336, 343, 349, 381.
- Tóth Imre 212, 216, 334.
- Tóth István 79, 88, 89.
- Tóth József 239, 248, 281, 289, 290, 291, 293, 295, 300, 302, 303, 325, 326, 328, 334, 356.
- Tóth Kálmán 262, 283, 288, 290, 343, 347.
- Tóth Kálmánné I. Majthényi Flóra.
- Tóth Lőrinc 89, 202.
- Tóth Soma 261.
- Tóth Vilmos 332.
- Töpfer 121.
- Török Pál 279.
- Treitschke 128.
- Tuskó Simplicius I. Szontágh Gusztáv.
- Udvarhelyi Miklós 48, 55, 56, 60, 61, 86, 91, 100, 113, 122, 123, 132, 134, 153, 188, 207, 219, 280, 285, 291.
- Újházi Ede 178, 303, 325, 328, 334, 345, 347, 349, 351, 365, 368, 372.
- Unwerth gr. 21.
- Örményi József 243.
- Vadnai Káról v 271, 319.
- Vahot Imre 12, 29, 164, 178, 186, 198, 199, 201, 209, 232, 246, 286, 344.
- Vajda János 283, 290.

- Vajda Péter 132, 149, 167, 186.
Vanderburch 131.
Váradi Antal 336, 343, 349, 350,
379, 381.
Vas Gereben 112, 290.
Verdi 167, 168, 195, 219, 233, 241,
253, 268, 277, 281, 294, 305, 309,
375, 376, 377.
Verseghy Ferenc 22, 23.
Vértesy Jenő 247.
Vida László 13, 31, 37, 38.
Vidmár Katalin 1. Nádayné.
Vitkovics Mihály 2o.
Vízvári Gyula 272, 322, 325, 333,
348, 356, 364, 367, 368, 372, 373.
Vizváriné 325, 334.
Volkman Róbert 280, 380.
Vörösmarty Mihály 76, 81, 85, 90,
93, 96, 101, 103, 111, 113, 114,
115, 116, 117, 123, 124, 125, 126,
130, 134, 135, 142, 143, 149,
150, 151, 153, 157, 163, 166, 169,
170, 175, 177, 182, 191, 196, 255,
259, 264, 276, 284, 290, 300, 312,
344, 347, 355, 356, 358.
Wagner János 336, 341.
Wagner Richárd 275, 282, 305,
306, 308, 332, 375, 378, 379.
Wallenstein 246.
Wándza Mihály 47.
Weber 121, 141.
Weisse 23, 34, 186, 187.
Wenkheim Béla gr. 325.
Wesselényi Miklós b. (id.) 13, 31,
33, 34, 35, 36, 37, 46, 47, 48.
Wesselényi Miklós b. (ifj.) 76.
Wilt Mária 379.
Windischgrätz hg. 227.
Wirdisch k. a. 93.
Wolf (Farkas) Károly 218, 219,
233, 306.
Young Frigyes 307.
Zerffi Gusztáv 199.
Zichy Antal 290, 325, 326, 327,
328, 329, 330.
Ziegler 23, 121.
Zitterbarth Mátvás 73, 84, 109,
112, 337.
Züllich Rudolf 266.

TARTALOMJEGYZÉK

ELSŐ RÉSZ.

I	<i>színház megnyitásáig</i>	7
I.	A Nemzeti Színház eszméje színészetünk bölcsőkorában. — Gondolatának legrégebb nyomai az irodalomban. — Az első magyaryelvű színelőadás	9
II.	Kelemen László társulata, műsora, színészeinek játékstílusa. — A vállalkozás bukása	21
III.	A kolozsvári színészet megszervezkedése. — Az első magyar Shakespeare-előadás. — Id. Wesselényi Miklós pártfogói szerepe. — Az erdélyi színészek első látogatása Pesten; működésük Vida László, majd Mérey Sándor igazgatása alatt. — Kulcsár István erőfeszítései állandó színház létesítésére: röpíratái, televásárlása; csalódása és halála	31
IV.	Az erdélyi színészet küzdelmei a kolozsvári magyar színház megnyitásáig. — A székesfehérvári társaság pesti szereplése és hódítása Kisfaludy Károly darabjaival. — Pozsonyi kudarcuk. — A társulat széthullása	45
V.	Elszórt kísérletek Budán és Pesten. — A kolozsváriak második látogatása a fővárosban. — Szereplésük Miskolcon. — Megtelepedésük Kassán: a magyar színészet felvirágzása Berzeviczy Vince és Csáky Tivadar irányítása alatt; a Nemzeti Színház alapító gárdájának összeverődése. — A <i>Bánk bán</i> kassai, legelső előadása	53
VI.	A magyar színészet fővárosi állandósításának ügye Pest vármegye gondozásában. — Széchenyi röpíratá. — Földváry alispán a haladéktalan építkezés mellett. — Grassalkovich herceg teledománya. — A Magyar Tudós Társaság pályatetele; a nyertes Fáy András elgondolása	63
VII.	A voit kassai együttes megtelepedése és működése a Várszínházban, a vármegye oltalma alatt. — Fáy András és Döbrentei Gábor igazgatása; külföldi és hazai műsoruk. — Földváry, Széchenyi és Pest városának törekvése a színház megépítésére. — Zitterbarth építőmester megbízása; a vármegyei építkezés megkezdése. — Gyűjtés, adományok, szolgáltatások. — A várbeli színészet fölfrissülése a kolozsvári játzók	

- csatlakozásával; együttesük és műsoruk Simontsits János igazgatása idején. — Szigligeti színészi és írói pályájának kezdete. A *Bánk bán* első fővárosi bemutatója. — A színibirálát első jelentkezése. — Operai játérend kialakulása 73
- VIII. Az állandó színház építkezése. — A nádor beavatkozása Széchenyi felfogásának szellemében. — Az országgyűlés óvatos állásfoglalása. — Földvály folytatja az építést. — A bokrétaünnep. — ■ A budai színészet átmenetileg hontalanná válik. — Működésük az egykorú kritika tükrében; régi és új színészi iskola első szembenállása a társulat kebelében. — Λ Pesti Magyar Színház építkezésének befejezése s az épület átadása rendeltetésének 95

MÁSODIK RÉSZ.

- A szabadságharc bukásáig* 105
- I. Az új színházépület és környéke; belső berendezése. — A megnyitás napjának krónikája. A színházavató est műsora 107
- II. A Pesti Magyar Színház első szervezete a vármegyei kormányzat alatt. — Bajza József első igazgatása. — A „honalapító“ gárda. — A Kántorné-ügy. — Bajza színházi törvényei. — A kezdeti műsor; fordítások áradata; Dumas, Hugo és a divatos franciák. — Az első Shakespeare-előadás: *Lear király*. Egyéb klasszikusok. — Kotzebue s az érzelgős német színművek. — A hazai játérend előőrsei; Szigligeti drámaírói pályájának kezdete; Vörösmarty. — Az operai műsor kialakulása Schodelné körül. — A pesti árvíz. — Bajza távozása 117
- III. Szentkirályi Móric tízhetes igazgatósága. — Választmányi igazgatás Ilkey Sándorral és Ráday Gedeonnal. — Az első nagy újdonságsiker: Gaal *Peleskei nótáriusa*. — Szigligeti s más hazai szerzők. — A külföldi és az operai műsor. — Az artistamutatványok elharapódzása 141
- IV. Nyáry Pál teljhatalmú uralmának bomlasztó hatása. — A színészek továbbépitik a shakespearei játérendet: *Hamlet*; *A velencei kalmár*. — Egressy jutalomjátékaul bemutatják a *Bánk bánt*; fogadtatása, a sajtó visszhangja. — Az opera: Mozart *Don Juanja*, Beethoven *Fideliója*. — „Szavlati akadémiaiak.“ — A színház anyagi válsága; Bajza röpírate az országosítás érdekében. Az 1840. XLIV. te. az országos kezelésbe vételről: a színház felveszi a „Nemzeti“ elnevezést. — Erkel operaszerzői pályájának indulása. — Szigligeti-sikerek. — A színészi játéktípus fejlődése. — A Schodelné-botrány..... 147
- V. Az „országos bizottmány“ rendszere. Simontsits János igazgatása. Kritikai hadjárat; villongások az opera körül; a francia-ellenes háborúskodás. — A Shakespeare-műsor gazdagodása: *Coriolanus*, *Julius Caesar*, *Othello*. Az első Molière-bemutató: *A botcsinálta doktor*. — Külföldi klasszikusok és újdonsá-

- gok. A magyar műsoron Vörösmarty *Áldozata*, Teleki *Kegyence*, Szigligeti újabb művei. — Sűrű operabemutatók — túl költséges, végzetes pénztári hiány; a csőd küszöbén a színházat bérbeadják 163
- VI. Bartay Endre bérlő-igazgató felvirágoztatja a színházat. Hazai műsor megteremtésére törekszik; Nagy Ignác *Tisztjütásának* diadala; Bartay pályatétele népies színműre: Szigligeti *Szökött* katonájának döntő sikere; további népszínművei. — Petőfi föllépése a Nemzeti Színházban. — Vörösmarty- és Eötvös-bemutató. — Obernyik és Czakó jelentkezése: az örökség s a *Kalmár és tengerész*. — Bartay idegen műsora. — Újdonságok a shakespeare-i játékrend: *III. Richard, Macbeth, Romeo és Julia*. — Az operai műsor; Schodelné visszatérése; külföldi bemutatók; Erkel *Hunyadi Lászlójának* diadala. — A *Szózat* és a *Himnusz* dallamának megszületése. — Alkalmi mutatványok; Eissler Fanny. — Bartay bukása 175
- VII. Újra országos kormányzat gróf Ráday Gedeon főigazgatása alatt; Fánecs mint művezető. — Az épület rendbehozása. — A színház nagy látogatottsága. — A magyar műsor: Szigligeti műveinek áradata; a *Csikós* nagy sikere. A többi hazai szerző; Obernyik és Czakó további pályája, Szigeti József színműírói fellépte. — A *Bánk bán* feltámadása és meggyökerezése a színpadon. — Hugo Károly feltűnése, *Bankár és* bárójának színpadi dicsősége. — Ráday külföldi műsora: Hugo Victor, Dumas, Seribe és tanítványaik. — Külföldi klasszikusok: Schiller-bemutatók; Shakspeare-műsor: *IV. Henrik* bemutatása; Molière *Tartufféje*. — Német és francia színművek játékestilusa. — Az operai műsor: olasz mesterek, Verdi első művei; franciák. Hazai újdonságok: Thern, Doppler. Hollósy Kornélia feltűnése. — Zenei nagyságok vendégtársa. — Szervezeti bajok és sűrűlódások a színházban. Czakó Zsigmond támadása. Az intendáns Bajzát veszi maga mellé igazgatónak..... 195
- VIII. Bajza második igazgatósága. — A színház a forradalom napjaiban s a szabadságharc alatt. A magyar műsor: Obernyik, Czakó, Hugo, Szigligeti magyar művei; a *Bánk bán*-előadások. — Március 15-ike és további politikai tüntetések a színházban. — Erdélyi János igazgató megbízatása. Szigligeti *11. Rákóczi Ferenc fogsága* című drámájának diadala. — Külföldi újdonságok és klasszikusok; Molière *Fösvénye*. — Az operai játékrend gazdagodása. — A világsi fegyverletétel után a színház a megtörtölő hatalom kezére kerül 225

HARMADIK RÉSZ.

A kiegyezésig 237

- I. A színház az ostromállapot idején, Simontsits és Fánecs irányítása alatt. — Német előadások a Nemzeti Színházban. — A katonai hatóság beavatkozásai. — Külföldi vendégek: La Grange Anna, Rachel Elise. — A hazai újdonságok iránya;

- Dobsa Lajos, Hegedűs Lajos, Jókai színműírói fellépése. —
Tóth József szerződtetése 239
- II. A színház új szervezete Albrecht főherceg katonai főkormányzó alatt: „bizottmányi” rendszer; gróf Festetics Leó igazgatója. — Egyoldalú operapártolás, belső bajok, sajtótámadások. — Túlköltekezés az alaptőke terhére; Fáncsy utolsó hírlapi polémája és halála. — Ira Aldridge vendégszereplése. — A drámai együttes elsorvadása; a színház látogatottságának hanyatlása 249
- III. Festetics távozása; gróf Ráday Gedeon intendánsi megbízatása. — A második Ráday-korszak. — Egressy új szerződtetése; Lendvay lelépése. — Feleki Miklós és Szerdahelyi Kálmán szerződése. — Az énekes-együttes gazdagodása: Ernstné, Stéger. — Drámai pályadíjak. A nézőtér megújítása. — A negyedmillió „Károlyi-alap”. — Paulay Ede első vendégfölképe. — Ifj. Lendvay, Szilágyi Lilla, Fáncsy Ilka és Munkácsi Flóra pályakezdése. — Külföldi hírességek vendégszereplése. — A császári pár látogatása. — Nagy temetések: Vörösmarty, Lendvay, Bajza, Szentpétery. — Katona és Lendvay szobra a színház előtt. — A Ráday-korszak műsorának jellege. — Alkalmi mutatványok. — Az irányítás hibái és hiányai; a gazdasági mérleg megingása. Szigligeti művezetői megbízatása. Ráday visszavonulása 255
- IV. A hazafias szellem felbuzdulása Bach bukása után. — Molnár György Budai Népszínháza. — Nyéky Mihály átmeneti kormányzása a Nemzeti Színházban. — Szigligeti emlékirata a színház ügyében. — Széchenyi István és Teleki László halála. — Hegedűsné népszínműi rövid tündöklése; Tamássy József első fölképe. — Az operett műfajának jelentkezése. — Prielle Kornélia végleges szerződése 271
- V. Radnótfáy Sámuel intendánsi működése. — A színház negyedszázados fennállásának ünnepe. — A pénzügyi helyzet helyreállítása. Az uralkodó évi hozzájárulása. — A császári pár látogatásai a színházban a kiegyezés előtt. — A színészközpont felállításai. — Egressy Gábor halála. — Radnótfáy szerződtetése: a Paulay-pár, Náday Ferenc; a dalműegyüttesben Markovics Ilka, Carina Anna. — Elégedetlenkedések a színházban és a sajtóban; a Dobsa—Reviczky-féle beadvány az uralkodóhoz Radnótfáy ellen. — A külföldi, hazai és operai műsor iránya; Shakespeare-bemutatók; az első Wagner-opera 275
- VI. A színház eredeti játékkrendje az önkényuralom idején. — Szigligeti sikerei és kudarcai a dráma és vígjáték terén; újabb népszínművei. — A többi magyar szerző. Obernyik és Czako poszthumusz drámái. Jókai színművei. Szigeti József darabjainak népszerűsége. A kor más kedvelt szerzői: Dobsa, Kövér, Hegedűs, Tóth Kálmán; Balázs Sándor és Berezik Árpád színműírói pályakezdése; Szász Károly és Rákosi Jenő

- első jelentkezése. Színész-szerzők. — Vajda János és a kritikus-drámaírók bukása. — Magyar klasszikusok a játékrénden; a *Bánk bán* színpadi feltámadása és főbb szereplői az abszolutizmus idején 283
- VII. A színház külföldi műsora az önkényuralom alatt. — A divatos francia szerzők előretörése: Feuillet, Augier, ifj. Dumas, Sardou. — A legnagyobb újdonságikerek. — Az idegen műsor főerősségei a színház együttesében 293
- VIII. Shakespeare az abszolutizmus alatt. Az addigi műsor további sorsa, a nagy szerepek újabb gazdái. — A shakespearei játékrénd gazdagodása. — A Festetics-korszak újdonságai: *Athéni Timon*, *Tévedések játéka*, *A windsori csalfa hölgyek*. — Ráday bemutatói: *A makrancos hölgy*, *Veronai két nemes*, *Antonius és Cleopatra*. — Radnótfáy bemutatóelőadásai: *Szentivánéji álom*, *Téli rege*, *VIII. Henrik* 297
- IX. A dalmű helyzete és műsorállományának gyarapodása az önkényuralom alatt, Meyerbeertől Wagnerig. — A Meyerbeer-műsor és főbb szereplői. — Német zeneszerzők: Mozart, Flotow, Wagner; jelentősebb műveik első közreműködői. — Az olasz opera: Verdi, Rossini. — Francia operák; Gounod. — Az operett térhódítása: Offenbach-áradat; társulatának vendégjátéka a Nemzeti Színházban. — Hazai dalműtermés: új magyar szerzők; a régiek további művei. Erkel Ferenc az abszolutizmus alatt; *Bánk bán*-operájának bemutatója s első szereplői; többi operái. — Hangversenyek a Nemzeti Színházban: Liszt, Rubinstein, Reményi stb. — A főváros zenei életének megélénkülése, az új Vigadó-épület megnyitása 305

NEGYEDIK RÉSZ.

Az opera különválásáig 315

- I. A koronázás örömnépe. — Radnótfáy további igazgatósága, gazdasági és színészjelölti intézkedései. — A színház államosítása a belügyminiszter fennhatósága alatt. — Az opera különválásának előkészítése. — A népszínházi eszme útja; első gyakorlati jelentkezései: Molnár Budai Népszínházának második korszaka; Aradi Gerő budai szereplése; Kőműves Imre városligeti népszínmű-előadásai; Miklósy Gyula István-téri színháza; Latabár kassai társulata Budán. — A főváros népszínház létesítésén fáradozik; telekadományai. — A Népszínház felavatása 1875-ben. — Az Operaház építkezése 1875—1884 között 317
- II. Zichy Antal, majd ideiglenes vezetés a Nemzeti Színház élén. — Jókainé visszavonulása, Tóth József halála. — Az együttes újabb kiválóságai: Nagy Imre, Helvey Laura, Rákosi Szidi, Újházi Ede; Tamássy József, Ódry Lehel. — Nagy színészpályák delelője: Szigeti József, Prielle Kornélia, Szathmáryné. — Báro Orczy Bódog igazgatói kinevezése. Údvös

- újításai; meggondolatlan gazdálkodása. Együttesének gazdagodása: Blaha Lujza és Jászai Mari szerződtetése. — Szerdahelyi Kálmán halála; utódja: Halmi Ferenc. — Az operai személyzet gyarapodása: Benza Ida, Nádayné; Richter János karnagyi meghívása. — A túlméretezés fenyegető pénztári hiányra vezet, Orczyt elejti a kormány. — Szigligeti ideiglenes igazgatósága; belső források; a mérleg helyreállítása. — Új szerződtetések: Vízvári Gyula, Szigeti Jolán, Márkus Emilia. — A színház halottai: Réthy Mihály, ifj. Lendvay Márton. — Az opera nagy lendülete; az együttes új tagjai. — A drámai klasszikus és újdonság-műsor jelleme; a népszínmű elköltözése. — A Nemzeti Színház átépítése és bérház emelése. — Szigligeti halála 325
- III. Paulay Ede igazgatói kinevezése. — A főváros közműveltségi és színházi viszonyai. — A Nemzeti Színház új technikai berendezése és színpadának kitágítása. — Szigeti József, Prielle Kornélia s a Feleki-pár művészjubileuma. — A Színészegyesület megalakulása. — Az előadói gárda kiegészítése: Mihályfi Károly, Gyenes László, Csillag Teréz, Adorján Berta, Fái Szeréna, Alszeghy Irma, Gabányi Árpád s a Szacsvy-házaspár szerződtetése 339
- IV. A hazai műsor a kiegyezés után. Régibb magyar színművek felújítása; Paulay három drámatörténeti ciklusa. A *Bánk bán* előadásai és főbb szereplői 1867 után. — A magyar újdonságok. Szigligeti pályájának végső szakasza; Rákosi Jenő és Szigeti József újabb művei; Jókai-kudarok; Tóth Kálmán utolsó sikere. — Új színpadi szerzők: Dóczy Lajos, Bartók Lajos, Váradi Antal pályakezdése. Az utolsó népszínműbemutatók: Abonyi Lajos darabjai, Tóth Ede döntő sikere. — A magyar társadalmi dráma első kísérletei: báró Jósika Kálmán, Toldy István, Bercsényi Béla, a két Ábrányi. E műfaj meggyökeresztő je: Csiky Gergely; első jelentkezései; a *Proletárok* diadala; további sikerei. A Csiky-darabok főbb közreműködői 343
- V. Paulay Ede két nagy rendezői vállalkozása: a *Csongor és Tünde* s *Az ember tragédiája* bemutatása. — A főbb szeieplők. — Az egykorú kritika ítélete 355
- VI. A színház külföldi újdonságműsora a kiegyezés után. — A francia dráma korlátlan térfoglalása: Sardou, Augier, Dumas, Feuillet, Pailleron, Labiche, Ohnet. E műsor fő erősségei az együttes régi és újabb tagjai közül. A francia játékrend legnagyobb sikerei. — Angol és német újdonságok 361
- VII. A klasszikus játérend a kiegyezés utáni években. — A „nagy stílus“ általános hanyatlása. Jászai Mari személyi hódítása Jókainé örökében. — Schiller-, Goethe-, Corneille- és Racinebemutatók. — A molierei játérend nagy meggazdagodása és vonzóereje; a főbb Molière-színészek. — Beaumarchais, Calderon, Moreto. — Az első ókori klasszikus előadás a Nemzeti Színházban Szigligeti alatt: *Antigone*..... 366

- VIII. Shakespeare a kiegyezés utáni műsoron. — A régi fordítások fokozatos kicserélése. — Az újabb színészszemzedék a régi nagyok örökében. — A műsor újabb gazdagodása Szigligeti alatt; *A vihar*, *Sok hűhó semmiért*; Paulay bemutatói: *Vizkereszt*, *Cymbeline*. — Jászai Mari tíz év alatt tizenöt shakespearei szerepben. A többi jelesebb Shakespeare-játszó 371
- IX. A dalmű az Operaház megnyitásáig. — A Verdi-műsor továbbépülése; a többi olasz újdonság. — A franciák vezetőszerpe: Gounod, Thomas, Bizet, Massé, Massenet operái, Delibes balletjei. — A német műsor, Wagner térhódítása; Mozart-bemutatók. — Goldmark. — A hazai játérend. Erkel Ferenc új dalművei; egyéb magyar újdonságok. — Az énekes műsor fő erősségei. — Az utolsó operaelőadás. — A Nemzeti Színház tisztára drámai műintézeté válik 375
- Névmutató* 383

26.555. -- Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richard.)